

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

Dr BLAU LAJOS.

13
TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1896.

**A Magyar-Zsidó Szemle tizenharmadik évfolyamának
munkatársai,**

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
DR. BACHER VILMOS, Budapest	298
DR. BERNSTEIN BÉLA, Szombathely	58, 266
DR. BLAU LAJOS, Budapest	43, 53, 64, 130, 144 172, 225, 228, 250, 252, 304, 315, 341, 351
DR. BÖCHLER SÁNDOR, Budapest	323, 335, 366
DR. FARKAS JÓZSEF, Budapest	264
DR. FÉNYES MÓR, Budapest	361
DR. FRISCH ÁRMIN, Budapest	339
GERŐ ATTILA, Budapest	78
DR. GOLDSCHMIED LIPÓT, Misslitz	181
DR. GRÜNHUT LÁZÁR, Jeruzsálem	177, 288, 337, 356
DR. HAJDU GÁBOR, Budapest	103
DR. KECSKEMÉTI ÁRMIN, Budapest	107, 212, 359
DR. KLEIN MÓR, Nagy-Becskerek	169, 325
DR. KÖRÖSI IMRE, Budapest	293
DR. KRAUSZ SÁMUEL, Budapest	149
DR. LÓWY FERENCZ, N.-Atid	322
DR. MEZEY FERENCZ, Budapest	40
POLLÁK KÁIM, Budapest	278
DR. POLLÁK MIKSA, Sopron	276
DR. SAJÓ B., Budapest	357
DR. SCHWARZ GÁBOR, Budapest	162, 239, 249
STERN ÁBRAHÁM, Budapest	274
SZEGŐ ARNOLD, Budapest	175
DR. SZIDON ADOLF, Versecz	123, 207
DR. VAJDA BÉLA, Nagy-Abony	196
DR. WEISZ MIKSA, Budapest	260
DR. WELLESZ GYULA, Budapest	256

OLVASÓINKHOZ.

Szerkesztőtársam *dr. Mezey Ferencz* a következő sorokat intézte hozzám:

Kedves barátom!

A »Magyar-Zsidó Szemlé«-től, melyhez éveken át mint dolgozótárs, az utolsó öt esztendő alatt pedig mint társszerkesztő, a legbensőbb viszony kötött, mai napon megválok.

A Magyar-Zsidó Szemle, mint azt elvitathatlan tartalma legjobban mutatja, fennállásának ideje alatt a vallásfelekezetünk jogaiért való küzdelemben és egyéb feladataink előkészítésében nyílt és független vélemény nyilvánításával az őt mint a felekezeti sajtó szerény organumát megillető kötelességét hiven teljesítette. Am a dolgok jelen állásában, midőn hitfelekezetünk, hála a szabadelvűség győzelmének, egyenjogosítva, szervezeti ügye megindítva, kulturális feladatainak kerete részben megállapítva van, a kedvező viszonyok továbbfejlesztésére, égető kérdéseink tárgyalására és a nagyobb nyilvánosság érdeklődésének felkeltésére és ébrentartására e hosszú időközökben megjelenő folyóirat alkalmas sajtóközegnek nem mutatkozik.

Midőn tehát itteni tevékenységemtől, mely az érintett kérdésekkel állott szorosabb kapcsolatban, megválok, búcsút mondok e folyóirat t. olvasóinak és hálás köszönetet mindazon derék férfiaknak, kik szerkesztőségem ideje alatt folyóiratunknak a magyar zsidó vallásfelekezet érdeke előbbrevitelére

irányult törekvéseit áldozatkészséggel, önzetlen közreműködésükkel, tette serkentő rokonszenyvökkel előmozdítani szivesek voltak.

Legyen közös jutalmunk az a tudat, hogy vallásfelekezetiünk eszményi feladatainak épületéhez egynéhány téglával mi is hozzájárultunk és legyen közös célunk a jövőre nézve, hogy ideáljaink templomának berendezéséhez, díszítéséhez és ha kell, védelméhez, erőnk és tehetségünk szerint ezentúl is hozzájáruljunk.

Neked pedig, ki hivatásod és hivatottságodnak megfelelően szent vallásunk tudománya és irodalma érdekében a nemes küzdelmet tovább folytatod, az együttes működés közben bensőbbé, feloldhatlanná vált barátságunk egész melegével kívánok sikert, igaz kézszerítással levén hű barátod

Budapest, 1895. decz. 31.

DR. MEZEY FERENCZ.

Kedves barátom és sok éven át hű társam megmáshatatlan elhatározását mély sajnálattal vettem tudomásul és e levél közreadásával olvasóink tudomására hozom. A veszteget, mely folyóiratunkat szerkesztőtársam visszalépése által éri, a legjobban érzem én, ki fényes tevékenységének közvetlen szemlélője voltam és csak abban találok némi kárpótlást, hogy a felekezetünk egyetemét érintő nagy kérdésekben szakismereteire és ügyszeretetére folyóiratunk jövőben is számíthat.

Midőn a Magyar-Zsidó Szemle ezelőtt 12 évvel felekezetiünk szomorú állapota közben legjobbaink támogatása mellett életbe hivatott, azon programmal indult utnak, hogy a zsidó tudományt művelje és terjessze, hogy a kül- és belföldi irodalmat ismertesse; társadalmi törekvéseit pedig báró Eötvös József eme szavaiba foglalta össze: »A hazában létező izrae-

lita hitfelekezet mint vallásos társulat is épen oly szabad, önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak.«

Ezen programot, melynek érdekében folyóiratunk fennállása óta lankadatlanul küzdött, hogy a távolnak látszó célért való lelkesedést felkeltse és ébrentartsa, a Szemle változatlanul a magáénak vallja és most, midőn a magyar nemzet és kormányának igazi szabadelvűsége és nagylelkűsége a zsidó vallást egyenjogositotta és felekezetünket a báró Eötvös által kitűzött cél küszöbéhez eljuttatta, nem engedhetjük, hogy a zsidó tudomány árvaságra kerüljön. Kötelességünknek tartjuk, hogy ennek művelésében és terjesztésében erőnkhez képest kintartsunk, mert azon meggyőződésben vagyunk, hogy felekezeti tudományunk, multunk és tanaink megismerése és megismertetése egy folyóirat közvetítése útján mind vallásos mind nemzeti szempontból eminens érdeket képvisel.

Folyóiratunk ezentúl — ha rendkívüli események a gyakoribb megjelenést nem követelik — az eddiginél jóval nagyobb terjedelemben negyedévenként fog megjelenni, de változott alakjában is hiven fogja szolgálni a maga elé tűzött célokat és bizalommal fordulok a hazai zsidósághoz, hogy engem a reám hárult kötelesség teljesítésében támogatni sziveskedjék. Erős abbeli meggyőződés, hogy a nagyszámú magyar zsidó felekezet époly erős mint a maréknyi francia és angol zsidóság és épügy mint ezek, egy tudományos folyóirat fenntartására nemcsak képes, hanem arra erkölcsileg kötelezve is van.

A Magyar-Zsidó Szemle az első és egyetlen folyóirat, a mely a zsidósággal foglalkozó tudományt magyarul megszólaltatta és e tudománynak egyik ágát, a mely bennünket magyar zsidókat a legközelebről érdekel, mert velünk foglalkozik, és a melynek művelése és fejlesztése ugyanezen okból első sorban a mi kötelességünk, virágzásnak indította: a magyar zsidóság története körébe tartozó számos és becses

dolgozat, nagyérdékü történelmi okmányok egész tömege folyóiratunkban látott napvilágot.

A Magyar-Zsidó Szemle, mely a hazai és külföldi zsidó tudósok legkiválóbbjait számítja munkatársai közé, büszkén utalhat arra is, hogy a zsidó tudomány számára hazánkban egy ifju író nemzedéket nevelt. Nem egy magyar zsidó tudós, ki buvárlataival idegen nyelven is szolgálja felekezeti irodalmunkat, először a Szemlében bontotta ki szárnyait és a teljesített kötelesség megelégedést nyújtó érzetével konstatálhatjuk, hogy folyóiratunk hazánk határain túl is kivívta az illetékes körök elismerését.

Teljes bizalommal fordulok tehát vallásunk mindazon hű fiaihoz, kik felekezeti életünk belső felvirágzásáért buzognak, hogy szellemi és anyagi támogatásukkal lehetővé tegyék, hogy folyóiratunk az érintett célokat a közérdek parancsolta mértékben szolgálhassa.

Budapest, 1896. január 6-án.

a Magyar-Zsidó Szemle szerkesztője:

DR. BLAU LAJOS.

TÁRSADALOM.

EMLEKIRAT

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERHEZ
AZ IZRAELITA EGYETEMES GYÜLÉS EGYBE-
HIVASA TÁRGYÁBAN.

Nagyméltóságú Minister Ur!

Kegyelmes Urunk!

A mióta a törvény az ország izraelita lakosait a keresztény lakosokkal minden *polgári s politikai* jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánította, buzgó törekvését képezte a hazai zsidóságnak, hogy ugyanazon jogok törvényes biztosítása által, melyekkel hazánkban a törvényesen bevett felekezetek birnak, mint *vallásfelekezet* is teljes egyenjogúsítást nyerjen. E szakadatlan törekvéseket hiven tükröztetik vissza azon előterjesztések és emlékiratok, melyek e tárgyban különböző alkalmakkor részint az országgyűlés képviselőházához, részint Nagyméltóságod ministeriumához intéztettek.

Örömmel üdvözljük a törvényhozás legujabb alkotásait, melyek által az óhajtott célhoz immár közel jutottunk. Az 1895. évi XLIII. törvényezikk vallásunkat törvényesen bevett vallásnak nyivánítja. Ezen törvény határozatai, és »a vallás szabad gyakorlatáról« szóló törvény intézkedései által, vallásunknak a törvényesen bevett keresztény vallásokhoz való viszonya, a jogegyenlőség és viszonyosság elveinek megfelelően, szintén rendezve lett.

Vallásunknak az államhoz való viszonya azonban szabályozás nélkül maradt. Erre vonatkozólag a Nagyméltóságod

előde által »az izraelita vallásról« a képviselőház elé terjesztett törvényjavaslatnak 1893. évi április hó 26-áról kelt »indokolása« a következőket tartalmazza:

»Megfontolás alá vétetett azon további kérdés is, vajjon az izraelita vallás törvényes elismerésével egyidejűleg már a jelen törvényjavaslatba felvételének-e azok a részek is, a melyek ezen vallásnak az államhoz való viszonyára vonatkoznak. Az államhozi viszonya a vallásnak a legszembetűnőbb kifejezését nyeri az önkormányzati ügykörben, mert abban állapítatik meg, hogy mi tartozik tisztán az egyházi ügykörbe, és mi az, a mihez az államnak hozzájárulása van. De tudvalevő, hogy e tekintetben egyöntetű felfogás az izraeliták között nincsen. Jó része az izraelitáknak a kongresszusi alapot nem fogadta el. Különböző alapokon nyugvó szervezeti szabályokkal bírnak és különféle alapokon szervezkedtek tényleg. Már most törvénybe iktatni egy egyöntetű önkormányzatot, mikor ez az egyöntetűség tényleg nincs meg, azt gondolom teljes lehetetlen, mert csak nem lehet önkormányzatot valakire reáerőszakolni. Másrészt pedig törvénybe iktatni a különböző szervezeteket, és mintegy a törvény által szentesíteni s megörökíteni ezeket az eltéréseket, szintén nem volna célszerű. Ezek voltak az indokai, hogy az izraelita vallás az állam iránti viszonyainak szabályozása a jelen törvényjavaslatba nem foglaltatott, és későbbi törvényes intézkedések számára tartatott fenn.«

E szerint gróf Csáky Albin ő nagyméltósága át volt hatva annak szükségességétől, hogy az izraelita hitfelekezetnek az államhoz való viszonya törvény által szabályoztassék, csak hogy ezt a szabályozást későbbi törvényes intézkedésnek tartotta fenn. E rendezés azonban, melynek eszközését a kongresszus óta folyton sürgetjük, meggyőződésünk szerint kétséget nem szenvedhet, mert szükségét érezzük annak, hogy felekezetünk immár fokozódott erővel fogjon intézményeinek fejlesztéséhez, és az e fölött folytatott tanácskozásaink közben, mint eddigi gyűléseink alkalmával, úgy most is arra az eredményre kellett jutnunk, hogy a »törvényesen bevett felekezet« kötelességeit a közművelődés és közjótékonyág terén a hazai zsidóság csak akkor fogja teljesíthetni, ha önkormányzati joga

a törvényhozás által, úgy a mint az több törvényesen bevett keresztény egyházzal szemben már megtörtént, biztosítva és szabályozva lesz.

Midőn tehát azon vagyunk, hogy a hitfelekezetünkre háruló kötelességeknek önkormányzati alapon megfeleljünk, egyszersmind elodázhatlan kötelességünkké válik, hogy vallásunk az államhoz való viszonyának szabályozását kérelmezzük. Ezen kérelmünk tüzetesebb előadása előtt, annak támogatására, röviden kimutatni bátorkodunk: hogy miképen alakultak felekezetünkben a mostani állapotok, és hogy a tényleges viszonyok felekezeti ügyeinknek a törvényhozás hozzájárulásával való rendezését nemcsak nem gátolják, hanem inkább sürgősen követelik:

Az 1867: XVII. t.-cz. életbelépeése után báró Eötvös József, akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter felekezetünknek módot kívánt nyújtani annak eszközzésére, hogy »mint vallástársulat is épen oly szabad, önálló s autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak«.

E czélből egybehivatott 1868. évi december hó 10-ére az izraelita kongresszus, a mely az általa megállapított szervezeti szabályzatokat 1869. évi február hó 23-án tartott utolsó üléséből a következő felirattal terjesztette fel a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez:

»Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Urunk! A magyarhoni és erdélyi izraeliták egyetemes gyűlése megállapította azon szabályzatokat, melyek szerint a hitfelekezet ügyei ezental kezelteni fognak. Az egyetemes gyűlés ezen határozatai azonban hitfelekezeti testületeinknek *egyenjogúsítását* elegendőleg nem biztosíthatják, s ennélfogva azon tiszteletteljes kéressel járunk Nagyméltóságod elé: méltóztatassék oda hatni, hogy a törvényhozás legközelebbi ülészakájában törvény alkottassék, mely hitfelekezetünk közegeinek és községi testületeinek ugyanazon önkormányzati jogot s általában az álammal, törvényhatóságokkal és községekkel szemben ugyanazokat a jogokat biztosítsa, melyek az országban levő elismert, ú. n. »törvényesen bevett« vallásfelekezeteket megilletik.«

Ugyanabban az ülésben a kongresszus egy tizenkéttagu bizottságot is választott, mely egyéb teendők mellett a kon-

Dr. Eötvös József egybehívja az 1868-69-ki izr. kongresszust

A kongresszus munkálatainak felterjesztése,

gresszusi statutumok legfelsőbb szentesítésének és életbeléptetésének siettetését is feladatául tűzte.

szentesítése
1869. évben.

A kongresszus munkálatait Ő Felsége 1869. évi június hó 14-én szentesítette, de a kért törvény alkotása iránt intézkedés nem történt. A képviselőháznak azonban volt alkalma már az 1870-iki költségvetés általános tárgyalásánál szervezeti ügyünkkel foglalkozni, a mikor *Ghyczy* Kálmán orsz. képviselő indította meg a vitát a katolikus autonomia és az alapítványok kérdése fölött, és az izraelita kongresszus ügyét is elmélkedésének körébe belevonván, erről a következő módon nyilatkozott:

és megtá-
madtatása
1870. évben a
képviselő-
házban.

»Tudva van — mondá *Ghyczy* Kálmán — mindnyájunk előtt, hogy az 1868. év végével a vallás- és közoktatásügyi minister úr egy országos izraelita kongresszust hívott egybe. Ezen kongresszus több közoktatási, de a mint sok izraelita polgártársunk állítja, vallási tárgyokban is különféle szabályokat alkotott.

Ezen szabályokat a vallás- és közoktatásügyi minister úr Ő Felsége elé terjesztvén, azoknak leérkezett szentesítése után azonnal foganatba vétetni rendelte.

Ezen szabályok szerint lesznek újonnan szervezett izraelita hitközségek, melyeknek egyikében, a lakásuk helyén levőben, minden izraelita polgár kötelességszerűleg magát bekebleztetni tartozik; lesznek kerületi községek, lesznek egyházi községi-, lesznek egyházkerületi tanácsok; és lesz egy országos főegyházi tanács, egyetemes gyűlés vagyis kongresszus; ezek különféle módokon választatván, hitsorsosaikra közvetlen és közvetett illetékeket vethetnek ki és hitsorsosaiknak különféle egyházi és közoktatási ügyeiben bíraskodnak és határozatilag intézkednek.

»Szükséges volt-e és pedig ily nagymérvű feladatok teljesítésére az izraelita kongresszust összehívni és ez által pártszakadást idézni elő izraelita polgártársaink között? Lehetséges-e, hogy vallási tárgyokban a többség törvényt szabhasson a kisebbségnek? ezt nem fejtegetem, de azt ál-lítom, hogy valamint a protestansoknak törvény: az ország sarkalatos törvényei által elismert egyházi gyűléseik, valamint a görög-keletieknek törvény: az 1790., 1848., 1868-iki törvények által elismert egyházi kongresszusaik, egyházi,

iskolai s ezekre vonatkozó alapítványi ügyeiket a törvények korlátai között intézhetik, rendezhetik és saját közegeik által önállóan kezelhetik: úgy ezt a törvény által még el nem ismert egyházi testületek nem tehetik; nem tehetik legalább oly érvénnyel, hogy határozataik a polgári hatóságok által is végrehajthatók legyenek.

»Mert úgy törvényeink, mint az alkotmányosság fogalmi szerint a polgárt egyéni szabadságában és jogaiban csak az ország törvényei korlátozhatják és a mennyiben ily egyházi testületek arra is hivatvák: hogy egyházuk jogait s érdekeit képviseljék a kormány, az állam, a hatóságok és bíróságok előtt; a polgári hatóságok a törvény által el nem ismert egyházi testületeknek illetén képviseleti minőségét törvényesnek el nem ismerhetik, mert *közhatósági joggyakorlatra csak a törvény adhat felhatalmazást és a polgári hatóságok közhatósági jelleggel bíró viszonyos érintkezésekre csak törvény által elismert testületekkel léphetnek.* (Helyeslés.)

»Bármint legyen azonban ez, a vallás- és közoktatásügyi minister úr azon általam többször említett rovatos kimutatásban egyszerűen azt mondja: hogy »azon mintegy 2 millió forintot megközelítő alap, mely ha jól tudom, Haynau által az ország izraelita lakosaira kivetett sarczól eredett, az izraelita kongresszusnak fog rendelkezése alá bocsátatni, sőt a valóság szerint ezen alap az izraelita kongresszusnak már rendelkezése alá bocsátatott, mert az izraelita kongresszusnak Ő Felsége által a minister úr javaslatára szentesített szabályai között az foglaltatik, hogy ezen összeg jövedelmeinek hovaforításáról már most is az izraelita kongresszus rendelkezik és ezen összegnek kezelése is csak addig maradhat a miniszter úr kezei között, míg ezen összegnek kezelése iránt az izraelita kongresszus más-kép nem rendelkezik.«

»Távol van tőlem, t. Ház, a kívánság, hogy ezen alap ne azon czélokra fordíttassék, a melyekre rendelve van; távol van tőlem, hogy kívánjam azt, hogy ezen alapot izraelita polgártársaink ne saját képviseletük által kezeljék. Itt én csak az ellen szövegeket fel: hogy a miniszter úr mind-ezeket Ő Felsége megegyezésének hozzájárulásával ugyan, de egyébiránt az országgyűlésnek tudta s beleegyezése nélkül

önhatalmulag tette. (Élénk helyeslés.) És oly alapot, a melyet hivatalba lépésével hivatalos kezelése alá hivatalból átalvett, oly testület rendelkezése alá bocsátott, a mely a törvény által még ez ideig elismerve nincs.«

Ghyczy képviselő aggályait más képviselők is, a kik a vitában részt vettek, osztották; a magas kormány sem zárkozhatott el azok elől és ennél fogva a tárgyalás folyama alatt meg is ígerte, hogy a szükséges *törvényjavaslatot legközelebb a ház asztalára, le fogja tenni.*

Mielőtt még ez az ígért beváltatott volna, tárgyalás alá kerültek a képviselőházban a »Hitör« című egyesület által benyújtott izraelita hitközségi kérvények, melyekben ezek az izraelita kongresszus határozatai végrehajtásának függőben tartását kérelmezték; és az akkori áramlat befolyása alatt, mely az »általános vallásszabadság« kimondását sürgette., a Ház az említett kérvények tárgyában 1870. évi márczius hó 18-án egy határozatot hozott, mely a következőket tartalmazza:

A képviselőház 1870. márczius 18. határozata.

»Tekintve, hogy a képviselőház a vallás és lelkiismeret szabadságát elfogadta, és hogy az e tárgyban a ministerium által már elkészített s már közzétett törvényjavaslat rövid idő alatt a törvényhozás által fog tárgyalatni; tekintve továbbá, hogy a vallás és lelkiismeret-szabadság elveivel ellenkezik, ha bármely vallásfelekezetenek tagjai a többség határozata által az alaphittörvényeikkel ellenkező szervezetet elfogadni kényszeríttetnek; tekintve végül, hogy *kérvényezők előadásai szerint* az izr. kongresszus határozatai a zsidó hittörvények alaptanaival és a papok által megállapított alapszervezettel ellenkezésben állóknak állíttatnak, s így *e szerint* az ezen kongresszusi határozatok alapján szervezendő vallás-egyház dogmatikus zsidó hittörvényi alapja az eddigi Magyarországbán fennállott vallás-egyházról lényegesen különböző testületet képez, a melynek tagjává, a vallás- és lelkiismeretszabadság követelményei szerint ki-ki csak önkéntes elhatározás folytán, de sehogyszem kényszerítés által avattathatik fel: a Ház ezen elveknél fogva az esedezők kérelmeit méltánylandóknak, és panaszaikat mielőbb orvoslandóknak találja. Ennek alapján ezen kérvények a vallás- és közoktatásügyi ministerhez azon utasítással tétet-

nek át, hogy *addig is, míg a törvényhozás tüzetesebben intézkedik*, az izraelita kongresszus végrehajtása céljából netalán igényelt állami hatósági oltalom és segély elrendelésénél a fentebbi elvekkel egyezően járjon el, és az e tárgyban már tett, fentebbi elvekkel netán ellenkező intézkedéseket szüntesse be.«

Szemben ezzel a képviselőházi határozattal az izraelita hitközségek tekintélyes száma, valamint a kongresszusi tizenkéttagú bizottság kikérte hitügünkben a képviselőház újabbi határozatát. Az izraelita hitközségek tiltakoztak azon felfogás ellen, mintha a kongresszusi határozatok az izraelita hitelvekkel ellentétben állanának; a kongresszusi bizottság pedig egy emlékiratban előadván a kongresszus egybehívásának és munkálatinak történetét, »az 1868. évi december hó 10-re meghívott izraelita egyetemes gyűlés utólagos törvényesítése iránt« esedezett. Érkeztek olyan beadványok is a képviselőházhoz, melyekben az lett kérve, hogy az izraelita kongresszus utólagos törvényesítése iránti kérelem utasíttassék vissza. A képviselőház 1871. évi márczius hó 30-án tartott ülésében tárgyalta ezen beadványokat és a kérvényi bizottság véleménye alapján elhatározta, hogy:

Az 1871. márcz. 30-ki képviselőház határozata.

»miután az izraelita vallásügy minden érdeket megnyugtató és azon elveknek is megfelelő végmegoldást, melyeket a képviselőház mult évi márczius hó 18-án hozott határozatában a vallási ügyek körül követendőknak kijelölt, a vallás és lelkiismeret szabadsága és egyenlősége iránt minden vallásra kihatólag hozandó törvény alkotása alkalmával nyerhet, ezen, az izraelita hitügyet különböző nézetekből fejtegető és felvilágosító kérvények a ház által most tudomásul vétetnek s a vallás- és közoktatásügyi ministernek azon célra adatnak ki, hogy azokat tanulmányozza s azon esetleg előterjesztendő javaslatainál, melyek az izraelita hitügy szervezkedésére vonatkoznak, figyelembe vegye.«

Mire ez a határozat meghozatott, az izraelita községtérületek tulnyomó része megalakult és a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi ministerium az 1871. évi márczius hó 3-án 4050. sz. a. kelt rendelettel megbízást adott a VI. izraelita községtérület elnökének arra, hogy az akkoráig

Kerületi elnökök gyűlése 1871. megalakult izraelita községkerületek elnökeit a kongresszusi szervezési szabályzat »átmeneti intézkedéseinek« 16. §-ában felsorolt határozatok keresztülvitelére czéljából egybehíva. Az izraelita községkerületi elnökök 1871. évi márczius hó 22-én tartották alakuló gyűlésüket. Ez alkalommal *felállították az országos irodát, elhatározták egy újabb kongresszusnak 1872. év első hónapjaiban leendő egybehívását* és még azon óhajuknak is adtak kifejezést, hogy a kongresszus által kiküldött tizenkét tagú bizottság, mely az országos iroda felállításáig, mint a felekezetet képviselő testület működött, a legközelebbi kongresszusig fennmaradjon és ugy a kormánynál, mint a törvényhozó testületnél »mindazon lépéseket megtegye, melyeket autonomiánk törvényes biztosítása és felekezetünknek »a törvényesen bevett hitfelekezetek«-kel való egyenjogusítása érdekében szükségesnek tart.«

De a »Hitör«-egylet gyűlékezete is megalkotta volt már akkor külön szabályzatát és attól lehetett tartani, hogy e szabályzat felekezeti ügyünknek törvényhozási rendezése nélkül életbe fog lépni. A kongresszusi tizenkéttagú bizottság elnöke tehát 1871 évi április hó 26-án egy beadványt intézett a nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz, melyben azt kérte, hogy a zsidó szervezet kérdésében »a törvényhozás hozzájárulása nélkül« semmiféle intézkedést ne tegyen.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nagyméltósága tárgyalás alá vevén ugy az izraelita községkerületi elnökök gyűlésének, valamint a kongresszusi bizottság beadványait, a kongresszus összehívása tárgyában tett előterjesztést egyelőre irattárba helyezette és az 1871. évi 7787. sz. a. kelt rendelettel kijelentette, hogy a kerületi elnökök gyűlésének »azon kívánalmát, miszerint a kongresszusi bizottság az országos iroda mellett mindaddig fennállhasson, a míg az izraelita egyetemes gyűlés egybe nem jó, annál kevésbé teljesíthető, mert a kongresszusi bizottság működése az országos irodának felállításá által — tekintettel hatáskörére — befjezetnek tekintendő.«

Ezen ministeri intézkedést nemsokára követte ő Felső-gének legfelsőbb elhatározása, melylyel az u. n. »orthodox szervezet« nyert legfelsőbb jóváhagyást és az 1871. évi 26.915.

márcz. 22-én.
Országos
iroda feláll-
tása s újabb
kongresszus
egybehívása
tárgyában
felterjesztés.

Dr. Pauler
1871. 26915.
sz. körende-
lete az u. n.
»orthodox
szervezet«-
engedélyezése
tárgyában.

számu kultusminiszteri körendelet, melylyel az orthodox szervezet szerinti községalakítás megengedtetett, a nélkül, hogy »e tekintetben az illető hitközségeknek előleges engedélyre szükségük lenne.«

A mi azon indító okokat illeti, melyek néhai dr. Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi ministert ezen »orthodox szervezési szabályzat« elfogadására birták, elég hivatkoznunk az 1871 évi november hó 15-én 26,915. sz. a. kelt körendelet kibocsátásával egyidejűleg, hason kelet s szám alatt az izraeliták országos irodájához leküldött rendeletre, mely azon kijelentést tartalmazza: hogy a fentemlitett az orthodox szervezési szabályzatot közzétevő körendelet »azon biztos reményben találtatott kibocsátandónak, hogy ezen intézkedés folytán a kongresszusi izraelita és az orthodox izraelita fél közt előforduló viszályok meg fognak szünni.«

Ez a remény teljesedésbe nem ment. Az »orthodox szervezet« engedélyezése csak azt a szomorú következményt vonta maga után, hogy a hitközségek kötelekéből bármely tag kiléphetett és azon a napon, melyen a kilépést bejelentette, megszűnt az eddigi hitközségnek adózó tagja lenni. Egy hitközség sem volt tehát biztos abban, hogy szükségleteit mely ideig lesz képes fedezni, egy rabbi vagy hitközségi tisztviselő sem tudta, hogy mely napon bomlik szét az a testület, melynek szolgálatába bizalommal szegődött. Az izraelita hitközségek pedig mindinkább tartózkodtak a kerületi elnökökkel való érintkezéstől, mert a kongresszusi szervezet elfogadása a hitközség egységének veszélyeztetésével járt. A belbéke érdekében a hitközségek gyakran arra az elhatározásra is jutottak, hogy sem a kongresszusi, sem az orthodox szervezetet el nem fogadják, hanem régi helyi alapszabályaiknál megmaradnak és magukat »status-quo-ante«-alapon állóknak nevezik. Kezdetben csak az »askenáz« ritusú hitközségek egy része helyezkedett a status-quo-ante álláspontra, később azonban oly hitközségek melyek hívei a »szefárd« ritust követik, szintén távol maradtak úgy a kongresszusi, mint az »orthodox szervezet«-hez és egyszerűen »szefárd izr. hitközség« elnevezéssel éltek. A »szefárd« elnevezést használja az »orthodox szervezet«-hez tartozó oly hitközség is, a mely magát ez által megkülönböztetni kívánja az ugyanazon helyen létező másik »orthodox« hitköz-

Status-quo-
ante, és szef-
árd hitköz-
ségek kelet-
zése.

ségtől. Így történt, hogy egy helyen három egymástól független izraelita hitközség is alakult.

Kerületi elnökök gyűlése 1872. márcz. 12. ismételten felterjesztést intéz újabb kongresszus egybehívására tárgyában.

Az izraelita községkerületek elnökei 1872. évi márczius hó 12-én a rendes évi gyűlésre kötelességszerűen összejöttek, hogy a beállott zilált viszonyok miképeni rendezése fölött tanácskozzanak. A kerületi elnökök ragaszkodtak az egy évvel előbb hozott határozataikhoz, de a kongresszus egybehívására iránt tett újabb előterjesztésük sem nyert dr. Pauler Tivatar kultuszministeri működése alatt elintézt.

Trefort csak a rabbiképzőt tartja szükségesnek és ennek felállításához fog 1873. évb. ben.

Még ugyanazon év folyamán azonban Trefort Ágoston vette át a kultuszministerium vezetését, a ki a zsidó ügyet haladék nélkül tanulmány tárgyává tette saját ministeriumának irattárából arra a tapasztalatra jutott, hogy az izraeliták közötti egyenlenségnek rúgóját nem a »vallásos meggyőződés«, hanem az országos rabbiképző-intézet felállításának kérdése képezi. Határozottan ellenezte tehát egy újabb kongresszus egybehívását, mely az ellentéteket kiegyenlíteni képes nem volna, de annyiaval szükségesebbnak tartotta, hogy a »szervezési ügy« pihentetése mellett minden tevékenység az országos rabbiképző-intézet felállításának előmozdítására fordítassék. A rabbiképző-intézet ügyét országos ügynek tartotta s meg volt róla győződve, hogy ezen intézetnek a kormány által történt létesítése után nagyobb eredménnyel lehet a zilálttá vált hitközségi s a szervezési ügyek rendezéséhez fogni. E felfogásnak megfelelően 1873. ápril 29-én 7559. sz. a. kelt legalázatosabb előterjesztéssel járult ő Felségéhez és az 1873. május hó 6-án kelt legfelsőbb elhatározással kieszközölte az engedélyt arra, hogy a rabbiképző-intézetet egy újabb kongresszus összehívása nélkül felállíthassa.

Községkerületek működésének felügyelése 1873. évb. ben.

Az »izraelita községkerületi elnökök« 1873. évi július hó 14-én tartottak megint gyűlést és a hitközségi élet terén szerzett szomorú tapasztalatok folytán a miniszter ur ő nagyméltóságának álláspontját és intézkedéseit, mint relativ eredményt köszönettel, ő Felségének legkegyelmesebb elhatározását pedig mély hódolattal fogadták. Erről az izraelita hitközségek is értesítve lettek azzal, hogy adják nyílt vagy hallgatag beleegyezésüket ahhoz, hogy »az országos iroda s a kerületi elnökök továbbműködése mellett a kongresszusi szervezet gépezete egyébként szüneteltesen mindaddig, míg az országos

rabbiképző felállítását a zilált hitközségi ügyek rendezése eszközölhető nem lesz«. Ezen átiratot a hitközségek mindannyian hallgatag tudomásul vették.

Ugyanezen gyűlésükön a kerületi elnökök egy 24 tagból álló bizottság kinevezését hozták javaslatba, mely a rabbiképző építése, berendezése, szervezetének megállapítása és tanárainak kinevezése körül a miniszteriumnak segítségére legyen. A miniszter ur ő nagyméltósága az elnökök javaslatához képest a rabbiképző-intézet bizottságát kinevezte, de annak működése csakhamar megakadt, mert már 1874. évi február hó 7-én kétszáz kérvény lett a képviselőházhoz benyújtva, melyben »orthodox izraelita hitközségek« a rabbiképző szándékolt felállítását ellen tiltakoztak. E kérvényt ellenkérvények gyűjtésével és a rabbiképző ügyét megvilágító emlékirattal igyekeztünk ellensúlyozni. A képviselőház mind ezen beadványokat 1874. évi július havában tárgyalta, de határozatot nem hozott, mert a beterjesztett határozati javaslatok mindegyike kisebbségben maradt.

Kérvények a rabbiképző ellen. Képviselőházi tárgyalás 1874. július havában.

Ezen eredménytelenség a miniszter ur ő nagyméltóságát nem tartotta vissza attól, hogy a képviselőházi ülészek befejezése után a rabbiképző felállítására irányuló munkálatokhoz hozzá ne fogjon. Az »izraelita községkerületi elnökök« már az 1875. évi augusztus hó 26-án tartott gyűlésükön jutottak abba a helyzetbe, hogy felülvizsgálhassák a rabbiképző építési terveit és kijelölhessék az országos izraelita iskolaalap törzsvonából azon értékpapirokat, melyek eladási árából az építési költségek fedezendők lennének.

Rabbiképző felépítése, s megnyitása. 1875—1877.

Valamennyi munkálat befejezte után »az országos rabbiképző-intézet« 1877. évi október hó 4-én lett megfelelő ünnepélyességgel rendeltetésének átadva.

Alig, hogy a megnyitási ünnepély zaja s a lelkesedés, melyet országszerte keltett, lecsillapodott, a rabbiképző-intézet működésének első évében, vagyis 1878. évi február havában az »orthodox közvetítő bizottság« a képviselőházhoz beadványt járult, melyben — annak vitatása mellett, hogy az 1870. évi márczius hó 18-án hozott képviselőházi határozat két izraelita hitfelekezetet létesített — azon kérelmet terjesztette elő: »utasítaná a képviselőház a vallásügyi minisztert annak eszközölésére, hogy a kérdéses alap a két izraelita hit-

Az izr. iskolaalap felosztása utáni törekvések. 1878—1880.

felekezet között barátságos egység, ennek nem sikerülése esetében pedig a bírói eldöntés útján elosztassék, mert a folyamodó »orthodox bizottság az izraelita iskola-alapból fentartott intézeteket, jelesül az országos rabbiképzőt és tanítóképzőt a fennálló mindkét izraelita felekezet közös intézeteinek nem tekintheti, az iskola-alap pedig a két hitfelekezet tulajdona lévén, nem jogos, hogy abból az egyik hitfelekezet intézményei a másik hitfelekezet pénzéből fenntartassanak. E beadványra az »országos iroda« egy 1878. évi ápril hó 30-án kelt emlékirattal felelt, melynek első részében az országos rabbiképző és iskola-alap kérdésével, második részében pedig az izraelita vallásügygel foglalkozott, és azon kérelmet terjesztette elő: hogy a képviselőház az orthodox közvetítő bizottság-nak az izraelita iskola-alap felosztása iránt előterjesztett kérelmét elutasítsa, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek pedig meghagyja, hogy a képviselőháznak 1871. évi márczius hó 30-án hozott határozatában foglalt meghagyáshoz képest az *izraelita hitügy rendezése tárgyában mielőbb törvényjavaslatot terjesztszen elő.*

A képviselő-
ház 1880.
márczius
12-iki hatá-
rozata.

E beadványok csak 1880. évi márczius hó 12-én nyertek elintéztést, mikor is négy napí tárgyalás után azt határozta a képviselőház:

»hogy az országos izraelita iskola-alap jövedelme az összes hazai zsidóság közoktatási szükségleteire, az alapítás értelmében és *bent a hazában* (ez alatt az értendő, hogy siketnémák alapítványi helyei ne Bécsben, hanem Budapesten legyenek elhelyezve) fordítottassék akként, hogy a belőle fentartott *közös intézetek, minők: a rabbiképző és tanítóképző, akár adminisztrációjukat, akár szervezetüket illetőleg, a hazai összes zsidóság közművelődésére szolgáló magyar intézetek legyenek.*«

A képviselőház tehát nem fogadta el az »orthodox közvetítő bizottság« azon okadatolását, hogy az 1870. évi márczius 18-iki határozat két izraelita hitfelekezetet létesített, hanem oda nyilatkozott, hogy csak egyféle zsidóságot ismer, és hogy úgy az iskola-alap, valamint az abból fentartott intézetek az egységes zsidóságnak közös és oszthatatlan tulajdonát képezik, és tényleg ma már *tárlnyomó számban* »orthodox« szülők gyermekei azok, kik ez intézetek jótéteményeit igénybe

veszik, nem is szólva arról, hogy a tanítóképző-intézetben oklevelet nyert tanítókat »orthodox« hitközségeink iskoláikban előszeretettel alkalmazzák.

Jellemző, hogy a négy napon át szakadatlanul folytatott képviselőházi vita mindig csak »rabbiképző« és »iskola-alap« körül forgott, *és egy szóval sem lett említve az izraelita hitközségek törvényes rendezésének szükségége*, habár a tárgyalás alapját képező emlékiratok elég behatóan foglalkoztak e tárggyal és elég adattal bizonyították a zsidó vallásügy rendezetlenségének káros következményeit, nemcsak a felekezet, hanem az állam érdekeire is. Mindamellett nagy eredménynek volt tekinthető a képviselőház 1880. évi márczius hó 12-iki határozata, mert azzal a rabbiképző s az iskola-alap ügye a zsidó hitfelekezet egysége szellemében végelintéztést nyert, és ennek folytán az 1873. évben megállapított munkaprogramm értelmében át lehetett térni az izraelita hitközségek és szervezeteik rendezésére, melyek elég bonyolultak voltak és már a törvényhatóságoknak is, különösen anyakönyvvezetési téren, számos panaszra szolgáltatott okot.

Az »országos iroda« még 1880. évi szeptember hó 16-án intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságához egy terjedelmes felterjesztést, melyben az akkori állapotok tarthatatlanságát ecsetelvén, a rendezés módjára nézve konkrét javaslatokat tett. Az »országos iroda« azon szempontból indult ki, hogy abban az esetben, ha a felekezetet közművelődési téren előbbre vinni akarjuk, első sorban hitközségeink anyagi erejét kell emelnünk, vagy legalább is biztosítanunk a célból, hogy azok értelmi erejük fokozódását elérni képesek legyenek. *Ha hitközségeink haladnak, halad a felekezet; ha pedig a hitközségeknél hanyatlás áll be, akkor nem tarthatja fenn a felekezet téspedését semmiféle szervezkedés vagy egyesülés.*

Az akkor fennállott gyakorlat szerint valamely hitközségből akármilyen töredék bármily időben kiléphetett és külön önálló hitközséget alakíthatott, továbbá minden zsidó szabadon választhatta azt a hitközséget, melyhez tartozni akart. Volt reá eset, hogy egy bácsmegyei izraelita egy szabolcsmegyei hitközség tagjának vallotta magát, és előfordult az is, hogy egy és ugyanazon helységnek izraelita lakosai két

Az izraelita
hitközségek
ügyeinek
rendezése
iránt felter-
jesztés. 1880.

Kilépők szá-
mára 3 évi
adókötele-
zettség meg-
állapítása.
1881.

megye három különböző szolgabírói járásában fekvő több rendbeli izraelita hitközséghez tartoztak. A hitközségnek odahagyásával — amint fentebb már említve volt — a hitközséghez való adózás kötelezettsége is megszűnt, és pedig: az 1876. évet megelőző időben a kilépés tényével, az 1876. évi április hó 22-én 7839. sz. a. kelt kultuszminiszteri rendelet kibocsátásától kezdve pedig azon hitközségi számadási év végével, melyben a kilépés megtörtént. Első sorban tehát azt kérte az »országos iroda«, hogy a hitközségekből való kilépés megnehezítettessék, és akkori időben vívmánynak tekintették községeink az 1881. évi 32,399. sz. a. kelt rendelet kieszközölését, melyben kimondatott, »hogy a kilépők nemcsak azon községi számadási évre, melyben kilépésük történik, hanem még további három éven át kötelesek az odahagyott hitközségnél a reájuk alapszabályszerűleg kivetett hitközségi kultuszadót és egyéb hitközségi terheket ép úgy megfizetni, mintha annak a hitközségnek még tagjai lennének.«

Hitközségektől adatok gyűjtése. 1881—83.

Szükségesnek mutatkozott a hitközségek területköreinek megállapítása is, mert — a mint már fentebb említve lett — léteztek helységek, melyeknek zsidó lakosai két-három különböző más-más járásban, sőt megyében is fekvő hitközségekhez tartoztak, és voltak a zsidók által gyérebben lakott oly helységek, melyek semmiféle hitközséghez sem voltak beosztva, és a zavar akkora volt, hogy széles e hazában senki sem tudta: hány zsidó hitközség van az országban és kik azoknak állandó adózó tagjai? Minthogy a rendezés a tényleges állapot ismerete nélkül nem volt képzelhető, az »országos iroda« ajánlotta, hogy az izraelita hitközségek a közigazgatási hatóságok útján felhíjassanak, hogy alkotandó, vagy már meglévő alapszabályaikat egy példányban a miniszteriumhoz leendő felterjesztés végett mutassák be, mely alapszabályokból kitűnjék, mely helységek izraelita lakosai tartoznak az illető hitközséghez. Hogy pedig mindegyik hitközség anyagi viszonyai és esetleg életképessége is megbírálnak legyen, a hitközségektől még az utolsó évi költségvetésnek oly alakban való beszerzése is ajánlatot, hogy abból kiderüljön: hány hitközségi tag fizeti a közvetlen adót, továbbá, hány és minő rabbija, tanítója, vagy más egyéb hivatalnok van a hitközségnek és mindegyiknek mi a fizetése?

Ennek folytán Nagyméltóságod miniszteriuma az 1880. évi 27,496. és 1882. évi 7048. számú körrendeletekkel az összes törvényhatóságokat az említett adatok beszerzésére felhívta, és 1883. évig tartott, míg a legtöbb törvényhatóságtól a hitközségi alapszabályok és költségvetések beérkeztek.

Ennek megtörténte után az izraelita községkerületi elnök 1883. évi december hó 23-án gyűlést tartottak és megállapították azon elveket, melyek szerint első sorban a hitközségek rendezése az azután a zsidó vallásfelekezet jogainak törvényes biztosítása eszközöltessék. Ezen gyűlésből egy emlékiratot intéztek a kerületi elnökök a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságához, melyben a következő kérelmek adattak elő:

Kerületi elnökök gyűlése 1883. december 23.

1. Tekintet nélkül a pártárnyalatokra a hitközségek területköre akként állapíttassék meg, hogy Magyarország minden helysége valamely hitközséghez beosztva és minden hitközség területköre akkora legyen, hogy hitközségi és oktatási intézményeit autonóm testülethez méltó alakban fentartani lehetőségében álljon.

2. Minden izraelita köteleztessék, hogy azon hitközség állandó tagja maradjon, a melynek területén lakik. Megengedhető ugyan, hogy minden hitközség kebelében alakulhassanak a szükséghez képest »imaházi egyesületek«, de ezek által sem a hitközség adminisztrációjának, vagy rabbiságának egyége, sem pedig a község jövedelme csorbát ne szenvedhessen.

3. Felekezetiünknek a törvényes jogok oly módon biztosítottassanak, mint azokat a törvényesen bevett vallásfelekezetek élvezik.

Ezen emlékirat folytán a miniszter úr ő nagyméltósága 1883. évi december hó 24-én 43,720. sz. a. kelt rendeletével felekezetünk néhány kiválóbb tagját 1884. évi január hó 15-re értekezletre hívta egybe, hogy velők az izraelita hitügy rendezési módja felett tanácskozzék. Az értekezlet tagjai mindannyian a törvény általi rendezés szükségét hangsúlyozták és azoknak egyike az »országos iroda« megbízásából egy kész törvényjavaslatot is bocsátott a miniszter rendelkezésére. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr azonban, személyén és akaratán kívül eső akadályoknál fogva, nem vihette vallásügyünket szabályozás végett a törvényhozás elé s rendeleti

Bizalmi feleki értekezlet 1884. január 16.

úton is egyelőre csupán annyiban bocsátkozhatott az izraelita ügyek rendezésébe, a mennyiben azt az állam érdekét képező anyakönyvi ügy megkövetelte.

Az 1885. évi
1924. eln. sz.
anyakönyvi
szabályren-
delet, és

Az 1881—1883. években beérkezett hitközségi adatok segítségével és a törvényhatóságok meghallgatása után a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága ő Felségének 1885. évi június hó 17-én kelt legfelsőbb elhatározásával nyert felhatalmazás alapján az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelettel akképen eszközölte a rendezést, hogy Magyarország egész területét »az izraelita anyakönyvi kerületek«-be osztotta be, s elrendelte, hogy »az izraelita anyakönyvi kerületek székhelyeiben és területköreiben szükségesnek mutatkozó minden változás fölött a törvényhatóság közigazgatási bizottságának előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter határoz.«

Az anyakönyvi szabályrendelet a hitközségi ügyeket teljesen érintetlenül hagyta, s minthogy minden hitközséget nem lehetett egy anyakönyvi kerület központjává tenni, más volt az anyakönyvi kerületek és más a hitközségek területköre. Ebből sok visszasság származott az által, hogy hitrokainak az egyik helyen anyakönyvvezetői adó, és a másik helyen hitközségi adó címén lettek megterhelve. A hitközségek pedig még mindig tartózkodtak intézmények fejlesztésétől, mert abban, hogy a kilépő tagok az odahagyott hitközség térheit a kilépéstől számított további három éven át tartoznak viselni, elégséges biztosítékot nagyobb terhek elvállalására nem találtak. E mellett az anyakönyvi szabályrendelet keresztülvitele számos adatot szolgáltatott arra, a miről mi mindig meg voltunk győződve, hogy a különböző elnevezésű izraelita hitközségek között vallásügyi tekintetben különbség nincsen.

az 1888. évi
1191. eln. sz.
a hitközségi
ügyeket sza-
bályozó kör-
rendelet
életbejelenése.

Ennélfogva indítatva érezte magát Nagyméltóságod előde, hogy az izraelita hitközségek ügyeit és az anyakönyvi ügyhöz való viszonyukat szintén szabályozza. Ő Felségének 1888. évi június hó 5-én kelt legf. elhatározása alapján ki lett bocsátva az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kelt körrendelet, melyben — annak indokolt kijelentése után, hogy »*úgy a kongresszusi, mint az orthodox és status-quo ante alapon álló hitközségek ügy állampolitikai szempontból.*

valamint a zsidóság álláspontjából is egy és ugyanazon vallásfelekezethez tartozóknak tekintendők» — el lett rendelve: hogy az »izraelita anyakönyvi kerület« helyébe az illető »izraelita hitközség« lép, melynek kebelében a kerület anyakönyvvezető rabbisága fennáll; »anyahitközség«-nek csak azon hitközség tekintendő, melynek kebelében anyakönyvvezetési joggal felruházott rabbiság áll fenn és minden más hitközség »fiókhitközség«-gé alakítandó át. A rendelet részletesen szabályozza a hitközségek és fiókhitközségek közti jogviszonyt, megnehezíti s majdnem lehetetlenné teszi a hitközségekből való kiválásokat és egy helyen több hitközség alakítását.

Az 1885. évi 1924. eln. sz. a. kelt anyakönyvi szabályrendelet, és az »izraelita hitközségek« viszonyainak rendezése tárgyában kiadott 1888. évi 1191. eln. sz. a. kelt körrendelet kibocsátása által teljesítve lett az 1883. évi december hó 23-án előterjesztett fent felsorolt három rendbeli kérelmünk közül a két első, melyek a hitközségek ügyeinek szabályozását tárgyzák. Mielőtt a harmadik — a felekezeti jogok *törvényes biztosítását* tárgyzó — kérelem teljesítéséhez vezető intézkedések fogantatba vehetők voltak, Trefort Ágoston halála folytán a vallás- és közoktatásügyi miniszterium vezetését gróf Csáky Albin ő nagyméltósága vette át.

A miniszter személyében beállott változás alkalma arra indította az »orthodox közvetítő bizottság«-ot, hogy az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott, az izraelita felekezet egységes voltára alapított és következményeiben oly üdvösnek bizonyult körrendelet visszavonásáért folyamodjék.

Gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága az »orthodox közvetítő bizottság«-ot kérelmével elutasította. Az 1888. évi december hó 31-én 2304. eln. sz. a. kelt elutasító rendelet szövege a következő:

»Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter. 2304. eln. sz. Az orthodox izraelita közvetítő bizottság elnökének.

Az 1871. évi november hó 15-én 26,915. sz. a. kelt itteni körrendeletben, melylyel az izraelita hitközségek az akkoron közzétett orthodox szabályzat szerinti szervezkedés megengedettett, nyiltan kimondatik, hogy »a nevezett szabályzatban hivatolt vallási tanok és szabványoknak, mint kizárólag a lelküismereti meggyőződésen nyugvó hittételek-
MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1896. I. FÜZET.

Az »ortho-
doxok« folya-
modnak
ezen szabály-
rendeletnek
ellen.

Gróf Csáky
az »ortho-
doxokat« el-
utasítja 1888.
évi 2304. eln.
sz. rendelet-
tel.

nek bírálatába a miniszterium nem bocsátkozhatik» és az ugyanakkor hason kelet és szám alatt az izraelita orthodox közvetítő bizottság elnökéhez intézett rendelettel ki lett jelentve, hogy a fent említett körrendelet azon biztos reményben találtatott kibocsátandónak: »hogy ezen intézkedés folytán az orthodox izraelita és a kongresszusi izraelita fél közt előforduló viszályok meg fognak szünni.«

»Az ezen intézkedéshez fűzött remény azonban, miszerint az izraelita hitközségek immár kivétel nélkül vagy a kongresszusi, vagy az orthodox szabályzatot követendik, teljesedésbe nem ment, hanem *ugyanazon indokokból, melyek* — a fent idézett körrendeletben foglaltak szerint — *az orthodox hitközségek alakulásának engedélyezésénél mérvadóak voltak*, a miniszterium nem ellenezhette és nem akadályozhatta meg azon izraelitáknak hitközségekké való alakulását sem, kik a már meglévő két (kongresszusi és orthodox) szervezési szabályzat egyikét sem akarták elfogadni, hanem vagy régi alapszabályaiknál, úgynevezett status-quo-ante alapon megmaradni, vagy pedig »szefárd« című külön hitközségekké alakulni óhajtottak.

»De úgy az ez érdemben kibocsátott rendeletek, valamint az azoknak alapul szolgált képviselőházi határozatok az izraelita hitközségek szervezési ügye terén csak a kényszer mellőzését célozták és korántsem dekretálják azt, hogy az izraelita hitközségek szervezetök különféleségéhez képest mind megannyi külön hitfelekezethez tartozóknak tekintendők.

»Minthogy pedig az izraelita hitközségek szervezési szabadságának a gyakorlatban oly kinövéssei mutatkoznak, melyek már az anyakönyvvezetésre s az iskolaügy fejlődésére is kártékony befolyásúaknak bizonyultak, úgy hogy ezen veszélyeztetett államérdekek rendszabályok hozatalát okvetlenül szükségessé tették: *csakis helyeselhetem elődömnök azon eljárását, hogy az izraelita anyakönyvi ügyet az 1885. évi november hó 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendelettel és az izraelita hitközségek viszonyait az 1888. évi június hó 21-én 1191. éln. sz. a. kiadott körrendelettel szabályozta, s nem érzem magam indítatva, e rendeleteknek akár visszavonására, akár megváltoztatására:*

»mert különösen az utóbb nevezett rendeletben lefek-

tetett azon elv, hogy hazánkban csak *egy* izraelita hitfelekezet létezik, országos törvényeinkben és a zsidóság történelmi fejlődésében teljes igazolásra talál;

»mert mindkét idézett rendelet részletes intézkedései a külön szervezkedésű izraelita hitközségekre egyaránt és egyenlő joghatálylyal terjednek ki, mindazoknak, melyek a szervezetöket megillető autonómiával élni óhajtanak, a teljes önkormányzati jogot meghagyván, és csak azon esetre intézkedvén a vitás ügyeknek közigazgatási úton való mikénti elintézéséről, *ha ugyanazon okokból, melyeknek ép az orthodox szervezési szabályzat is létezését köszöni*, az izraeliták a hitfelekezeti választott bíróságnak magukat alávetni nem akarják;

»mert továbbá az idézett szabályrendeletek ellen sem a kongresszusi, sem a status-quo-ante alapon álló izraelita hitközségek közül egy sem szólalt fel, de az orthodox hitközségek is az anyakönyvi ügyre vonatkozó szabályrendeletet három éven át mindannyian kifogás nélkül hagyták és többen közülök már a folyó évben kiadott, az izraelita hitközségi ügyeket szabályozó rendelet némely határozatainak viszonyaira való alkalmazását is kérelmezték;

»mert végre az anyakönyvi szabályrendelet a gyakorlati kivitelben már is sikerültnek bizonyult, a mennyiben nemcsak a jövőre biztosította az anyakönyvi intézmény helyes kezelését, hanem a mult évek mulasztásait is felderítette és a hadkötelezettségi ügy és a családi jog nem csekély előnyére már ezekre menő be nem jelentett izraelita anyakönyvi eseteknek utólagos anyakönyvvezetésére vezetett; hitközségi ügyek rendezése tárgyában kiadott körrendelet kibocsátása óta pedig a hitközségeknek békés úton való összeolvasztása vitetett már keresztül és egyéb jelenléte is arra mutatnak, hogy e körrendelet üdvös következményei szintén várhatólag mindinkább nyilvánulni fognak.

»Miről a *czímet*, a folyó évi október hó 23-án kelt emlékiratának visszaadása mellett, oly felhívással tudósítom, hogy híveit saját jól felfogott érdekükben a testvéri béke és egyetértés ápolására buzdítsa.

Budapest, 1888. évi december hó 31-én.

Gróf Csáky s. k.

Az ortho-
doxok még
egyszer fo-
lyamodnak
1889.

Az »orthodox közvetítő bizottság« nem elégedett meg ezzel a rendelettel, hanem újabban folyamodott Nagyméltóságod elődéhez és kérvényét 239 rabbi nyilatkozatára alapította, melyben ezek kijelentik, hogy »hazánkban az orthodox és neolog izraeliták két egészen különböző hitfelekezetet képeznek, melynek hívei egyházilag, vallásilag közösségben nem élhetnek.«

Ker. elnökök
gyűlése 1889.
nov. 25.

Gróf Csáky miniszter úr ő nagyméltósága az »orthodox közvetítő bizottság« beadványát az 1889. évi október hó 11-én 1447. eln. sz. a. kelt rendelettel oly felhívással küldötte le az »országok irodá«-nak, hogy »a közlött tárgyiratok alapján az ügyben, t. i. két különálló izraelita hitfelekezetről lehet-e szó? saját álláspontját jelezve, véleményesen nyilatkozzék.« Az »országok irodá« a »kerületi elnökök gyűlése« elé terjesztette az ügyet, a mely az 1889. évi november hó 25-én tartott üléséből kelt terjedelmes felterjesztésében adta meg a választ. A »kerületi elnökök gyűlése« az »orthodox közvetítő bizottság«-nak »két izraelita hitfelekezet elismerése« iránti kérelmét elutasíttatni kérte, de azonfelül az *izraelita hitfelekezet egységes szervezetének mielőbb törvény által való biztosítása iránt is esedezett.*

Gróf Csáky
másodszor
utasítja el az sága az »orthodox
közvetítő bizottság«-at 1890.
évi 341. eln.
sz. rendelet-
tel.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságát az »orthodox közvetítő bizottság« beadványát végképen elutasította az 1890. évi február hó 10-én 341. eln. sz. a. kelt rendeletével, mely következőképen hangzik:

»A vallás és közoktatásügyi miniszter 341. eln. sz. Az izraelita orthodox közvetítő bizottság elnökének.

»Az 1889. évi márczius hó 9-én 2463. sz. a. kelt felterjesztését és ennek, valamint a mult évi május hó 31-én 2810. sz. a kelt beadványának mellékleteit azzal küldöm vissza *Czimednek*, hogy az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott itteni körrendeletnek hatályon kívüli helyezése iránt előterjesztett újabb kérelmét sem táltam figyelembe vehetőnek azon indoknál fogva, melyek hasonló kérelmét egy izben már elutasító 1888. évi december hó 31-én 2304. eln. sz. a. kelt rendeletben előfordultak és a melyek *Czimed* által úgy idézett beadványaiban, valamint az izraelita községkerületi elnökök em-

lékirata folytán folyó évi január 27-én 879. sz. a. tett előterjesztésében érintetlenül hagyattak.

»A bemutatott egyöntetű rabbinyilatkozatokra nézve megjegyzem, hogy az azokban foglalt kijelentés, mintha hazánkban két egészen különböző hitfelekezetet képező orthodox és neolog izraeliták léteznének, sem törvényeinkben, sem az eddigi kormányrendeletekben, sem végre az adminisztratív terén szerzett tapasztalatokban és az izraeliták felekezeti élete körül észlelt jelenségekben általános támogatásra nem talál; de ezenfelül a nyilatkozó 239 rabbinak eme felfogásában a nem orthodox izraeliták nem osztoznak, orthodox részről pedig nem bizonyított be az állítólagos dogmatikus különbség.

»Léteznek tényleg hitközségek, melyek az egyetemes gyűlés (congressus) által alkotott szabályokat fogadták el, továbbá oly hitközségek, melyek az orthodox szervező szabályzatot követik, és olyanok is, melyek mindkét szervezettől távol maradvá, magukat status quo ante alapon álló vagy pedig szefárd hitközségeknek nevezik. Ezek azonban összevéve egy és ugyanazon hitfelekezethez tartozóknak tekintendők, a mint ezt az eddig felhozottakon kívül még azon körülmény is igazolja, hogy a híveknek az egyik szervezetből másikba való átlépését és a különböző szervezetekhez tartozó hívek közötti házasságkötéseket az izraeliták eddigelé semmiféle áttérési, vagy vegyes házassági szabályoknak alávetni nem óhajtották.

»A ritusra nézve, elismerem, vannak az izraelita egyházban eltérések, de ezek nem állapítanak meg felekezeti, sőt szervezeti különbséget sem, a mennyiben mindegyik szervezetben valamennyi ritus képviselve van, sőt egy és ugyanazon hitközségben is többféle ritus szerint berendezett imaházak állanak fenn.

»Nem ismernek a porosz törvények sem kétféle zsidóságot, mint azt *Czimed* utolsó beadványában *helytelenül* vitatja. Az 1876. július 28-án kelt 8454. számú porosz törvény csak az izraelita *hitközségekből* való kilépést szabályozza s világosan kijelenti, hogy minden izraelita bizonysos ünnepélyes eljárás mellett az izraelita hitközség kötelekéből kiléphet »a zsidó vallásközösségből való kilépés

nélkül és az esetben, ha letelepedésekor ez iránt nyilatkozik, nem köteles egyáltalán az izraelita hitközség tagjává lenni. De e törvény is kötelezi a kilépőt az odahagyott hitközség terheinek — ezek természetéhez képest — egy, két és öt éven át való viselésére, sőt az izraelita hitközségi iskola fentartási költségeinek viselése alól azt egyáltalán fel nem menti.

»Hazánkban mások levén a vallásügyi viszonyok ezeknek szemeltartása mellett voltak az intézkedések megteendőek. Azon állapot, mely a képviselőház 1870. évi márczius 18-án hozott határozatának következményeként kifejlődött, nem volt tovább fentartható, mert nemcsak be nem következett az orthodox izraelita szervezet engedélyezéséhez kötött azon remény, miszerint az által az izraeliták surlódásai és egyenetlenedései meg fognak szünni, hanem ellenkezőleg az izraelita hitközségek szabad alakítása oly mérveket öltött, hogy az államérdeket képező anyakönyvi intézmény és az izraelita hitközségek fentartási képessége is már komolyan veszélyeztetve lettek.

»Ennélfogva látta szükségesnek elődöm az izraelita anyakönyvi ügyek és az izraelita hitközségi viszonyok rendezése érdekében a sérelmeseknek talált két szabályrendelet kibocsátását. E szabályrendeletek nem szorítják meg a hitközségeket tetszés szerinti szervezet elfogadásában, sem nem korlátozzák az izraelitákat abban, hogy mindenik izraelita hitközség kebelében bármilyen ritust követő imaházi egyesületeket alakíthassanak, sőt ott, a hol mindegyik párt létszáma és anyagi ereje megengedi, egynél több hitközséget is fentarthassanak; teljes mértékben biztosítják tehát az egyeseknek a vallás szabad gyakorlatát, csak hogy ezenfelül még azt a czélt is követik, hogy egyrészt az elhanyagolt izraelita anyakönyvi intézmény helyes kezelése a jövőre hízottassék, másrészt pedig az izraeliták a községalakítási szabadságot arra ne használhassák fel, hogy az elvállalt hitközségi terhek alól magukat kivonják és az izraelita hitközségeknek az oktatásügyi s egyéb közszélu intézmények ápolását és fejlesztését lehetetlenly tegyék. Mindkét irányban helyeseknek bizonyulván az 1885. évi 1924. évi, sz. és 1888. évi 1191. évi, sz. alatt kiadott it-

teni szabályrendeletek, ezeket továbbra is mindenekben fentartom.

»Az izraelita hitfelekezet szervezési és önkormányzati jogát illetőleg megjegyzem, hogy az autonomia csak akkor virulhat igazi életre, ha az lassanként alulról felfelé fejlődik, de különben is autonómiát egy felekezetre octoioiálhatónak nem tartok és ennél fogva nem szándékozom kényszereszközöket igénybe venni arra nézve, hogy az izraelita felekezet országos önkormányzati szervezete egyöntetűvé téssék. Szükségesnek tartom azonban, hogy az *egységes adminisztrációt biztosító rendszabályok segélyével*, a lelkiismereti szabadságnak istentiszteleti és szertartási téren való teljes megóvása mellett, a *hitközségek alapjaikban megerősítve fejlődésre képesekké tétessenek* és kívánatosnak tartom, hogy a helyi rend megszilárdulása után a viszonyok akképen alakuljanak, miként a *felekezet ügyeinek consolidálásában tovább haladva a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításával befejezhető legyen.*

»Elvárom, hogy *Czimed* hiveit jelen rendeletem tartalmáról értesíteni és azokat a testvéri béke és egyetértés előmozdítására serkenteni fogja. *Budapest, 1890. évi február hó 10-én. Gróf Csáky s. k.*

Az »orthodox közvetítő bizottság«-hoz intézett ezen rendeletét a miniszter ur ő nagyméltósága közölni méltóztatott az »országos irodá«-val is, és pedig »*egyelőre*« adott *válaszképen* arra a felterjesztésre, melyet a »kerületi elnökök gyűlése« az 1889. évi november hó 25-én tartott üléséből hozzá intézett.

Azóta erre a kérdésre vonatkozólag az »országos irodá«-hoz újabb ministeri rendelet nem érkezett és az izraelita szervezeti ügy tárgyában semmiféle intézkedés nem történt. Az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« sem szolgált többé fel a szabályrendeletek ellen, sőt ellenkezőleg azok értékét több évi tapasztalat után végre felismerte, a mi kitünik abból, hogy *hálás köszönettel* vette tudomásul Nagyméltóságod f. évi 35,501. sz. a. kelt rendeletét, melyben vele tudatni méltóztatott, hogy az általa két ízben megtámadott 1885. évi

1924. eln. és az 1888. évi 1191. eln. sz. alatt kiadott szabályrendeletek érvénye, a polgári anyakönyvvezetés életbelépésével meg nem szűnik. Szervezeti ügyünk tehát változatlanul abban az állapotban van jelenleg, melybe azt az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelet jutatta s a mely a következőkbe foglalható össze:

1. Általánosan el van ismerve annak az álláspontnak a helyessége, melyet Nagyméltóságod elődei az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a., továbbá az 1888. évi december hó 31-én 2304. eln. sz. a. és az 1890. évi február hó 10-én 341. eln. sz. a. kiadott rendeletekben a zsidóság egységes voltát illetőleg elfoglaltak és senki részéről sem maradt fenn kétség az iránt: *hogy hazánkban úgy állampolitikai szempontból, valamint a zsidóság álláspontjából is csak »egy« izraelita vallásfelekezet létezik.*

Az 1895. évi XLIII. törvénycikk is csak »az izraelita vallásról« szól, tehát hazánkban szintén csak *egy* izraelita vallást ismer és ezt az *egy* izraelita vallást nyilvánítja törvényesen bevett vallásnak.

2. Az adminisztráció megkülönböztet: a) *kongresszusi* b) *orthodox*; c) *status-quo-ante* és d) *szefárd* hitközségeket. De téved, a ki azt hiszi, hogy ezeknek az elnevezéseknek megfelelő négy különböző szervezete a hitközségeknek is létezik, mely szervezetek kebelében az oda csatlakozó hitközségek csoportjai, önkormányzati hatáskörükben megállapított szabályzataik értelmében, közös célok elérése után törek-szenek. Ugyanis:

a) *A kongresszusi* szervező szabályzat szerint az izraelita hitközségek 26 községkerületet képeznek. A hitközségek választanak kerületi képviselőket, a kik a községkerület ügyeit intézik, és a 26 községkerület ugyanannyi elnöke képezi a »kerületi elnökök gyűlését«, a melynek hatásköréhez az ország izraelita lakosait közösen érdeklő ügyek tartoznak és organumát az »izraelita országos iroda« képezi. Végül a felekezet törvényhozó testülete: a kongresszus.

Evvel a szervezettel a felekezet autonómiája gyakorolható s fejleszthető. A mint azonban fentebb előadtuk, az orthodox szervezetnek 1871. évben történt engedélyezésével izraelita hitközségek szabadon voltak alakíthatók és hatályát

vesztette a kongr. szerv. szab. 10. § a, mely azt rendeli, hogy »egy és ugyanazon helységben csak egy izraelita hitközség állhat fenn«. Ennek folytán pedig oly viszonyok támadtak, hogy 1873. évben a magas kormány kívánatára s hitközségeink beleegyezése mellett, az országos iroda és a kerületi elnökök továbbmüködésének kivételével, a kongresszusi szervezet és gépezetének működése be lett szüntetve addig az ideig, míg az országos rabbiképző felállítását után a zilált hitközségi ügyek rendezést nem nyernek.

Alig hogy az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott fent közölt körrendelet életbelépése után a hitközségek viszonyai némileg konzolidálódni kezdettek, az 1892. évben, a községkerületek egy része újból megalakult ugyan, de ezen megalakult kerületek sem ölelik fel a területköreiken létező összes hitközségeket és így az egész kerületre kiható határozatokat nem hozhatnak. Ennek folytán a három év óta újból megalakult izraelita községkerületek csupán arra szorítkozhattak működésükben, hogy rámutattak azon nagyobb feladatokra, minő pl. a vallásoktatási ügy egyöntetű rendezése és a hitközségi alkalmazottak nyugdíjazása, melyek a felekezet részéről megoldásra várnak, egyébként pedig csak a községkerületi bíróságokat alakították meg, hogy előforduló vitás ügyek a felekezet kebelében elintézhetőek legyenek.

b) Az ú. n. »*orthodox szervezet*« intézkedéseit azon szervező alapszabályzat tartalmazza, a mely az 1871. évi november hó 15-én 26,915. szám alatt kiadott körrendelettel lett közzétéve. Ezen »szervező alapszabályzat«, mely mindössze 29 paragrafusból áll, csak a hitközségek helyi alapszabályait érdeklő intézkedéseket tartalmaz, és ezek közül is a legtöbb, közoktatásügyi törvényhozási intézkedés, vagy az izraelita anyakönyvi és hitközségi ügyeket szabályozó rendeletek által részben hatályon kívül helyezve, részben pedig módosítva lett. Érvényben maradtak csupán azok a határozatok, melyek a »választott bíróság«-ra vonatkoznak. A hitközségek közös ügyeiről, vagy azokat képviselő központi közegről az egész »szervező szabályzat«-ban egy szó sem fordul elő. Az »orthodox közvetítő bizottság« csak annak a körülménynek köszöni létét, hogy az 1871. évi november hó 15-én 26,015. szám alatt kelt körrendeletben, melylyel az orthodox »szervező

alapszabályzat« közzététetett, az a kijelentés foglaltatik: hogy a kormány és az említett alapszabályzat szerint szervezett hitközségek közt *ideiglenes* közvetítő közegül azon hét tagból álló s Budapesten székelő bizottság *szolgálhat*, melynek tagjait az a gyülekezet, a mely az említett alapszabályzatot készítette, ily célból megválasztott.

c) A *status-quo-ante* alapon álló és

d) az »orthodox szervezet«-hez csatlakozott *szeferád* izr. hitközségek a saját helyi alapszabályaikban foglalt határozatok szerint intézik ügyeiket. Ezek a hitközségek felekezeti választott bírósággal sem bírnak, hanem a közigazgatási hatóságok elé viszik vitás ügyeiket.

Ezekből tehát kiderül, hogy a négy rendbeli hitközségek, melyeket az *adminisztráció megkülönböztet, nem képeznek közös célok elérésére alakított négy különböző szervezetet, hanem hogy csak a kongresszusi statutummok ismernek hitközségi közös ügyeket és állapítanak meg képviselési alapon nyugvó országos szervezetet.*

Kiderül továbbá, hogy a különböző elnevezésű hitközségeknél az eltérés abban észlelhető, hogy a felmerülő vitás kérdéseket más-más fórumok által döntenek el. A kongresszusi hitközségek perei az izraelita községkerületi bírósághoz és az orthodox hitközségekéi az »orthodox alapszabályzat« határozatai szerint alakított választott bíróság hatásköréhez tartoznak, holott a *status-quo-ante* és a *szeferád* izraelita hitközségekben előforduló egyenetlenkedések a közigazgatási hatóságok fokozatos elbírálása alá esnek. De azért megtörtént már, hogy egy kongresszusi, mint orthodox hitközség a vitás ügyét a felekezeti bíróság mellőzésével szintén a közigazgatási hatóság elé vitte, valamint arra is volt eset, hogy az orthodox hitközségben hitközségi tagok »*status-quo-ante* alapon álló imaházi egyesület«-té alakultak, csak hogy ezen a czimen a felekezeti választott bíróság foruma alól magukat kivonhassák. Előfordult az is, hogy egy hitközség három izben változtatta meg szervezetét, volt kongresszusi, átváltozott »orthodox«-nak és lett végre *status-quo-ante*, a nélkül, hogy akár templomrendjét, akár bármely institutióját, vagy csak adminisztrációját is megváltoztatta volna.

Ily tapasztalatok arra indították Nagyméltóságod hivatali

elődét, hogy a hitközségek különböző elnevezésére súlyt ne helyezzen és ez idő szerint jelentőséggel nem bíró szervezeteiknek figyelmen kívül hagyása mellett eszközölje a hitközségek *egyöntetű* rendezését.

3. Az *izraelita hitközségek ügyeit és különösen azok alakulásának módját* az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. szám alatt kiadott körrendelet szabályozza. Ebben ki van mondva, hogy »nem foglalna magában lelkiismereti kényszert, ha az izraelita hitközségek szervezete országszerte egyöntetűvé tétetné«, de mégis egyelőre csak annyiban vétetik célba a tűrhetetlen viszonyok megváltoztatása, »a mennyiben az izraeliták a nekik nyújtott szervezési s községalakítási szabadságot arra használják fel, hogy az elvállalt hitközségi terhek alul magukat kivonják és a hitközségeknek intézményeik ápolását lehetetlenné teszik«. Ezeknek előrebocsátása után a körrendelet a következő szabályokat állítja fel:

»Fő- vagy anyahitközségnek és a fő- vagy anyahitközség jogait gyakorló önálló vallástársulatnak csak azon izraelita hitközség tekintendő, melynek kebelében anyakönyvvezetési joggal felruházott rabbiág áll fenn.«

»A hol jelenleg több izraelita anyakönyvvezetési joggal felruházott hitközség létezik, ott ezen hitközségek mindegyike mostani működési körével és szervezetével fennmaradhat mint anyahitközség mindaddig, míg az anyakönyvvezetési jogától el nem esik.

»Ezentul egy városban vagy községben csak akkor léphet életbe egynél több izraelita hitközség, ha az azokat alakítani akaró izraeliták tekintélyes számára s vagyoni állapotára való tekintettel, valamint annak hiteles kiderítése után, hogy a hitközségek mindegyike intézményeit és hivatal személyzetét kellően fenntartani képes lesz, a törvényhatósági bizottság előterjesztése folytán azok számára a külön anyakönyvvezetési jog engedélyezhető.

»A valamely izraelita hitközségből — bár az ugyanazon helyen fennálló más hitközséghez való csatlakozás, bár ugyanott új hitközség alakítása végett — kilépő tagok kötelesek az odahagyott hitközség mindennemű terheit a kilépés évén túl még 5 éven át oly mértékben viselni,

tehát annak úgy a közvetlen kultuszadót, valamint a közvetett (gabella s egyéb-nemű) járulékokat olyaténképen megfizetni, mintha azon hitközségnek még tagjai volnának; azontúl pedig tartoznak még mindazon magánjogi kötelezettségek lerovásában is részt venni, melyeket az általuk elhagyott hitközség az ő nyílt vagy hallgatólag hozzájárulásukkal alapszabályszerűen elvállalt.

»Azon izraelita hitközségek, melyek anyakönyvvezetési joggal nem bírnak, szervezetükre való tekintet nélkül mellékközségeknek, illetve fiókhitközségeknek vagy imaházi egyesületeknek tekintendők.

»Az izraelita hitközségek helyi alapszabályaikat vagy a kongresszusi, vagy az orthodox szervezeti szabályzatnak, vagy pedig a status-quo-ante állapotnak megfelelően állapíthatják meg, de kötelesek azokat tudomás, illetve a bemutatási záradékkal való ellátás végett a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz bemutatni.

»Minden izraelita köteles azon izraelita hitközség, fiókhitközség vagy imaházi egyesület terheihez tagként hozzájárulni, melynek területén lakik; ha több helyen bir lakással, az illetékes községek közt szabadon választhatja azt, melyhez tartozni akar.»

Az izraelita hitközségek tehát, elnevezésükre való tekintet nélkül, egy és ugyanazon rendszabályoknak vannak alávetve. Mindegyik izraelita hitközség tartozik alapszabályait Nagyméltóságod miniszteriumához jóváhagyás végett bemutatni, s minden izraelita köteles annak a hitközségnek adózó tagja lenni, a melynek területén lakik, tekintet nélkül arra, hogy a hitközség kongresszusi, orthodox vagy status-quo-ante alapon állónak valja-e magát.

Mindegyik izraelita hitközségnek az ismertető jele pedig: az *anyakönyvvezető rabbínatus*. Csakis az anyakönyvvezető rabbínatus közössége czimén kötelezhetőek az egy területen lakó izraeliták arra, hogy pártállásukra vagy szervezeti hálamaikra való tekintet nélkül, a lakhelyeiken fennálló izraelita hitközség terheit viseljék.

Nagyméltóságod a f. évi július hó 10-én 35,501. szám alatt kelt rendeletével kijelenteni méltóztatott, hogy »az 1885.

évi 1924. és az 1888. évi 1191. eln. szám alatt kiadott szabályrendeletnek érvénye az állami anyakönyvvezetés életbelépésével meg nem szűnik, hogy tehát az izraelita hitközségek területkörei és a fiókhitközségeikhez való viszonyaik, úgy mint azok a fentebbi szabályrendeletek alapján megállapítottak, továbbra is érintetlenül épségben fenmaradnak és az anyakönyvvezető rabbik vagy rabbihelyettesek jogai s fizetése esorbát nem szenvednek.»

Az érvényükben fentartott szabályrendeletek szerint egy új izraelita hitközség megalakulása csak akkor tekinthető befejezett ténynek, ha Nagyméltóságod az alakuló hitközséget az anyakönyvvezetési joggal felruházza. Minthogy azonban az állami anyakönyvvezetés életbelépése után a felekezeti anyakönyvek vezetésének jogát a kormány külön engedélyétől függővé tenni nem lehet, Nagyméltóságod most idézett rendelete csak annyiban látszik jelentőséggel birni, a mennyiben az alkalmazott izraelita anyakönyvvezetőket szerzett jogaikban megvédi és elejét képes venni annak, hogy — mihelyt a felekezeti anyakönyvvezetés megszűnt államérdék lenni — vissza ne essünk abba az állapotba, a melyben voltunk, midőn az orthodox alapszabályzat életbelépésével izraelita hitközségek szabadon alakulhattak és a valamely hitközségből kilépő izraeliták az odahagyott hitközséggel szemben a kilépés napjától kezdve, minden kötelezettség alól fel voltak mentve.

Az a körülmény, hogy — a mint már fentebb kiemeltük — az »orthodox közvetítő bizottság«, az általa azelőtt két ízben megtámadott 1885. évi 1924. és 1888. évi 1191. eln. szám alatt kiadott szabályrendeletek további érvényben tartásáért, Nagyméltóságod előtt hálás köszönetének adott kifejezést, leginkább bizonyítja, hogy felekezetünk kebelében senki sem kíván visszatérni az orthodox szervezetet közétevé körrendelet által teremtett állapotra, mely körrendelet az 1871. évi márczius hó 30-án kelt képviselőházi határozatra való hivatkozással és abban a reményben lett kibocsátva, hogy ez által felekezetünkben a surlódások meg fognak szűnni, de a mely körrendelet — a mint az előadottakból kiderül — sem az idézett képviselőházi határozat intencióinak, sem a kibocsátásához kötött várakozásoknak megfelelő soha sem volt.

Mint minden alkalommal, valahányszor hitügyünk ren-

dezése iránt előterjesztést tettünk, úgy most is kijelentendőnek tartjuk, hogy nem nyugodtunk mi bele az »orthodox szervezet« engedélyezésébe soha. Folyamodtunk ellene úgy a képviselőházhoz, mint Nagyméltóságod hivatali elődeihez, több rendbeli beadványainkban mindig hitügyünknek törvény általi rendezését kérelmezvén.

A képviselőház kérvényi bizottsága abban a jelentésében, melyet 1880. évi márczius havában az országos izraelita iskola-alap tárgyában a képviselőház elé terjesztett, az országos izraelita iroda kérvényére vonatkozólag a következőket mondja:

»Az országos izraelita iroda kérvénye, a mennyiben az orthodoxok felosztási petítumát (az izraelita iskola-alapot illetőleg) mellőztetni kéri, figyelembe vétetik. Másik pontja az izraelita hitügy rendezése tárgyában mielőbb törvényjavaslat beterjesztését kívánja. Nincs kétség, hogy kívánatos volna, ha az izraelita hitorszokos hazánkban egyházi alkotmánnyal, illetőleg egyházi igazgatási szabályzattal bírnának, már csak azon tekintetből is, mert az 1867. évi XVII. t. cz. szerint az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden politikai és polgári jog gyakorlására egyaránt jogosítottoknak nyilvánítottak. Kívánatos volna a hitközségek szervezkedésére és a hitközségek korszerű átalakulására nézve törvényt alkotni. De az 1868—69. kongresszus eredményének és a jelenleg uralkodó és pártellentéteknek megfigyelésével ez idő szerint általánosan megnyugtató sikert várni nem lehet.«

A képviselőház ennek folytán akkor nem is ment bele hitügyünk rendezésébe, hanem az 1880. évi márczius hó 12-én tartott ülésében hozott határozatával csak az izraelita iskola-alap vitás ügyét intézte el.

A Nagyméltóságod elődeihez intézett emlékirataink pedig arra az eredményre vezettek, hogy az izraelita anyakönyvi ügy és az izraelita hitközségeknek az anyakönyvi ügyhöz való viszonyai rendezve lettek. Az izraelita hitfelekezet szervezési és önkormányzati jogát illetőleg azonban csak annyi történt, hogy Nagyméltóságod előde az 1890. évi február hó 10-én 341. eln. szám alatt kelt, fentebb szó szerint közölt rende-

tében kijelenteni méltóztatott, hogy hívánatosnak tartja, »hogy a helyi rend megszilárdulása után a viszonyok akképen alakuljanak, miként a felekezet, ügyeinek konszolidálásában tovább haladva, a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításával befejezhető legyen.«

Ugyanezt az álláspontot foglalta el Nagyméltóságod előde az »izraelita vallásról« szóló, 1893. évi ápril hó 26-áról kelt törvényjavaslatnak »indokolásá«-ban is, melynek vonatkozó részét jelen alázatos előterjesztésünk elején idézni szerencsénk volt.

Sem a képviselőház, sem Nagyméltóságod hivatali elődei tehát nem zárkóztak el annak szükségessége elől, hogy felekezetünknek az államhozi viszonya szintén törvény által rendeztessék, csak hogy erre az időpontot még nem tekintették elérkezettnek.

Nagyméltóságod elődei a szervezeti téren való továbbhaladásra előfeltételül azt tüzték ki, hogy az »egységes adminisztrációt biztosító rendszabályok segítségével a hitközségek alapjainon megerősítve, fejlődésre képesekké téteessenek.«

Meg is történtek erre az intézkedések a többször említett 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelettel, a melynek köszönhető, hogy hitközségekből való kilépés és ugyanazon a helyen új hitközség alakítása, a mi azelőtt napirenden volt, az utolsó években tudunkkal elő nem fordult. A mint azonban fentebb említettük, az anyakönyvvezető rabbinátus képezi a köteleket, a mely az egy bizonyos területen lakó izraelitákat egy hitközség fentartására összetartja. s így most már az eddigi eredményt, hitközségeink rendezését is alapszámban megínálva látjuk az által, hogy hitközségeink ismertető jelül az »anyakönyvvezető rabbinátus« meg nem maradhat, mert — a mint már megjegyeztük — az állami anyakönyvvezetés életbelépése után a felekezeti anyakönyvvezetés a magas kormány részéről külön engedélyhez és szabályokhoz nem köthető.

Már pedig, ha egyrészt nem kételkedhetünk is abban, hogy az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelet alapján létesített hitközségi rend egyelőre meg nem bomlik, másrészt nem zárkózhatunk el az elől sem, hogy a népesedési viszonyokban érezhető folytonos hullámvás azt a szükségét veteti felszínre, hogy ott, hol eddigelé önnálló izraelita hitközségek

nem léteztek, ilyenek alakittassanak. Hogy mi képezze az ilyen hitközségnek a kriteriumát, arra nézve ez idő szerint semmiféle irányadó szabály nem létezik.

A redőzés
szüksége és
módja.

Multhatlanul szükségesnek tartjuk tehát, hogy a hitközségek fennállása más, és az eddiginél biztosabb alapra fektetessék. Nem maradhat fenn a *peres ügyeinkben* követett eddigi gyakorlat sem, mely mellett a közigazgatási hatóságok egy törvényesen bevett felekezet belügyeibe beavatkozhatnak. A mi pedig a szükséges intézkedések módját illeti, nem foglalthatjuk el azt az álláspontot, hogy az immár »törvényesen bevett« izraelita hitfelekezet ügyei rendeleti uton szabályoztassanak.

A törvényesen bevett keresztény felekezetek saját autonóm hatáskörükben intézik ügyeiket. Az ország törvényei által elismert egyházi testületeik a hivekre kötelező módon állapítják meg az egyház alkotmányát a legkisebb részletekig.

A zsidóságnak is volt alkalmá ezelőtt 27 évvel önkormányzati jogának megállapítására; az 1868—69. évi izr. kongresszus meg is alkotta a szervező alapszabályokat, de a felekezet egy része azoknak magát alávetni nem akarta és kérelme alapján a képviselőház 1870. évi márczius hó 18-án hozott határozatával kimondotta, hogy »addig is, míg a törvényhozás tüzetesebben intézkedik« az izraelita kongresszus határozatainak keresztülvitele körül minden kényszer mellőztessék. Azóta sem az első kongresszus utólagos törvényesítése, sem újabb kongresszus egybehívása iránt előterjesztett kérelmeink teljesítése nem találtak.

A midőn azonban most beáll a sürgős szüksége annak, hogy az izraelita hitközségek alapja újra megvetessék, és a felmerülő vitás ügyekben követendő perut megállapíttassék, a minek eszközzésére — figyelemmel azokra a jogokra, melyek hazánkban a bevett vallásfelekezeteket megilletik — maga a törvényesen bevett izraelita felekezet illetékes. — *lehetetlen már kibérni annak a kérdésnek az eldöntése elől: minő módon alakítandó az a testület, a mely hivatva legyen az összes magyar zsidóságot, a mely az ügymél érdekelve van, képviselni s annak számára kötelező erejű szabályzatokat megállapítani?*

Nem habozunk kijelenteni, hogy mi erre azt az egyetemes gyűlést tartjuk illetékesnek, a mely az 1868. évi deczem-

ber hó 10-ikére egybehívott kongresszus által készített »választási szabályzat« szerint lesz megalakítva. Az 1868—69. évi kongresszus az *egyedüli* gyülekezet, a melyen az összes hazai zsidóság képviselve volt, és az általa alkotott statutumok közül a »választási szabályzat« az *egyedüli*, melynek ellenében a kongresszusi kisebbség különvéleményt elő nem terjesztett. Ezt a szabályzatot a pártok közösen szerkesztették, és senki soha meg nem támadta. Nem tagadható tehát, hogy az a zsidóság közakarátának megfelelően lett megalkotva, valamint nem vonható kétségbe az sem, hogy első kongresszusunk, ha törvényhozási felhatalmazás hiányában egyébre nem is, de arra minden esetre hivatva volt, hogy az izraeliták egyetemes gyűléseire vonatkozó választások megejtési módját megállapítsa.

Nincs kizárva az az eset, hogy egy hitfelekezet minden dogmatikus különbség nélkül, akár a liturgia nyelve, akár pedig eltérő külső szertartások tekintetéből több testületben szervezze magát. Így történt ez a görög-keleti egyház kebelében, a hol tisztán a *nyelv különbsége* alapján elváltak görög-keleti román és görög-keleti szerb egyházzá.

A liturgiában nálunk nyelvi különbség nem létezik. Vannak eltérések a ritusban, de a mint a tapasztalat mutatja, a különböző ritusokat követő hivekben nincs meg a hajlam mindmegannyi külön szervezet alakítására. Az izraeliták mostani szervezeteiről, a melyekről fentebb konstatáltuk, hogy tulajdonképen »szervezetek«-nek nem tekinthetők, az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott körrendeletben az van mondva:

»hogy az izraelita hitközségek minden külső ok és intézményeiknek megváltoztatása nélkül csatlakoznak, hol az egyik, hol a másik szervezethez úgy, hogy az egy és ugyanazon szervezethez tartozó hitközségek semmi különös kriteriummal, sőt istentiszteleti intézményeik egyidomúságával sem bírnak, a mennyiben mindegyik szervezetben *mivelhető valamennyi ritus*, mely a zsidóság egységes lényegének sérelme nélkül, annak közepette, szétszórtsága óta kifejlődött és melyek *tényleg vegyületesen mindegyik szervezet kebelében feltalálhatók.*«

Ezen állítások valóságát lerontani eddigelé még senki meg sem kísérelte.

Egy felekezetben több szervezet fennállhatásának feltételei.

Az a körülmény, hogy hitrokonaink egy részének tetszik magát »orthodox«-nak, a másik részt pedig »neolog«-nak nevezni, még nem állapítja meg azt a jogot, hogy a törvényesen bevett izraelita vallásfelekezet kebelében a hívek egy része külön »hittörvényhű orthodox zsidó felekezet«-té alakulhasson, a mely elnevezéssel az »orthodox szervező alapszabályzatban« találkozzunk. Az »autonom hittörvényhű (orthodox) zsidó hitfelekezet« cím használata megtiltható lenne még akkor is, ha »a vallás szabad gyakorlatáról« szóló törvény értelmében akarna hitrokonaink egy része a fent említett cím alatt új törvényesen elismert felekezetet képezni. Felfogásunk mellett szól e törvény 8. §-ának világos intézkedése, a mely súlyt helyez a vallásfelekezet mikénti elnevezésére — a miniszteri indokolás szerint — »azért, mert megtörténhetnék, hogy például valamely felekezet »igaz kereszténynek« kívánná nevezni magát, mi a többi keresztény felekezetekre való tekintetből nem volna megengedhető.«

Ugyanezt az álláspontot foglalta el a törvényhozás a szomszéd Ausztriában a vallástársulatokról szóló törvény alkotásánál, mely törvény javaslatának indoklásában a következők foglaltatnak: »Wenn sich z. B. eine christliche Secte, wie die sog. Swedenborgianer als die „wahre Kirche Christi“ bezeichnen, oder wenn Dissidenten des mosaischen Bekenntnisses auf den Namen der »Rechtgläubigen« (Orthodoxen) Anspruch erheben, so würde die Zulassung solcher Benennungen gewiss eine Verletzung der übrigen Anhänger des christlichen oder mosaischen Bekenntnisses in sich schliessen. Ueberdies würde damit dem Staate eine Entscheidung über Glaubensstreitigkeiten zugeschoben, an welcher er kein Interesse, und zu welcher er keinen Beruf hat.«

A viszonyok Ausztriában.

Ausztriában ugyanazon módon fejlődött a zsidó kultusz, mint nálunk, és ott is úgy alakultak nagyobb városokban a népesedési viszonyok, hogy a hitközségeknek különböző ritusú imaházakat kellett berendezni. Bécsben például a létező ritusok mindegyike számára épült külön imaház. A magyarországi »orthodox szervezet« alkotóinak eredményei láttán, ott is megindult a mozgalom a hitközségi s felekezeti egység megbontására és pedig nem minden siker nélkül. De az erők szétforgácsolására irányított törekvéseknek csakhamar véget vetett

a törvény: »Gesetz vom 21. März 1890. (R.-G.-Bl. Nr. 57.) betreffend die Regelung der äusseren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgesellschaft«, melynek 2. §-a a következő intézkedést tartalmazza: »Jede Cultusgemeinde umfasst ein örtlich begrenztes Gebiet; in demselben Gebiete kann nur eine Cultusgemeinde bestehen. Jeder Israelite gehört der Cultusgemeinde an, in deren Sprengel er seinen ordentlichen Wohnsitz hat.« A 25. §. pedig kötelezi az egységes hitközséget arra, hogy a tagjai által követett ritusoknak megfelelő imaházakat tartson fenn. Az osztrák felsőház bizottsága, a betérjesztett jelentésében kiemelte, hogy a törvény azon intézkedéséhez, miszerint egy helyen csak egy izraelita hitközség állhasson fenn, hozzájárul: »in Erwägung, dass nach der Regierungsvorlage den Bekennern verschiedener Richtungen die Möglichkeit gesichert ist, für ihre religiösen und Gewissensbedürfnisse auch innerhalb der einheitlichen Gemeinde Befriedigung zu finden, endlich im Hinblick auf die ungünstigen Erfahrungen in jenen Ländern, wo man die Bildung israelitischer Cultusgemeinden nach solchem Ritus und sonstigen Unterschieden zuließ.« Részben tehát a magyarországi izraelita hitközségeknek szomorú viszonyai, a melyek annak folytán képződtek, hogy egy helyen több hitközség alakítása meg lett engedve, indították az osztrák törvényhozást annak a kimondására, hogy Ausztriában egy helyen csak egy izraelita hitközség állhat fenn. A százakra menő kérvényeket, a melyek a hitközségi egység fenntartása ellen beérkeztek, az osztrák birodalmi tanács képviselőháza figyelembe nem vette. A fent idézett törvény mindössze 36 paragrafusból, csak a hitközségek viszonyairól intézkedik, országos szervezetről benne említés téve nincsen. Nyilván az a szempont volt mérvadó Ausztriában, hogy a hitközségekben kell megvetni az autonómia alapját és csak biztosan megvetett és szilárdnak bizonyult alapon szabad tovább építeni.

Hazánkban mások a viszonyok. Itt a törvényesen bevett vallásfelekezetek önmaguk saját önkormányzati hatáskörükben intézik felekezeti ügyeiket és e tekintetben a törvényesen bevett izraelita vallásfelekezet sem képezhet kivételt. Ezért tartjuk, vallásunknak a törvényesen bevett vallások sorába történt felvétele után, immár a hazai zsidóság elodázhatlan köteles-

A hazánk viszonyainak megfelelő szabályozás.

ségének, hogy felekezeti ügyeit — úgy, a mint az a törvényesen bevett felekezetek jogát és köteleességét képezi — önkormányzati jogkörében szintén szabályozza. Ennek létesítésére pedig — a mint már megokoltan előadni szerencsénk volt — az izraeliták egyetemes gyűlését tartjuk illetékesnek.

Az egyetemes gyűlés egybehívásával nemcsak azt célozzuk, hogy felekezetünk a törvényesen bevett felekezetek *jogaival* éljen. Teljesítendőknék tartjuk általa azoknak *kötelesegeit* is, a melyekre fentebb már rámutatni bátorokdtunk. Gondoskodnia kell felekezetünknek a szegényebb hitközségek gyámolításáról, a rabbik, tanítók, kántorok, hitközségi jegyzők és egyéb alkalmazottak segélyezéséről és számukra nyugdíj-intézetek felállításáról, mert azokat most néhány nagy hitközség részesíti végellátásban. Kötelezése továbbá felekezetünknek, hogy a többi törvényesen bevett felekezet példájára gondoskodjék mindazon közművelődési s közjótékonyági intézetek felállításáról, a melyeknek létesítésére az egyes hitközségek elég anyagi erővel nem bírnak.

A felekezetünk kebelében nyilvánuló kívánságok arról tesznek tanúságot, hogy a hazai zsidóság türelmetlenül várja szervezeti ügyének megfelelő rendezését, hogy abból erőt merítve a reá váró köteleességek teljesítéséhez foghasson. Elvárható az is, hogy egy újabb kongresszuson a különböző kívánatoknak a testvéri béke szellemében való összeegyeztetésére az akarat meglesz; fennforog a szüksége annak, hogy közös egyetértésben tétessenek meg az intézkedések, melyeket az egyházpolitikai törvények által teremtett új helyzetben hitközségeink érdekei megkívánnak. Mindamellett — arra való tekintettel, hogy a törvényesen bevett keresztény felekezetek egyházi gyűléseit az ország tövényei elismerték, és hogy az izraelita felekezet kebelében a mostani bonyodalmak ép onnan eredtek, hogy első egyetemes gyűlésünk a törvényhozó testület beleegyezése nélkül tartatott meg — egy második egyetemes gyűléstől csak akkor várhatjuk egész biztossággal a kibontakozás sikerülését, ha az a *törvényhozás hozzájárulása mellett* fog egybehívadni, illetve, ha *előzetesen kedvező elintéztést nyer azon kérelem, melyet első egyetemes gyűlésünk, az 1869. évi február hó 23-án tartott üléséből, felekezetünk önkormányzati jogának*

törvényes biztosítása iránt, Nagyméltóságod elődéhez intézett, és mely által vezéreltetve, a kerületi elnökök gyűlése felekezetünk autonómiájának törvény által való biztosítását, valhányszor arra alkalma nyílt — az izraelita hitközségek tekintélyes számának közhelyeslése mellett — szorgalmazta.

Méltánytalan lenne annak a követelése, hogy a zsidóság saját erejéből igyekezzék odahatni, hogy autonom szervezete ellen, melyet önrendelkezési jogának teljes szabadsága mellett tetszés szerint megállapíthat, kebelében ellenzés ne támadjon. Százezrekre menő lelket számláló testületnél mindig fognak egyes ellenzők talkozni, akármilyen kérdésben akarna az döntőleg határozni. Törvénnyel biztosított rend hiányában pedig, mint azt a tapasztalat mutatja, a legjelentéktlenebb zavar is gátolja az összhang létesítését és következményeiben az együttes működésre hivatott erők teljes szétbontására vezethet.

Nem hisszük, hogy az ország törvényhozása, a melynek szabadelvű s a jogegyenlőség elvein alapuló legutóbbi intézkedései a magyar zsidóságot örök hájlára kötelezték, éppen az önkormányzati jog törvényes biztosítása tekintetében kívánna felekezetünkkel szemben kivételes állást elfoglalni. Igaz ugyan, hogy »az izraelita vallásról« szóló törvény nem terjesztette ki vallásfelekezetünkre az 1868: LIII. t.-cz. 24. §-ában foglalt rendelkezés hatályát, mely szerint: »új egyházgyülekezetek alakítása, a leánygyházaknak anyaegyházakká, vagy viszont ezeknek leánygyházakká átváltoztatása, a vallásfelekezetek kizárólagos jogai közé tartozik.« De ez a körülmény csak abban leli magyarázatát, hogy Nagyméltóságod előde, a mint azt az általa beterjesztett törvényjavaslatnak a jelen felterjesztésünk elején idézett »indokolás«-ában kiemelte, »az izraelita vallás az állami iránti viszonyainak szabályozását, későbbi törvényhozási intézkedések számára tartotta fenn.«

A mint azonban jelen alázatos terjesztésünkben kimutatni szerencsénk volt, szervezeti ügyünk rendezését elodázni nem lehet és e rendezést csak egy újabb kongresszus eszközölheti, mely a törvényhozás hozzájárulása mellett lenne egybehívandó. Kiténik az előadottakból, hogy sem szerzett jog, sem valamely ténykörülmény nem létezik, a mely a szükséges

törvényes intézkedés megtételének akadályul szolgálhatna. A törvényes intézkedés pedig későbbi időre nem halasztható, mert arra már most van szüksége felekezetünknek, hogy általa biztosítékot nyerjen az iránt, hogy ügyeinek önkormányzati jogkörében való újabbi rendezésével megint meddő munkát végezni nem fog.

Kérem.

Ezek folytán bizalomteljesen bátorodunk oly törvényhozási intézkedés megtételének eléje nézni, a mely felekezetünknek az önkormányzati jogkörébe tartozó ügyek sikeres szabályozhatását biztosítsa. *Ez által szabályoztatnék egyszersmind vallásunknak az államhoz való viszonya azon az alapon, a melyen hazánkban az állam és az egyház közötti viszony törvényesen bevett keresztény egyházakkal szemben is rendezve lett! és ennek megtörténtével hitfelekezetünknek az autonóm keresztény egyházakkal való egyenjogosítása vallásügyi téren teljessé lesz.*

A kongresszusi választási szabályzat 62. § a szerint »az izraelita egyetemes gyűlés egybehívása a vallás- és közoktatásügyi minster által ő Felségének teendő előleges bejelentés mellett, a kerületi elnökök gyűlékezete által eszközöltetik.«

Athatra annak szükségességétől, hogy vallásfelekezetünk mielőbb jusson abba a helyzetbe, hogy ügyeit önkormányzati hatáskörében rendezhesse s országos intézmények létesítésével az irányában méltán táplált várankozásoknak megfelelőhessen, e cél mielőbbi elérése szempontjából kötelességünkben állónak tartjuk, hogy a felekezeti ügyeink szabályozására illetékes egyetemes gyűlés egybehívása iránt intézkedjünk. Rá kell azonban mutatnunk a fent előadottakra is, melyek szerint az egyetemes gyűlés működése a hozzá kötött várankozásoknak egész biztossággal csak akkor felelhet meg, ha annak egybehívása a törvényhozás hozzájárulását megnyeri.

Midőn tehát ezek folytán alázattal bejelenteni bátorodunk, hogy az izraelita egyetemes gyűlést 1896. évi október havára egybehívandónak tartjuk, — egyszersmind az iránt esedezünk mély tisztelettel Nagyméltóságod előtt:

Méltóztassék kegyelmesen oda hatni, hogy a törvényhozás felekezetünk önkormányzati jogának biztosítása mellett, hozzájáruljon az izraeliták egyetemes gyűlésének a

végből való egybehívásához, hogy ott megállapítsanak ő Felsége legkegyelmesebb jóváhagyása alá terjesztendő azon szabályzatok, melyek szerint a törvényesen bevett izraelita vallás hívei, összes felekezeti ügyeiket és intézményeiket, saját közegeik által önállóan kezelhetik és igazgathatják.

Kik is egyébiránt kitünő tisztelettel vagyunk.

Budapesten, az izraelita községkerületi elnökök gyűlésének 1896. évi január hó 6. napján tartott üléséből.

A SZERVEZET.

E folyóirat olvasói előtt eléggé ismeretes a szervezet ügyében elfoglalt álláspontunk. Hosszu időn át hangsúlyoztuk és okadatainkkal igazoltuk különösen annak a felfogásnak helyességét, hogy hitfelekezeti ügyeink rendezésének kérdése, a siker kilátása mellett, csak felekezetünk egyenjogúsítása után kerülhet szőnyegre. Számtalan ízben rámutattunk arra az előnyre, melyet az idők és viszontagságok folyamán megviselt kongresszusi szervezet fentartása az új viszonyok alakulására nézve nyújt.

Az események igazat adtak nekünk, akkor, midőn politikai szempontból az ezen szervezetre való utalás nagybecsűnek bizonyult és igazat adnak nekünk most is, midőn e szervezet mint a továbbfejlődés kiindulási pontja érvényesülhet. Megelégedéssel konstatáljuk, hogy az idő előtti experimentatiók iránti kísérletek meghiusultak ép úgy, mint ahogy sikerült meghiusítani annak idején azt a felekezeti téren felmerült téves szándékot, mely a felekezetet bele akarta vinni egy akcióba, mely arra irányult volna, hogy a zsidóság az ország törvényhozása előtt csak a vallásszabadságra vonatkozó törvényt nyilvánítsa magára nézve fontosnak és az izraelita vallás külön recepczióját csak az esetre kérje, ha a vallásszabadság elvének inatrikulálása nem történik. Hogy ezen nagy ügygyel-bajjal és a kellemetlenségek egész sorozatának árán meghiusított szerencsétlen petíciónak benyújtása minő következményekkel járt volna, azt ma elég világosan látjuk. A hazai zsidóság a képviselőház klerikális ellenzékének nyújtott volna segédkezet. Önmaga szolgáltatott volna fegyvert önnön érdeke ellen. Hiszen a külön recepczionális törvényt a klerikális ellenség épen az abban rejlő megtiszteltetésnél, helyesebben históriai igazságszolgáltatásnál fogva támadta leghevesebben, minő öröm lett volna táborukban, ha a zsi-

dóság a Polonyi-féle szabadelvűség kelepczéjébe kerülve, önmaga mondta volna a törvényhozás színe előtt: mi csak szabadelvűek vagyunk, nekünk nem kell külön receptiós törvény, csak ha a szabadelvűség nem győz, akkor kérünk abból a zsidó törvényből.

Szervezeti ügyünkben, mint látjuk, szintén teljesültek óhajaink, mert az idő előtti czéltudatos munkának folyamatba tételére nézve a *felekezeti ügyek intézésének programjához híven* a felekezet egyenjogúsítása lett alapul véve. Ez azon törvényes alap, mely megadja hitfelekezetünknek a módot és jogot, — de mondhatnánk megjelöli a köteleességet — hogy ügyeit az ország recipiált autonom egyházainak helyzetéből merített joghasonlatosság szerint rendezze, illetve hogy az ily módon való rendezés iránt törekedjék.

Az első kísérletet ez iránt a *f. é. január havi kerületi gyűlésből az azzal párhuzamosan megtartott országos jellegű tanácskozás helyeslése* mellett kiindult emlékirattal tette.

Nagy nyomatékot ad ezen emlékiratnak az, hogy a recipiált zsidóságnak első megnyilatkozását képezi. A törvényesen befogadott zsidó felekezet szólalt most meg először abban a formában, melyet a nagy alkalomhoz méltón megtámasztott és kitatarozott szervezeti épülete és helyzete megengedett. Megszólalásában saját jogtörténetének útján haladva, az ország többi bevett egyházainak törvény által biztosított szervezeténél állapodik meg, ilyképen a leghelyesebben jelölvén meg az egyenjogúsított zsidó felekezet célját.

Maga a memorandum egy nagybecsű okmány, mely a szervezkedési törekvések eddigi eseményeiből a törvényhozás és a kormány összes irányadó tényeiből és nyilatkozataiból nem következtetés, hanem meggyőző bizonyítás útján mutatja az általunk annyiszor hangsúlyozott jogfolytonosság alapján felekezetünk egyenjogúsítása után és ennek következményeképen egybehivandó új kongresszus és az autonóm körben mgalkotott új szervezet törvényes biztosításának szükségét, elodázhatlan voltát. Az objektív tényekből meseteri módon építi fel az emlékirat ezt a véleményt, melyet immár a zsidóság annyi hivatott férfiúja ritka egyöntetűséggel magáévá tett.

Ez emlékirat közvetlen hatásának hitfelekezeti ügyünk szőnyegre hozatalában kell nyilvánulnia. És ha sikerül a kérdést kellő mederbe tereíteni, úgy kell, hogy e közben a felekezet pártjai közötti béke helyreállításának komoly kísérlete legyen a zsidóság vezéreszméje.

A recepczió ténye nagy és fontos korszakot jelent hitfelekezetünk történetében. E történet dicstelen volna reánk nézve, ha a magunk körében dúló viszályok megszüntetése érdekében mindent el nem követnénk. Mert csak, ha nem volnánk képesek testvéreinket vallásunk eszményi templomának ujjaépítéséhez megnyerni, ha nem hajlanának az új viszonyok amaz intelmére, hogy a magyar nemzet nagy békétényével szemben áldástalan belviszályaink megszüntetése erkölcsi kötelességet képez, csak akkor indulhatnánk esetleg elkülönített sorokban a törvény és jog által megvilágított úton ama cél felé, melyet a testvériség és béke szellemétől áthatott vallásunk és a magyar nemzet iránti tartozásunk számunkra megjelöl. És ha a magyar zsidóság élő fájáról a harag egész lombokat, az ágak egész sorát letörni képes lenne, úgy hadd legyen e tény maradandóan megörökítve, hogy a történet itélőszéke előtt a felelősség kérdése tisztán álljon.

Ámde a reményt nem szabad feladnunk és egy becsületes tartós megegyezés lehetősége iránti hitünktől egykönnyen el nem állhatunk. A kormány és illetőleg a törvényhozás pedig a zsidóságnak a törvényen és a hazai szokásjogon, képviselőházi határozatokon, a kormányok elvi kijelentésein alapuló kérelmeitől elzárkózni nem fog, hanem levonván hitfelekezetünknek a többi vallásfelekezetekkel történt egyenjogúsításának konzekvenciáit, az ezen számunkban első helyen közölt nyílt és világos tartalmánál fogva bővebb fejtegetést nem igénylő emlékirat szellemében törvényes garanciákra épített szervezet, testvéri béke és a felekezetnek az államhoz való viszonyának törvény általi szabályozása iránti kötelességszerű, helyes és jogos törekvéseinket méltányolni fogja. Az Ég akarata legyen mellettünk!

M. F.

TUDOMÁNY.

ZSIDÓ BÜVÉSZET.

Egiptom az őskortól a jelenkorig a csodák hazája. Nincs ország, a melyben a régi kultúra annyi emléke maradt volna meg mint Egiptomban, és nincs kulturemlék, a mely annyira bámulatba ejtené a jelenkor fiát, mint az egiptomi. Valóságos meséknek tűnnek fel azok a leírások, a melyek Egiptomról, guláiról és nekropolisairól, templomairól és szobrairól, feliratairól és papyrusairól szólnak. Az európai kíváncsi és buvár szeme nem elégszik meg a föld felületén fennmaradt emlékek látásával, hanem akar pillantani a gulák belsejébe, el akarja olvasni írásaikat, a tudós felzavarja a holtakat, mumiákat, évezredek álmaikból, hogy meséltesen a multakról. Ásatásokat rendeznek mindenfelé, hogy a föld gyomrában találják meg azt, a mi a föld színéről lekivánczolt az örök feledésbe. És ezek a kutatások meglepő eredményekkel járnak. Egiptom földjéből nemcsak ezen ország történetére vonatkozó adatokat hoznak napfényre, hanem egész irathalmazokat ásnak ki, a melyek, hű képei a Faraók hazája régi lakosságának, különböző nyelvűek és tartalmuk, úgy hogy a régi klasszikus és keleti irodalmak valószínű kincses bányáivá lettek.

A tömegesen kiásott papyrusok közül egy-egy fénysugár a zsidók multjára is esik. Eddigelé ugyan a bibliából egyetlen rongyocska sem került napfényre, a talmudhősök egyetlen jegyzetabláját sem találták meg, a buvár szemét a hagyománynak egy sora sem gyönyörködtette még és mégis új világosság esik némely papyrusból a régi zsidók belső életére. Hozzá vagyunk szokva, hogy őseink szellemi és lelki belső életét minden balhittől és babonától mentnek képzeljük. Ez nagy tévedés. Az ókor annyira telítve volt mindenféle babonától, varázslástól, kuruzslástól, hogy a zsidók sem óvhat-

ták meg magukat a minden népet karmai között tartó tévhit-től. Tulajdonképen már a hagyományos irodalom is meggyőzhet bennünket, hogy a zsidók között a bűvészet, a varázslás, a kuruzslás, a rá- és kiolvasás stb. virágzott, de megszoktuk egyrészt, hogy a talmudban csupa theóriát lássunk, a melynek valóság nem felelt meg, másrészt a talmud azon eszméi ragadnak meg bennünket, a melyek a vezetõ szellemeket uralták, úgy hogy a szóban forgó adatokon átsurranunk. Az ismertetendõ bűvésztábla és papyrus azonban ezeket az adatokat újra felidézki emlékezetünkbe és most egész más szemmel fogjuk azokat nézni. Nem fogjuk a mi iedeáinkat a multba visszahelyezni -- a talmud által kedvelt antedatalás -- hanem a hagyomány nyitakozatait a *tényleges* állapotok tükrének fogjuk tekinteni. Ezek az adatok annál nyomósabbak, mert többnyire a jámbor tudósok körére vonatkoznak, úgy hogy belőlük bátran következtethetjük, hogy a köznépnél még mélyebbre nyult a babona és balhit. A hagyomány ide vonatkozó adatainak ismertetése előtt bemutatjuk azon bűvész táblát, a mely bennünk ezen gondolatokat felkeltette.

Az óntábla, melyre a felirat be van vésvé, a régi Hadrumetum nagy halottvárosából származik. Hadrumetum Byzacium vidékének, a mely a római Afrika tartományhoz tartozott, a fővárosa volt; Karthagótól délkeletre a tengerparton fekszik. A táblát egy munkás találta meg a francziák részéről rendezett ásatások alkalmából 1890 junius havában, de ásójával átlukasztotta, úgy hogy az összehajtott tábla három helyen megsérült. Azonkívül még három ponton, valószínűleg egy szögtől származó lyuk van rajta, de kivéve egy helyet, könnyen pótolhatók a hiányzó betűk. A feliratot G. A. Deissmann »Bibelstudien« (Marburg 1895) czimű műve után adjuk (25 köv. ll.), ki az első kiadó és mások után nyomtatta le és részben helyesbitette az olvasást. A szók az eredeti táblán nincsenek elválasztva, de mi csupán a szók elválasztásával közeljük a szöveget.

A felirat így hangzik:

Ὁρχίζω σε, δαιμόνιον πνεῦμα τὸ ἐνθάδε κείμενον, τῷ ὀνόματι τῷ ἁγίῳ Ἀωθ
 Ἀβ[αω]θ τὸν θεὸν τοῦ Ἀβρααμ καὶ τὸν Ἰαω τὸν τοῦ
 Ἰαζου, Ἰαω

Ἀω[θ Ἀβ]αωθ θεὸν τοῦ Ἰσρααμ ἄκουσον τοῦ ὀνόματος
 ἐντίμου
 4.u.5 καὶ [γοβ]εροῦ καὶ μεγάλου καὶ ἄπελθε πρὸς τὸν Ο(δ)οβανὸν, ὃν ἔτεκε(ε)ν Οὐοβανὰ, καὶ ἄξον αὐτὸν πρὸς τὴν
 6 Δομιτιανὰν, ἣν ἔτεκεν Κ[αρ]δίδα, ἐρῶντα μαινόμενον
 ἀγρυννο[ῦν]-
 τα ἐπὶ τῇ φιλίᾳ αὐτῆς καὶ ἐπιθυμίᾳ καὶ δεόμενον αὐτῆς
 ἔπανέλθειν
 εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ σύμβιο[ν] γενέσθαι. Ὁρχίζω σε τὸν
 μέγαν θεὸν
 τὸν αἰῶνιον καὶ ἐπαιώνιον καὶ παντοκράτορα τὸν ὑπεράνω
 τῶν
 10 ὑπεράνω θεῶν. Ὁρχίζω [σε] τὸν κτίσαντα τὸν οὐρανὸν
 καὶ τὴν θά-
 λασσαν. Ὁρχίζω σε τὸν διαχωρίσαντα τοὺς εὐσεβεῖς.
 Ὁρχίζω σε
 τὸν διαστήσαντα τὴν ῥάβδον ἐν τῇ θαλάσῃ, ἀγαγεῖν καὶ
 ζεῦξαι
 [τὸ]ν Οὐοβανὸν, ὃν ἔτεκεν Οὐοβανὰ, πρὸς τὴν Δομιτιανὰν,
 ἣν ἔτεκεν
 [Καρ]δίδα, ἐρῶντα βασανιζόμενον ἀγρυννοῦντα ἐπὶ τῇ
 ἐπιθυμίᾳ αὐ-
 15 τῆς καὶ ἔρωτι, ἵνα αὐτὴν σύμβιον ἀπάγῃ εἰς τὴν οἰκίαν
 ἑαυτοῦ. Ὁρχί-
 ζω σε τὸν ποιήσαντα τὴν ἡμίονον μὴ τεκεῖν. Ὁρχίζω σε
 τὸν διορίσαν-
 τα τὸ [γῶς] ἀπὸ τοῦ σκότους. Ὁρχίζω σε τὸν συντρέποντα
 τὰς πέτρας.
 Ὁρχίζ[ω σ]ε τὸν ἀπο(ο)ρήξαντα τὰ ὄρη. Ὁρχίζω σε τὸν
 συνστρέφοντα τὴν
 γῆν ἐπὶ τ[ῶν] θεμελίῳ αὐτῆς. Ὁρχίζω σε τὸ ἅγιον ὄνομα
 ὃ οὐ λέγεται ἐν
 20 τῷ [· · ·]ψ [δ]νομάσω αὐτὸ καὶ οἱ δαίμονες ἐξερεθῶσιν
 ἐκθαμβοὶ καὶ περι-
 φορῶ[σ]ι γενόμενοι, ἀγαγεῖν καὶ ζεῦξαι σύμβιον τὸν Οὐο-
 βανὸν, ὃν ἔτεκεν
 Οὐοβανὰ, πρὸς τὴν Δομιτιανὰν, ἣν ἔτεκεν Καρδίδα, ἐρῶντα
 καὶ δεόμε-

- νον αὐτῆς, ἤδη ταχύ. Ὁρκίζω σε τὸν φωστῆρα καὶ ἄστρα
 ἐν οὐρανῷ ποιή-
 σατα διὰ φωνῆς προστά[γ]ματος ὥστε φαίνειν πᾶσιν
 ἀνθρώποις.
- 25 Ὁρκίζω σε τὸν συνσίσαν[τ]α πᾶσαν τὴν οἰκουμένην καὶ
 τὰ ὄρη
 ἐτραχηλίζοντα καὶ ἐκβρά[ζ]οντα τὸν ποιοῦντα ἔτρομον
 τὴν [γ]ῆ-
 ν ἅπασ(αν καὶ) καινίζοντα πάντας τοὺς κατοικοῦντας.
 Ὁρκίζω σε τὸν ποιή-
 σατα σημεῖα ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς καὶ θαλάσσης,
 ἀγαγεῖν καὶ ζεῦξαι
 σύμβιον τὸν Οὐρβανόν, ὃν ἔ[τ]εκεν Οὐρβανὰ, πρὸς τὴν
 Δομιτιανάν, ἣν
- 30 ἔτεκεν Κανδίδα, ἐρῶντα αὐτῆς καὶ ἀγρυπνοῦντα ἐπὶ τῇ
 ἐπιθυμίᾳ αὐ-
 τῆς δεόμενον αὐτῆς καὶ ἐρωτῶντα αὐτὴν, ἵνα ἐπανέλθῃ
 εἰς τὴν οἰκίαν
 [α]ἰδοῦσθαι σύμβιος γενομένη. Ὁρκίζω σε τὸν θεὸν τὸν μέγαν
 τὸν αἰώ-
 [ν]ιον καὶ παντοκράτορα, ὃν φοβεῖται ὄρη καὶ νάπαι καθ'
 ὄλην [τ]ὴν οἰ-
 κο[v]μέ[v]ην, δι' ὃν ὁ λέων ἀφίησιν τὸ ἄρπαγμα καὶ τὰ
 ὄρη τρέμει
- 35 καὶ ἡ γῆ] καὶ ἡ θάλασσα, ἕκαστος ἰδάλλεται ὃν ἔχει
 φόβος τοῦ Κυρίου
 αἰωνίου ἀθανάτου παντεφότου μισοπονήρου ἐπιστα-
 μένου τὰ
 [γενόμε]να ἀγαθὰ καὶ κακὰ καὶ κατὰ θάλασσαν καὶ πο-
 ταμούς καὶ τὰ ὄρη
 καὶ τὴν γῆν, Αἰὼθ Αβραωθ τὸν θεὸν τοῦ Αβρααν καὶ
 τὸν [Ι]ω τὸν τοῦ Ιαζου,
 Ια[ω] Αἰὼθ Αβραωθ θεὸν τοῦ Ισρααμ ἄξον ζεῦξον τὸν
 Οὐρβανόν, ὃν
- 40 ἔτεκεν Οὐρβανὰ, πρὸς τὴν Δομιτιανάν, ἣν ἔτεκεν Καν-
 δίδα, ἐρῶντα
 μα[ν]όμενον βασανιζόμενον ἐπὶ τῇ φιλίᾳ καὶ ἐρωτι καὶ
 ἐπιθυμίᾳ

- τῆς Δομιτιανῆς, ἣν ἔτεκεν Κανδίδα, ζεῦξον αὐτοὺς γάμου
 καὶ
 ἐρωτι συμβιῶντας ὅλην τῇ τῆς ζωῆς αὐτῶν χρόνον ποιή-
 σον αὐ-
 τὸν ὡς δοῦλον αὐτῇ ἐρῶντα ὑποτεταχθέναι, μηδεμίαν
 ἄλλη[ν]
- 45 γυναῖκα μήτε παρθένον ἐπιθυμοῦντα, μόνην δὲ τὴν Δο-
 μιτια[νάν],
 ἣν ἔτεκεν Κανδίδα, σύμβ[ι]ον ἔχειν ὅλην τ[ῆ]ς [ζωῆς]
 αὐτῶν χρόνον],
 ἢδη ἤδη ταχύ ταχύ.

Ezt a szöveget Deissmann az eredeti sajtóságainak
 lehető utánzásával így fordítja:

- »Ich beschwöre Dich, dämonischer Geist, der du
 hier ruhest, mit dem heiligen Namen Aoth Abooth bei dem
 Gotte des Abraan und dem Jao des Jaku, dem Jao Aoth
 Abooth, dem Gotte des Israma: höre auf den herrlichen und
 furchtbaren und grossen Namen und eile zu Urbanos, den
 4 u. 5 Urbana geboren, und führe ihn zu Domitiana, die Kandida
 6 geboren, dass er, liebend, rasend, ohne Schlaf vor Liebe zu
 ihr und Verlangen, sie bitte zurückzukehren in sein Haus
 und seine Gattin zu werden. Ich beschwöre Dich bei dem
 grossen Gotte, dem ewigen und mehr als ewigen und
 10 allmächtigen, der erhaben ist über die erhabenen Götter.
 Ich beschwöre Dich bei dem, der den Himmel und das
 Meer geschaffen hat. Ich beschwöre Dich bei dem, der
 die Frommen absondert. Ich beschwöre Dich bei dem, der
 seinen Stab in dem Meere trennte (sic), dass Du herbei-
 führst und vereinst Urbanos, den Urbana geboren, mit
 Domitiana, die Kandida geboren, auf dass er, liebend,
 15 gequält, ohne Schlaf vor Verlangen nach ihr und
 Liebe, sie als Gattin heimführe in sein Haus. Ich be-
 schwöre Dich bei dem, der der Mauleselin die Jungen
 versagte. Ich beschwöre Dich bei dem, der das Licht
 schied von der Finsternis. Ich beschwöre Dich bei dem,
 der die Felsen zermalmt. Ich beschwöre Dich bei dem,
 der die Berge zerriss. Ich beschwöre Dich bei dem, der
 die Erde zusammenhält auf ihren Grundfesten. Ich

20 beschwöre Dich bei dem heiligen Namen, den man nicht aus-
 spricht; in de[· — —] werde ich ihn nennen, und die Dä-
 monen werden aufgestört, entsetzt und voll Grauen, dass
 Du herbeiführest und vereinst als Gatten Urbanos, den Ur-
 bana geboren, mit Domitiana, die Kandida geboren, und
 er liebend sie bitte; rasch, schnell! Ich beschwöre Dich
 bei dem, der eine Leuchte und Sterne an den Himmel
 setzte durch seiner Stimme Befehl, dass sie leuchteten
 25 allen Menschen. Ich beschwöre Dich bei dem, der die
 ganze Welt erschütterte und die Berge sich neigen und
 erheben lässt, der die ganze Erde erzittern und alle ihre
 Bewohner wiederkommen lässt. Ich beschwöre Dich bei
 dem, der Zeichen gethan hat am Himmel und auf der
 Erde und dem Meere, dass Du herbeiführest und ver-
 einest als Gatten Urbanos, den Urbana geboren, mit
 30 Domitiana, die Kandida geboren, auf dass er, sie liebend
 und ohne Schlaf vor Verlangen nach ihr, sie bitte und
 angehe, in sein Haus zurückzukehren als seine Gattin.
 Ich beschwöre Dich bei dem grossen Gotte, dem ewigen
 und allmächtigen, den die Berge fürchten und die
 Schluchten in der ganzen Welt, durch den der Löwe den
 35 Raub lässt und die Berge zittern und die Erde und das
 Meer, (durch den) weise wird ein jeglicher, den besetzt
 die Furcht des Herrn, des ewigen, des unsterblichen, des
 allschauenden, der das Böse hasst, der weiss, was Gutes
 und Schlechtes geschieht auf dem Meere und den Strömen
 und den Bergen und der Erde, Aoth Abooth, bei dem
 Gotte des Abraan und dem Jao des Jaku, dem Jao Aoth
 Abooth, dem Gotte des Israma: führ herbei und vereine
 40 Urbanos, den Urbana geboren, mit Domitiana, die Kan-
 dida geboren, liebend, rasend, gequält von Liebe und
 Neigung und Verlangen nach Domitiana, die Kandida
 geboren; vereine sie ehelich und als Gatten in Liebe für
 die ganze Zeit ihres Lebens. Mach', dass er wie ein
 45 Sklave liebend ihr gehorche und kein anderes Weib noch
 Mädchen verlange, sondern einzig Domitiana, die Kandida
 geboren, als Gattin habe für die ganze Zeit ihres Lebens;
 rasch, rasch! schnell, schnell!

Először az a kérdés döntendő el, vajjon ez a bűvésztábla zsidó vagy pogány eredetű-e? Deissmann (34 lap) azon nézetben van, hogy pogány származású, mert a nevek szabadon bocsátott rabszolgákra vallanak. A kettő azonban nem zárja ki egymást, minthogy elég zsidó rabszolga volt, kit ura felszabadított. Azonkívül a kérdés veleje nem az, hogy a jelen tábla milyen származású, hanem az, hogy kitől ered annak a tartalma? Erre pedig nem lehet más feleletet adni, mint azt, hogy zsidótól. Mert először a pogány szerzősége semmi sem vall; a gonosz szellemet zsidók is idézték, ha nem is a hivatalos teológusok, a mint azonnal bizonyítani fogjuk. Különb enzt a daemont is az Egyisten nevében citálja. Másodszer pogány nem volt oly járatos a bibliában, hogy ily formulát szerkeszthetett volna, a melynek szerzője önállóan, emlékezetére támaszkodva bánik a szentírás egyes helyeivel. Ha tehát Domitiana valamely közforgalomban levő varázskönyvből is írta vagy iratta volna le tábláját, akkor is fel kell tételezni, hogy a formula első szerkesztője zsidó volt, következésképp zsidók között szokásos volt ilyen szerelmi varázshoz folyamodni. Ezt a tényt pedig a hagyományos irodalomból megdönthetetlenül lehet bizonyítani. A forrás oly bőségesen folyik, hogy e cikkek keretében tökéletesen ki sem merithetjük.

A varázsolás gyakorlása meg volt ugyan tiltva, de hittek erejében és szabad volt megtanulni azt, hogy ilyen kérdésekben választ lehessen adni, vagy pedig a varázst véghez lehessen vinni.¹⁾ Sőt érdem számba ment ennek a megtanulás: a szanhedrin tagjává csak olyan tudóst neveztek ki, a ki a varázsláshoz is értett.²⁾ Hogy mennyire el volt terjedve, mutatja a misna, a mely szerint a paráznság és a varázslás pusztított el mindent.³⁾ Az Újtestamentom is gyakran említi bűvészeket: a keresztények között is el volt terjedve.⁴⁾ Az ókori szá-

¹⁾ Szifré II. 170: לא תלמד לעשות תועבות הגוים ההם יבול אי אתה: יבול להביי ולהורות תל לעשות לעשות אי אתה למד אבל למד להביי ולהורות V. 5. Sabbath 75a és párhuzamos helyek, hogy itt miről van szó.

²⁾ Szanhedrin 17a: אין משיבין כסנהדרין אלא בעלי משפחה

³⁾ Szóta 48a: הומת והמשפחה כילו את המלך. Figyelemre méltó a kettő összeállítás: a bűvészet főképp szerelmi célből üzetett, miről még szó lesz.

⁴⁾ Az adatokat összeállítja Winer, Biblisches Realwörterbuch II. 730
 MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1896. I. FÜZET. 4

mos vándorbüvész között, kiket Chaldeusoknak neveztek, zsidók is voltak, a mint Josephus elbeszéli.¹⁾ Bár a varázsló halállal volt sujtandó a biblia alapján és a misna természetesen meg is tartja,²⁾ mégis el volt terjedve, úgy hogy a tudósok is inficiálva lettek az általános balhittől és nemcsak hittek a varázs erejében, hanem bizonyos neveit megengedettnek is nyilvánították, sőt gyakorolták is.³⁾ Több bűvészformulát is megőrzött a talmud.⁴⁾ A varázslás hazájának a tényeknek megfelelőleg Egiptomot mondják. Legismertebb az a mondás, hogy a világra jött tiz mérő varázslásból kilencz mérőt Egyiptom vett magának és egy mérő jutott az egész többi világnak.⁵⁾ Jézus Egiptomból hozta a varázslást;⁶⁾ különféle bűvészet melynek egy amóra volt a tárgya, az egyiptomi Alexandriában történt.⁷⁾

Mint minden időben és minden országban a nők között volt a bűvészet elterjedve, kik ugyan különböző czélből gyakorolták, de főképen mégis, mint a hadrumentumi táblában, a szerelmi bűvészzel éltek. A legjellemzőbb e tekintetben Simon ben Jóchai nyilatkozata, mely szerint a legjámorabb nő is varázsol; ⁸⁾ »Izraél leányai varázsolnak« ⁹⁾ »találkozik

¹⁾ Antiquitates 8, 2. 5. »Es waren zum Theil Juden, welehe ihre Kunst und ihre Formeln auf den König Salomo selbst zurück führten.« Winer i. h. A talmud sokat beszél Salamon király viszonyáról a gonosz szellemekhez és ezek fejedelméhez (Asmedai).

²⁾ Szanhedrin 67a

³⁾ Tanulságos Szanh. 67ab. ib. 101a: אין מזכירין שם שמים על הרקוקה על שמן שבכלי. זהו חשין על שמן שבכלי. de különben nem baj; ib. לחשין על שמן שבכלי.

⁴⁾ Peszáchim 111ab; 116a; Jóma 84a.

⁵⁾ Kiddusin 49a עשרה קבין כשפים ירדה לעולם תשעה נטלה מצרים ואחד כל העולם מולי.

⁶⁾ Sabbath 104b: בן סטרא הוציא כשפים ממצרים.

⁷⁾ Szanhedrin 67b

⁸⁾ Szóferim 15, 10 (Müller XXVII). Bár ezen kijelentés velős, tehát kissé tulzott mondások között foglaltatik, mégis eleget mond. Müller 212. lap helytelenül állítja, hogy az a nyilatkozat a római és görög nőkre vonatkozik. Erről szó sincs és úgy az összefüggés mint a kifejezés kizárja ezt a feltevést. A Mechiltából, a hol S. b. J. mondásának eleje meg van, ez a tétel valószínűleg csak később esett ki, vagy talán az elveszett és a Midras Haggádolból eddigéleg nem rekonstruált Mechilta d. R. Simeon b. Jóchaiban foglaltatott.

⁹⁾ Érubin 64b: בנות ישראל פרוצות בכשפים.

boszorkánynókkal«; ¹⁾ »a nők kiválnak boszorkányság által«; ²⁾ Simon ben Setach 80 nőt akasztatott föl Askalonban, természetesen csak zsidó nőkről lehet szó és bűnik a boszorkányság volt.³⁾ Hogy a nők szerelmi bűvészetet űztek, nemcsak a dolog természetéből folyik, hanem egyes adatokból is. A már említett helyen kívül bizonyító erővel bir nézetem szerint Abóth II. »Aki feleségeit szaporítja, szaporítja a bűvészetet.«⁴⁾ Az összefüggés azt javasolja, hogy ebben a mondásban: »ha a nő öreg lett, félő, hogy bűvészkedik« ⁵⁾ szinte szerelmi bűvészetet tételezzünk fel. Említve van egy javas asszony is, a ki a gyermekszülést akadályozta.⁶⁾ Sokféle módja van a bűvészkedésnek, a melyekből csak kettőre figyelmetetünk: tömjéneztek,⁷⁾ bekenték az arcot olajjal.⁸⁾

A felhozott nyilatkozatok minden kétségen felül helyezik, hogy Palesztinában a bűvészet az egész népet áthatotta. Egy cseppet sem merész az az állítás, hogy a külföldi zsidók koruk szellemétől mélyebben voltak megmetyelvezve, mint az anyaországban, ahol a vallás a legtisztább volt. Annál fogva semmiféle okunk sincsen, hogy táblánkat, mely tartalma szerint tiszta zsidó és az Egyisten nevében kényszeríti a gonosz szellemet szolgálatába, ne tulajdonítsuk zsidónak. A varázslás hazájában Egytomban, a zsidók sem maradtak mentek a balhittől és szintén tényekben juttatták kifejezésre hitüket, amint a fentidézett talmudi hely világosan elbeszéli.

Írott varázsszövegek (amuletek) el voltak terjedve.

A קמיע a hagyományban majdnem oly gyakori szó, mint a תפלין és מזוזה, a melyekkel nem ritkán együtt neveztetik.⁹⁾

¹⁾ Peszáchim 110a: מפנע בנשים כשפניות.

²⁾ Szanhedrin 67a: נשים מצוין בכשפים. Az egész lap igen tanul-ságos.

³⁾ Misna Szanh. 45b.

⁴⁾ Itt valószínűleg czélzás van arra, hogy sok asszony varázslás által akarja a férj szerelmét a többtől elvonni és magának biztosítani.

⁵⁾ Szanhedr. 100b: הוקנה שמה תעשה כשפים.

⁶⁾ Szóta 22a יוהני בת טיבא לחד רסית.

⁷⁾ Berákhóth 53a: בנות ישראל מקטרות לכשפים.

⁸⁾ Sabbath 106 Babilónia 300 körül.

⁹⁾ Misna Sabbath 8, 3: המוציא ומבי קלף כדי לכתוב עליו פרישה קטנה: קמיע שבתפלין עור כדי לעשותו קמיע דומסוסטום כדי לכתוב עליו מזוזה Kélim

A »Keméa« rendszeren bőrre volt írva,¹⁾ de voltak ércz keméák is,²⁾ amilyen a szobanforgó hadrumentumi »keméa«. ³⁾ Kétféle amulet létezett: irott és gyökerekből álló.⁴⁾ Ezeknek az amuletnek a tartalmát is ismerjük. Sabbath 115 b azt olvassuk egy barátjában: »A benedictiók és az amulettek, ámbátor az Isten név betűi és sok tartalom a törából foglaltatik bennük, nem mentettek meg (szombaton) a tűzből, hanem helyeikben égnek el Istenneveikkel együtt.« ⁵⁾ Látjuk tehát, hogy az amulet az Istennevek betűiből és a bibliából származó tartalomból, nem idézetekből állott. Ez teljesen ráillik a hadrumentumi táblára. Érdekes az is, hogy a barátja végén tanulságul ez áll: »Ezen alapszik az a tétel; a benedictiók leirói olyanok mint a tóra elégetői,«⁶⁾ de a keméák leírása nincs megtilva. A Jóma 84a közölt bűvész formulákban tényleg befoglaltatik: יה יה יה יה יה יה יה יה, habár rövidségénél fogva a bibliára emlékeztető helyek nincsenek benne. A talmud még azt is fentartotta, hogy a szellemet esküvel kell kényszeríteni⁷⁾ és hogy a formulát használó saját nevét mondja; mindkettő a mi varázsszulmánknak is sajátysága. A keméának tartója is volt.⁸⁾ Az idézett helyeken kívül még számos izben van szó a keméáról, a melyek közül még utalunk tószifta Sabbath 4, 5.

28, 1: והקמיע והתפלה שנקרע הנוגע בהן טמא Mikvaoth: והתפלה והקמיע אינו צריכין שיבואו בהם מים לא יצא האיש וכו' ולא בתפילין: Sabbath 6, 1: תוסזיפתא קמיע וכו' ולא בקמיע וכו' והתפילין: Tószifta Kélim III 2, 6: הקמיע והתפילין:

¹⁾ Előző jegyzet.

²⁾ Tószifta Kélim II, 1, 11 (= Zuckerm. 579, 15. sor: קמיע של מתכת; אהי זה טמא; ib 1, 12: פסלין שהוא כותב עלי את הקמיע טהור (L. Zuckerm. szójegyzékét פסלין szó alatt).

³⁾ Ércztáblák nagy számban léteznek: az avignoni muzeumban (Deissmann 8. lap); Corpus Inscriptionum Latinarum VIII suppl. I. 12509 szám: karthágói óntábla. (Deissm. u. o.)

⁴⁾ Sabbath 61a lent: אחד קמיע של כתב ואחד קמיע של עיקרין Justinus Martyr Dial. cum Tryph. mindezeket és a fent érintett füstölőgéseket stb. említi (Winer BRW. I 161 s. v. Beschwörer.)

⁵⁾ תמיד הברכות והקמיעין אע"פ שיש בהן אותיות של שם ומעניינות הרבה שבתורה אין מעולין אותן מפני הדליקה אלא נשרפים במקומן הן ואיכותיותן A párhuzamos helyen Sabbath 61b a fontos szó kiesett.

⁶⁾ מכאן אמרו מותבי ברכות כשורפי תורה

⁷⁾ Gittin 67b קמיע szó alatt Rási ezt mondja: שמשביעין בה את

התורה בשמו

⁸⁾ Tószifta Kélim II. 1, 11: עור שבורך בו את הקמיע טמא

9. 10. és Szanhedrin 68a. Nemesak emberek használták, hanem állatok is.¹⁾ Különbséget tesznek továbbá kipróbált és ki nem próbált amulettek között.²⁾

Bebizonyítottuk tehát, hogy a zsidóknál Palesztinában is grasszált a bűvészet, és még nagyobb mértékben a szent föld határain túl a diasporában, különösen Egyiptomban élő zsidóknál. Láttuk továbbá, hogy első sorban a nők hódoltak ennek a mesterségnek és hogy különösen szerelmi czélokra használták. A különféle varázsszerek közül kiválik a keméa, a melyben egy varázsszerelem foglaltatik az illető nevével, Istennevekkel, a bibliából vett tartalommal és a szellemet kényszerítő szavakkal. Az amulet készült érczből is és tartóval is el lehetett látva. Mindezek oly ismertető jelek, a melyek a hadrumentumi táblára ráillenek. Nincs tehát semmi ok, a mely az ellen szólana, hogy ez a bűvésztábla zsidó eredetű. Ellenben pogány származás ellen szól az, hogy benne semmi sincs. a mi emezeknél használatos volt. Nevezetesen egy bálvány sincs nevezve, a mi igen feltűnő lenne. Ezzel általános észrevételeinket befejeztük és jövő számunkban a részletes magyarázatot fogjuk adni, a melyből még több érv fogja ezen általános bizonyítás erejét emelni.

Budapest

DR. BLAU LAJOS.

BRILL S. L. RABBISÁGI ELNÖK TALMUDI LAPSZÉLJEGYZETEIBŐL.

— Második közlemény. —

Ros Hasána 3a. A barajtha Numeri 21,1-re וישמע הכנעני מלך ערד szavakhoz azon megjegyzést fűzi, hogy Szichon, Arad és Kanaan egy személyt jelent: הוא היה ערד הוא היה כנען. Erre a tószafóth ערד bekezdés alatt helyes nyelvi érzékkel azon észrevételt teszi, hogy a vers egyszerű magyarázata szerint »Arad« vagy a tartomány vagy a rezidencia neve. A tószafóth hasonló megjegyzést több izben tesz a talmud agádájára: Chullin 91b

¹⁾ Sabbath 53a lent: ולא בהמה כסדרל שברגליה ולא בקמיע אע"פ שהוא מומחה וזה חומר בהמה מנאדם

²⁾ Erről részletesen szól Sabbath 61b.

יקק; Jóma 28a אמר; Peszáchim 4a שני; Bába Kamma 60b לעולם.

Ugyanott 13a: »A tudósok mértékei mind ily pontosak; ha a mikva 40 száa vízzel bir, hasznavehető, ha egy csepp hiányzik, hasznavehetetlen stb.« Ehhez összehasonlítandó Bába Bathra 23b, a hol R. Jirmija azt kérdezi, ha a galambfók egyik lábával a galambducztól 50 rőfnyin belül áll, a másikkal pedig kívül, vajjon akkor a galambducz tulajdonosé-e? E miatt Jirmiját kivezették a béth-hamidrashól: ועל דא אפקיה לר' רימיה מבי מדרשא. A tószafóth e helyen hivatkozik a mi tételünkre. De úgy látszik, hogy Jirm. ellen azért gerjedtek haragra, mert kérdése nem volt, habár talán szándék nélkül, mindengyűn nélkül való,

19b. Az itt említett קדישא קהל idéztetik még Berákóth 9b; Jóma 69a; Támid 27b; Bécza 14b és 27a. (Erről már az első közleményben volt szó Ber. 9b alatt és itt azért jegyezzük fel újra, mivel jövő számunkban szólunk róla).

23a. Tószafóth עביר דלא עביר bekezdés alatt azt állítja, hogy az ujhordat jelező máglya elmaradását nem fogják a szomszédok valami közbejött szerencsétlenségnek tulajdonítani, hanem gyakrabban előforduló esetnek (אלא במלתא) (רשביחא). A talmud azonban Kethubóth 16b lent, a hol a Kethubáról van szó (בתולה - בעולה), azt mondja: ומנן דתפסח מתים: ואמרר אנה בתולה הואי דלא עביר קמי אהמטי הוא דאתניש

Ha nem akarunk súlyt vetni arra, hogy ez esetben a 200 Zuzt már elfoglalta és így mint birtokban levőtől nem szabad elvenni, mert állíthatja azt, hogy a násznép mulatozás folytán nem volt már józan állapotban, hogy a בתולה-t megillető jelképes népszokást gyakorolja, akkor ez az ellenmondás frappáns marad.

35a. R. Jehudáról azt mondja a talmud, hogy csak minden 30 nap imádkozott. Ezt Rasi úgy magyarázza, hogy tudományát minden 30 nap ismételte és ezért nem szakította félbe. Ez utóbbiról már megemlékeztünk; erről a talmudban szó van: Berákh. 38b; Móéd Kátan 28a; Kethubóth 77b.

Jóma 2a. ופיה לאו בת כפיה היא. Vesd össze Móéd Kátan 28a, a hol tószafóth וגי אדומה מכפיה וגי tószafóth a két talmudi hely ellenmondásának kiegyenlítését tartja szem előtt.

9b. A talmud egy kérdésben azt mondja, R. S. ben Lákis még R. Eleázárral, ki a szent föld ura volt, sem beszélt (nehogy e folytán tulságos bizalommal viselkedjenek irányában, mint mindenkivel szemben, a kihez ő szólott, olyannyira, hogy tanuk nélkül bízták rá vagyonukat. Rasi). Tószafóth erre azt jegyzi meg, hogy Simeon b. L. nem kezdte meg a beszélgetést, de ha ez megkezdődött, akkor felelt, a mint kitünik Zebáchim 5a. Ez ellenében felhozható Megilla 28b lent, a hol S. b. Lákis egy közönséges embert szólít meg: קריה וגי.

86a: וגי דמי הלול השם אמר רב מנן אמר אי שקילת בש"ח מטבחה: ללא דייבנא דמי לאלתר. Mi ebben a bűn? Rasi azt mondja: Ha Ráb huzamosabb ideig nem fizet, akkor a mézárós abban a hiszembben lesz, hogy egyáltalában nem fizet és így ő is könnyen veszi majd a גול-t. Ezen értelmezés szerint nem világos, hogy mi a »chillul hasém«? Ehhez nagy nyilvánosság tartozik, a mi ebben az esetben hiányoznék. Helyesebbnek látszik ezt a kijelentést Chullin 44b alapján magyarázni. Ott ugyanis el van beszélve, hogy Rabba bar Chana kósernek nyilvánított egy neki bemutatott állatot és azután vett a husából. Erre a talmud azt kérdezi, hiszen gyanusítani fogják? Egy más esetben »R. Chisza leánya« kérdezett ilyesmit férjétől Rábától. A talmud azt feleli: Nincs helye a gyanunak, mert »a mérték bizonyítja«, hogy ép úgy fizeti mint más. Ha azonban nem fizetne *azonnal*, akkor gyanu esnék rá. Ráb szintén וואה טריפית volt, a mint az utóbb idézett helyből kitünik, ha tehát nem fizetne *azonnal*, akkor הלול השם származnék belőle, minthogy ő különben is elismert tanítója volt a községnek.

Szukka 3a: ומנן דיתוב אפומא דמטולתא. Ehhez a kifejezéshez összehasonlítandó a targum, a melynek fordításában Zsol-tár 27,5 בסכה כסכה = יצפני בטללה = טושני בטללה, továbbá הן הסכות = הן המטות.

28a: אמרו עליו על ד' יוחנן בן זכאי שלא היה מקרא ומי שיהא שדים: Hasonló mondatik Szóferim 16,9, csak hogy ott Hillélről. Az egyik helyen az olvasás talán korrumpálva van. Rasi Simeon b. Meir Bába Bathra 134a az elsőt a »gonosz szellem idézésére« és a másodikat I. Királyok 5,13 szerint magyarázza. Az ענה המרה-al összehasonlítandó misna Szóta 6,1 אבילו שמע מענה המרה.

Taanith 2a lent: אמר רבי יוחנן נ' מפתחות בידו של הקיבה שלא נמסרו ביד שליח ואלו הן מפתח של נשמים ומפתח של חיה ומפתח אי משקה אותה az Azonban 10-a a barajthában az áll: של תחיית המתים שלשה v. ö. tószafóth 2a s. v. fejezet helyett a Genezis rabb. 73. fejezet helyett a Genezis 30,22 רחמה את רחמי את רחמי idéztetik.

9b: אמר רמי בר חמא אמר רב. Ez sajtó vagy íráshiba; helyesen olvasandó בר חמא בר רמי, a hogyan a párhuzamos helyeken áll. V. ö. Széder Hadóróth בר חמא בר רמי ez cikk alatt.

10 b: פסיעה נסה נוטלה אחד מהמש מאות ממאר עינו של אדם. A tószafóth פסיעה bekezdés alatt azt kérdezi, hogy e szerint az, a ki 500 lépést tesz, egészen elveszitené szemévilágát, a minék a tapasztalat ellent mond. Felelet: Minden lépésnél csak a megmaradt látóképesség 500-ik részét veszíti el, mint Kethubóth 68a עישורייא רבי רבי. A kérdés és a felelet igen helyes és más összefüggésben Nedárim 39b a talmud maga ugyanezt mondja. A hely így hangzik: כל המבקר חולה נוטל אחד מששים בצערו [מהליל] אמרו ליה אם כן ליעלן שיתן ולוקמה אמר ליה בעישורייא רבי רבי.

11b tószafóth בהעניו לן bekezdés alatt eme végső szavak: אמר רבי יוחנן אורח היים אומר שליח צבור וכי a tószafóthba.

21b: אמרו ליה לרב יהודה איכא מותא בחורין גור תעניתא וכו' שאני ממונין מעיניה לבני אינשי. Maimuni Misne Tórájában ezt a szabályt nem kodifikálja. Miért? Feltűnőnek találta e, hogy a sertészvész miatt böjtöt rendeljenek el, vagy pedig nem értett egyet a motiválással, hogy beleik az emberéhez hasonló? Ismeretes, hogy Maimuni a tréfóthra vonatkozólag is eltér egyszer a talmudtól, még pedig orvostudományi okból, továbbá a házasságtörvényben, a hol a talmud egyik halákhájára az ördögökben való hit gyakorolt befolyást, szintén önállóan jár el.

Taanith 23a Chóni Hameaggél csodás históriája az eső szerzésről bővebben van elbeszélve, mint a misnában. Mikor az eső csepegni kezd, tanítványai azt mondják neki: ראינוך ולא נמות כמדומין את שאני נשמים יורדן אלא להתיר שבועתך. Erre Chóni szaporább esőt kér és rettenetes zápor ered meg, a mire tanítványai ugyanazon szavakat intézik hozzá. Rási magyarázata szerint a tanítványok azt mondják Chónihoz: mi csak rád

tekintünk, hogy meg ne haljunk. Ez azonban nem préselhető be a ראינוך szóba, továbbá nem illik a következőhöz. Nagyon valószínűnek látszik, hogy itt régi tollhibával állunk szemben: ראינוך helyett olvasandó ראינום = »láttuk az esőt, csak meg ne haljunk, úgy tetszik nekünk, hogy ez az eső csak azért hull le, hogy esküd feloldassék«, nem pedig azért, hogy az embereknek használjon. E csekély változtatás által az egész hely világos értelmet nyer.

Megilla 6b: אמר רבי יצחק אם יאמר לך אדם יעניו ולא מצאתי אל א"ל רב לאיבו טרחי כך בשמעתא ולא v. ö. Peszáchim 13a: מסתייע מלחא. Ez a két tétel ellenmondásban van egymással. Talán úgy lehet összeegyeztetni, hogy az első mondatban általános eredményről van szó: ha valaki huzamosabb ideig fáradozik, okvetlenül sikert ér el; az utóbbi mondat pedig egyes esetekről szól, itt tényleg lehetséges, hogy némelykor bármilyen okból a fáradság hiábavaló.

12a vitatkozik Ráb és Sámuel, vajjon Achasveros okos vagy balga király volt-e? (מלך פיקה - מלך טיפיש). Ugyanez a vita van közöttük Szanchérib királyról Szanhedrin 94a.

14b. Tószafóth kérdése s. v. ישגלה שוקה, ha a Sámuel midrásában (23. fej.) előfordult olvasást fogadjuk el, a hol שגלה שוקה áll, tehát magától történt.

Ugyanott tószafóth יושע נסכה יהושע kezdő szavak alatt azt állítja, hogy Ráchab nem tartozott a »hét néphez«. Szifré I. 78. (ed. Friedmann 20b) azonban világosan ki van mondva, hogy ezen népek egyikétől származott.

18a: ישעיה לאמת רבי רבי. A lapszálen idézett helyeken kívül lásd még: Erubin 53b; Móéd Kátan 17a; Kethubóth 103a; 104a; j. Megilla 4, 2; Abóda Zára 30a (אמתיה ד' חייא). Ezek az észrevételek az összes jegyzeteknek alig egy ötöd-részét teszik ki.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALOM.

A HÉBER NYELVTUDOMÁNY KEZDETEI.

(Prof. Dr. W. Bacher: Die Anfänge der hebräischen Grammatik. Lipese, 1885. 120 lap.)

A mily nagyérdekű egy nyelvnek keletkezését és fejlődését megismerni, hisz a nyelvben a néplélek nyilatkozik meg, ép oly érdekes és fontos egy nyelv grammatikájának keletkezését és fejlődését szemmel kísérni, hisz csak ennek világitásában ismerjük meg igazán a nyelv szellemének és szerkezetének finomságait.

A héber nyelv a sémi nyelvek között nem a legrégebb, de nem is a legfiatalabb, története azonban bizonyára a legváltozatosabb; ép így a héber nyelvtudományé. Az arabs nyelvtudomány behatása alatt indult serényebb fejlődésnek és hosszú gyermekkor után egyszerre a férfikor magaslatán termett, egy csapással emeltetett a félhomályból a legragyogóbb világosságba, midőn a 11. században Jehuda Hajjug tüneményeszerű tehetségével az egyedül helyes alapra helyezte és ezzel a kezdetlegesség tétovájából az igazi nyelvtudomány biztos ösvényére terelte.

Hogy mint művelte ezt azután Hajjug, Abulvalid, Ábrahám ibn Ezra és az epigonok egész a 16. századig, ezt megmutatta már nekünk Dr. Bacher, a héber nyelvtudomány e fáradhatlan, mély tudományú kutatója, régebben e tárgynak közvetlenül vagy közvetve szentelt kilencz önálló munkájában.¹⁾

¹⁾ Idevágó munkái: Abr. ibn Ezra's Einleitung, Wien 1876; Abr. ibn Ezra als Grammatiker, Budapest 1881; Abulvalid élete és munkái, Bpest, 1885; Abulvalid szentírásmagyarázatából, Bpest 1889; Die hebr.-

Most a munka nehezebb felét végezte el a czimben kitett, fölötte érdekes és becses munkában, midőn visszavezet bennünket a héber nyelvtan legegységibb kezdeteihez, földeríti előttünk ismert és elismert alaposságával a héber nyelvtudomány elejét, a többnyire hiányos, szűken folyó források alapján. Mindazonáltal oly kimerítően tárgyalja a grammatika történetét kezdetétől a 11. századig és oly sok tudnivalót tár föl előttünk a munka, hogy lehetetlen egy ismertetés keretében méltó képét adni; a ki legcsekélyebb érdeklődéssel viselkedik a tárgy iránt, annak el kell a munkát olvasni, vagyis inkább át kell tanulmányoznia. Szerző ugyan csak előmunkálatnak nevezi, de bizvást állíthatjuk, hogy ha nem lesznek a tárgyalt kortól eddig nem ismert vagy elveszettek tartott munkák napfényre hozva — a mi nem valószínű — úgy nem lehet teljesebb történetét adni a héber grammatika kezdeteinek, mint a mely nagy tudósunk dolgozatában előttünk fekszik.

A munka *bevezetése* az egésze valóban jellemzetes egyszerűséggel és világossággal, minden fölösleges sallang nélkül, kitűzi a tárgya határait, röviden jelezve a dolgozat tartalmát. *Első fejezete a hagyományos irodalomról* szól, leszámolva azon nézettel, mintha már itt tudatos héber grammatikáról és annak maradványairól lehetne szó. A hagyományos irodalom, és itt első sorban a legrégebb halachikus midrás jön tekintetbe, csak azt bizonyítja, hogy az élő nyelv-érzék, éles megfigyelése a nyelv tulajdonságainak és szerkezetének vezették azt a biblia magyarázatában, nem pedig nyelvtani tudás. Azon kevés grammatikai kifejezés, melyet később a gr. terminologia átvett, teljesen föl van itt számlálva. Ilyenek pl. az egyes és többes szám, a hím és nőnem, mult és jövő idő megjelölései. Érdekesebb a betű: פתח neve mellett, a szó-nak פתח-vel való jelölése, mely az egyptomból származó szó *szechrény*-t jelent és szerző magyarázata szerint azért használtatott, mivel az egymástól elkülönített szavakban a betűket mint egy szechrény összezárja. E magyarázat mellett szól, hogy e névvel tényleg mindig csak az írott szót jelölik,

arabische Sprachvergleichung des Abulv.; Die hebr.-neuhebr. u. hebr.-aram. Sprachvergleichung des Abulv.; Die grammatische Terminologie des Jehuda b. David Hajjug, Wien 1882; Die hebr. Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert, Trier 1892.

a mondott szó מלה, a mint már ezt Elia Levita megjegyezte a nélkül, hogy magyarázatát tudta volna adni. Még kevesebbet nyújt a talmud általában és a későbbi midrás a grammatika anyagához és csak azt bizonyítják, hogy a nyelv törvényeit tudatosan még nem ismerték. A *dáges* terminus, az erősített kiejtés számára, az Áruch, egy eddig be nem igazolt idézete szerint már a paleszt. talmudban előfordulna, ellentétben a *chataf* gyors kiejtéssel.

A *második fejezet a masszórának* van szentelve és ez képezi a hozzá tartozó 3. és 6. fejezettel együtt a munka legérdekesebb részét.

A masszóra a héber grammatika tulajdonképeni bölcsője, mondja szerző, mert a masszóréták, midőn a biblia szövegének megőrzését, helyes írását és olvasását célzó szabályokat állítottak föl, ugyanazt tették, mint később a grammatikusok. De nem szabad azért gondolni, hogy a masszóra már bővíben nyújtja a grammatika alapjait, ellenkezőleg, számos összeállításában minden grammatikai fogalmat kizár, midőn pl. hasonhangzású *héber* és *aram* szavakat soroz egy kategoriába, vagy lépten-nyomon héber szavakat, melyek csak a hangzás, de távolról sem a grammatikai minőség folytán kerülnek össze.

De grammatikai színezetű összeállításokat is találunk a masszórában, miut pl. a szegoláták sorát, továbbá azon rendkívül érdekes csoportot, melyben a hasonló szavak elkülönítését a milél milrá jelzésekkel biztosítja. Feltalálható a masszorában ugyancsak — bár jelentéktelen kezdet gyanánt — a szó tövének elkülönítése a járulékbetűktől és néhány terminust is szolgáltatott a grammatikának, mint a *dáges* v. *chazak* és *rafé* v. *challas* ellentétet jelölő műszavakat.

Legfontosabb munkájuk azonban és legnagyobb érdemük a masszórétáknak a magánhangzók rendszerében nyilvánul, a melylyel a biblia szövegét ellátták, mondja szerző és a 3. fejezetben a *babyloni és a tibériási vokalizáció rendszerének* nagyrészt és világos történetét adja, a mint ezt még ily kimerítően eddig nem bírtuk. Fontos ez a grammatika történetére nézve, mert a masszórái vokalizáció magában foglalja úgyszólván a héber grammatikát, hisz főleg e vokalizáció által megőrzött tényein a hangtannak és szóképzésnek, alapszik a héber nyelvtan. Sajnos, a magánhangzók rendszerének

keletkezése és megállapítása áthatlan homályba van burkolva; minden valószínűség szerint Babyloniában lett megállapítva és a babyloni rendszer, az egyszerűbb, 6 hangzóból álló, a régebbi, míg a tibériási a későbbi, mely még egy hetedik hangzót is fölvelt. Ezt bizonyítják a magánhangzók, kiejtésüket jelölő nevei is, melyek mind babyloni származásúak és melyeknek kimerítő, érdekes magyarázatát találjuk e fejezetben, ép úgy, mint a különbség kimutatását a két rendszer között.

A magánhangzók rendszerében öntudatos módszer nyilatkozik és bizonyos, hogy nem csak alapját szolgáltatva a későbbi héber nyelvtannak, de maga is grammatikai munkásság, a hangtan megalapítása.

E sok tanulságot nyújtó fejezet után a 4-ik a *széfer jeczirát tárgyalja grammatikai szempontból*, míg az 5-ik fejezet, befejezése az előbbi háromnak, a hires, legjobban ismert masszóréták: *Aharon b. Mózes b. Ásér* grammatikai ismereteiről szól, első ízben tárgyalva ezeket itt összefüggően. *Ben Ásér* nyelvtani meghatározásai a tibériási masszórái iskola tudományát képviselik. Ő már az arabs nyelvtudomány befolyása alatt áll, mint később Szaádja is. 7 csoportba osztja a betűket, megkülönbözteti a töbetűket a ragoktól. A magánhangzókat rendes (nekudóth) elnevezésen kívül ő nevezi először melakhimnak és 3 csoportba sorozza azokat.

A magánhangzók változásáról, a seváról, a betűcseréről szóló, általában a hangtanhoz tartozó megjegyzései képezik az ő rimes, fellengős prózában irt tankölteményének leglényegesebb részeit. Alaktani szabályain meglátszik különösen az arabs gramm. hatása; 7 beszédrészt különböztet meg, melyeknek terminusai jórészt arab szavak fordítása, úgy mint a név és ige hajlításának műszavait szintén az arabból veszi át.

A 6., legnagyobb fejezet *Szaádjának van szánva*. A tudós Gáon képezi a tulajdonképeni átmenetet az igazi héber nyelvtudományhoz, mert utódai nem vitték nálánál előbbre a héber nyelvtan tudományos és helyes fejlesztését, egész Hajjugig és ez igazolja, sőt kívánatossá teszi azon kiváló figyelmet és beható tárgyalást, melyet szerző Szaádja grammatikájának szentel.

Sz. volt az első, ki a grammatikával, különválasztva az írásmagyarázattól, mint önálló tárggyal foglalkozik. Arabs

nyelven az arabs nyelvtudomány befolyása alatt irt egy nyelvtani munkát, mely 12 részből állott és »A nyelvről írott könyvek« czímét viselte. E könyv azonban elveszett és csak Szaádjának jecira-kommentárjában, valamint Dunas b. Lábrát kritikájában található idézetekből ismerjük, sőt úgy látszik, már Ibn Ezra is csak idézetekből ismerte. Egy másik kezdő nyelvtani munkája töredékben fennmaradt: az Ágron, a melyről Mebasszér hallévi által is nyerünk felvilágosítást, az arról írott éles kritikájában.

Sz.-nak ezen mukáiból, valamint a nyelvtanra nézve igen kevés adatot szolgáltató bibliamagyarázatából, a mennyiben ez már hozzáférhető, Dr. Bacher 12 pont alatt állítja össze a lehető legtökéletesebben Sz. nyelvtanát, a melyet itt kivonatosan is bemutatni meghaladja ismertetésünk határát és azért mindenkit magára a minuciózus, mintaszerű fejtegetésre utalunk. Ideiglatjuk a 12 pont czímét: A betűkről szóló tan. A torokbetűkről. Más betűosztály sajátosságai. A betűcsere. A hangzócsere. A dages- és ráféről szóló könyv. Mássalhangzók asszimilációja. A tő- és járulékbetűkről. Az ige ragozása. A név ragozása. Rendhagyók. A mondatanról.

A nagy Gáon után, ki oly nevezetes munkát végzett a grammatika és bibliamagyarázat terén, következik a 7-ik fejezetben *Jehuda ibn Koreis*, a ki a tulajdonképi nyelvtan terén nem igen számít, mert nyelvtani ismeretei és szabályai igen kezdetlegesek. Ő a rokonnyelvek összehasonlításával foglalkozott, a grammatikát tekintve pedig oly irányban, hogy a szavak kezdő, középső és végbetűik a héber, aram és arabs nyelvekben hasonló formák szerint vannak képezve. Összeállításában azonban kevés rendszert mutat és szűk nyelvtani látkörről tanuskodik.

Nem sokkal tovább haladt *Menachem b. Szaruk* sem, a ki Szaádja és ibn Koreis munkásságáról alig vesz tudomást és azt nem folytatja. Szándékosan héber és nem arabs nyelven írja *Machbereth* cz. szótárát és az arabs befolyás alól majdnem teljesen kivonja magát. Főleg a tőszónak szigorú megállapítása képezi kutatása tárgyát és e tekintetben következetesebb, mint Szaádja, a kinek teoriáját ő is elfogadja és végig viszi. Az 1 és 2 betűs tövek teoriáját tartja fenn és ez őt a legfurcsább állításokhoz vezeti.

A betűkről, a hangzókról, a névről és az igről szóló

szórványos megjegyzéseiből kitűnik az, hogy Menachemnek *rendszeres nyelvtani ismeretei nem voltak*. Egy tény azonban igen figyelemreméltó nála és ez az, hogy mint vörös fonál húzódik végig munkáján a *gondolat a nyelvnek törvényszerűségéről, formáinak és jelenségeinek szabályhoz kötöttségéről*.

A nyelv törvényszerűségének (mit ő chók, chukka, mispát din és dáth szavakkal jelöl fölvaltva) a folytonos hangzatátása szolgálhatott az ő nagy tanítványának, Hajjgnak ösztönzésül, hogy a héber nyelv e törvényszerűségét kimutassa és rendszeresen meghatározza.

Dunas b. Labrat zárja be a sort, kinek munkássága ép Menachem és Szaádja megbírálásából áll. Bírálataiban M. szótárának és Sz. a nyelvről írott könyvének egyes részleteire terjed ki, nem nyújtja nyelvtani tudásának bemutatását, bár elég anyagot arra, hogy ismereteiből e téren képet nyerjünk.

Az igét tekintve ő is a régi gyöktheoriát vallja, de ő az első, ki az ép betűs vagy »teljes« (sálem) igéktől a »beteg« (meszukkán v. miszthakken) igéket megkülönbözteti.

Ő egyszersmind az első a zsidó grammatikusok között, ki az igék alapformáit »könnyű« és »nehéz« re osztja föl, különben a »páal« ige segítségével jelöli meg az alakokat. Találunk nála az ige ragozásáról, átható, beható voltáról, úgy mint a mondatanhoz megjegyzéseket; de nem ebben áll főérdeme, hanem hogy a Machbereth ellen irt kritikájával megindította azon harcztot, melynek üdvös eredménye a héber nyelvtudomány nem várt diadala Menachem tanítványa által.

Dunas b. Labraton kívül mással már nem foglalkozik a tudós munka, melynek ezzel a végére jutottunk. Kettőt elmellőz a kitűzött korból: *Dunas b. Tamimot* és a jeruzsálemi *Anonymust*, a mint ezt a végsőben Sz. megjegyzi és megokolja.

Következnek végül utólagos megjegyzések és a grammatikai terminusok igen hasznos, alfabetikus összeállítása.

Törekedtünk a nagybecsű, mondhatni e téren úttörő munkának bő tartalmáról megközelítő képet nyújtani, a melyből az világlik ki minden bizonynyal, hogy Dr. Bacher e munkája méltó kiegészítője a héber nyelvtudomány történetét tárgyaló munkáinak, a melylyel nem csak a szaktudósokat, de a tudomány minden barátját igaz hálára kötelezi.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

A PAPOK ÉS A KULTUSZ A JERUZSÁLEMI SZENTÉLY UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN.

(Prof. Dr. Adolf Büchler: Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzehnt des jerusalemischen Tempels. *Bécs*, 1895. A bécsi rabbiszeminarium II. Értésítője.)

A zsidó nép történetének ama szakasza, mely a makabeusok dicsőséges felkelésétől Bar-Kochba véres bukásáig tart, eminens fontossága folytán mind a zsidóság, mind a kereszténység szempontjából, mindkét vallás hiveitől gyakrabban dolgoztatott fel. A nemzsidó forrásokat a filológusok, theológusok és historikusok fényes sora átkutatta és ezen kutatások eredményei kiváló munkákban, mint *Schürer* »Geschichte des jüdischen Volkes« vagy *Wellhausen* »Israelitische und jüdische Geschichte« összegezve vannak. A munkásság ezen mezejét tehát kellőképen kiaknázták és ezáltal a kutatás örvendete magas fokra emelkedett.

A talmudi irodalom sajátosága az, hogy benne egyes adatok valamely esemény helyszínéről vagy időpontjáról vajmi ritkán találhatók és így annak felületes vizsgálása kevés adatot szolgáltat, de annál több történelmi anyagot nyújt a mélyebben behatólnak. Ez okból ama irodalmi körök, melyek a talmudban nem otthonosak, és arra csak nagy ritkán vetnek egy pillantást, azt hiszik, hogy abból csak nagyon kevés adat meríthető és ezen adatok ezenfelül nem megbízhatók. Tény az, hogy a zsidó hagyományban történet és monda, való és költészet, a különbözőség külső jele nélkül, békés egymásmelletteben helyet találnak, de másrésről a gyakorlott vizsgáló szeme különbséget tud tenni pelyva és mag között, mint ezt Graetz, Derenbourg és mások kutatásai bizonyítják. Mélyre kell ásni, míg a forrás felbugyog.

Ilyen kincsásó Büchler tanár is, aki kitűnő művéhez az anyagot a talmud mélyebb tárnáiból hozta felszínre. A munka öt részre oszlik. Az első rész ezen összefoglaló cím alatt »A talmudi források a papok történetéhez« foglalkozik a legelső misnával, R. Jóchanan b. Zakkái jabnei iskolájával, a lyddai iskolával és a Sepphorisban megőrzött templomról szóló hagyományokkal. A második szakaszban: »A papok Jeruzsálemben« tárgyalja a papság számát és összetételét a templom-

szolgálatban használt nyelvüket és az előkelő papság viszonyát az alacsony papsághoz az áldozati kultusznál. Azután bemutatja a templom hivatalnokait, még pedig a változó szolgálószakaszok hivatalnokait és a szegant. A negyedik szakasz vizsgálja a papok viszonyát a levitákhoz a következő sorrendben: a források, a leviták éneke, az ör-szolgalat és a leviták munkája a templomban, levita hivatalnokok a templomban, Pseudo-Jónáthan targuma és a Jubiläumok könyve a levitákról. Az utolsó szakasz végre a papok Jeruzsálemben kívül fekvő lakhelyeikkel foglalkozik. Ilyeneknek kimutatja Judeát, Jerichót, Judea északi részét és Galileát.

A tárgyalt kérdések gazdagságát, az általános és részleges érdekű eredményeket a fejezetcímek korántsem merítik ki. Hogy azonban tulterjedelmessé ne váljunk, elállunk a részletezéstől és megelégszünk emez utalással. A legfontosabb eredmények összegezésétől is felment a szerző, mivelhogy azt munkája végén maga teszi. Mielőtt a munka némely részleteinek megbeszélésére térnénk, hallgassuk meg a szerzőt művének eredményeiről.

»Foglaljuk össze rövid visszapillantásban kutatásaink legfontosabb eredményeit, a forrásokat, amelyekből a jeruzsálemi pusztulás előtti utolsó tizednek templomi szolgálat történetét meríthetjük, csaknem kizárólagosan talmudi irodalmi termékek, természetesen csak azon tudósítások, melyek régi és megbízható tradícióra vezethetők vissza, melyek főleg a lyddai és sepphorisi iskolákban tartották fenn magukat és melyeknek hitelességét, ha egyszer kortársi tudósítókra vezethetjük vissza, nem szabad nyomós ok nélkül kétségbe vonnunk. Josephus a templom fennállásának utolsó 7 esztendejében divó belső viszonyoknál csak annyiban jöhet tekintetbe, amennyiben azok régebbi időből változatlanul megmaradtak, azon változásokról, melyek ez utolsó időben történtek, semmit sem tud; mert 63-tól fogva szakadatlanul távol volt Jeruzsálemtől, előbb Rómában, majd Galileában tartózkodott és ezalatt politikai eseményekkel törődött, a vallási események után pedig alkalmasint nem kérdezősködött, mivel vagy nem érdekelte őt a belső, vallási élet, vagy nem birt érzékkel eziránt. Ezért tehát ama nagy változásokról, melyek a sadduceus tanok szerint cselekvő Anan b. Anan nevű főpap bukásával beállottak

és melyek a hatalmat a szentély fölött a farizeusok kezeibe adták, semmit sem tud elmondani. Azonban a misna, mely a farizeusoktól behozott istentisztelet összes részleteit leírja, pontosan mutatja, mik voltak az új institúciók és miket döntöttek meg. Megtudjuk, hogy az előkelő papság, mely az áldozattal nem törődött és a templomba csak azért járt, hogy parancsoljon és hogy az alpapság jövedelmeit eltulajdonítsa, az áldozati kultuszra gyakorolt befolyásától megfosztattott és hogy helyébe farizeus gondolkodású papok léptek. Helyükbe új templomi tisztviselők választattak és a szeganállás teremtetett, hogy ennek viselője a főpap áldozati cselekedeteire felügyeljen, nehogy szadduceus felfogás szerint járjon el. A szegan mellett voltak a farizeus szellemben átalakított főtörvényszék képviselői, nevezetesen Jóchanan ben Zakkai, kiknek szintén feladata volt, hogy a főpap esetleges szadduceus cselekedeteit meggátolják. Minden, amit a szadduceusok azelőtt elleneztek, most nagy ünnepélyességgel és pompával végeztetett: az Ómer levágása, a sátorosünnepi vízmerítő ünnepély, a tisztító hamu elkészítése s több efféle. Mig azelőtt minden, ami az áldozattal összefüggött, kizárólag papok által végeztetett, mivelhogy ezek laikust semmihez sem engedtek, addig most minden áldozati cselekmény, amely nem volt a papsághoz kötve, szándékosan nempapok által végeztetett és mint a népnek a papok fölötti győzelmének a kifejezői tüntető ünnepélyességgel és nyilvánossággal végeztettek. Az áldozati kultusz nyelve az aram helyett a héber lett és a vezérlő írástudók a szolgálattelvő papságot, minthogy farizeus érzelmű volt, régi jogaiba, amelyektől az előkelő papság erőszakkal megfosztotta, visszahelyezte. Ezenkívül a szentély állandó tisztviselői mellé a szolgálattelvő mismar kebeléből amarkhalok és gizbarok választattak. A leviták, kik mint énekesek és mint szentélyi kapuőrök teljes jelentéktelenségre szorítottak le, szintén emeltettek és a szentély néhány hivatala reájuk ruháztatik. Természetes, hogy ezen átalakítások összes részleteit az elzárkozó papság a leghatározottabban ellenzi, amint a targum Jónathan és a Jubileumok könyve, amelyek ezen papság köréből származnak, bizonyítják. Az alpapság viszonyát a főpapsághoz, az Assumptio Mosis is megvilágítja és az evangélium a farizeusok fölötti vészkiáltásaival szintén

érdekes adalékokat nyújt az előkelő papság történetéhez. A judeabeli városokban lakó papokra nézve még más eredményekre is jutottunk, amennyiben felfedeztük lakóhelyeiket és megvilágítottuk, főleg a Jerichobeli előkelőknek mértékadó állását és befolyásos helyzetét, másrészt meg megkísérlettük felderíteni az egyszerű papoknak viszonyát a vidéki néphez, melynek körében éltek.

Ezen összegező végeredmény közlése után áttérünk a részletekre.

Szerző (16—23. l.) bizonyítja, hogy R. Jóchanan ben Zakkai iskolája a templomról szóló kérdésekkel egyáltalában nem foglalkozott, a mely tény folytán ebből nem maradt meg tudósítás, mely a templomról szólna. Ezen jelenség okait kutatva, azt bizonyítja, hogy a tudós papok J. b. Z. iskolájától távol maradtak, és pedig azért, mivel J. b. Z. ellenes szándékkal viseltetett a papság irányában és mivel politikai multja is kétértelmű volt. Mindakét észrevétel helyes. Az ostrom alatti és utáni viselkedését gyakran szemére hányhatták, a mint a Deut. 27, 6-ra vonatkozó agádájából látszik, mely egészen az önvédelem jellegével bir. Az oltárból indulva ki, kimondja, hogy azt nem érheti büntetés, ki békét szerez ember és ember, férj és feleség, város és város, kormány és kormány, család és család közt.¹⁾ J. b. Z. a tradíció elbeszélése

¹⁾ Mechilla 10. 35-hoz: (Deut 27, 6-ra) רבי יודן בן יוכאי אומר הרי הוא אומר אבינו שלמות בכנה אבינו שמשילות שלום ודרי דברים קו ומה אם אבני זוכה שאנו לא רואות ולא שומעות ולא מבריות על שמשילות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים אמר הקיבה לא תנף עליהם ברול המטיל שלום בין איש לאיש בין איש לאישו בין עיר לעיר בין אימה לאימה בין ממשלה לממשלה בין מדינות ממשחה למשפחה על אחת כמה וכמה שלא תא עליו מדינות. Első sorban világos, hogy önönmagáról beszél, különben a szerény »nem lesz neki büntetés«-ra továbbá a részletezés és a שלמות erőltetett magyarázata. Uralom és uralom közt» és »nemzet és nemzet közt» világosan utal a rómaiakra és zsidókra. »Család és család» alkalmasint a pártokra ezéloz, továbbá azon családokra, a melyek papi vagy családi tisztátalanság folytán kizárattak. J. b. Z. nem volt nagy barátja a családok szigorú megvizsgálásának, a mint már Büchler bizonyítja. »Város és város közt» és »ember és ember közt» átlátszó célzás az ostrom alatti belső szakadásra. Az első mondat »férj és nő közt» alkalmasint oly esetre utal, midőn a papi férj nevével nem akart többé élni, mivel a háború után esetleg tisztátalanná lett. (V. ö. ily esetet Misna Kethubóth 2, 9.)

szerint a rómaiakkal egyetértve választotta épen Jabneht iskolájának székhelyévé. Azt hisszük, hogy e város választásánál a rómaiak kívánsága volt mértékadó, mert J. b. Z. bizonyára oly várost választott volna, mely régibb és kedvezőbb székhelye volt a zsidó tudományos életnek. Mivel pedig iskoláját a hódítóktól nyerte, sok tanító tevékenységét alkalmasint némi bizalmatlansággal tekintette; másrészt pedig törvénytelen volt iskolája már azért is, mivel ő nem volt a patriárcha családjának ivadéka. Nagy valószínűséggel bir azon föltevés, hogy J. b. Z. iskolájába nem fogadhatott be oly öregebb tanítókat, a kik a papság tagjai voltak és a kik már a templom fennállása alatt hírnévre tettek szert, mivel iskoláját nem akarta kompromitálni a hatalom birtokosai előtt. A rómaiak megengedték neki, hogy szanhedrint szervezzen, azonban a patriarcha család abból már eleve ki volt zárva azért, mivel egyrészt a felkelésben résztvett, másrészt pedig, mivel legitimitásánál fogva veszélyessé is válhatott. Ezen állítással nem ellenkezik B. bathra 10 b. előforduló adat, mely szerint Gamaliel Jóchanan tanítványa volt, mert ez vagy még Jeruzsálemben lehetett, vagy pedig már jóval későbbben Jamniában. Épúgy kizárattak ezen egyedüli, önkormányzattal bíró iskolából a rómaiak egyenes vagy közvetett kérésükre a régibb tanítók.¹⁾ Ezen feltevéssel megmagyarázhatjuk ama bevonulással jelentek meg ott. A patriarcha ház ugyanis J. b. Z. halála után visszaszerezte régi jogait, mert a rómaiak a lefolyt békeidő után és a Judeában uralkodó békés han-

¹⁾ Jósua b. Chanania mindig békés hajlamu volt és így a római uralkodóknál mindig persona grata volt. — Krausz dolgozatában »Die römischen Besatzungen in Palästina« joggal utal azon tényre, hogy R. J. b. Z. katonai területen volt (Mag. f. Wissenschaft des Judenthums XX. [1893] p. 119.) Azonban ezen már Grätz által érintett helyes észlelést nem terjesztem ki azon egész időtartamra, mely R. Jóchanan b. Zakkai és R. Méir közt lefolyt, tehát 70-től 150-ig, mint ezt Krausz teszi (ib. 120), a ki ott azt jegyzi meg: »Ama kor leghíresebb törvénytani a rómaiak által gyanakodva figyeltettek meg.« Ez II. Gamalielre és Jósua b. Chananiára vonatkozik. Ha ez azonban helyes lenne, akkor a rómaiak egész egyszerűen megakadályozták volna II. Gamalielnek patriarkává való megválasztását. A rómaiak, nézetem szerint, csakis az első, általuk elismert iskolával törődtek, ezért kellett II. Gamalielnek Jabnehtben székelnie.

gulat folytán ezeket azoknak ismét átengedték. Ezen feltevés mellett szól még az is, hogy II. Gamliel Lyddából, a hol hivatalos tekintély nélkül szükölködő iskolája állott fenn, Jamniába költözött, mert a rómaiak nem adtak neki Lydda számára engedélyt. A jamniai iskola hivatalos színezete mellett szól még azon bátorság, melylyel J. b. Z. törvényszékét a jeruzsálemi mellé állította, továbbá még az is, hogy nincsenek vitatársai.

A győzedelmes lyddai iskola, a mely II. Gamliel székhelyén volt, nem igen látszott törődni Jóchanan halakkikus döntéseivel, és ezért tőle alig trádaltatott valami. A patriarchák ezen ellenszenvéből még azon jelenséget vélem kimagyarázni, melyet a Peszikta rabbáthi (ed. Friedmann 29 b.) nyújt, a hol az iskolák összeállításánál Jeruzsálem, Lydda, Sepphoris és Tiberiás említetnek, de Jabneh egészen mellőztetik.¹⁾

A 22. lapon szerző tősz. Szóta 15, 11 a papokra akarja vonatkoztatni azon fordulattal »Ki lehetett több tekintettel a jeruzsálemi templom pusztulására, mint a papság, melynek legalaposabb oka volt a gyászra.« Az egész nemzetnek megvoltak az alapos okai, hiszen a szabadság utolsó menedékét is elvesztette, a mint ez a megelőző misnából is látszik, a melyben Simeon b. Gamliel azt mondja, hogy jog szerint a templom pusztulása óta tilos volna a hús és bor élvezete stb.²⁾ Helytelen az is, hogy a חסד elnevezés csakis papokra alkalmaztatott; több mint 40 helyen, a hol ezen elnevezés előfordul, még nyoma sem látszik ezen mellékértelennek.²⁾

¹⁾ A tanulságos hely ekképen hangzik: וְזוּ צַעֲקָה מִשְׁעַר הַדְּגִים וְזוּ עֵנָה שְׂהִיָּא נְתוּבָה בְּחִיקֵי שַׁל דָּגִים, וְיִלְלָה מִן הַמִּשְׁנָה וְזוּ לֹדֶר, שְׂהוּתָהּ (Zef. 1, 10) משנה לירושלים ושבר גדול מהנבעות וז צפורי שנתנה בנבעות, הילילו יושבי המכתש וז סבדרה שעמקה כמכתשת אמר הקיבה עשיתי את הדין כארבע מקומות. Feltűnő הללו מה שעשו בהם עינים באותה שעה אהפשו את ירושלם בנות. mindenesetre Akko, azonban a szöveg helyessége Rasi és Kimchi e helyen való idézetei által biztosíva van. Mi azt hisszük, hogy Akko helyett Jabneh lett volna a helyes, mert biztos azon tény, hogy az iskola Jamniából elvándorolt.

²⁾ A b. Bába bathra verziója szerint sem lehet kizárólagosan papokról szó, mivel הַצַּבֵּר רֹבֵב említetik. Simeon b. Gamliel helyett B. Bathra Jismáel b. Elisa neveztetik, ki pap volt.

³⁾ Abóth v חסד שלך ושלך שלך חסד; a gyászdal úgy hangzott שְׂלִי שְׂלִי שְׂלִי שְׂלִי חַסְדֵי הַיָּם, v. ö. pl. Taanith 8 a; Temúra 15 b. חסד הַיָּם alatt Jehuda

Nézetem szerint még a szerző egy másik nyelvi észlelése is helytelen, a mely szerint az atya szerinti בן-nel való elnevezés főleg papoknál volt divatos (170. l.). Kiváló példákül szerző felhozza Sekalim V. 1. tőszifta ugyanott 2, 14 és más helyeket, a hol a templom hivatalnokai בני אחיה בני-nak stb. neveztetnek. Azonban már szerző utal יכא בני-ra, melyet Hoffmannal ifjusági elnevezésnek tart. Büchler ezáltal ezen névforma bizonyító erejét megszünteti. Ha azonban בני סירה בני-ra gondolunk, úgy ezen feltevést azonnal el kell ejtenünk. Én azt hiszem, hogy ezen elnevezési mód semmiféle jellegzetességgel nem bír és hogy belőle a forrásra sem lehet következtetést vonni, mert ez volt a rendesen dívó, a melyről csakis valamely oknál fogva szoktak eltérni, első sorban a czimezés miatt. Azért találjuk a hagyományban a tanítókat előneveikkel, mert nekik megfizetelő címük: רבי adatik. Ahol azonban ez vagy más eset nem forog fenn, ott a tannaiták valamint az amórák apjuk fiaiként neveztetnek, pl. בני ראי Mech. 17 a., בני כנא (tősz. Szóta 15, 9), a fentemlített בני עזאי és בני זיזא stb., kik nem nyertek ordinációt, j. Rós. Has. 2, 6 (58 b.); j. Szanh. 1, 2 (18 c, 35); aramul בני Kethub. 52 b, Szanh. 96 a, 23; לקיש בני Genesis rabba c. 7. (ed. Vilna 40 b. lent); említetik továbbá בני הרל b. Chulin 134 a lent. Emphatikusan Mózes is gyakran neveztetik בני עמיר-nak (Gen. r. c. 54. fol. 221 b. lent); Exodus r. c. 9. (40 a.), Écha r. prooemium 24. szám, stb.). Ha tehát J. b. Zakkai a misnában Szanh. 5, 2. יכא בני-nak neveztetik, akkor ezt nem szabad ifjúságával magyarázni, a mi ellen a közölt tény בני עזאי בני-nak szól, mivel ifjúságában, ordináció nélkül, egy büntető perben nem viselhetett volna főszerepet, hanem abban leli magyarázatát, hogy ezen tudósítás oly forrásból vétetett, a melyben a referens J. b. Z.-ról czím nélkül szólhatott és szólta.¹⁾ Az előnévet

ben Bába vagy b. Hai értetik; Berákhóth 30 a, Nidda 38a חסידים הראשונים, Tanith 23 b. חסידו בכל stb.

¹⁾ V. ö. b. Taanith 3 a. 12. sor alulról תהא זקוק בר יצחק תהא אמר רב רבנן בני יהושע בן בתריא זמנן דקרו ליה בשמיה דאבא והא מקמי דלמסקיה והא מאורי דלמסקיה. Az amóra tehát helyesen kéri, hogy az előnév csakis a czím kedvéért használtatik.

alkalmasint még akkor is hozzátették, ha több testvér felszereléséről lehetett szó.

Most pedig a munkának egyik legfontosabb részére térünk át, a papok Palesztinában való elterjedésének bizonyítására. Itt eleve kijelenthetjük, hogy nagyjában egyetértünk szerzővel (159. köv. l.), azt hisszük azonban, hogy szerző mélyen fekvő adatokat felkutatott, közel fekvőket azonban mellőzött.

A papoknak az egész szentföldön való elterjedéséről egyaránt szól a biblia és a talmud. Józua 21, 4. köv., Nehem 8, 73. kétségtelenül bizonyítják, hogy Jeruzsálem körül is laktak papok és minél későbbre teszik e tudósítások keletkezését, annál erősebb bizonyító képességük. A tradícióból szerzőnél nem találtam a misnát Taanith 4, 1, (mivel szerző csakis barajtákat idéz), a hol szóról-szóra azt olvassuk, hogy az egész ország 24 mismáróthra oszlott, a melyek közül mindegyik a meghatározott időben Jeruzsálembé vonult, mig »az izraeliták ezen mismarból a saját városaikban gyülekeztek.« Itt tehát úgy beszél a misna, mintha Palesztina minden részében papok laknának. Ez tényleg nagyon könnyen lehetséges, ha a tradíció egynemely különös, szándék nélküli, nyilatkozatából szabad következtetéseket levonni. A misna Gittin¹⁾ 5, 9. feltételezi, hogy az Isteniszteletnél sehol sem hiányoztak a papok, ez tehát nagyon ritka eset lehetett; emellett szól még Berákhóth 5, 4.²⁾ Csak egy babiloniai érzi a szükségét, hogy azon esetről szóljon, ha a pap teljesen hiányozna.³⁾ Sőt azon kérdésre is, vajjon léteztek-e papi faluk, melyre Büchler igennel válaszol és a melyet azonban csak kerülő úton bizonyít⁴⁾ a tradícióban egyenes és tiszta feleletet nyerünk. Három egymástól független helyen szó van oly városokról, melyeknek csakis papi lakosságuk van.⁵⁾ Habár a mon-

¹⁾ חתן קורא ראשון ואחריו לו ואחריו ישראל מפני דרכי שלום. העובר לפני התיבה לא יענה אחר הכתום אפן... ואם אין ישם בהן אלא הוא לא ישא.

²⁾ אמר אביי אם אין ישם בהן נתפרדה ההבילה.

³⁾ L. 160. köv.

⁴⁾ אמר ר' חנינה עיר שכולה כהנים ישראל אלא קורא ראשון מפני דרכי שלום... בשם ר' שימלאי Ezen második mondat ugyanigy előfordul j. Ber. 5, 5 (9 d 8), azonban b. Szóta 39 b. azon variánsal כהנים שכולה כהנים.

dások szerzőiként Chanina és Szimlai amórák szerepelnek, mégis oly régiek azok, mint Origines ama tanúsága.¹⁾ hogy Bet-Phage papi falu volt és így ezek teljes hitelt érdemelnek. A keleti viszonyok állandóságából még az is következik, hogy ezen papi lakhelyek régiek és nem új gyarmatok, melyek csak Chanina alatt, tehát a 3. század közepén, keletkeztek volna.

A papok az egy helyen való együttlakást már a szem előtt tartandó családi és tisztasági törvényeknél fogva is kedvelhették. A történeti fejlődésen kívül még ezen motívum is közrejátszhatott papi falvak és papi zsinagógák alapításánál. Talán Ahron fiainak összetartó érzésére²⁾ és büszkeségére is lehet utalni, a mely tények azt okozták, hogy kellő számú papok külön papi zsinagógákat alapítottak. Minden nagyobb városban alkalmasint megvoltak ezek, a mint ezt egy képies kifejezés bizonyíthatja.³⁾ Mindezek után csakis helyeselhetem a szerző azon fejtegetését, hogy Sepphorisban külön kohanita község létezett (49. l.). Ennek identifikálását a *עדה קדושה*-val és helyesnek vélem. Csak néhány toldaleköt adnék ehhez. Először is *שביושלים* nem javítandó *שמיושלים*-ra, mert a származási hely is ב' által fejeztetik ki, a mint azt egy másik hely is bizonyítja.⁵⁾ Mivel ezen bevándó-

és még fiatalabb szövegezésben Numeri r. c. 11 (86 a.) *בית הכנסת שכולה* Itt a fiatalabb kifejezés: *עולים* használtatik és hozzá toldatik a talmud ezen megjegyzése, hogy 10 izraelitának kell még maradnia. Hogy *עיר* helyett *בית הכנסת* került a b. talmudba, azon tényre vezethető vissza, hogy Babiloniában nem voltak papi városok, de lehettek, vagy legalább elképzelhetők voltak papi zsinagógák. Szimlai sokat utazott, sok helyen fordult meg. Az idézett helyen b. Szóta 38 b. ezen halákha barajtának idéztetik: *והתני רב שימי' מבריתא דשיוויי בית הכנסת שכולה כהנים מקצתן* = *אתרא דכהני הוו והו' קפדי טיבא ומגרישי נשיהו* = *papi helység volt stb.*

¹⁾ Comment. Matth.-ra 15. cap. 17.; Schürer II. 191, n. 57. Büchler 160.

²⁾ b. Chullin 49 a. *וסימניך ישמעאל כהנא מסייע כהני*

³⁾ U. o. 56 b R. Méir azt mondja: *כרכא דכולא ביה ממנו כהני ממנו* **נביאי**

⁴⁾ Koh. rab. 9, 9-re (47 a.), Bécea 14 b. l. Büchler 40. lap.

⁵⁾ Tósz. Szóta 13, 8 és j. Jóma 6 (43 c.) azt olvassuk; *מעשה להם חלק הבר וכו' בכהן אחד בעיפורין שנמל חלקן וחלק הבר וכו' שאלו הם הפנים* a hol a *חלקן* és *חלק הבר* elosztásáról van szó, melyek a jeruzsálemi templomban voltak. Az esemény

roltak neve *יגאשי ירושלים* volt, ezekkel »Lévi iskoláját Jeruzsálemben« azonosítanám. Kiddusin 76 b. ugyanis azt olvasuk *וכן תני רב שמעון בר יוצא בקדושי ובי דוי בירושלים* és mivelhogy Jeruzsálemben nem volt szabad zsidóknak lakni, csak másutt fennálló iskoláról lehet szó. A jeruzsálemiek által lakott városrésznak vagy zsinagógájának neve Jeruzsálem lehetett. Ezen körülményből kifolyólag magyarázható meg nézetem szerint ezen elnevezés *אחא יוסי בן יוחנן איש ירושלים* (Jeb. 53 b), a ki, miután R. Meir nevében tradál, nem lakhatott Jeruzsálemben, mivel tudvalevőleg Hadrián óta zsidónak nem volt szabad Jeruzsálemben betenni a lábát. *עדה קדושה* kifejezésénél a mindennapi ima *עם קדושה* ra akarok figyelemztetni, a mely kitétel a misnából származik. Én R. Eleazar ben Sammua²⁾ ezen szavaiban *על ראשי עם קדוש ולא נשאתי* *כפי כלה ברכה* papi zsinagógára vélek ráismerni, mert különben feltűnő volna *עם קדוש* kifejezés.

Bizonytalanság uralkodik a *Maamad* személyeiről és az azokról szóló tudósításokról.³⁾ Első sorban megállapítjuk azt, hogy az *egész* nép, nemcsak a papok, hanem a leviták és izraeliták is 24 Mismáróthra voltak felosztva. A papok és leviták 24 szakaszát a tradíció Dávidtól és Sámúeltól származtatja, az izraelitákét a régi próféták **נביאים הראשונים** hozták volna be; a mi nyelvünkön szólva: az izraeliták beosztása mismáróthba későbbi keletű, mint a papok és leviták felosztása. Ezen állítások világosan kimondatnak misna Taanith 4, 1.; tószifta 4, 2.; j. Peszáchim 4, 1. (30 c.), b. Taanith 27 a. fent a misna magyarázatában, mely helyek megtekintését ajánljuk.⁴⁾ Mivel az áldozat az egész népért hozott,

tehát nem történhetett Sepphorisban, a mint azt Büchler helyesen megjegyzi 200. l. 2. jegyzet Szerző helytelenül akar ezen helyen is *בצפורין* helyett *בממפורין*-t olvasni.

¹⁾ V. ö. Büchler 37. l. 4. jegyzet.

²⁾ Szóta 39 a; Megilla 87 b lent. Rasi azt hiszi, hogy az iskoláról van szó és a »fejek fölötti átlépés« képletes kifejezés. Én azt hiszem, hogy zsinagógáról van szó, melyről előbb beszél; a fejek fölötti átlépés szóról-szóra veendő. Ez másutt is található a talmudban és ma sem ritka keleten. V. Horaj 13 b.

³⁾ V. ö. Herzfeld, Gesch. III. 192; Büchler 161. és köv. l. nem törekszik a nehézség megoldására.

⁴⁾ **נביאים הראשונים** csak az izraeliták beosztására vonatkozhatnak, mert a papok és leviták felosztása a tósziftában Dávidra és

szükséges volt, hogy az egész nép helyettesei, azaz a 24 szakasz 3 részeinek jelenlétében történjék az áldozás. A maamad tehát nemcsak az akkor szolgálatban levő mismar papjaiból, levitáiból és izraelitáiból állott, hanem mind a 24 osztály képviselői jelenlétében.

Jeruzsálemben tehát mindig, az összes mismáróthból álló állomás volt, vagy más szavakkal: a fővárosban az összes osztályok voltak képviselve tagjaiknak bizonyos száma által, a kik ott állandóan laktak. Ha pedig egyik mismarra került a sor, akkor a papok és leviták fölvonultak a vidékről a fővárosba, hogy Jeruzsálemben tartózkodó társaikkal az egész szolgálatot átvegyék. Izraeliták, úgy látszik, nem vonultak velük, vagy legalább csak igen kis számmal, mert a misna azt mondja: »papok és leviták indultak Jeruzsálembé, az izraeliták pedig egybegyűltek városaikban.« A tószifta mindazáltal szól felvonuló izraelitákról is. A misna szerint azonban Jeruzsálemben az izraeliták a városi állomás állandó tagjai által képviseltettek.

Már most az a kérdés, hogy oszlott fel a 24 osztály az országban? Az adatok hiányoznak, azonban azt hiszem, hogy egy eddig nem helyesen értelmezett barajthából megállapíthatom azt, hogy Jeruzsálemben lakott *egy* mismar, Jerikhóban pedig *egy fél*. J. Taanithban 4, 2. (67 d.) ezt olvassuk: תני עשרים וארבעה אלף עמוד מירושלים והצי עמוד מירוחו אף ירוחו היתה יכולה להוציא עמוד שלם אלא שבביל להלוק כבוד לירושלים היתה מוציאה עמוד. A barajtha egészen értelmetlen, mit tesz »24.000 Amnud Jeruzsálemből és egy fél Jerikhóból?« Azt hiszem, hogy nem tévedek, midőn felteszem, hogy אלף után hiány van; Jerichó-tól kezdve a tudósítás világos. Azt mondja, hogy *egy* Amnud volt Jeruzsálemben, egy fél pedig Jerikhóban. Amnud alatt pedig alkalmasint a szolgálattevő papságot és a hozzátartozó városi állomást érti. Jerichó e szerint népeességénél fogva egy egész Amnudot küldhetett volna, a mit azonban nem akartak megengedni részint azért, mivel az egész országra volt a 24 osztály felosztandó, részint pedig azért, hogy a fővárosnak meglegyen az előnye.

Sámuelre vezetettük vissza; továbbá Num. 28, 2-ből indulnak ki כי את בני ישראל עמדו בניאים שבירושלים, בני ישראל על בני שבניהם a tószeftában helyett a tószeftában megolvasandó.

Mivel pedig Jeruzsálemnek saját Ammudja megvolt, ajánlatos tehát a megelőző hiányos mondatban az egész ország Ammudjait keresni. Ezeket pedig akkor találhatjuk az első négy szóban, ha feltételezzük, hogy אלף előtt homoioteleuton folytán ezen szavak עמוד עשרים וארבעה kiestek. Az egész barajtha akkor ekképen hangzik: תני עשרים וארבעה אלף עמוד מירושלים והצי עמוד. Ezen barajthából akkor az következőnek, hogy a papok 24.000 voltak, ha az Amnud csakis papokból állott, vagy valamivel csekélyebbnek kell őket tartanunk, ha az Amnudhoz a városi állomáshoz tartozó izraeliták és a leviták is számíttatnak. Utóbbi két osztály a papokhoz arányítva bizonyára igen csekély volt. Biztosan azonban nem következtethetünk ezen adatból a papok összárára, mert az bizonyos, hogy az egy osztályhoz tartozó papok *egész* száma, nem vehetett részt *egyszerre* a szolgálat-tételben. Az idevágó hagyományok inkább a kívánatos állapotot fejezik ki, mint a tényleges helyzetet.

A barajtha ezen megvilágítása után azt hiszem, egy másik, eddig minden megoldási kísérletnek makacsul ellentálló tradíció is magyarázható. Ez szó szerint így hangzik: תני עשרים וארבעה משמרות בארץ ישראל ושתים עשרה בירוחו הניע ומן המשמר לעולה הצי המשמר היה עולה מאוי לירושלים והצי המשמר היה עולה מירוחו כדי שיספקו מים ומוון לאהיהם שבירושלים (b. Taanit 27 a.) A barajtha nem ad értelmet, Rasi ugyanott és Herzfeld III, 193. hiába próbálják a nehézségeket eloszlatni. Én azt hiszem, hogy itt a jerusálmi barajthájának magyarázási kísérlet által eltorzított alakjával állunk szemben. Az első mondatban ירוחו-ig ráismerek a jer. barajtha első mondatára, a melynek már nem értett עמוד-ja, משמרות-al, בירוחו, והצי pedig עשרה-val helyettesítettet. Utóbbi azért, mivel a csonka barajtha והצי-ját איבעה-ra vonatkoztatták, a mint hogy máskép nem is lehetséges. Ebből: תני כדי אלף עמוד מירושלים והצי עמוד מירוחו, melylyel semmit sem lehetett kezdeni, máshonnan vett ismeretek és a misnával való kombinálás folytán csinálták azt a képtelen tudósítást és zavarukban kitalálták a מים ומוון, hogy אלף-féle motívalást.¹⁾ Különös, hogy עולה מירוחו

¹⁾ Hasonló indokolás: הכמים הקילו על הכפרים להיות מקדימין ליום הכפרים (Megilla 2 a.) Történeti magbizonnyára van ezen megokolásban.

maradt, a mi egész világosan visszatükrözteti a Jerusalmi מדרשי עמוד מוריה-ját.

A papi osztályok, melyeknek száma 24 volt, származásukra nézve, úgy látszik, négy törzsre osztottak: Jedaja, Charim, Paschur, Immér. Ezt világosan előadja a barajtha Taanith 27 a.¹) Ezen adat által Josephus tudósítása: (Contra Apionem II. 8., Büchler 49.) »licet enim sint tribus *quattuor* sacerdotum et harum tribuum singulae habent plusquam quinque milia« minden emendatiótól meg van oltalmazva. Nem szabad »négyből« huzonnégyet csinálni.

Leggyengébbnek látszik az előttünk fekvő munkában azon érvelés, hogy az evangeliumokban több helyen előforduló farizeusok alatt a papok értendőek (81. köv. 1.); továbbá a misna magyarázata, Peszáchim 4, 8. A magyarázat erőszakos volta szembetünő mindkét helynél; hogy azonban már is hosszúra nyúlt megbeszélésünk terjedelmesebbé ne váljék, le kell mondanunk a behatőbb fejtegetésről, hogy néhány apróbb észrevételnek még helyet szorítsunk. 42. 1.-hoz Orient XII (1851) p. 142-re akarok utalni, a hol bizonyára helytelenül a j. Taanith 68 a előforduló ősök lajstroma összeköttetésbe hozatik más genealogiai adatokkal. — 96. lap 3. jegyzetében vizsgálgatja szerző ama szép agádát, a melyben a papi ifjak a templom pusztulása után a szentély kulcsait Istennek visszadják, vajjon a papi ifjak tényleg kulcsal birtak, mint hivataluk symbolumával. Poetikus képeket nem szabad ily módon szoritani és préselni. Büchler többek közt azt is mondja: »nehéz marad a פתח כהונה említése, mert azoknak nem lehetett dolguk a kulcsal.« — A Sephorisról szóló fejtegetések 198. l. nem látszanak teljes összhangzásban lenni a 35. l. köv. mondottakkal. A שם כבודו מלכותו לעולם ועד benedictiót illetőleg utalok fejtegetéseimre M.-Zs. Szemle IX. 205. Nézetem szerint utalok שם כבודו מלכותו ra és מלכותו pedig אלהינו-ra. Az eulogia tehát a templomból származik és nem egyéb, mint helyeslő körülrírása a ד' א' ד' אהר' nak, a mit a Revue des Études Juives ben, a hol ez a bírálat is megjelent bővebben szándékozom kifejteni.

¹ תהי ארבעה משמרות עלו מן הגולה ואילו הן ודעיהדים פשתור ואימר
עמדו נביאים שביניהם והלקום והעמידום על עשרים וארבע בללים ונתנום בקלפי
בא ידעה ונטל חלקו והלקו חבריו שש ומי

Ezen rövidebb és hosszabb megjegyzések, melyek tartalmuknál fogva többnyire inkább bővítések az előttünk fekvő dolgozathoz, mint kifogások ellene, csakis a mély érdeklődés jelei akarnak lenni, melylyel a sok ujat mondó és érdeket keltő művet olvastuk. Szerző kutatási érzékének és kombinálási tehetségének sikerült, szétszórt és eddig észrevétlen jegyzetekből sok érdekes históriai tényeket rekonstruálnia, melyeket olvasóinak bő és világos előadással elmond. Az első rész rendszeres kutatásai, melyeket a legsikerültebbeknek tartunk, egyúttal szép adalékot képeznek a talmud- és misnakritikához. Szerző biztos lehet, hogy a szakkérfiak jelentős művét, melylyel történeti és talmudi irodalmunkat gyarapította, mély hálával fogadják.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

AZ I. M. I. T. ÉVKÖNYVE.

Az izraelita magyar irodalmi társulat második évkönyve január első felében fog megjelenni és széjjel küldetni.

Tartalma a következő: *Bacher Vilmos*, Ezer év előtt. — *Makai Emül*, Hiszek. — *Stein Lajos*, Konstantinápolyi emlékek. — *Pap Dávid*, Zsidók vándorlása. — *Kohn Sámuel*, Zsidó történelmi emlékek különös tekintettel Magyarországra. — *Cserhalmi H. Irén*, Eliezer. — *Blau Lajos*, Az emberi szenvedések. — *Kayserling M.*, Századunk elejéből. — *Gerő Károly*, Az utczáról. — *Klein Gottlieb*, A farizeusok és szadduceusok viszonya a makkabéusokhoz. — *Bernstein Béla*, Az ember tragédiája és a zsidó irodalom. — *Kecskeméti Lipót*, Hósea próféta és kora. — *Bánóczy József*, Magyar zsidók külföldön. — *Waldapfel János*, A biblia az újabb nevelés-tudományban. — *Gerő Attila*, Lechó dódi. — *Seltmann Lajos*, Életképek. — *Neumann Ede*, Görög és római írók a zsidókról. — *Krausz Sámuel*, Képdíszítmények a zsinagógában. — *Heller Bernát*, Madách Mózes és az Ember tragédiája. — *Beck Mór*, Az eredendő bűn a zsidó irodalomban. — *Rosenberg Sándor*, A zsidók nyelve. — *Pollák Miksa*, A zsidó-jel történetéhez. — *Vajda Béla*, A honalapítás és a zsidó vallás. — *Büchler Sándor*, Az országos főrabbi hivatal Magyarországon

a. XVII. és XVIII. században. — *Friedrich Tivadar*, Hirsch bárónál. — *Körös Mihály*, Elvesztett világ. — *Málnai Mihály* Felekezeti iskoláink. — *Venetianer Lajos*, Pestalozzi és a talmud tanulásának éneklő modora. — *Kecskeméti Ármin*, Az örök zsidó mondája a magyar irodalomban. — *Kiss Arnold*, Őszi hangulat. — *Goldschmied Lipót*, A patriárkák alakjai a középkor képirásában.

*

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat működéséről. — Az I. M. I. T. képvisellete. — Az I. M. I. T. tagjainak névjegyzéke. — Izraelita naptár az 1896. polgári év számára.

A gazdag és változatos kötetet, melyet az idén is *Bacher V.* és *Mezey F.* szerkesztettek, legközelebbi számunkban részletesen fogjuk ismertetni.

UJ ÉV!

Nagy örök Istenünk Te
Ez új-év ünnepén,
Im együtt esdünk hozzád
Agg, ifju, dús, szegény,
Im együtt esdünk hozzád
Te szent, örök, esodás:
Hogy lelki életünket
Ne érje pusztulás. —

Oh váltsd meg hát a lelkünk
Ez év fordulatán.
Ujhodjék meg hitében
Mint lombozat a fán!
Add meg, hogy a jövőndő
Áldást hozzon nekünk
Mert Te vagy a mi pajzsunk
Benned reménykedünk.

Budapest.

GERŐ ATTILA.

KÜTFÖK.

272. sz.

MARIA THERESIA RENDELETE A SÁROSMEGYEI VÉRVÁD ÜGYÉBEN.

Maria Theresia ect. ect. Reverendi, Honorabiles, Sples, ac Magnifici, Magnifici item Egregj et Nobilis Fideles Nobis dilecti, Posteriorem quoque demissam informationem brām intuitu interempti illius quinquennis pueri Christiani, qui die 5-ta Junii Anni proxime Capsi inter dumeta Orkutensia repertus fecit, et ex hoc capite suscitata contra non nullos Judaeos Processus criminalis, sub die 12-ma praeteriti Mensis Martii Isthuc submissam clementer accepimus: et si quidem ex eadem non minus, quam et submissis actis appareat, quod Japsa Samuel Arendatoris Adamfalvensis Gener Jola torturati Gombosfalvensis Praeceptoris fassione Gravetur, quippe: quod hic ab illo ipsomet audiverit, eundem esse, et caedis Auctorem, et exangvis, pueri ad dumeta Orkutensia deportatorem, haec vero tam in Confrontatione, quam, et repetitis Examinibus idem Japsa continuo neget, et Auriga quoque Christianum nunc fatum Judaeum eo die Cibinium devehens ad sibi proposita Interrogatione puncta plane diversum fateatur. insuper autem Praeceptoris Gombosfalvensis fassio cum Adolescentis illius neo baptisati Fassionem plane non Cohaerere, neque Combinabilis esse dignoscatur, reliqui porro quinque duo nempe eum Conjugibus Arendatoris Adamföldensis et Gombosfalvensis nec non Hersko Szent-Imreinsis Praeceptor ut ut per vos de Conscientia facti Suspecti, nullius tamen novis probis, aut indicibus graventur.

Ideo his omnibus discussis et expensis in hac fassionem diformitate, et dubietate Clementer resolvimus, ut tam Samuel Japsa, quam et Praeceptor Gombosfalvensis, velut Torturam susticens, nihilque contra te fatens, nec aliorum fassionibus, et probis Sufficientibus de Crimine Convictus, non Secus et reliqui quinque tam diuturno alioquin Carcerum Squallore macerati, Solaque hac tenus praesumptione de Conscientientia Criminis citra ulteriorem Torturam una cum aliis, quos Virtute alterius benigni rescripti nostri adhuc sub die 24. Mensis 10-bris Anni ultimo transacti dimittendos, ac etiam res ab ipso tempore incepti vationis ablatas, eis iterum restituendas alioquin jam Clementer commisimus, hac vice liberi dimittantur, nisi forte successu Temporis Author Secleris inter hos unus alteroe Manifestaretur, cujus Sollicitam curam haberi benigne volumus.

Noveritis proinde vos ad effectum hujus benignae resolutionis Nrae actutum suo modo procedere, et de eventa nos demisse informare. In reliquo vobis Gratia, et Clementia Nostra Caeo Regia benigne propensa manemus. Datum in Archi-Ducali Civitate Notra Vienna Austriae, die 17. Mensis Aprilis Anno Domini 1765-tó. *Maria Theresia*, m. p. Comes Franciscus Eszterházy, m. p. Josephus Jablanczy, m. p.

Magyarul:

Maria Theresia stb. stb. Tisztelendő, Tisztelendő, Tekintetes, Nemes, nemzetes, vitézljő szeretett hiveink! Azon öt éves keresztény gyermek meggyilkolásáról szóló tudósítástokat, ki az elmúlt év június havának ötödik napján Orkut község cserjei közt halva találtatott meg, az elmúlt év márczius havának 12. napjáról keltezve, megkaptuk és ebben egyszersmind arról is értesítettek, hogy ezen ügyben több zsidó ellen bűnvádi eljárás indítatott.

De minthogy ezen felterjesztésből is csakugyan az tűnik ki mint a becsatolt iratokból, hogy t. i. Japsa Sámuel az adamfalvi árendás vejét terheli a gyanu a gombosfalvi kínzással vallatott tanító vallomása folytán, ki ugyanis azt erősítgeti, hogy attól magától hallotta, hogy ő volna a gyilkosság végrehajtója és az, ki a megölt gyermeket az orkuti cserjék közé vonszolta, a mit azonban ez a szembesítés és a többszöri ez ügyben történt kihallgatás alkalmával tagad, de a keresztény koecsis is, ki akkor ötöt (Kis-) Szebenbe vitte, a hozzá intézett kérdésekre egészen ellenkezőleg vall, valamint a gombosfalvi tanító vallomása azon most keresztényné lett ifju vallomásával meg nem egyezik; de úgy találtatott, hogy azzal meg sem egyeztethető. A többi ötre, t. i. az ádámföldi és a gombosfalvi árendásokra feleségeikkel együtt és Hersko szentimrei tanítóra, kik arról gyanusítottak, hogy a dologról tudnak, semmi gyanuk nem fog fenn. Így tehát ezt mind megfontolva vallomások bizonytalansága és különfélesége folytán, kegyesen rendeljük, hogy úgy Japsa Sámuel, valamint a gombosfalvi tanítót, ki ez ügyben a kínzások daczára semmit sem vallott a más tanuk vallomásainak is elégtelensége hiányában, valamint a többi öt embert, kik csupán azon gyanu miatt, hogy a dologról tudomással bírnak, kemény börtönbüntetést állottak ki, úgy szintén a mult Deczemb. 24-éről leiratunkban említettetek is ezennel kegyesen rendeljük, hogy bocsásátok szabadon, elkobzott javaikat visszatérítvén, s nagy gondot fordítván arra, hogy a netáni valódi bűnös kikuttassék.

Gondoskodjatok tehát ezen kegyes leiratunk végrehajtásáról és bennünket az ügy kimeneteléről értesítsetek.¹⁾

Továbbra is biztosítlak benneteket királyi kegytünkről és jóakaró gondoskodásunkról.

Kelt Ausztria főhercezségünk Bécs városában 1765. aprilis hó 17-én.

Maria Theresia, s. k. Gróf Eszterházy Ferencz, s. k.
Jablanczy József, s. k.

Az országos levéltár magyar-zsidó okiratainak gyűjteményéből lemásolta és közli:

POLLÁK KAIM.

¹⁾ Sajnálattal kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy azon királyi leirat, a melyre fent a Királynő hivatkozik, valamint ezen pár fölött hozott ítélet, amit a Királynő követelt, a fasciculusban nem található. Pollák.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Az Izr. Irodalmi Társulat Kiadványai: II. Évkönyv, szerkesztik *dr. Bacher V.* és *dr. Mezey F.* Budapest, 1896. — III. Alexandriai Philo Jelentése a Caius Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Caium. Görögből fordította *Schill S.* Budapest, 1896. — IV. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Fordította *dr. Krausz S.* Budapest, 1896.

Az I. M. I. T. Évkönyvét folyóiratunk zártakor vettük és tartalomjegyzékét jelen számunk más helyén közöljük. Itt csak egy kis statisztikát akarunk összeállítani a munkatársakról tekintettel a mult évi Évkönyvre. Az összes munkatársak száma az idén 31 (tavaly 37 volt), a mi az Évkönyv terjedelmével áll összefüggésben. Tavaly 30 ívnel több volt, az idén alig 25 ív, valamivel több, mint a mennyire az Igazgatóság a Társulat érdekére való tekintettel a terjedelmet megszabta. A munkatársak közül elmaradt 19, tehát egy-egy több mint a fele; helyükbe lépett 13 új. Külföldi íróktól — mind magyar származásu — 4 ezikk ered. Az I. Évkönyvben ugyanennyi volt, de ezek közül az idén csak egy szolgáltatott dolgozatot, a többi három új. Tavaly aránylag több világi író vett részt a munkában, mert az idén 31 közül 20 teológus, habár nem teológiai munkálatokkal vannak képviselve. Az orsz. rabbiképző intézet tanárai és volt növendékei a munkatársak felét teszik ki. A mint ebből a kis összeállításból kitűnik, a magyar zsidóság elég szellemi erővel rendelkezik, hogy ez irányu felekezeti kötelezettségeit önjerejéből teljesítse. Kivánatos, hogy a munkából az egész magyar zsidóság vegye ki részét és remélhető, hogy idővel a felekezetünkhöz tartozó összes írók neveivel fogunk felváltva találkozni az I. M. I. T. Évkönyveiben és egyéb kiadványaiban.

Az országos értekezletről a liberális napi sajtó az ügy komolyságához méltó részletes és rokonszenves tudósítást hozott. A Pester Lloyd a memorandumot majdnem teljesen közölte. Csupán a Pesti Hírlap, amely minden alkalommal a szabadelvűségével tündöklök, tartotta izlésesnek a nyilvánvaló tényekkel merő ellentétben »pénzesebb elemekről« és egyebekről beszélni. Nem kell a kákán csomót keresni.

A »Fővárosi Lapok« január 7-iki számában a következő ismertetést hozza. »Az I. M. I. T. Évkönyve. Ma jelent meg dr. Bacher Vilmos és dr. Mezey Ferenc szerkesztésében az Izr. Magyar Irodalmi Társulat második évkönyve. E gazdag és változatos tartalmu kötet ismét bizonyosága annak, hogy e legfiatalabb irodalmi társulat szolgálatot tesz a magyar literaturának is, a mikor a zsidó tudomány kapacitásait megszólaltatja olyan kérdésekben, a melyek felekezeti különbség nélkül minden magyar embert egyformán érdekelhetnek. A tudományos fejtegetések közt elszórvá több kiváló belletristánk is szerepel egy-egy verssel vagy prózai dolgozattal. Az évkönyvet az egyik szerkesztőnek Bacher Vilmosnak »Ezer év előtt« című sok tudással és lendülettel megírt értekezése nyitja meg. Követi Makai Emil »Hiszek« című poemája.« Ezután részletesen ismerteti az Évkönyv tartalmát és a Makai Emil költeményét közli.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

ORSZÁGOS KONFERENCIA.

A pesti izraelita hitközség termei sokszor nyitlak és nyilnak meg felekezeti testületének tanácskozásaira. Minden zsidó intézmény szívesen látott vendége e hitközségnek, minden zsidó ügy előmozdító barátságos hajlékot találnak ott. De még ily fontos gyülekezés, mint a f. é. január 5-iki községkerületi elnökök gyűlésével kapcsolatosan megtartott országos jellegű tanácskozás, e diszes termekben egybe nem gyűlt, hiszen a kongresszus óta ily nagy szellemi és politikai súlyyal bíró zsidófelekezeti gyülekezet együtt nem volt.

A kongresszus matadorjai mellett ott voltak az ország elsőrendű hitközségeinek és a kerületek képviselői. Zsidó vallásu országgyűlési képviselők, a magyar ügyvédi és orvoskar jelesei, a tudomány több kimagasló alakja, a közigazdasági téren kiváló férfiak. Egy nagy és tiszteletet parancsoló gyülekezet, melyben a régi kipróbált hűségű egyháztagok mellett a fiatalabb nemzedék tagjai is feltűntek. Az ország minden vidékéről összesereglettekben hiven tükröződött vissza az utolsó hármincz esztendő által előidézett nagy átalakulás. A zsidóság büszke lehet erre az átalakulásra, vallásfelekezetének képviselői és önkéntes szóvivői, nagy műveltségű, minden izökben magyar férfiakból állanak, kik áldozatot, fáradságot nem kímélve, e zord időszakban többnyire messze földről összejöttek, hogy a magyar Izrael sorsán lendítsenek.

Az izraeliták országos irodájának elnökségének következő meghívója alapján gyűltek össze a tagok.

ad. 20056. sz.

T. cz.

Több izraelita községkerület képviselőtestülete, az 1892. évben történt megalakulása alkalmával azt a határozatot hozta, hogy »az egyetemes gyűlés, mihelyt azt a körülmények megengedik, egybehivassék.«

A »kerületi elnökök gyűlése« pedig — melynek hatásköréhez a kongresszus egybehívása tartozik — az 1893. évi ápril hó 10-én tartott ülésében az említett határozatot tárgyalván, odanyilatkozott, hogy — miután »a kormánynak a valláspolitikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatai kétségtelenül befolyással lesznek arra az irányra, melyet felekezeti ügyeink rendezésénél követnünk kell, — a »kerületi elnökök gyűlése« csak az említett törvényjavaslatoknak törvényhozási tárgyalása után fog az egyetemes gyűlés egybehívása iránt határozni.«

Ez az időpont most elérkezett. A tárgy fontosságára való tekintettel azonban — a kerületi elnökökkel egyetértésben — szükségesnek tartjuk, hogy a kerületi elnökökön kívül felekezeti ügyeinkkel foglalkozó más egyéniségeket is, a kik a községkerület előjáróságában, tekintélyesebb hitközségben, vagy felekezeti életünkben kiváló állást elfoglalnak, együttes értekezletre meghívjuk.

Tisztelettel tudatjuk, hogy az értekezletet 1896. évi január hó 5-ik napján (Vasárnap) délután 4 órakor a pesti izraelita hitközség üléstermében (Budapest, VII. sip u. 12. sz. II. emelet) tartjuk meg. Tanácskozásunk tárgyát az egyházpolitikai törvények, különösen pedig a receptio által teremtett új helyzet és ezzel kapcsolatosan az egyetemes gyűlés egybehívásának kérdése képezi.

Midőn erre az értekezletre t. Czimedet ezennel tisztelettel meghívjuk, nem mulaszthatjuk el annak megjegyzését, hogy biztosan számítunk eljövételére, mert a tanácskozás tárgyának fontossága megkívánja, hogy a határozatok hozatalánál a felekezeti ügyeink körül érdemesült kiválóbb hitkoinaink tanácsát ne nélkülözzük.

Lekötelezne bennünket, ha folyó hó 20-ig eljövetelét biztos kilátásba helyezni sziveskednék.

Nagybecsű értesítésének — mihez tartásunk végett — éléje nézve, hitrokoni üdvözlettel maradtunk

Budapest, 1895 december hó 6-án

Az izraelita községkerületi elnökök nevében:

Schweiger Márton s. k.
irodai elnök.

A meghívók szétküldésénél irányadó volt a meghívottak hivatali állása. De még így is csak egy kis részét lehetett meghívni azoknak, akik az ily gyülekezetben való részvételre hivatva vannak. Egész országgyűlés lett volna ebből. Így is csak nehezen fértek el a megjelentek.

Jelen voltak:

A) Budapestről:

Adler Lajos, lovag Adler Mór, dr. Bacher Vilmos, dr. Bánóczy József, dr. Blau Lajos, Bloch Mózes, Brüll Armin, dr. Chorin Ferencz, orsz. képviselő, Deutsch Jakab, hatvani Deutsch Sándor, Ehrlich Mózes, Fenyvessi Adolf, Fürst Jakab, dr. Goldberg Rafaél rabbi, dr. Goldzieher Ignác, Grünbaum Miksa, dr. Hübös József, kir. tanácsos, dr. Kármán Mór, dr. Kaufmann Dávid, dr. Kayserling M. rabbi, Keppich Lipót, dr. Kohn Sámuel, rabbi, Kohner Gusztáv, Kohner Zsigmond, a pesti izr. hitközség elnöke, Kornfeld Zsigmond, megyeri Krausz Lajos, kir. tanácsos, dr. Löw Tivadar, dr. Mandel Pál, orsz. képviselő, dr. Márkus Dezső, kir. törv. bírő, dr. Mezey Ferencz, dr. Mezey Mór, orsz. képviselő, dr. Neumann Antal, dr. Neumann Ármin, orsz. képviselő, Pfeifer Ignác, Popper István, dr. Réthy Mór, műegy. tanár, dr. Rosenberg Gyula, orsz. képviselő, dr. Schermann Adolf, tisztí főorvos, Sternthal Adolf, dr. Stiller Bertalan, egy. tanár, dr. Stiller Mór, Szathmáry Mór, Tencer Pál, dr. Visontai Soma, orsz. képviselő, Wahrmann Sándor, dr. Weinmann Fülöp, kir. tanácsos, Weisz Berthold, Wolfner Lajos, Szabolcsi Miksa.

B) Az ország összes részeiből:

Az I. izr. községkerületből: Fischer József (Pozsony), dr. Neumann Mór (Galánta).

- A II. izr. községkerületből: dr. Adler Mór (Érsekújvár).
 A III. izr. községkerületből: Donath Manó (Trencsén).
 A IV. izr. községkerületből: Friedmann Gyula (Turócs-Szent-Márton), Klein Jakab (Rózsahegy), Politzer Bernát (Rózsahegy), dr. Schlesinger Náthán (Liptó.Szt.-Miklós).
 Az V. izr. községkerületből: Feledi Henrik (Balassa-Gyarmat), Lőrinczi Hoffmann Jakab (Losoncz), Wohl Hermann (Losoncz).
 A VI. izr. községkerületből: dr. Kecskeméti Lajos (Kecskemét).
 A VII. izr. községkerületből: Boschán Péter (Baja), Hertz Ede (Ó-Kanizsa), dr. Szilasi Fülöp (Szabadka).
 A VIII. izr. községkerületből: Deutsch J. M. (Szombat-hely), dr. Winkler Adolf (Sopron), Scheiber Bernát (Kis-Czell).
 A IX. izr. községkerületből: Bakonyi Ferencz (Kaposvár), dr. Fischer Gyula (Tapolca), gelsei Guttmann Vilmos (Nagy-Kanizsa), Hirsch Adolf (Nagy-Atád), Kunfy Adolf (Kaposvár), Jünker Gusztáv (Osurgó), dr. Wollák Rezső (Csáktornya), Rappoch Gyula (Nagy-Kanizsa).
 A X. izr. községkerületből: Engel P. Sándor (Bonyhád), Leopold Sándor (Szegszárd), dr. Perls Ármin (Pécs), Wolf Zsigmond (Mohács),
 A XI. izr. községkerületből: dr. Heumann József (Moór), dr. Neumann Bernát (Székesfehérvár), dr. Pillitz Benedek (Veszprém), Wertheim Ármin (Székesfehérvár).
 A XII. izr. községkerületből: dr. Pfeifer Fülöp (Győr), Schreiber Ignác (Bécs).
 A XIII. izr. községkerületből: Löwy Mór (Igló), dr. Propper Adolf (Eperjes).
 A XIV. izr. községkerületből: Cséri Hermann (Varannó), Reichard Mór (Sátoralja-Ujhely).
 A XV. izr. községkerületből: dr. Moskovitz Jakab (Kassa), dr. Reismann Simon (Kassa).
 A XVI. izr. községkerületből: Erdensohn M. A. (Szolnok), Grünfeld Ódön (Miskolcz), Spitzer Mór (Heves), dr. Fodor Márton (Karczag), Kiss Jakab (Szolnok).
 A XVII. izr. községkerületből: Szenczer Henrik (Ungvár).

- A XVIII. izr. községkerületből: Sichermann Mór (M.-Sziget).
 A XIX. izr. községkerületből: Szalkai Sándor (Mátészalka).
 A XX. izr. községkerületből: Haas Mór (Nyiregyháza), Szalkai Emil (Nyir-Bátor), Baruch Arnold (Nyiregyháza), Mándi Ignác (Szabolcs).
 A XXI. izr. községkerületből: dr. Berényi Ármin (Békés-Gyula), Kacser Vilmos (Szarvas), Reichmann Ármin (Debreczen), dr. Dóri Ferencz (Nagyvárad), dr. Litz Albert (Nagyvárad), dr. Rottmann Jakab (Nagyvárad).
 A XXII. izr. községkerületből: dr. Berger Ferencz (Hódmezővásárhely), dr. Dózsa Sámuel (Makó), dr. Klein Mór (N.-Becserek), dr. Löw Immanuel (Szeged), Lichtenberger Mór (Szeged), dr. várhelyi Rósa Izsó (Szeged), Milkó Jakab (Szeged), dr. Spitzer Mór (Nagy-Kikinda), dr. Varró Ignác (Nagy-Kikinda), dr. Weil Adolf (Pancsova), dr. Kacser Zsigmond (Nagy-Kikinda).
 A XXIII. izr. községkerületből: Bing Vilmos (Arad), Sternberg József (Versecz), Sternthal Salamon (Temesvár).
 A XXIV—XXVI. izr. községkerületekből (Erdély): Bürger Albert (Maros-Vásárhely), marosváraljai Glück Mór (Alvincz), Horovitz Sámuel (Kolozsvár), Kupferstich József (Szepsi-Szt.-György), Weisz Mór (Kolozsvár).
Schweiger Márton az országos iroda elnöke a következő szavakkal üdvözölte az értekezletet:

Tisztelt Gyülekezet!

Öszinte örömmel üdvözlöm az urakat, a kik meghívásunknak engedve az ország különböző vtdékeiről elfáradtak ide, hogy velünk azon teendők fölött tanácskozzanak, a melyek jelenleg a hazai zsidóságra várnak.

A hol az ügy iránti buzgóság és lelkesedés ily fényesen nyilatkozik meg, ott az eredmény iránt kétség nem támadhat.

Felkérem a t. gyülekezetet, hogy a tanácskozás vezetésére elnököt, két alelnököt és két jegyzőt választani méltóztatassék.

Erre közfelkiáltással elnöknek *Schweiger* Márton és *Tencer* Pál ajánlatára dr. *Várhelyi* Rósa Izsó (Szeged) és *Leo-*

pold Sándor (Szegzárd) alelnököknek, Jünker Gusztáv (Csurgó) és Donath Manó (Trencsén) jegyzőknek és dr. Simon József előadónak választattak meg.

Elnök a tanácskozást a következő beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt Gyülekezet!

Fogadják tisztelt uraim, mély köszönetemet azért a ki-
tüntetésért, melyben részesítették. Tudom, hogy az nem sze-
mélyemet, hanem inkább az általam képviselt intézményt érte,
a miért is kérem, de remélni is bátorkodom, hogy tisztségem-
ben támogatni, s netán gyengéim iránt elnézéssel lenni méltó-
ztatnak. Az értekezletet megnyitottnak jelentem ki.

Tisztelt Gyülekezet!

A mint a küldött meghívóban már közölni szerencsém
volt, tanácskozásunk tárgyát „*az egyházpolitikai törvények,
különösen pedig a receptio által teremtett helyzet és ezzel
kapcsolatosan az egytetemes gyűlés egybehívásának kérdése
képezi.*”

A kongressusi választási szabályzat 62. §-a szerint „*az
izraelita egytetemes gyűlés egybehívása a vallás és közoktatás-
ügyi miniszter által ö Felsőségnek teendő előleges bejelentés
mellett, a kerületi elnökök gyülekezete által eszközöltetik.*

A kongresszus egybehívása tehát a kerületi elnökök ha-
tásköréhez tartozik.

Ebben a fontos kérdésben azonban a kerületi elnökök
nem akartak határozni anélkül, hogy felekezeti ügyeinkkel
foglalkozó más egyeniségek tanácsát ki nem kérték. (Zajos
helyeslés.) Ezért voltam bátor elnöktársaimmal egyetértésben
az urakat közös értekezletre meghívni. Szíves megjelenésükért
fogadják ismételten köszönetemet. (Hosszantartó éljenzés.)

Most az előadó urat kérem fel az előterjesztés megté-
telére, a mely azután a t. Gyülekezetnek tán a tárgyalás alap-
jával szolgálhat.

Dr. Simon József zajos éljenzés közben foglalja el az
előadói széket és a szétosztott és actualis részeiben fel-
olvasott memorandum tervezete kapcsán áttetsző alakban

nagy vonásokban ismertette a hazai zsidóság jelen állapotát.
A zsidó hitügy fejlődését, történetére vonatkozó adatokat ál-
talanos szempontokból világította meg és az emlékirat nyomán
haladva híu képét adta a jövő kibontakozás módjainak. Nagy
feszültséggel és érdeklődéssel kísérték a szónoklatok szokásos
diszét mellőző felszólalást. Az emlékirat eleven életre támadt
szerzőjének magvas előadásában és a felhangzó tapsvihár és
éljenzés nemcsak az emlékirat propozícióinak helyeslését je-
lentette, hanem egyuttal fényes tanúságot tett arról a mély
tiszteletről és szeretetről, melyet a felekezet színe-jáva ez ön-
zetlenül működő jelesünk nemes tevékenysége iránt táplál.

Beszéde végén melegen ajánlja a gyülekezetnek, hogy
a kongresszus egybehívására vonatkozó emlékiratot elvben ma-
gáéva tevén, ez által a kerületi elnökök gyűlésének megadja
azt az erkölcsi erőt, melylyel az a felekezet üdvére és a test-
véri béke helyreállítására tovább haladhat a megkezdett uton.
Régen hangzott el e teremben oly zugó éljenzés és taps, mint
a melylyel dr. Simon előadását fogadták.

Ezután megindult a tárgyalás, de sajnálatunkra ezuttal
csak rövid ismertetést közölhetünk annak lefolyásáról.

Elsőnek felszólalt dr. Neumann Ármán orsz. képviselő,
ki hosszabb beszédben fejtette ki azon okokat, melyek őt arra
birják, hogy az emlékiratban foglalt petícióhoz és annak ok-
adatulásához minden pontban hozzájáruljon. Különösen hang-
súlyozta szónok, hogy a zsidó felekezet szervezése, a mely által
közművelődési és közjótékonyági feladatainak teljesítésére
fokozott mértékben képesítettik, nemcsak hitfelekezeti, hanem
országos érdek is és hogy hitsorsosaink, akkor, midőn vallás-
ügyüket autonomikus alapon rendezik, egyszersmind hazafias
kötelességet is teljesítenek. Az orsz. iroda zajtalan áldásos
működéséről a legnagyobb elismeréssel szöletott és a memorandumot
nagybecsű történeti okmányának nyilvánította.

E tetszéssel fogadott beszéd után Dr. Löw Immánuel
szegedi rabbi a legnagyobb elismerés hangján szól az emléki-
rat mellett. Ékes szavakban ecseteli az országos iroda veze-
tőségének érdemeit, és az emlékiratnak csak azt az egy kis
részét kifogásolja, mely szerint a congressus egybehívásának
időpontja meg van jelölve, még pedig 1896 október havára

a millenium esztendejére. A szegedi rabbi rokonszenves alakja és felszólalásának formája nagy hatást tett különösen az értekezlet azon fővárosi tagjaira, kik e híres rabbit, hitközségének igaz lelki pásztort, ma először látták és hallották.

A tudós rabbi urnak egyetlen kifogása azonban két oknál fogva nem talált. Először mert a községkerületi elnökök, a kiknek hatáskörébe tartozik a congressus egybehívása iránti intézkedés, nem tehetnek a kormányhoz illetve a király ő felségéhez ez iránt előterjesztést anélkül, hogy a határidőt bejelenték, másodsor mert a congressus egyszerű bejelentése határidő megjelölése nélkül megfosztja az emlékiratot attól a határozottságtól, melylyel az ily lépéseknek birniok kell. Ami pedig azt az aggodalmát illeti, hogy a tervelt congressus és az azzal járó mozgalmak a millenium esztendejének ünnepébe bele nem illenek, erre nézve az a véleményünk, hogy felekezetiünk újjászervezésének nagy ténye egészen belevág a milleniumos esztendőbe, másrészt semmi okunk nincs arra a feltevésre, hogy a congressusba belemenő zsidóság műveltségének mostani fokán ügyeinek rendezéséről, méltóságáról megfeleledkezhetnék.

Dr. Perls Ármin pécsi rabbi és *dr. Klein Mór* nagybeckereki rabbi ugyanolyan értelemben nyilatkoznak, egyetértvén *dr. Löw Immanuel* az országos iroda tevékenységének méltatására vonatkozólag mondottakkal, melyek szerint ezen felekezeti központi közegek köszönhető mindaz, a mi általános felekezeti ügyekben, de kiváltképen a hitközségek erejének összetartása iránt az utolsó negyedszázadban történt.

Dr. Löw Tivadar szokott hévvel aggályának ad kifejezést az irányban, hogy fog-e sikerülni az u. n. orthodox hitközségeket az egységes szervezet számára megnyerni. Azon szervezkedés kérdését a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény mellett az autonómia törvényes biztosításának helyét nem látja, a memorandum szükségét egyáltalán el nem ismeri. (Ellenmondások.)

Megyeri *Krausz Lajos* Löw aggályát épen nem osztja. A cselekvés idejét elérkezettnek látja. A halasztásoknak ily nagy fontostágu ügyekben nem barátja és szíve egész melegé-

vel pártolja az emlékirat propositzióit, melyek egy szebb jövő előkészítését czélozzák. (Élénk helyeslés.)

Dr. Visontai Soma orsz. képviselő felszólalásában oda nyilatkozik, hogy nincs abban a helyzetben, hogy az iránt nyilatkoznék, vajjon a bemutatott felterjesztési tervezethez hozzájárulhat-e. Indítványa először oda irányul, hogy a munkálat egy bizottságnak adassék ki, majd pedig az emlékirat tanulmányozására három napi idő engedélyezését kéri. E felszólalás visszhangra egyáltalán nem talált egyrészt a *congressus egybehívásának kérdése nem képez új és tanulmányozást igénylő eszmét* másrészt mert a *községkerületi elnökök* által benyújtani kívánt emlékiratnak a kormány előtti megokolásra vonatkozó *részletei* a congressus egybehívása ügyében állásfoglalásra egybehívott értekezletre nem tartoznak. *Dr. Visontai* felszólalása annál is inkább maradt hálástalanul, mert a jelenlévők, kik kevés kivétellel felekezeti ügyekkel foglalkoznak, még nem felejtették el, hogy a képviselő ur már a VI. izr. községkerület közgyűlésén 1895 évi június hó 10-én a congressus egybehívása mellett foglalt állást oly időben, mikor még a receptionalis javaslat sem emelkedett törvényerőre.

Dr. Rosenberg Gyula orsz. képviselő előrebocsátja, hogy nincs ugyan senki részéről felhatalmazva, hogy kijelentéseket tegyen, de a mennyire a viszonyokat ismeri, a szervezet kérdésének szönyegrehozatala most nem időszerű. Csak a jelenlévők majdnem egyhangu tiltakozása közben teheti meg abbéli indítványát, hogy az ügy egy-két esztendeig még elhalasztassék.

Dr. Fodor Márton a karczagi orthodox hitközség és a kerületbeli orthodox hitközségek megbízásából üdvözlí az országos irodát a testvéri béke helyreállítására irányított törekvéseiért és helyeslés közben teszi meg abbéli kijelentését, hogy megbízói kész örömet vesznek részt abban, hogy a felekezeti egység helyreálltassék. E végből nézete szerint célirányos lenne, hogy valamennyi orthodox hitközség a pesti zsidóság által értekezletre egybehivatnék.

Dr. Simon József beszéde mellett a nap eseményét kétségen kívül *Dr. Chorin Ferenc* és *dr. Mezei Mór* orsz. képviselők nagy jelentőségű szónoklatai alkották. E két jeles férfiú felszólalásának nagy politikai súlya is volt, hiszen köz-

életünkben az ő szavuk nagy nyomatókkal bir és a felekezet iránt tanusított önzetlen szeretetök és kipróbált hűségük biztosítékul szolgált a jelenlevőknek arra nézve, hogy az ő nyilatkozataik a politikai viszonyok ismeretén alapulnak. Az ő ismert higgadságuk, politikai tapintatuk és a felekezeti élet jelenségein a köreinkben táplált óhajtasok és remények gyakran ködös képein uralkodó éles és világos látásuk, megnyugtatta az értekezlet tagjait a tekintetben, hogy a zsidóság kebeléből megindított szervezeti mozgalom nem elérhetetlen czélok felé indul. De kidomborodott e felszólalásokban az a tény is, hogy az országos iroda által kezdeményezett lépés nemcsak a rég óhajtott békét és a felekezet belső rendjét tartja szem előtt, hanem hogy levonva a receptió tényéből a felekezetre háruló vallási és hazafitai köteleességeket, a vezetők e kettős feladatra kívánják a zsidóságot egységes, jól organizált testületté tenni, és e testület erőinek gyarapodását, tevéteinek sikerét a törvény védelme alá helyezni.

Dr. Chorin Ferenc, orsz. képviselő azon kezdi beszédét, hogy a dr. Simon elterjesztése után felhangzott tapsviharban azon érzelmek megnyilatkozását látta, a melyek kisebb-nagyobb tudatossággal a zsidóság keblét áthatják, hogy a felekezetre a receptio után a bevett vallásfelekezetek köteleességei hárulnak. Ezeket a feladatokat magas szempontokból fejtegeti, különös nyomatókkal hangsúlyozván közművelődési és általában a nemzeti czélok megvalósítására vezető intézmények fejlesztését és életbe hívását. Ezután sorba czáfolta a felmerült ellenvetéseket és aggályokat, mi közben részletesen foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy vajjon az emlékiratban foglalt történelmi tények alkalmasak-e orthodox testvéreinket bármilyen tekintetben bántani, érzékenységükben sérteni. E kérdésre határozottan nemmel felel, mert az általa nagybecsűnek tartott emlékiratban nemcsak egy árva szó sincs, a mely ez irányban aggodalomra adna okot, hanem az egész irat céljához hiven a testvéri béke szellemében tünteti fel az eseményeket, legfőképen annak beigazolására, hogy a vezetőség hiven és következetesen munkálkodott azon a téren, melyre most közös és szerves tevékenységre vagyunk felhiva. Ezután szemben azzal a felhangzott ellenvetéssel, hogy a vallás szabad gyakorlatairól szóló törvény rendelkezései mellett törvényes autonómiára szükség nincs,

megjegyzni, hogy ez állana akkor, ha felekezetünk elismert, vagy elismerendő és nem törvényesen bevett vallástestületet képezne. Szemben azzal a ténnyel, hogy a felekezet eddigi helyzetében fennállott téves fogalmak, melyek szerint a szervezeti különbségeket állapítanak meg és akkor, midőn a törvény egy izraelita vallásfelekezetet recipiált és emelt a történelmi felekezetek sorába, reánk nézve a magyar közjog és szokásjognak megfelelően a bevett keresztény felekezetek mintájára állapítandó meg az autonómia. Jelölül annak, hogy ez így áll, felemlíti szónok, hogy az új törvény után is az autonóm keresztény felekezetek nem a vallás szabad gyakorlatairól szóló törvény, hanem külön törvény által látják biztosítva jogaikat. Ép ezért szükséges, hogy az izr. egyetemes gyűlés a törvényhozás előleges jóváhagyásával hívassék egybe. A beszéd nagy lelkesedést keltett.

Dr. Mezei Mór orszgy. képviselő a zsidóság eme régi kipróbált bajnoka, vagy amint ő magát kifejezte, a kongresszusból itt rekedt veterán, világos és elmés beszédben fejtette ki először a kongresszuson részt vett zsidóság régi és jelenkori vezetőinek vezéreszméit. Az első elv az, hogy a zsidó kongresszus vallásos kérdésekkel ne foglalkozzék, mert nem szabad a vallásos érzelmeket sem jobbra sem balra megsérteni. A második elv a zsidóság egysége. Ezt az egységet minden lehető és megengedett eszközzel meg kell óvni. Mindenütt csak egy zsidóság van. Feszült figyelemmel hallgatott fényes logikára valló fejtegetései nyomán áttért azután az időszerezés kérdésére és alapos okokkal bizonyította, hogy a szervezés ügye immár megérett és mint a zsidóság részéről mellőzhetlen kötelesség el nem halasztható. Végül a memorandum elfogadását ajánlotta az értekezletnek. Sűrű helyeslésekkel kísért beszédjét a jelenvoltak nagy lelkesedéssel fogadták.

Még többen jelentkeztek szólásra, de a tárgyi okok már ki voltak merítve, úgy hogy az értekezleti tagok türelmetlenkedni kezdtek. Erre minthogy a szólásra jelentkezők a szótól elállottak, a vitát bezárták. Miután még Dr. Rózsa az ügyrendhez szolt, elnök összegezi a felszólalásokat.

Lényegileg két nézet domborodott ki az eszmecsereből. Az egyik, mint szembetűnő volt, a gyülekezet majdnem kivétel nélkül az országos iroda, illetve a kerületi elnökök kez-

deményezését és emlékiratát teljesen helyesli, a másik pedig melyet, mint szintén látható volt, csak az ismertett felszólalók képviseltek, lényegileg szintén hozzájárul és magáévé teszi de nem tartja időszerűnek, hogy a szükséges lépések már most megtéssenek. Elnök tájékozás végett szavazás alá bocsátja a kérdést, vajjon kívánja-e az értekezlet, hogy az ügy elhalasztassék? Az elhalasztás mellett azonban csak ketten-hárman szavaztak és így az elnök nagy lelkesedés közben enunciólta, hogy az értekezlet szükségesnek tartja, hogy az emlékirat a kormányhoz felterjesztessék kérvén a kerületi elnököket, hogy ez érdemben immár belátásuk szerint járjanak el.

Ezen kérdés letárgyalása után *Dr. Simon József* a következő nagyfontosságú indítványt terjesztette be:

Annak emlékére, hogy az izraelita vallás a törvényesen bevett vallások sorába felvételét, a magyarországi izraeliták

közalapot

alkossanak. A közalap rendeltetése legyen azon czélok megvalósításának elősegítése, amelyek által a magyar zsidóságnak nemzeti szellemben való fejlődése előmozdittatik.

Feladata legyen különösen:

a) a szegény hitközségek támogatása s azok alkalmazottainak (rabbik, tanítók, kántorok stb.) segélyezése, valamint a számukra szervezendő nyugdíjintézet gyámolítása;

b) alapítványi helyek fentartása, ösztöndíjak és pályadíjak adományozása;

c) oly közjótékonyági és közművelődési intézmények létesítése, amelyek felállítására és fentartására az egyes izraelita hitközségek elég anyagi erővel nem bírnak.

Az alapítványi helyek és ösztöndíjak, melyek a közalap jövedelmeiből fentartatnak, a legméltóbb folyamodóknak, valásukra való tekintet nélkül, adományozandók. Szintugy a közalapról tartott közjótékonyági- és tanintézetek jótéteményeiben is a jelentkezők valláskülönbség nélkül részesítenek.

A közalap rendes jövedelmeinek meghatározása a czéljainak részletesebb megállapítása iránt az izraeliták egyetemes gyülekezete lesz hivatva intézkedni.

Mínt hogy azonban hitkonaink áldozatkészségétől elvárható, hogy alapító összegek felajánlásával mielőbb igyekeznek a közalap létesítését megvalósítani, addig is, míg a hazai zsidósági egyetemes gyülekezése tüzetesebben nem intézkedik, a budapesti (hatodik) izraelita községkerület előljárósága megbizatik azzal, hogy a befolyó kegyes alapítványok és adományok átvételéről és kezeléséről gondoskodják, a befolyó összegeket a közalap fent megnevezett céljainak bármelyikére fordíthassa, s tetszése szerint kiválóbb hitkonokat a teendők együttes végzése céljából hozzávaló csatlakozásra felkérhesse.

A beterveztett indítványt általános helyesléssel fogadták. Rövid eszmecsere csupán alárendelt pont körül keletkezett, a mely nem az eszme lényege, hanem csak a forma körül forgott. *Weisz Mór* (Köszösvár), megyeri *Krausz Lajos*, *Tencer Pál* és mások hozzászólása után az indítványt egyhangulag elfogadták és megfelelő határozathozatal végett a »kerületi elnökök gyűléséhez« tették át.

Az értekezlet egész ideje alatt a legemelkedettebb hangulat uralkodott. A zsidóság képviselői csak most ismerték meg egymást igazán. Most látták teljességében, hogy a zsidóság tényleg nagy intellektuális erőt jelent ebben az országban. A hazafiai szív hangosabban dobogott, amint szemünk e külső megjelenésükben, szónoklataikban, gondolkozási módjukban és a mi a legfőbb dolog, érzületökben magyar zsidó gyülekezeten végig futott. Ujjongó örömmel constatálták azt a jelenlevők. Statistika és frázis, mely a zsidóságról, műveltségéről, magyarságáról szól, mind semmivé vált az ezen értekezleten tett tapasztalatokkal szemben, mely gyülekezet igazán ismerkedési alkalom is volt: ime megismertük magunkat.

Bátran állíthatjuk, hogy ez az értekezlet, a résztvevők kvalitásánál fogva meglepte azokat is, akik a jelenkori magyar zsidóságot ismerni vélik. Pedig minő kis részét lehetett meghívni azoknak, akik hivatva vannak és hivatva lesznek arra, hogy a magyar zsidó felekezet ügyeinek rendezésében részt vegyenek!

Az értekezlet után a hitközség többi termei is megnyitottak, hol fényesen terített asztalok, gazdagon ellátott buffet, szóval ami szem, szájnak kellemes, várta az értekezlet tagjait.

Csakhamar el voltak foglalva a nagyobb asztalok. A kisebbek körül kedélyes csoportok alakultak, csengett a pohár és habzó champagner mellett megeredt a szebbnél szebb pohárköszöntők sora. Ezek közül különösen kivált dr. *Rappoch* (Nagy-Kanizsa) *Tencer* Pál, *Szalkai* Sándor (Mátészalka), Dr. *Mezei* Mór, dr. *Löv* Immanuel, aki egy ragyogó agádjában azon bibliai célzással élt, hogy a király megismerte Józsefet, dr. *Simon* József kitüntetését ünnepelte. A hitközségi termekből a társaság egy része a Hungaria szálló egy külön termébe ment, ahol vidám áldomás közben méltatták a nap eseményeit.

TÁRSADALOM.

FELHIVÁS A HAZAI ZSIDÓSÁGHOZ!

A magyar zsidóság ama nagy történeti jelentőségű eseményt, mely ősi vallásfelekezetünket a törvényesen bevett felekezetek sorába emelte, nemcsak igaz örömmérettel, hanem tetterre kész kötelességtudással fogadta.

A nemzet közösségéhez való kapcsolatunknak bennünk mindig eleven érzése ez ország akaratából közjogi kötelekkel is erősbulvén, ellenállhatatlan erővel tör immár magának utat a közönhajtás, hogy a magyar zsidóság szétszórt erőit tömörítve, önnön hivatásából és a nemzet eszményi céljából eredő magasabb feladataira képesítsük.

E közönhaj, e törekvés sikeres megvalósításával felekezetünk iránt való kötelességeinknek, valamint a nemzet iránt táplált hálaérzetünknek kívánunk oltárt emelni, hogy azon az ősi hitünk talaján nőtt testvériség szellemének és a magyar kultúra szent érdekeinek közösen áldozhassunk.

Azon vagyunk, hogy testületeinket, iskoláinkat, összes intézményeinket nagy feladataik teljesítésében egyesített erővel támogassuk, hogy felekezetünknek egészséges szerveivé és a nemzeti közművelődés értékes elemeivé váljanak. Oda kívánunk hatni, hogy a helyi kötelekben tartós életre nem hívható, de a felekezet egyeteme érdekében nélkülözhetetlen országos intézmények létesüljenek, olyanok, melyek rabbijainknak, tanítóinknak, felekezetünk egyéb odaadó munkásainak, özvegyeinknek s árváinknak menedéket és támaszt nyújtanak.

Létesítendő alapítványaink és ösztöndijaink jótéteményeiben a magyar nemzet fiait valláskülönbőségre való tekintet

nélkül kívánjuk részesíteni, egyrészt, hogy a többi egyházak tanintézetekben élvezett kedvezményekért való hálánkat dokumentáljuk, másrészt, hogy a nemzet eszményi céljai iránti kötelességtől vezéreltetve, a teljes egyenlőség és testvériség szellemének ezzel is útját egyengessük.

Ily eszmék és érzelmek hatása alatt állva tette magáévá a folyó év január hó 5-én tartott országos értekezlet felekezetiünk üdvére irányuló egyéb elhatározásai közben egy *országos magyar izraelita közalap* ügyét. Ez alapon ruházta a községerületi elnökök gyűlése alulírott bizottságra azt a feladatot, hogy a közalapot létrehozván, annak ügyeit mindaddig gondozza és intézze, míg azt a felekezet hivatott képviselőinek kezeibe le nem teheti.

Midőn ennél fogva felhívjuk hitközségeinket, felekezeti egyesületeinket és minden egyes hitsorsosunkat, hogy ez ügyhöz fűzött nagy czélokra való tekintettel a közalap gyarapításához alapítványainkkal, évi járulékaikkal, adományainkkal minél nagyobb bőkezűséggel járulni sziveskedjenek, annál inkább számítunk valamennyiünknek hathatós közreműködésére, mivel e közalap felekezeti életünk minden nyilvánulásának támasza, hitközségeink állandó segélyforrása s a közös intézmények fenntartó ereje lesz.

Hitfeleink! Ragadjuk meg ez alkalmat s bizonyítsuk be ország-világ előtt, hogy jogainak birtokában felekezetünk fokozott mértékű kötelesség teljesítésére kész. És ha a közvárosi közlésnek megfelelő, közalapunk méltó arányokban megnövekszik és megerősödik, nemcsak hitéletünk és kulturális törekvéseink fognak megtermékenyülve lendületet venni, hanem felekezetünk egyenjogosításának is méltó emléket emelünk — emléket, mely a magyar állam fennállása második évezredének küszöbén hithűségünket és hazafiságunkat a jövőendő nemzedékeknek fennen fogja hirdetni.

Kelt Budapesten, 1896. évi január 26-án.

Az országos magyar izraelita közalap bizottsága nevében:

Dr. Mezey Ferenc,
bizottsági jegyző.

Schweiger Márton,
bizottsági elnök.

Az adományozott összegek Hatvani *Deutsch Sándor* úrhoz (Deutsch Ig. és fia czég) az országos magyar izr. köz-

alap pénztárosához (Budapest, V. ker., Nádor-utca 3. sz. a.) küldendőök.

Egyéb az alapot érdeklő ügyekben az *országos izr. iroda elnöksége* (Budapest, V., Fűrdő-utca 10. sz.) ad felvilágosítást.

K Ö Z A L A P .

A lelkesedés, melylyel az országos konferencia az elébe terjesztett, hitügyünk végleges és egységes rendezését célzó javaslatokat fogadta, szinarany volt, mert ime ama konkrét eszme, melynek megvalósítása tisztán hitsorsosaink jóakaratótól függ, rövid két hónap alatt testet öltött: a közalap létesítése biztosítva van. Az áldozatkészség egyike amaz ékes tulajdonságoknak, a melyet vallásunk hiveitől az ellenség sem vitat el és ez az áldozatkészség a jelen alkalommal is fényesen dokumentálta ősi erejét a mely más felekezetek körében is, a hol a mi haladásunkat a minden nemes igyekezetet megillető jóakarattal szemlélik, a kellő elismerésre és méltánylásra talál és utánczó fényes példál állítatik oda.

A játékonyság mai humanisztikus alakjában már az ókorban, midőn a felebaráti szeretetet még szavakkal sem hirdették, honos volt hitfeleinknél. Az a több száz arany mondás, melylyel a szegények istápolását hirdetik — nemesebbnek jelentették ki a nagyra becsült áldozati kultusznál, egyenértékűnek a többi parancsolatok összességével — nem volt pusztá szó, mert a szegénységügy rendezésére vezetett. A középkor sötét századaiban, melyek a zsidók sorsának szempontjából alig egy-két emberöltő előtt értek véget, a bőkezűség enyhítette a földönfutokká tett hitfelek sebeit. Országos ügyekről, intézményekről, melyek egyidejűleg az összfelekezet magasabb érdekeit szolgálják, ilyen körülmények között szó sem lehetett. A zsidók az elmúlt, hála Istennek már régebben elmúlt időkben csupán egy országos ügyet ismertek — az országos csapást, mely időről-időre őket fenyegette, és a melynek elhárítását az egyetlen mindenki által ismert fegyverrel próbálgatták, melytől ellenfeleik soha sem ijedtek meg.

A sok apró és nagy nyomorúság közepette magasabb, a felekezet összes köreire és a távolabb jövőre kiterjedő közös

czélokra nem is gondolhattak. A ki napról-napra él, nem gondoskodhatik sem a közről, sem a jövőről. A viszonyok mostohaasága okozta, hogy az izraelita vallástestület nem rendelkezik a más egyházaknál tapasztalt mértékben országos vallási és közművelődési intézményekkel és segédforrásokkal. Vád nem érheti azért a zsidókat. Nem a lelkesedés hiánya, nem a szemkör szűk volta teremtette a jelen állapotokat, hanem a hosszú szorongatásban és sanyaruságban eltelt mult. Mióta a zsidóság szabadabban mozog, lázas tevékenységgel iparkodik, hogy a hazája és vallása követelte közintézményeket megteremtse. Vallása egyenjogosítása után nagy áldozatok árán is oda akar emelkedni, ahova az állam oltalmát már régebben élvező felekezetek több százados munka révén eljutottak.

Azt mondták és mondják intra et extra muros, hogy vallási ügyekben hitfeleink látása és lelkesedése saját községeiken túl nem terjed. Ez a szűkkeblűség távol áll a zsidóktól, a kik mindenkor kivették részüket hitsorsosaik szenvedéseiből és támogatásából. Résztvűket, áldozataikat a felekezet helyzete határozta meg a multban, ez határozza meg a jelenben is. Az illetékes körök a maga idejében felvetett egy közalap megteremtésére irányuló eszméjükkal hitfeleinket készen találják; a minden nagy igazság egyszerűségét mutató eszmét lelkesen felkarolják és diadalra vezetik. Távol állunk még a kitűzött céltól, de a biztató kezdet után nem kételkedhetik senki, hogy azt elérni fogjuk. A lelkes adakozók buzdító példája nem maradhat utánzás nélkül; az ügyet, a mely köré legjobbjaink csoportosultak, siker fogja koszoruzni.

Midőn őseink még saját hazájukban éltek, a törvényrendeletéből évi termésük két tizedével adóztak szent czélokra. A gondviselés által szétszórt zsidóság önkéntes adománynyal járult vallásunk közintézményeinek fentartásához. Még nem is oly régen jámbor hitsorsosaink jövedelmeik tizedeit áldozták a közjótékonyágnak és főkönyvüket a Mászérkönyv képezte. A sokat bántalmazott modern zsidóság számos tiündöklő példával bizonyította, hogy az áldozatkészség tekintetében még mindig az ősök nyomdokaiban halad és hogy azokhoz méltó akar és tud lenni. Tradícióihoz most sem lesz hűtelen, midőn egy nagy alkotás terhe súlyosodik vállaira, midőn felekezetünk vallási és közművelődési alapjait kell szilárd talajra

lerakni. Az emberi szív nemességének egyik próbája az a nemes ércz, melytől a közjó érdekében megválni képes. A ki a magyar zsidóságot ismeri, bizalommal néz ezen próba elé. Az a lelkes, a vallásos és hazafias szív minden hurját rezgésbe hozó felhívás, melyet a közalap létesítése czéljából alakult bizottság a hazai Izraélhez intézett, meg fogja teremni gyümölcsét.

A talmud, mely eszméket és érzelmeket enigmatikus rövidséggel fejez ki, azt a paradoxont állítja fel, hogy az adakozást még az a szegény is gyakorolja, a ki alamizsnából él. A jótett nemesítő hatását az emberi szívre korunk is elismeri, de igényeiben irányában szerényebb. Azt azonban felekezetünk ma is megkövetelheti, hogy hivei ne várjanak mindent a gazdagoktól. Nem szabad csupán a gazdagság kötelességeiről beszélni. Ezek járjanak elől, azonban mindnyájunknak egyenlő kötelességeink vannak, csak képességeink különbözök; a magasztos eszme megvalósításához felekezetünk minden rétege járuljon hozzá, kiki tehetsége szerint. A közjó a köztevékenység gyümölcse: a közalapot a közadakozás teremtsen meg.

Az »ORSZÁGOS IZRAELITA KÖZALAP« javára ez ideig tett alapítványok jegyzéke:

	forint		forint
Deutsch Ignác és fia	10.000	Grosz Zsigmond	2000
Gelsei Gutmann Vilmos	10.000	Heidelberg L. V. és fia	2000
Kohner Adolf fiai	10.000	Holitscher B. Lipót	2000
megyeri Krausz Lajos	10.000	Kramer I.	2000
Schreiber Ignác	10.000	Markbreit Adolf	2000
Özv. Schwarz Ábr.-né családja	10.000	Schlesinger és Pollakovits ifj. Sternthal Adolf és Stern-	2000
Wahrmann Sándor	10.000	thal Arthur	2000
Weisz Berthold és Manfréd	10.000	Stricker Ede	2000
Wechselmann Ignác	5.000	Weiner A. és Grünbaum	2000
Adler Lajos és fia	5.000	Herz Ármin és fiai: Lajos, Győző	1500
Adler Mór	5.000	Schwarz Felix	1200
Brüll Henrik és fiai	5.000	Beck Miksa	1000
Ehrlich Mózes	5.000	Beck Nándor	1000
Schweiger Márton	5.000		

	forint		forint
Sternthal Adolf	5.000	Beimel és fia	1000
Sternthal Salamon	5.000	Blau Adolf	1000
törnyai Schosberger Henrik	5000	Brüll Miksáné szül. megyeri	
Sváb Károly	5000	Krausz Anna	1000
Löwy Mór	4000	Deutsch Gyula	1000
Frankl József	3000	Geiger A. Mór és ifj.	
Horn Dávid	3000	Csillag Béla	1000
Schwarz Ferencz	3000	Hay Mihály	1000
Strasser és König	3000	lörinezi Hoffmann Jakab	1000
Wolfner Gyula	3000	Leopold Sándor	1000
Lindenbaum Mór	2500	Lukács József	1000
Kornfeld Zsigmond	2400	Mauthner Mihály	1000
Adler Gyula	2000	Schön Ignác	1000
Bachruch A.	2000	Sauer József	1000
Bischitz Salamon és fia	20.000	Singer Zsigmond	1000
Deutsch S. testvére	2000	Steinfeld Antal	1.000
marosváradjai Glüick Mór s fiai	2000	Ullmann Adolf	1.000
		Weisz Fülöp	1000
Szirmai Oszkár	600	Pollak Jakab	500
Fellner Henrik	500	A bajai izr. hitk. tagjai	3.100

Testületek által létesített alapítványok:

Pesti izr. hitközség.	60.000
Pesti Chevra Kadisa	25.000
Főösszeg:	291.300

A többi hitközségek és testületek alapítványainak lajstromát jövő számunkban fogjuk közölni.

A ZSIDÓ ÁLLAM.

A modern zsidógyűlölet megteremtette a zsidóság körében a zsidó állam eszméjét. A 80-as évek orosz zsidóüldözései karöltve a Németországban és Ausztriában nyilvánuló, a zsidók közgazdasági tönkjére irányuló antiszemita mozgalmakkal megérlelték a zsidóságnak leginkább szorongatott rétegeiben azt a gondolatot, mikép lehetne egyszer s mindenkorra véget vetni ezen zsidóellenes mozgalmaknak s egyszersmind a megélhetésben megszorított zsidónak módot nyújtani, hogy tétlenségre ítelt munkaerejét a maga érdekében kifejtse oly téren és oly helyen, a hol többé megszorítástól, elnyomatástól és üldözéstől nem kell rettegnie és félnie. Az orosz és román zsidók egyik része, főleg az, mely elegendő anyagi eszközök fölött rendelkezett, Palesztinába vándorolt és ott földművelő gyarmatokat alapított. A szegényebb sorsúakat pedig br. Hirsch telepítette részint Éjszak-Amerikába részint Argentiniába. Ezen zsidó gyarmatok voltak a zsidó állam eszméjének első gyümölcsei.

Ámde számoljunk a tényekkel. A török kormány elzárta a szentföld kikötőit a bevándorlók előtt; az amerikai gyarmatok egynémelyike feloszlott; az orosz zsidóüldözésekben szünet állott be és a Hirsch báró féle nagyarányú gyarmatosítási mozgalom megakadt, sőt az Amerikában feloszlott gyarmatok zsidói nagyobbára visszatértek hazájukba, Oroszországba; a zsidó állam terve dugába dőlt. Oly természetűek-e ezen jelenségek, hogy a zsidó állam eszméjének felvetése alkalmasnak helyesnek, jogosultnak és időszerűnek látszik? Bizonyára nem, sőt ha ezekhez a jelenségekhez hozzáadjuk a zsidóságnak az üldözésekkel szemben évszázadokon át tanúsított magatartását, a melyben jellemének kiválóan fontos vonására fogunk rá ismerni, azon következtetésre jutunk, hogy a zsidó állam létesítése ellenkezik a zsidóság multjával, ellentmond magasztos feladatának és nem illeszthető be a zsidóságnak minden időben érzett hazafias gondolkodásába.

Ezen állítások bebizonyítását szükségessé teszi Dr. Herzl

Tivadárnak »Der Judenstaat« című irata, a melyben komoly érvekkel száll sikra a zsidó állam létesítése érdekében. Szerzőnek higgadt, objektív tárgyalása kötelességévé teszi a nem zionistáknak, hogy e kérdéssel behatóan foglalkozzanak és ne surranjanak át rajta könnyelműen odadobott frázisokkal a milyenek, utópia és bellamyáda.

»Csodálatos, hogy mi zsidók történetünk egész éjjelén át erről (zsidó államról) álmodoztunk. Ime most dereng a hajnala«. A zsidó történet ezen hosszú éjszakájának homálya a babyloni fogsággal kezdődik. Babel vizein könnyet hullatva, gyászdalokat zengve ültek a hazájukból száműzött zsidók. De az idő nagyt fordult és Cyrus szózata, a melyvel hazabocsátotta az exulánsokat, kevés szívből talált viszhangot. Amá kor lángszavu prófétája is hiába buzdított, hiába egyengette a visszatérőknek az utat a jövő gyönyöreivel, szép reményeivel, alig egy pár ezer tért vissza az ősi hazába, a nagy többség Babylonban találta meg új hazáját, új honát, a melynek földjéhez a szeretet kötötte.

De fordítsunk egyet történetünk lapjain. Az éjszakát hatalmasan fénylő csillag világítja meg, a makkabeusok győzelme, Juda országának függetlensége. A makkabeus királyok hódító utra indulnak, dicsőséget szereznek a zsidó bátorságnak, a zsidó névnek a kard élével, a fegyver öldöklő hatásával. És ki akasztja meg, ki ellenzi e győzelmi utat? a zsidóság lelke, a fáriszeusok. Ezek voltak a makkabeus zsidó államnak leg-hatalmasabb ellensége, ők, a kik felismerték a próféták tanát, hogy a zsidóság uralma csak szellemi lehet, nem politikai jellegű, nemzeti természetű hanem vallási. A szellemi világuralom volt a zsidóság álma, a melyet a próféták mintegy szuggeráltak neki. Ez az álomkép indította R. Akibát, hogy apostolként bejárja a zsidók lakta országokat harczra buzdítva, de nem oly harczra mely a felszántott Aelia Capitolina-ért dühöngött, hanem a zsidó vallás lényegeért, melyet a római sas ki akart tépni éles karmaival a zsidóság szívéből.

Van-e egy példa is rá, hogy a zsidók bármily időben szerencse és jólét vagy üldözés és elnyomatás közepette külön államra gondoltak volna, vagy akár a régi palesztinai állam megújítására törekedtek volna? Felmutat-e történetünk egyetlen egy mozzanatot is, mely ilyen célt elárulna?

Az üldözött spanyol zsidók elárasztották Európa és Éjszak-Afrika majdnem összes államait, de Palesztinába csak néhány meghalni vágyó öreg, [kiváncsi utazó és lelkes költő jutott, a zsidóság veleje nem szőtt álmod semminemű államról, a melyet itt alapíthatna. A középkor — de még az ujkor is — minden évtizede feljegyzett zsidó üldözést, de azon országok sorában, melyeket a hontalanok, a bolygók felkerestek hiába keresnök a szentföldet. Ez bizonyára nem véletlen, hanem a történeti események vas következménye és a zsidó népléleknek sugallata, a mely az egyszer eltemetett állam ujjaépítését feladatain kívül állónak tartja.

Számtalanszor tapasztaljuk, hogy a kiűzött zsidók a mint csak a körülmények megengedik visszaindulnak régi hazájukba, a mely mostoha gyermekek gyanánt bánt velök. Pusztá véletlen-e ez is és nem inkább a szívós ragaszkodás a földhöz, a melyben felnöttek. A bolygó vén zsidók ezen történetünkben oly gyakran ismétlődő visszavándorlása többet bizonyít minden hangos kiáltás és melleverésnél a zsidó hazafiasság mellett. A történelem évlapjaiból nem lehet soha kitörülni, mily bátorsággal harcoltak spanyol zsidók királyaik oldalán, nem lehatt letörülni azoknak neveit, a kik 1848-ban mindenüket feláldozva hősiesen és dicsőségesen küzdöttek magyar hazájuk szabadságáért, sem az utókorral elfeledtetni a lelkesedést és hazafias felbuzdulást, mely a német zsidókat az 1870-es német-francia háboru csataterére szólította.

Az Amerikából Oroszországba visszaérkező zsidók nem-e azt bizonyítják, hogy szívökben még a tengeren túl sem aludt ki a tűz, melyet a szülőföld ébresztett?

A közös vallásos érzés, mely a földgömb összes zsidóit egymással összeköti közös multjuknál fogva nem erősebb a hazafias érzületnél, mely minden zsidó ember keblében csakugy mint más emberben gyökeret vert. Azért hiábavaló is ennek igazságát bizonyítani, még kevésbé tagadni azt, hogy ezen hazafias érzésben nem férhet meg a zsidó nemzet eszméje és természetes a zsidó államé sem.

Ámde nem volna-e valóban helyén a zsidó állam létesítése, hogy azok a zsidók, a kiknek existenciája meg van támadva, pedig ezeknek száz meg száz ezerre rug a számuk, megmentesenek a megsemmisüléstől. A kérdés egészen közgazdasági mondhatnók kolonialis. Amint az europai államok azért alapi-

tanak gyarmatokat, hogy a lakosságnak kivándorlását idegen országba megakadályozzák és a kivándorlást gyarmataikba irányítsák, úgy történjék egyenlőre a zsidóság többletével. A dolog komoly megfontolást érdemel, de sikerrel alig vihető keresztül. Oly falvak és kisebb városokban, a melyeknek lakosságát nagyobbára zsidók teszik ki, azt tapasztaljuk, borzasztó szegénység és szűkölködés uralkodik, sokkal nagyobb a nyomor mint más helyeken, ahol az arány zsidó és nem zsidó közt mérsékeltebb. Jaffában, Jeruzsálemben a lakosság nagy többsége zsidó, földmivelők, kereskedők, iparosok, tehát minden foglalkozást űznek és az inség oly nagy, hogy a sok száz ezrekre menő Európából küldött adományok mellett, nem mulik el nagyobb időköz, hogy nem akadnánk ily felhívásra: Segítségek a szűkölködőknek! Pedig a szegény beözönlő zsidókról szóló hírek az említett török rendelet értelmében semminemű alapja sincsen. Századunk nagy technikai vívmányai mind nem segítenek ezen a bajon, nem szüntetik meg a nyomort. Egész másként áll a dolog ott a hol a zsidók aránylag igen kevesen vannak. Nem rég olvastuk egy felekezeti lapban mikép változtak át New-Yorkban az orosz zsidók valóságos yankee-vé, mint jutottak a semmi kézműhez nem értők lassanként kenyérkeresethez és mily fontos közgazdasági szerepet visznek. Ép úgy vagyunk a London Westendjében lakó zsidókkal, akik szintén bevándoroltak és ma már alig egy-kettő esik a közjótékonyasági intézetek terhére. És ezek az emberek pusztá életükkel jöttek Londonba és New-Yorkba és ma prosperálnak, az argentiniai zsidó gyarmatokba pedig milliókat fektetnek és még mindig nem látni valamire való eredményt. Ezek tények, melyek hangosan beszélnek.

A zsidóság feladata az emberiség körében szellemi, ideális. Ezményének megvalósulása lassu léptekkel ugyan de halad, küzdelmek árán, de győzelmet ígérő. E magasztos küzdelemben az antisemitizmusé a dicstelen ellenfél szerepe. Felhasználja a ravaszságnak, a rágalomnak, az erőszaknak nemtelen fegyvereit. De valahányszor megsebezte a zsidóságot, ez rövid idő múlva kiheverte a csapást, a zsidóságnak ősz feje fölött már sokkal erősebb viharok vonultak el mint a mai antisemitizmus, de nem törték meg erejét. A zsidóság ereje a múltban van, reménye és bizalma a jövőben.

Budapest.

DR. HAJDU GÁBOR.

TUDOMÁNY.

A »ZSIDÓ« A MAGYAR SZINMŰIRODALOMBAN.

Mielőtt kereső utunkra indulnánk, tekintsük át röviden a világtörténet drámáját, melynek örökhőse a zsidó nép. A távolság nem mossa el a rajzot; ezredévtől-ezredévig tisztán látszik a cselekvény *egysége* mindig fokozódva, mindig erősödve: küzdelem és szenvedés, újra küzdés s szenvedés. Titáni erő lüktet e tragikumban; harcra kelt az erkölcs az erkölcs-telenséggel, viaskodott az igazság az előítélettel, de azért a világnak legüldözöttebb nemzete nem bukott el, nem halt meg. Csak e végső vonás hiányzik a zsidó nép tragikumának teljességéből — látszólag; mert századok gyalázata, embertelensége a halálnál is keserűbbé tették a zsidónak életét.

Mindnyájan ismerjük a bibliai belpoklosnak esetét, kit nyavalyája miatt társainak sorából kizártak; a zsidó népet pedig a világtörténet belpoklosának kiáltotta ki a gonoszság s balhit, mintha lelke fertőző tulajdonságokkal lett volna megverve, az emberiség ellökte magát s különrekesztette. — A ghetto lőn hazája; osztályrésze pedig a joggalanság s erőszak. Adás-vevésből tengő páriává nyomorította a zsidót a történeti kényszer. — Ez »zsidóhivatás« volt már az ősidőkben; a múlt századról, a korabeli színművek is tesznek tanúságot, melyek egyszerűen lemásolják az akkori életet, s az adott viszonyoknak fotografiját nyújtják. A jogfosztottságban snylódó, csúfsággal s bántalmakkal illetett zsidónak személyét színpadra hozzák, de nem oktató czéllal, hogy a társadalommal megértessék félszegségét, hogy szellemét fejleszszék, új eszmékre, jogérzetre tanítsák, s a zsidó emberi jogainak szükségét hirdessék színrehozatalában. Az író nem jár elől új törekvések hangoztatásában. A régi magyar színműíró csak

másoló krónikás, de nem ihletett próféta, ki népét az igazsághoz vezeti; csak századunk negyvenes éveiben kezd a szinpad nevelője, irányítója lenni a társadalmi szellemnek; a színműíró feladata többé nem az oktató czélzat nélküli historiázás, hanem magasztos eszméknek megértetése a nemzettel. Így lesz a szinpad pl. az emancipácziónak, a zsidó teljes jogegyenlőségének szószólója. — Czélomra, természetes, hogy csak az eredeti darabokat használtam föl, meg az átdolgozásokat, mert ez utóbbiak nem pusztán fordítások, hanem sajátos magyar keretbe foglalvák »nemzetiesítvék«, mint íróik nevezték. Az anyagot *jellemek* szerint fogjuk csoportosítani.

Elindulva az 1792. évtől, ott találjuk elsőnek Dugonics »Aranypercezei«-ben az üzérkedő Nátánt.

Ez az első színre hozott zsidó. S ime, egy század múltán, napjainkban még mindig kedvelt népszínműi alak a Nátán-féle fajkép. Hogy összetalálkozik az idők szelleme e két végső ponton. A felvilágosodás lelki- testi könnyülést hozott ugyan a zsidónak, de a falusi, nyomorultan tengő zsidót nem érintette.

Ő megmaradt házalónak, bár a boldogulás utjai mindenfelé megnyíltak. Neki jól esett az apától öröklött hivatalnak nyomora, bár szabad lett volna már a nagyvilágba lépnie. Ő nem mozdult rozoga tűzhelyétől, noha hívta a társadalom, mely annyiszor megrugdalta testét-lelkét a szeretet nevében. A zsidó félt a czirogató kéztől, mely őt addig csak arczul ütni tudta. Tengett tovább, nem törődve a jobb időkkel, melyektől így elmaradt, házalónak, kocsmárosnak a köznép számára, a világ csufjára, mint ősidőkkel azelőtt. — — — Dugonics »Aranypercezek« cz. regényét Endrődy János alkalmazta színre 1792-ben.

A fejedelemnek, Barcsai Ákosnak testvérhuga, Veronika azzal bizza meg Nátánt, hogy Julius (az apródnak öltözött Macskássy Juliánna) számára lovakat vegyen. Az uton találkozik Juliussal, a ki a megtalált aranypercezekért 10.000 frtot kér. A zsidó csak 6000-t akar adni. Ez nem elég Juliusnak, s a faképnél akarja hagyni Nátánt. De ez, hogy elfogja a nyomozott karpereczek birtokosát, az udvarhoz viszi. Ekkor Julius fivére, Bálint megjelenik, s elüzi a zsidót. Azonban a pyereség reménye nem hagyja nyugodni Nátánt,

föllármázza a parasztokat, s azok élén jön »tolvajt fogni«; el is fogják. — Lássuk az eredetit.

Julius. Jó napot zsidó barát, hol veszed itt magad?

Nátán. (kalapját levévén) Nagysághos Ur! tshak sétálni jöttem e szép erdőben.

Jul. Hallod-e zsidó, én most feleségül akarok venni egy kisasszonyt, és a házasság előtt valami mátka-tályt adni.

Nát. Bezegeh volna nekhem valami, melyet ama khissasszony számára meg lehetne venni — igen ótsó . . . mégis szép. — [Juliánna felajánlja a pereczeket] Lappang itt valami . . . Hadd lássam az aranypercezeket? (alattomban) Ezek a fejedelmi udvarból lopathattak ki. Bizony széphek. De 15.000-t csak mégsem érnek — 5000-t adok érettek, akkor is tsak alig lesz egy magyar forint nyereségem. Nagysághos Uram! én becsületes zsidó vagyok, ime mostanában nálam 6000 forintok vannak, melyekkel paripáknak bevására szándékozom. Ha meglegszik Nagysághos Uram, mindjárt leolvassom. Tetszik-e 6000? Többet 6000-nél nem adhatok: 6000-t adok.

Jul. Te irgalmatlan teremtés, nincs egy szikra emberiség is bűdös lelkedben, se zsidó lelkedben — Jebuzeus!

Nát. Uram, én jebuzeus nem vagyok. És valóban lopott jószág is, ide, ide, ide, tolvaj, tolvaj. (Bálint megakarja verni e sértésért) Weh mir, nem Uram, nem (tolvaj). Esküszöm.

Bálint. Jobban, gyalázatos!

Nát. Esküszöm az istenre és üdvösségemre.

Bál. Te barkhetzen hizott Ezsau hulladéka, így kell bánni a szerencsétlenekkel.

Nát. Weh mir, weh mir. (Elmegy panaszra Ákos fejedelemhez). Khegyelmes fejedelem! én khegyelmességedhez való khülönös hívségemet alattomban csak maghának Fejedelemséghednek akarnám kijelenteni. Khegyelmes uram, a tolvajt én találtam megh. Én lopott jószágnak lenni megösmervén, mivel bhöcsületes zsidó vagyok, meg nem vettem.

Ákos. De hisz' nem érnek 10.000 frtot?! Egy ötvösmondta.

Nát. Bizonyosan az az ötvös vagy keveset tudott a megbecsüléshez, vagy maga hasznát kereste, melyet egy oly becsületes zsidó, mint én, nem cselekszik. Én khegyelmedet soha

meg nem csaltam, most se kívánom, azért lelkem ösmérete szerint mondhatom, hogy atyafiak közt is megérik a 15.000 forintot.

Ák. Jól mondád, édes Nátánom; de az is büntetést érdemel, a ki e kincset oly kevésre becsülte.

Nát. Ez nagy család, azért nagy büntetést érdemel. (Igy magát fogta meg, mert csak 6000-re alkudott.)

Ákos. Ha, ha, jól vagyon. (káplárjához) Vidd el ugy, mint káplár eme zsidót azon tárházba, hol ilyen kincsek őriztetni szoktak.

Rimai. No, bábra zsidó, majd meghuzom a nótát, lódulj.

Nát. Weh nekhem, weh!

Gyárfás. Istentelen zsidó! se pokla, se mennye — és te ilyeneket tartottál udvarodban?

Ákos. Nem tartottam, hanem csak szenvedtem, mert el nem hittem magammal, hogy oly gyalázatosak volnának. De noha ezen zsidótól megmenekedtem is, vagyon mindazonáltal udvaromban igaz ember, hanem megadom belését az abaposztónak. — A darabnak történeti része is van, hogy Ákos fejedelem az egyik szereplő. Nagy dolgot tudunk meg belőle; hogy a pénztszerző, üzérkedő zsidó még udvari személylyé is tudott lenni. Szabad bejárása volt a palotába; egyenest oda megy panaszra, bizalmaskodik urával. E bizalom csak addig tart, míg arra rászolgál. Tehát a kegyvesztettség, s gyalázás nem a zsidónak, hanem a ravasz, hazug embernek szól. Nátánt már zsidós beszédje is nagyon jellemzi. De rendületlen alkudozása, gyanító vizsgálása az eléje kerülő embereknek s dolgoknak, midőn csalásága tudatában egyre hajtja »én nem csalog, én becsületes vagyok«, ijedőssége, jajveszékése, a valódi üzért mutatják. Aztán Bálint káromkodása, mikor a »barchezet« emlegeti, bizonyára az akkortájt divó, népies zsidószidás volt. Nát. csűrő-csavaró beszéde, viselkedése rávall a kereskedői fufangra. Jellemző Gyárfásnak mérges szólása »Te istentelen zsidó!« mintha Nátán turpissága az ő zsidó voltából eredne; örök viszásság, hogy az elfogult durvalelkű az ő káromlását a »zsidó«-hoz bigyeszti jézűlő, mintha a »te zsidó« maga is fölérne egy megrovással.

Párja Nátánnak *Benjámín zsidó*, Hatvany István »Ará-

biai por« cz. vigjátékában. A darabot Br. Holberg után dolgozta át Hatvany, Bihar megye főjegyzője »a nyelvnek, a Nemzetnek, a dolgoknak, a környülállásoknak mivoltához képest« 1793. Ez a félig-meddig eredeti számába menő nemzetesítés. Benj. találkozik egy Kormos nevű zsványnyal: Jó naphot, jó Uram! nhintschen vhalami eladó? (Erre Kormos közli vele aranycsináló mesterségét) B. Ez ugyan ugyh látszik, hogy emberséghez embher; *dhe azért még shem hiszek a Lelkheknek, mig nem láthom, mit thud.* Most megyek Khincses urhoz, ujságot mondok neki. (Itt Gyurka szolga megszólítja) »Mi jót akar kend Benjámín gazda? Benj. a thekénthetes urral akharnék szállani. (Gy. Nem lehet, a hideg leli). Benj. Mikhor eshett rá a hidheg? (Gy. 20 éve!) Benj. Micsoda? mit házudt khend? Hiszemh thegnapelőtt is pheszéltem vhele az utshán — (Erre *Kincses* kérdi a zsidót, hogy megbizható-e Kormos?) Benj. Nhem vha gyok bholond; hiszemh soha se láttham én thebhet, tshak az elébb; feleljen mheg mhagától. — Nhints itt az aranycsináló? Az elhőbb, hogy a phénzt khifiztettem nheki, elvhitt thólem egynehány drága követ. Achváj nhekem. Oda a shok dhrága khövem!«

E kicsiny szerep is mily tökéletes rajza a mindenben pozitív gondolkodású zsidó kereskedőnek, ki csak a szemeinek hisz. *Látni akarja* az aranycsináló tudományát, mit sem ad a hirre; a *hallott* ügyességért nem áll jót, csak ha tapasztalta. Elcsent drága kövei miatti nagy panasz érthető volna — bárkinél. A külsőségek mind Nát. mind Benjáminnál fölötte jellemzők; üzleti alkalmakkor, idegenekkel való érintkezésben *magyarul* beszélnek; igaz, hogy belecsondosott egy-két idegen fordulat (ach weh, weh mir) s nekünk szinte lebetetlen a sok h—t utána kimondani a mivel e két író ugyan-csak megrakja a zsidónak beszédjét: ám de mindez a *kiejtés* dolga; *beszédjük véges-végig magyar.* S az a rossz kiejtés nem hívja ki a tisztés magyar gazdának gunyját, hanem megbecsüli. »Benjámín gazdának« szólítja, s komolyan eltársalog vele. Lám, régi íróink több józan érzéssel s mérsékeltséggel bírtak e sajátságok megfigyelésében, mint mai népszinműróink, kik egy század multán nem átallják a nyelvben és érzésben annyira megmagyarosodott falusi zsidónak nyelvét fülsértő habarékká rontani; ez igaztalan tulzás. Mert *magyar* helyen,

magyar emberekkel még a házaló sem beszél manapság oly csuf német-zsidó módon, csak szellemeskedő népszinműiroínknak jóvoltából.

Említem még *Zsitvai Ferencz*nek »szomorkás« játékat melyet németből fordított. Címe »*A szerencsétlen Al-Kanczellár*«. Márton szolga elmondja Pengőházy al-kanczellárnak: »A vásárba körülvettenek bennünket a zsidók, a kereskedők, az uszorások«. Ilyen régi alak már a vásárt járó zsidó.

Ezenkívül az országos levéltárban lévő czenzurai jelenésen még három darabnak a címe fordul elő, u. m.: »A becsületes paraszt és a nagyszívű zsidó«, Mérey Sándortól; továbbá »A kis-martoni zsidólány« és a »Zsidó lakodalom« cz. ballet. Sajnos, hogy e művekből nincs több a czimüknél.

Kereskedő zsidók szerepelnek *Szigligeti* »Zsidó«-jában (1844.), de itt a hivatás mesterén kívül az ember is megnyilatkozik. Látjuk, hogy a gyűlölt kereset rongyos takarója alatt mily emberiesség lakik; hogy az üzérkedő zsidó önérzetes, nemeslelkű; s az elkényszeredett foglalkozás nem rontja meg jellemét. Üzletében lehet furfang, de nem gazság, megeshetik egy-egy visszaélés, de soh'sem becsületeség; a mindenre vállalkozó szellemnek határt szab az erkölcs. A hajhászok Lőrincznek szerepe az ellentétek párosítása: vergődő élete csupa nemes érzés, lelki derékség, melyet a szerencsétlen apja miatti bánat még fenköltebbé tesz.

E darab 1844-ben iratott. A zsidókra hajnalodás évében. Az emberek kezdték megismerni az igaztalanságot, mely a zsidók gyalázatát jognak szentesítette. E darabban a korszellem tavaszát érezzük, mely a zsidót földhöz ragadt munkájából néha tudományos pályára vezette. Lőrincz is megpróbálja; de a véletlen akadály meghiusít mindent, s szerencsétlenné teszi. A kényszer egy megvetett foglalkozás nyomorába dönti, de hogy vigyáz lelkére! Kereskedik pénzzel, de nem étellel, erkölccsel: ebben »nincs praxisa«, mondja oda az üres szívű s üres zsebű gavallérnak. Az író Lőrincz szerepében nem annyira a tényeknek valóságát, mint azoknak egy jobb lehetőségét akarja feltüntetni: lehetne másképp is, ha a történet és társadalom el nem nyomorítja a zsidót. Valóban megindító, felszárnyaló lelkének panasza, a mért a tudás szent vágyától üzött ifjú hajhász lett. Mégis van, a ki megbecsüli: egykori

iskolatársa, Szántai, az elfogulatlan, emberszerető, a hív szándékot és nemes czélt megbecsülni tudó gazda: nem felejtí a jót, még ha — zsidóban tapasztalta is. Büszkén emlegeti, hogy ő gyermekkorában is megtalálta a konkolyban a tiszta bizszemet, s most, annyi idő után sem verte meg a társadalmi vakság: észreveszi, magához veszi a gyöngyöt, noha sárban rejlett.

A vén Jákob elrablott boldogságát kesergi. E kesergésében *nem sajátos zsidó* elv nyilatkozik meg, hogy »a mennyi pénz, annyi becsület«. Ez az elégedetlenkedő nyomor örök vądja a hatalom ellen, mintha ez joggatlanul bitorolná a jólétet. S ne feledjük, hogy a kétségbeesés mindig felső fokban beszél. A munkás érénynek tengése czynizmust szül, midőn látja, hogy a lelki derékség oly váltó, melyre csak az égben adnak, s a pénzzel megrakott gazság sokszor nagyobb tiszteletet vív ki, mint a vagyontalan jóság. »A mennyi a pénz« stb. tehát nem a kapzsi zsidónak sajátos életbölcessége, hanem a kétségbeesett nyomornak refrainje, mely a — keresztényből is kitör. Embere válogatja s nem a felekezést. Manapság törülmetszett szocialista jelszó.

Egy más helyen uszorás kamatszédőt rajzol *Szigligeti*; ez Kronberger üzér, az »*Uj világ*« cz. vigjátékban. A dolgokat rögtön áttekintő, mindenben alkalmazkodni tudó hitelező a Kronberger. Izgatott, goromba, a míg pénze, s a nagy »ráadás« nem biztos; de a gazdag kezes megvigasztalja, s nyomban felvidul. Mily előzékeny! rögtön előteremti a váltót, minek is fáradna érte nsgos Tódor úr. Ismert módja a Kronbergerek udvariasságának . . . Beszédes, fürgé, mint egy borbély, a ki — nyírásához fog.

Csak egy mondatot idézek *Berczik Árpádnak* »*A székelyföldön*« cz. népszinművéből, mely a zsidó és kereskedő fogalmának teljes azonosságát jelenti a köznépnél. Egy idegen vándorkalmár vetődik a vásárba; kérdi tőle a vevő: »Mi ennek a pántlikának az ára?« *Kalmár* »Öt susták«. *Andris* (vevő) »Ej görög, milyen zsidó vagy, 'sz azt mondtad az imént, hogy akárminek egy susták az ára.« — Nem ravasszággal válolja, hanem, hogy »zsidó«; ez nála a legnagyobb üzleti lelemény kifejezője, mely a vásárlók eszén túljár.

Ilyen rövid pár szóban említi a vándor házalót *Tóth* MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1896. II. FÜZET.

Ede »A kintornás család« cz. népszínművében; a mint Samu meglátja a távolról kullogó vén verklit, fölkiált: »Ni, ni, ni, mifélék jönnek? Bizonyosan valami »nyúlőrös zsidó«. — Ez a hajhász, kinek mesterségét a nép (sokszor nagy urak) előtt, a *nyúlőr* szimbolizálja.

Csiky Gergely »Királyfogás«-ában lengyel zsidóval találkozunk; oly tökéletesen van álcázva, mintha csak annak született volna. Nem a neveltség kedvéért választott az író lengyelországit, hanem mivel ezek a legszívósabb, éleseszű kereskedők, kiket az elnyomottság annyira beleszorított az üzleti szellembe, hogy »szegény zsidó« bizonyára házalót jelent: érzéke fölülmulthatatlan. Bernardo a granadai törvényszék elnöke lengyel zsidónak öltözik: egy lélekzetre mennyi mindent csinál: rábeszél, kínál, dicsekszik, esküszik. Ez utóbbi a jellemző; szinte érzi az üzletére háramló gyanút, bár senki sem nyilvánítja, mégis egyre erősíti, hogy nem csal. Ez tipikus vonás; Nátán is büszkén hirdeti világga: »Én becsületes vagyok« stb. Senki sem állítja az ellenkezőt, de tudja, hogy — gondolják.

E szórványos részletek után forduljunk oly darabokhoz, melyekben javaszerepe van a zsidó kereskedőnek. Többnyire boltos, vagy pedig ügyes közvetítő, a ki kézalatti eladásoknál élelmeskedik. Ez utóbbi minőségben nagyobb részt vígjátéki szerepe van, míg a falusi boltos népszínművi személy, mint a népéletnek elmaradhatatlan embere. A zsidó kereskedő mindig neveltséges színben van lerajzolva. Elárúsítását, számítgatását nem veszik komolyan; csetlő-botló, inséges alak, kinek tengése nem szánalmat, hanem komikumot ébreszt; viselkedéséből kirí a hasznoféltés, de ártatlan csalfaságát még a paraszt is csak — megmosolyogja; nem tud rá igazán haragudni: hadd éljen a szegény golyhó!

Nézzük *Csató Pál* vígjátékát »*Megházasodtam*«. Lengyel birtokoshoz beköszönt Löwy zsidó. Löwy csupa furfang, a ki győzi szép szóval — eredményesen. Hogy vezeti be szándékát! gratulálni jön, mintha ez volna a főczél, s hamis ékszereit Lengeyre sózni csak mellékes. És a magát behízselgés, az a captatio benevolentiae, midőn nagy, érdekes események jól eső hazugságát Lengeyről hallott hír gyanánt találja föl, hogy annál szívesebben vásároljon tőle. Hja, ökröt szarvánál, az embert —

hiúságánál fogják meg. Emberismeret nélkül haszontalan az üzleti furfang. Párisi, londoni (?) portékát ad; a kő kicsiny, tehát rögtön megesküszik, hogy a kő — nagy; mintha az eskü *tényeken* is tudna változtatni . . . Ez is gyakori mozzanat; a színművek kereskedő zsidóját nyomon kíséri a hamis eskü.

Löwy sikerét nagyban elősegíti áldozatának gavallérsága, hogy a szegény zsidóval nem akar feleselő alkuba ereszkedni; aztán könnyű rábeszélhetősége, hogy esküdözés, erősködő kínálás mindjárt megejtik; mert a Löwyk csak a Lengyekkel boldogulnak.

Egész rokon Löwyvel *Gaál József »Két Julia«* cz. vígjátékában Hirsch Lévy pesti zsidó. Béla, Szunday Bertalan unokaöccse, ál-nagybátyának akarja szerepeltetni Hirsch Lévit.

Hirsch Lévy komikuma részben a mulatságos félreértésből ered. Különböztetés, Löwy módjára, házalva adogatja el portékáját. Sokat emlegeti becsületességét; ez a szokott öndicséréshez tartozik; mintha csak érezné a világ gyanuját, s a becsületesség is egyik ága volna foglalkozásának ilyenformán: »Hirsch Lévy üzér és becsületes zsidó Pesten«. Egyre hirdeti becsületességét, s ez olybá lesz, mint egy feldicsért árucikk. Minél többször mondja, annál kevésbé megbízható, annál komikusabb; azt hiszi, hogy a becsületességet megszilárdítja a szószaporítás.

Láttuk a zsidó üzért nagyvilági vándorúttján szerencsét próbálni; most nézzük a kisvárosi életben, a köznép körében rendszeres foglalkozást üzve, többnyire mint boltos vagy kormáros. Ez a népköltézzettel egyező vonás; továbbat a népszínmű zsidója sem kezd nagyobb vállalkozásba; kicsiny bolti szobájából nem lesz hatalmas áruház; vagyonná nőtt garasait nem bocsátja nagyszabású vállalatokba; meggazdagszik ugyan, de *nem igen terjeszkedik*. A falusi zsidónak ez az igénytelen-sége, egyforma állapota tükrözi legjobban a népéletnek kis-méretű, patriarchális viszonyait.

Ott van *Csepreghy Ferencz »Sárga csikó«*-ja. A boltos *Icziget* már a gyapjú, meg a bőrarak is érdeklik; ez a jólét tanujele, de azért örömet bibelődik rozoga üzletével. Kitaloltja ajtajába s a fogságból hazatérő Márton gazdát köszönti. II. felv. 1. jel. »Nű, nű, Márton gazda, kend fekszik ott a bundában, vagy a hazajáró lelke? Nincs most ojság a faloba,

mint hogy fölment a jappú ára, a büré meg leszállt; a kholerát itt hagyt bennünket, kend meg haza gyött. Márton g. Ráká-pattak a csizmadiaságra (a míg a börtönben volt). *Iczig*. Ez előtt liferálta, most meg majd veszi kend a lúbört. Bizony nem is ártana, ha ezt a sok lúktó legényt kitaníttatná az állam kefekötőnek meg szitakötőnek. Bizony, Márton gazda, én sem akasztanám kendet a bótom elé czégernek. (Márton a lopott sárga csikót kínálja *Iczignek*.) *Iczig*. Nem vagyok számár, a nagyságos Thódor úr paripája — minden gyerek ismeri a határba. Inkább gyalog menjen még a lellem is a másvilágra, semhogy ilyen lú forduljon meg a kezemen. Vakuljak meg, ha még egyszer meg is nézem. Mennem kell, csengettek a bótba, megcsalják az Árpád gyereket. Nem láttam, nem hallottam kendet, nem voltam kendnél! Váj, de fene módon kezdi kend a csizmadiaságot: elevenen szerzi a bürét. Nem varratok kendnél — nagyon beleszorulna a lábam.« *Iczigben* a kereskedő és az ember is pompásan van jellemezve; a nagyon óvatos, minden eshetőségen azonnal átlátó, a legparányibb kellemetlenségtől is annyira rettegő zsidó. Attól is fél, midőn *kínálják* neki a lopott jószágot, még látni sem szereti, vagy gazdjával szóba állni. Komikussá válik a túlságos vigyázat; ijedtében meg nem történtnek kiabálja a megtörténtet, »nem láttam, nem hallottam, nem beszéltem kenddel,« mintha ez is bűn lett volna; ánde az orgazdaságnak messzi árnyéka se férjen ő hozzá. Ez a páratlan éberség, mérlegelés, nagy emberismerete, éleslátása jellemének uralkodó vonása. Társalgásából pedig a zsidónak veleszületett humora csillan ki, melynek megnyilatkozása a jólétre kapott *Iczigben* még szaporább. Óseredeti alak, mely életfilozófiáját adomákkal példázza, elpusztíthatatlan jókedvvel visel minden sorsot; emberismerő érzéke fölér egy világotjárónak összes tapasztalatával. Csöndes pipaszónál, mindig kedélyesen, derült gúnynyal csip egyet a hazakerült lókötn. — Am a legjölésőbb beszélgetésben sem felejt el az üzleti érdeket: beszét, hogy kis fiút — meg ne csalják.

Szigeti József »*Kisértet és csizmadiá*« cz. darabjában árverezést leső zsidóval találkozunk. Esetéből látjuk, hogy az ily »alkalmi« személy milyen népszerűtlen; nem a zsidó, hanem a — foglalkozás, melyet nemcsak zsidók szoktak próbálni. (Mózes belép a csizmadiához.) »Nú! itt senki sincs? jó napot,

mindjárt kezdődik a licitáció; hát eljöttem megnézni, hogy mi lesz venni való? (Miska inas rárivall: Kimész innen zsidó!) *Mózes*. Kimenjek? beh rossz kedved van: előbb megnézem a licitálni valót. (Miska egy árral nekitámad.) *Mózes*. Váj, váj! mi az? megtébolyodtál? segítség! thúz van, thúz van! embe-rek, segítség!«

Egyszerre két boltost szerepeltet *Kóródi Péter* »*A tékozló asszony*« cz. népszínművében: Abelesz Izsák és Fagyosné asszony. Midőn ez utóbbira rászól Böske, a tékozló asszony, hogy miért árul vasárnap is, így felel: »Hát vasárnap maga nem eszik?« . . . Beszédjének formája is jellemző: a kérdésre egy ellenkérdés alakjában válaszol.

Abelesz Izsák pedig a meggazdagodott kereskedő, ki bolti áruin kívül nagyvilági portékával is nyereszkedik: búa s bőrre spekulál »kimondhatatlan kárt vallottam múlt esztendőben: a bürömön alig nyertem valamit . . . a gabonámat felgyújtották, de asszekurálva volt . . . Érdekes üzleti elv: a kis haszon már — nagy veszteség. Legnevezetesebb személy e darabban Herczfeld Simon, ki zsidó létére a falu birája. Ime, hogy találkozik egy helyen a hagyomány s új szellem, áldatlan múlt s szebb jövő: a társadalomtól századokon át üzérnek nevelt, s a népet vezető, ügyeit intéző zsidó, ki tisztelve, komolyan végzi jelentős munkáját.

Berezik Árpád »*Igmándi kis pap*« népszínműve új vonást mutat Mózes bótos jellemében. Nem »zsidósodik«; a józan, tisztos falusi zsidónak fajképe, ki a nagy világ dolgain okulni tud. Rövid szerepe a darabban: Lazsák Zsuzsa pesti dáma, Király Pistának megcsalt jegyese haragjában vitriollal akar bosszút állni, s a mérget Mózesnél készül megvenni. Ezt a históriát elbeszéli Mózes, Ferencznek, az igmándi kis papnak. »Ép a boltomban ülök s olvasok pesti ujságot, nagyon jó ujság . . . minden rablás, gyújtogatás, szöktetés, öngyilkosság benne szokott lenni, és minden vitrioldráma. Szeretem ezt az ujságot. *Vidéken még legföllebb a paprika járja* . . .« Mindezek után azért kap oly mohón, hogy okuljon belőlük, s vigyázzni tudjon. *A sárba ragadt kisvárosi életnek intelligenciáját képviseli a zsidó boltos*. Egyedül ő emelkedik ki környezetéből, mely minden iránt közönyös — a mi betű. Csak a zsidónak van érzéke a művelődés iránt, a mennyire a falusi

élet szük kerete engedi. E szerény tudással együttjár a hazafiság; mert a ki a világ sorát figyelemmel kíséri, több hírt tud a hazáról, mint szalonnázó atyafiai — a bor mellett.

A »Két huszár és egy bakancsos« cz. bohózatban lutris boltja van Salamonnak. Panaszkodik is, hogy »Még csak egy ambo sincs, semmi rebak, semmi rebak«. Aztán meg Matyi bakancsost hívogatja: »Mit méltóztatik parancsolni: van jótúró, kenyér, sajt, szalonna, zsemle, bor, pálinka, rozsólis; az isten úgy áldjon meg, a milyen igazán tisztán adók mindent. A bakancsos »Salamon tátele«-nek szólítja. *Sal.* »Honnan tesszik engem ismerni?« mire Mátyás igazi bakancsos-humorról feleli: »Tudtam; mert 3500 zsidó közül 2692-t bizonyosan Salamonnak hívnak«. Tiszteletreméltó vonás tűnik elő Salamouban, midőn a ravasz obsitos azt hazudja neki, hogy Lipi fia kereszténnyé lett. Kétségbeesik: weh mir, weh! A valónak hitt családi szerencsétlenség keserűbb minden üzleti csapásnál. A zsidónak szeretetét apái Istenéhez, öröklött hitét nem törté meg a szenvedés, sőt megerősítette. Nyomorának sötétjében felcsillan az égi fény, és a vallásos szív nem lehet gonosz. Ismerjük a népköltésben is, hogy a valláshoz való hűség a »szegény zsidónak« szent erénye, míg a »gazdag zsidó« elfelejti az Istent.

A pénzközvetítés, kamatszédés nem kevésbé foglalkoztatja a népszínmű zsidóját, mint a portékát adás-vevés.

Almási Tihamérnak »A milimári« cz. darájában szerepel Herschel Móricz ágens. Herschel nagyvárosi típus, a pénzvilágnak ügyes parvenuje, ki garasos üzérkedésben milliókra számítgat, s a szemétdombon palótáról álmodik; sok pénzt akar minden áron, mert hiszen — non olet.

Czélját győzi furfanggal, de bukás a vége. Üstökös-pályátfut be: ragyog egyideig ezüst-arany fényben, aztán a megérdemelt homályba süllyed. Nagyzó terve, időtlen henczergésnévetségessé tesz. Nem annyira gyűlöletes, mint mulatságosak a Herschel Móricz. Az ő ügyes-bajos dolgaihoz hasonlókat sokszor olvasunk az ujságok törvénytörési híreiben; több bennük a gonoszúgnál — a humor.

Pár mondat is elég, hogy jellemét lássuk az uszorsághitelezőnek, ki már a saját pénzével kereskedik. Eddig csak közvetíteni láttuk. — *Szigligeti* »Kényes Bertó«-jában Mózes

zsidó pénzt kölcsönöz Bertók lakatosmesternek 100 percentre. Az ilyen hitelezőt is sajátos zsidó típusnak mondják; pedig a bűnös pénzvágy máshitűt is rávisz; az nem zsidó tulajdonság, hanem *egyéni* bűn. Pl. a rómaiak, a »pecunia non olet« classicus hirdetői, hírhedtek voltak számításairól, mindeneknél jobban értették a fenor-t. A mi népköltészetünkben semmi nyoma a zsidó uszorságnak; tehát ott, a hol a nép lelke közvetlenül nyilatkozik meg.

Valamivel enyhébb hitelező *Relle Iván* »Fityfiritty«-jében Mózes zsidó, ki zálogra is kölcsönöz; legalább azt hiszik róla, midőn Bodó mondja: »Menjünk Mózsihoz, talán ad kölcsön; odaadom neki a lovaimat zálogba.« . . .

Rákosi Jenő »A Ripacsos Pista dolmánya« cz. népszínművében a Semise zsidó hitelez s licitál; ez utóbbiban kérlelhetetlen; rendkívül szívós a törekvésében; a mire szeméttette, meg kell kerítenie. Árverés közben többé nem fogad el pénzt *Szolgabíró*. Vannak licitánsok? *Zsidó*. Igenis khérem alásan vagyunk. *Paraszt*. Mi az a bánatpénz? *Zsidó*. Az a khee phinzinek minden 10. forintja; azért bánatpénz, mert ha leteszi khee, meg is bánja khee. . . . A zsidó rossz vásárt színel »A khelmetek lelken szárad, ha rajtam marad ez a putri« — mondja, mert szeretné megkapni. Bangó egyszerre ki akarja fizetni a 400 forintos tartozást; erre a *Zsidó* »Hol vette khelmed a pénzt, mikor tegnap egy vak garasa sem volt? Akaszszák föl kheedet, ha igaz úton szerezte. Ne érjem meg többet a múlt szombatot, ha khellene egy garas is. Ha tetszik, licetáljanak tovább, ha nem tetszik, akkor is licetáljanak tovább.« (Bangó elmondja, hogy a 400 forintot a kertben találta.) *Zsidó*. »Mit gondolja khelmed, hogy a pénz krumpli, a khi a föld alatt terem?« Legjelentősebb a zsidónak ötletes beszédje, melylyel palástolni akarná igazi czélját. De hisz' minden kereskedő így cselekszik, hogy a kívánt árút — ócsárolja.

A minden körülmények közt boldoguló leleményességét esodálhatjuk Blitzstein Kóbi, uradalmi árendásában. (*Lukácsy Sándor* »Arca Zsuzska« népszínmű.) Külseje csúf, beszéde zaggya. Ez már egyengeti a komikum útját. Nekiront Mike birtokosnak »Khérem, én tovább nem várhatok, többször nem prolongálhatok; nekem is szükségem van a pénzemre. Én nem vagyok uszorsá, nem gseftelek a pénzzel, nem spekulálok em-

berbőrrel. Tiszta barátságból adtam rongyos 30 percentre . . . Bizonyos csak az, a mi az embernek zsebében van; néha még az sem; azt is ellophatják a tolvajok.« Nejéért így aggódik; »Nem látták feleségemet? Gott! ha beleesett csúnya, iszapos vízbe, és *összepakolta a szép ruháját*«. Ő a sejtett veszélyben felesége *ruhájának* épségben maradására gondol. Különösen vallási esetekben nyilvánul agyafürtsége az efajtájú tömémentelen zsidó-élcnek kaptafájára, mintha még a vallásos kötelemeket is üzleti szempontból nézné, azt vélve Tartuffel, hogy »az égiek engednek magunkkal alkudni«. Igaz, hogy Blitzstein nem valami erkölcsi tilalmat ostromol, mert csak a gyomra háborgatja, de ha egyszer vallási törvény, ne férjen hozzá csűrő-csavaró ferdítés. Ép e csűrés-csavarás uralkodó jellemvonás benne, mely végül egy komikus szofizmában csúszosodik ki. Panaszkodik »A gyomrom korog az éhségtől, pedig én nem eszek tréflit . . . nem bánom, egy kis szalonnát elszenvedek, *fogom gondolni, hogy kóser*«. Csak az élcz kedvéért van e mondasz szájába adva, mert Blitzstein sokkal éleseszebb, ravaszabb, semhogy — komolyan gondolja. Ravaszág az, s nem együgyűség. Az együgyű nem tud csürni-csavarni. Blitzstein felesége, Eszter, az ízléstelen, czifra ruházkodás bolondja, szemetszuró fényűzésnek élő hiú asszony, kit a köznép meglátva, joggal csinálhatta a közmondást, hogy »Zsidó asszonyon mindig fityeg valami«. Beszédje elárulja ravaszkodását, hogy hűtlenséget színelve, csal ki férjétől piperére valót; *de ez általános női vonás*, t. i. a nagy divatoskodás és ruha-kultusz; ebben nem kell ép a »zsidót« keresnünk. Még egy észrevétel. Hagyján az idegen kiejtés a bevándorolt zsidónál, a milyen tán Eszter is; de, hogy magyar környezetben, tősgyökeres magyarokkal társalogva, ily csunyal, idegenné gyúrt beszédet hallasson, melyben minden második szó magyarul ragozott zsidó-német jargon — ez az írónak hatást vadászása, ízetlenkedése. Ugyane külsőséget kell hibáztatnunk *Lukácsy* és *Balla Kálmán* »A zsandár« cz. népszínművében. Ábrahám, zsidó kocsmáros beszédjéhez a hozzá nem értőnek szótár kell. Idegen szomszédjaihöz segítségért kiabál; egy lélekzetre mennyit összehadar, s ebben mindössze *egy* magyar szó van; a többi héber és zsidó-német. A zsidó boltosnak párja a kocsmáros. A népköltészetben is ez a két főalak vonul végig. Ábrahámot

kirabolják; ez a népköltésben is mindig a kocsmárossal esik meg; mert a betyár kiszimatolja az értékest: *tehetősebbnek véli a kocsmárost a boltosnál*; annak sok bora, népes házatája jobban ingerli tolvaj-kivánságát. Boltost soh'sem foszt ki a zsvány. A kocsmáros biztos áldozat; rendesen halálra ijed, borzasztón gyáva. Így Ábrahám, még a tények elbeszélésében is alig bírja magát összeszedni; elmondja, hogy a rabló a pisztolyt »szívére irányította« (s ő a hasára mutat) s »pisztolylyal kérte kölcsön pugyellárisát«. De a halálveszélyben is megmarad kereskedőnek: al kuszik, de hiába. Mint a népdalban:

»Rongyos csárda, nics teteje,
Zsidó asszony lakik benne;
Zsidó asszony a lelketet
Hová tetted a pénzedet?
Tetejében a réz kongó
Fenekin van a sok bankó.
Közepében arany, ezüst,
Arra kérlek, főbe ne üss.

Micsoda akasztófahumorról írja körül Ábrahám a zsvány garázdálkodását: »pisztolylyal kérte kölcsön«; mindjárt hozzá tette volna, hogy — nem fizeti vissza. *Monostori Károly* »Utolsó kenet« cz. darabjában Seifenduft Áron révbérlőnek hamis dolgairól szól a historia. Sokoldalú, élelmes ember; élelmes — a gonoszságig. A révbérlőség hivatalos foglalkozása; ennek takarója alatt szabadon működik rossz lelke a házasság közvetítésben, orgazdaságban. Érdekes, hogy az ily falusi ember törzsfoglalkozása mennyi felé ágazik: mindenkit minden szükséglettel ellát, ügyes-bajos dolgokat rendez, csak hasznot hajtson.

Ezzel ellentétben igaz derék zsidó jellemnek van bemutatva az »*Árendás zsidó*« cz. népszínműben Blum Dávid, jóraváló kocsmáros, és magyar lelkű-nyelvű felesége, Záli. Blum Dávid pár jóízű megjegyzése mindjárt elárulja a zsidót: »Kilicizáltak a Balatonból, a kocsmából« . . . Záli erre panaszkodik, hogy »szíve már a Balatonhoz nőtt.« *Blum*: »Nű, majd odanő a Tisza mellé is.« Felesége bankódik, hogy nincs fiúgyermek; erre férje így vigasztalja: »Ábrahám Sárája 100 esztendő volt, mikor lett neki egy kis gyerek; te vagy fiatalabb, légy okos« . . . A nép bucsúzni jön hozzájuk: ezt megköszöni mondván: »Áldja meg kenteket is a Jehova«. *Nép*: Úgy szeretjük mi magukat, mintha tulajdon vérünk lettek volna

Olyanok maguk, mintha nem is zsidók volnának; az ifiasszony-
nak még a szava is olyan magyaros, akár a mienk. *Záli*: Az
onnan van, mert hát én kecskeméti zsidólány vagyok; ott
pedig meg nem ismeri ám a zsidót a magyartól a beszéde
után; az uram már egészen más; az mármarososi. *Nép*: Ilyen
derék zsidónk még nem volt; még a tiszteletes úr is kezét
szorít vele.« Itt a zsidónak tiszteletreméltó hazafisága meg-
pecsételve a közvélemény által. A nép ösztöne jobban megérzi
az igazságot, mint a félművelt okoskodó, vagy a rosszakarat.
Mesebeszéd, hogy a faja, vagy a hite miatt gyűlölné; csak
idegen szavaiban lát fogyatkozást, de hazafiságát nem vonja
kétségbe. Hát még a minden ízében magyar zsidóasszony, ki
büszke az ő teljes nemzetiességére, »mintha nem is zsidó volna«;
e megjegyzés csupán *beszédjének* helyességére vonatkozik. Csak
a helyi viszonyok tesznek különbséget a magyaros beszédben:
a hazafiság mindenütt egyforma. A kocsmáros az egész népnek
embere. Nemcsak egyesek, hanem az egész nép megfordul
ívójában; s a szüntelen érintkezés, barátkozás valódi atyafisá-
gos viszonyt teremt köztük; azért ismertebb alak s általános-
sabb népszerűség övezi a kocsmárosot, mint a boltost. Jólesik
látnunk ezt, a nép lelkébe fogadott zsidót, a józan, derék nép
közt, mely rokon érzését nem dogmák szerint, hanem az em-
berség s igazságszeretet mértékével szabja ki. Míg a nagy-
világi szellem örök divat gyanánt ápolja a zsidógyűlöletet,
addig a parasztnak természetes jóindulata az üldözöttet magá-
hoz öleli. Oh, az együgyű parasztja... még kérges tenyerével
gyöngédebben tud bánni, mit sok úri keztyűs kéz... Borzasztó-
n nevetséges epizód-alak Smüle, a mármarososi főlegényjelölt,
Bettinek kérője. Torz-viselete, zagya beszéde, tetszeni akarása
kacagztatóvá teszik don-juankodását. S mindez — a hozom-
mányért. Az ilyen nyomorultul kapzsi s kereskedéssé alacsonyí-
tott pénzházasság nem zsidó specialitás; társadalmi betegség
ez, a »józan« pozitív gondolkodású kornak nagyobb dicsősé-
gére. *Nincs igaza* tehát László legénynek, midőn így szól
Bettihez: »Nálatok ez így szokás; megegyeznek az apák, a
lányt nem is kérdik: annak engedelmeskedni kelle. Dehogy
csak a zsidóknál! Örök emberi ellentét ez, a világnak régi
baja, okozója annyi boldogtalanságnak, hogy a számító ész
teszik a szerető szív helyébe, s a szerelmet érdekek cserélik föl.

Érdekes esemény hőse Grün Móricz kocsmáros »*A Bor-
záné Marcsája*« cz. népszínműben. Kóbor színészek jönnek a
faluba; Grünék udvarában akarják felütni tanyájukat (ott van
hely is — bor is). Ezek a hivatalos ingyenélők; nemcsak a
színpad, hanem egyúttal az élet komédiásai, kik egy helyen
nem járnak kétszer, mert kétszer senkit sem lehet — rászédni.
Fél is tőlük a tapasztalt Grün Móricz; reális számításokra
berendezett elméje rögtön átlátja a helyzetet s kimondja véle-
ményét: »Ha nincs pénz, nincs oraság. *Péteri* (igazgató):
Meglesz. *Grün*: Nem adok a leszre, nem adok a vütra, adok
a vanra. Hun a pénz?... Ne legyen Mózes az én prófétom,
ha meg nem szoknek a kosszával!« Ime, Grün is jó próféta:
eltalálja a jövőt. — *Abonyi Lajos* »*Magduska öröksége*«-ben
sok zsidó szerepel: Grünhut Amsl csárdás és családja, de Záli
feleségén kívül a többi alig fordul elő. Az asszony beszédje,
viselkedése csöppet sem »zsidós«. Életbölcességét így tanítja:
»Szerezz vagyont, mert vagyonnal csak boldogabbak lesznek gyer-
mekeid.« Józan elv, mely a pénzt eszköznek s nem czélnek tekinti.
Férjének beszédmódja idegen. Általában a nők beszédje magyaro-
sabb, mint a férfiaké, mert ezt az üzleti élet idegenné keveri.

Budapest.

KECSKEMÉTI ÁRMEN.

(Befejezése a jövő számban.)

BENEDICTIÓ ÉS ÜDVÖZLÉS.

Berákhóth misnájának végén a következő hagyományt
találjuk: כל הותמי ברבות שבמקדש היו אומרים מן העולם (עדהעולם) משקללו:
המטין (מדוקים) ואמרו אין עולם אלא אחד התקינו שיהו אומרים מן העולם ועד
העולם והתקינו שיהא אדם שיואל בשלום חבירו במשם שנהא (רות ב') והנה בעו כח
מבית לחם ויאמר לקוצרים הן עמכם ויאמרלו יריכך הן ויאמר (שופטים ד') הן
עמך נבור החיל ויאמר (משלי כג) אל תבוח כי וקנה אמך ויאמר (החלים ק"ט)
עת לעשות לה חפרו חורתך הן נתן אומר חפרו חורתך עת לעשות לה.¹⁾
Világos ezen hely tartalma és felfogására nézve — a
végét kivéve — nincs is nézet eltérés. Két intézkedésről van
szó, a melyek közül az első a jeruzsálemi szentély áldásmon-

¹⁾ Az itt adott szöveg a külön misnakadásban foglaltatik, a melyből
a talmudé eltér. A főbb variánsokat zárjelben tettük hozzá. Rabinovicz
Dikdiké Szóferimja még több eltérést nyújt.

dásainak záróformulájára, a második pedig több bibliai helyre való hivatkozás mellett a közönséges érintkezésben használandó üdvözlésre vonatkozi

Ezen tudósítás alakja mivelhogy »intézkedések« vagy »rendelések« említettnek, azt eredményezte, hogy történeti jelleggel következésképp történeti beccsel ruházták fel. Ezt a jellemzőnyt történeti tények, adatnak tekintették, minek következtében nagyon természetes volt, hogy azon kort és az ezt jellemző vallásos mozgalmat keresték, hogy a történeti háttért, a melylyel a felhozott intézkedések összefüggésben állanak, kikutassák és megvilágítsák. Eme felfogás mellett föltételezték azt is, hogy a misna adatai szorosan egyívé tartoznak, mivelhogy egy történeti fonal köti őket össze. E körülmény tág tért nyitott sokféle kombinációnak és ötletnek.

Ezen tudományos keresésnél és megállapításnál a Czedukim és Minim kiváló szerepet visznek. A történeti homályban, melyet egyhiszem, a kutatók önmaguk teremtettek, ezek mintegy utmutatókkul szolgáltak, mivelhogy más felvilágosítást adható támpontok teljesen hiányoznak. A Czedukim vezették Geiger Ábrahámot (Kerem Chemed V, 102 köv. II.) de Saey adatainak alapján egy szamaritanus szektára, a mely keletkezését egy Dositheos nevű férfinak köszönhette és a mely eretnek tanokkal és ujitásokkal lépett fel. Ezen szekta ellenében tették volna azon intézkedéseket, melyekről a misna hirt ad.

Grätz ellenében (Geschichte IV, 458. lap, 15. jegyzet) a Minim által a Bar-Kochba korában helyeztette magát. Az első intézkedés, ugymond, még nem világos elötte; de a második kétségtelenül a zsidó keresztyének ellen irányult. Mint-hogy a zsidó keresztyének Jézust »Urnak« (= אֲדֹנָי, *zōqios*) nevezték, az utóbbi rendelkezésben valószínűleg megkülönböztető jelt akartak bevezetni, hogy megtudják, ki tart a zsidó Istenével és ki tart Jézussal.

A Geiger nézetét gyorsan elérte megérdemelt sorsa a Grätzé ellenben oly kedvező fogadtatásban részesült, hogy majdnem tudományos közkinccsésé vált, úgy hogy eredeti szerzőjéről is megfeledeztek.

Sem az egyik sem a másik nézetet nem kívánom behatóan bírálni, és pedig azon okból, mert a tárgy mélyebb vizsgálása után azon eredményre jutottam, hogy azon fölfevés,

melyből Geiger és Grätz kiindultak, merően hamis. Az egész probléma nem a történet, hanem az exegézis (midras, agáda) körébe tartozik. A szóban forgó rendeletek az exegézisből sarjadzottak ki, pusztán az agádikus bibliamagyarázat és fejtegetés termékei.

Az *intézkedés* csupán exegetikai jelentőséggel bír, mint-hogy eredete az Irás szavának magyarázatára vezetendő vissza, a *történelmi* jelentőségről tehát teljesen le kell mondania.

Ezt az állítást fogjuk a következőkben bizonyítani.

A misna tudósítása . . . כל התמי ברכות megállapítja első sorban a tényállást mikép hangzott eredetileg a jeruzsálemi templomban az utóbenedictió. Kérdeznünk kell, honét ered ezen tényállás, mily forrásból származik? Eredete azon megfigyelésben gyökeredzik, hogy a szentírásban a benedictiót a *legtöbb* esetben עַד עוֹלָם לעולם vagy עַד עוֹלָם ועולם szónak *egyszeri* említése jellemzi. De egyes helyek a zsoltsárokbán valamint Nehemiás és Krónikák könyveiben eltérnek ettől, a mennyiben בְּעוֹלָם עַד הָעוֹלָם ׀ szolamot tüntetik fel. Ez utóbbiak és köztük különösen e hely (Neh. 9. 15) קָוַם בְּרַבּוֹ אֵת דְּי אֱלֹהֵיכֶם מִן הָעוֹלָם עַד הָעוֹלָם a mely ujitásnak tetszik, felszínre hozták azon kérdést mi okból tértek el az *egyszeri* עַד עוֹלָם-tól és használták kétszer az עַד עוֹלָם szót a benedictióban?

E kérdést¹⁾ megvitták a tannák körében és ama magyarázattal oldották meg, hogy a עַד עוֹלָם עַד הָעוֹלָם ׀ szolásmód behozatala — önkény és tetszés ki lévén zárva — tekintélyes oldalról, tekintélylyel bíró testületből indult ki még pedig a tulvilági életet tagadó minim vagy czedukimmal való szembezállás okából. A misna intézkedése tehát nem tekintendő másnak, mint a szokásos és használatos, a szentírásban található benedictió

¹⁾ Hogy az egésznek velejét épen e kérdés képezi, világosan kitűnik a hiteles misnakiadások által megőrzött következő olvasatból: . . . הוּא אֲמַרְיָן מִן הָעוֹלָם (V. ö. Rabinovicz סופרים (קרקון) סופרים). Ezen olvasat különben ugyszólván *rejtély* volna, mert ilyen utóbenedictió egyáltalában nem is létezik. De nem azon fordult meg, hogy szószertint közöltesék az előbb használatos benedictió, amiért is a עַד עוֹלָם עַד הָעוֹלָם ׀ szolásmódnak csupán első fele választatot az előbbeni kor használatának jelzésére, ez által kifejezést akarván adni annak, hogy az egyszeri עַד עוֹלָם helyett most kétszeres használatot és *miért?* Az עַד עוֹלָם ׀ olvasat határozottan egy nem létező nehézség eltüntetésére eszközölt javítás.

formulájával szemben ujitásnak tetsző, formula megokolását czélzó *írásmagyarázatnak*. Hogy a magyarázat igen elmés, annál inkább el kell ismerni, mivelhogy általa a »két világról« szoló gondolat megerősítésére könnyen érthető és hatásos emlékszó alkottatott, a mit a Toszifta vonatkozással a misna szövegére a következő megjegyzésben emel ki: ומדיעין שיאין העולם הזה בפני העולם הבא אלא כפרוודור מפני טרקלין.

Teljesen csekély jelentőségű azon kérdés: tulajdonkép a minim vagy czedukim melyik szektája, melyik vallási pártja említettik e helyen. Mivel ezek mint rendesen az összes téves és eretnek tanok tipikus képviselői gyanánt szerepelnek. Jellemző ezen tipikus szerepeltetésökre a mondás: אדם הראשון צדוקי (Szánh. 38b)¹. Valamikor feltűnő lesz az is hogy a tulvilágot tagadó eretnokség Ezra és birodalmának (Rási: עזרא וסייעתא) korába tétetik, mivel köztudomásu, hogy az agáda terén az idő kérdése teljesen elenyészik. A מן העולם benedictió formulájára²) vonatkozó intézkedés megértése nem okoz semminemű nehézséget, ha annak ismerjük fel, a mi valóban, agádai magyarázat.

Áttérünk a második, az isten nevével, a tetragrammatonnal való üdvözlést tárgyaló intézkedésre. Ezen intézkedés bővítését R. Józsuá b. Lévi mondásában leli: של בריים עשו ביד של מטה והסכימו עליהן ביד של מעלה ואלו הן מקרא מגילה שאילת שלום בשם (Makkoth 23b; j. Ber. 14c; M. Ruth 2, 5) melynek értelmében a földi vallási hatóság behozta ujitások, a milyenek a megilla olvasása, a köszöntés isten nevével és a tizedeknek egyenletes szétosztása papok és leviták között, a földöntuli hatóság által is megerősítették.

¹ שלא יהו צדוקים אימיים: שלא יהו צדוקים אימיים: ולא תתורו זו מינות (Szánh. 38a).

² Mikép jártak el ezen utóbenedictiónál, arra nézve megegyeznek a tudósítások, hogy az előimádkozó mondotta azt, a hallgatók pedig felelték ששעיקר אצולנו אין ענין אמן במקדש אלא כך הו: ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם עד העולם ענין ענין Nem tehető fel, hogy ענין ענין helyett olvasandó: mert evvel sem az előző sem az utána következő nem egyezik meg. Nem valószínűtlen, hogy Maimuni e tárgyalásának alapul fekszik a borajtha szövege a Szóta 40b tudósítása alapján.

E háromszoros égi jóváhagyás mindegyike az írás szavából vezetettik le; az isten nevével való köszöntésnél ugyanazon szentirási helyek említettnek bizonyítékok gyanánt (Ruth 2, 5; Birák 6, 12) a melyeket a misna felhoz az intézkedés megokolására. Ámde Abáji Józsuá b. L. ez állítására vonatkozólag azt az érdekes kérdést veti fel: Ki szállt fel az égbe és visszatérve hirt hozott erről (מאן סליק לעילא ואתא ויאמר)? De maga adja meg a választ is: Ez csak írásmagyarázat (קראי קא דרישיגן). E válaszbán a hagyományos írott emlékek megértésére és megismerésére nézve fontos elv, jelentőségteljes principium rejlik. A mit Abáji az intézkedés égi jóváhagyásáról állit az teljes joggal áll az intézkedésről, hogy t. i. az írásmagyarázathól nőtt ki, a minél fogva historiai értékre igényt nem támaszt. Ugyanaz a viszony áll itt fenn, mint a misnában említett első az exegezishez tartozó intézkedésnél, a melylyel egyébiránt a mi intézkedésünk, ha e közös vonástól eltekintünk, semmikép sem függ össze. A minim és czedukimnak, a kik a benedictió formulájánál jelentékeny szerepet visznek, e helyen vissza kell vonulniok, bármily kívánatos is volna jelenlétük, mert az írásmagyarázó tannak nem hivatkoznak reájuk azon kérdés eldöntésénél, melyet e feltűnő hely Ruth 2, 5 előidézett.

Mikép eredt ezen intézkedés az írás szavából? Feltehető hogy Boáz köszöntése embereinek az isten nevével m. p. a tetragrammatonnal és valószínűen a visszaköszöntés is isten nevével, nagyon megbotránkozattatta az embereket. Hisz az isten nevének említése okvetlen szükség hiányában szigoruan meg volt tiltva, hát még a tetragrammaton a melynek kiejtése még a szent iratokban és az istentisztelet aktusainál is helytelenítettett. A tetragrammaton volt az úgyszólván kiejthetetlen. Mikép juthatott Boáz — különben is kimagasló személyiség — arra a gondolatra, hogy a köznapai forgalomban a köszöntés alkalmával a kiejthetetlen szót használja? Lehetséges-e, hogy Boáz ennyire megfeledezett volna az ősi szokásáról, ennyire vétett volna az ősi hagyomány ellen? Ez a nehézség sok elméldésre szolgáltatott anyagot és valami módon el kellett azt oszlatni. Történt pedig ez azon magyarázat által, hogy a vallási hatóság, a vallási tekintély magasabb intenczióktól vezetve azt az intézkedést tette: שיהא אדם

ישאל את הברו בשם — úgy hogy nem csak nem vétett az ősi hagyomány ellen, hanem ellenkezőleg a vallási hatóság intézkedésének szellemében járt el.

Ilykép világosan kiderül az intézkedés keletkezése, a mint az irás szavából kinőtt. De mik voltak a magasabb szándékok, a melyek a vallási hatóságot ez intézkedésnél vezérelték? Erről a misna nem nyújt kellő felvilágosítást, megelégszik csupán homályos *czelzásokkal*. De a tósziftában a következő a misnára is világosságot vető helyre bukkanunk: בראשונה שהיתה תורה משתכחת מישראל היו וקנים מבליעין אותה בניהן ... שנה' והנה ביעו ... (Ber. VII, 23 ed. Zuckermanl). Egy kifejezés nehézsége (מבליעין; másik variáns מבליעין) nem homályosíthatja el e szavak értelmét a felismerhetetlenségig.¹⁾ A régiek, a zsidóság íráskertató képviselői felölelték — sőt talán »elsülyestet-

¹⁾ Azt hiszem מבליעין annyit jelent mint »körülvenni«, »felölelni«. V. ö. Erubin 4, 6: מובלע בניהן ibid. 5, 2: מבליעין (v. ö. a párhuzamos helyet a tósziftában) *term. techn.* gyanánt; Ber. 31b מבליעין בין אנשים talán a »bekerítés«-re is lehetne gondolni, amivel a tórát megerősítették. A מבליעין olvasatot ellenben a hely *félreismerhetlen* tendenciájával ellenkezőnek tartom.

Nem lehet eléggé bámulni a magyarázat és emendatió termékenységén, a melyet ezen nehézkes szó előidézett. Áttekintést felőle Schwartz nyújt a tósziftában irt commentárjában. A maga részéről is hozzáfűz új magyarázatot és emendatiót. A fődologban Perls is egyetért vele (M. Zs. Szemle 1895, 348 l. »sonka borajtha«). A misnából átveszi a minim-ot — teljesen Graetz véleménye alapján — a minélfogva a tényálladék a következő: Bizonyos időben »elnyelték« מבליעין isten nevét de szemben a minim, a zsidókeresztényekkel behozatott a rendelkezés, hogy a tetragrammaton használatassék a köszöntésnél. Noha mindketten a dolog érdemében megegyeznek, eltérnek a szöveg emendatiójában és azért tanuságosnak tartom e helyen a különbséget feltüntetni.

Schwarz emendál

בראשונה משהיתה תורה משתכחת מישראל
היו מבליעין אותו ומשקלקלו המניין
התקינו שיהא שואל אדם בשם ...

Perls emendál

בראשונה משהיתה תורה חביבה על ישראל היו
מבליעין אותו ומשקלקלו המניין והיתה תורה
משתכחת מישראל התקינו שיהא אדם שואל ...

ték? — körükben a már már feledékenységbe induló tórát, mert a köszöntés alkalmával is behozták az istennevét. Ki van évvel mondva, hogy a nép a tórát nagyon elhanyagolta, és ezért annak vezérei készletve érezték magukat rendkívüli a hagyományjal ellenkező rendelkezéssel — ilyen az isteni név említése a köszöntés alkalmával — előlépni, hogy a tóra elhangyolgasának utját állják. Ez a gondolat más alakban is ki van fejezve (Ber, 14a): תני ר' שמעון בן יוחי אם ראתה את הבריות שנתאיישו: Erre czéloloznak a misnában említett utolsó versek is. Első sorban: ויאמר עת לעשות לה' הפרו: Továbbá: תבונה מה מעמיה אל תבונה ... Szent kötelesség isten és szent tanának hathatós védelmére kelni, ha megtámadtatik és megsértetik. Valjon R. Náchán (Tószifta: R. Méir) e vers megfordítása által לעשות עת לעשות azt a gondolatot akarta kifejezni, hogy a tóra érdekében még »rombolólag« azaz gyökeres ujításokkal is fel kell lépni, vagy ragaszkodva rendes értelméhez csupán a vers első felét nyomatékosabban kívánta hangsúlyozni, azt nem lehet eldönteni. Tény hogy Rabbá e verset mindkét irányban értelmezi.

Ezzel zárom a fejtegetésemet, a melynek czélja volt kifejteni, hogy a misna intézkedései az exegesis talaján sarjadtak ki, a miért nem alkalmasak históriai ismereteink gazdagítására.

Az általam kifejtett felfogásnál fogva szükségtelennek tartom ezt a magyarázatot bővebben kifejteni. Csak rá akartam mutatni, mily különös emendatiókra szolgáltatott alkalmat *egyetlen* nehézkes szó. Nem volna e helyén a régiek mondására visszaemlékezni: הכמים ההרו ברביבים? Geiger és Perlsnek »sonka borajtha« czimű czikkében kifejtett állításaira még e folyóiratban szándékozom visszatérni.

Versecz

DR. SZIDÓN ADOLF.

A SZENTIRÁS BETŰINEK SZÁMA.

Az ismeretes talmudi hely Kiddusin 30a szerint a »szó-fér« név onnét veszi eredetét, mert az írástudók megszámlálták a szentírás összes betűit.¹⁾ A »szófer« név ugyanazon magyarázata található még Chagiga 15b.²⁾ Ezen helyekből kittinik az, hogy a betűk megszámlálása legalább a tannaitikus korban tényleg megtörtént, mivel a hely Kiddusinban barajtha töredéknek látszik. De ha fel is tesszük, hogy a névtelenül hagyományozott etimológiának szerzője valamely amóra, akkor is minden bizonyossággal levonhatjuk belőle azon következtetést, hogy a betűk megszámlálása már ama korban ősi hagyománynak tartatott, mert különben amórának ilyen szómagyarázat nem jutott volna eszébe.

Már ezen körülményből is kiténik, hogy a pentateuchus és a zsolotárók betűszámának meghatározása és megállapítása, a miről az idézett hely szól, praetannaitikus vagy legalább korai tannaitikus terméknek tekintendő. Ha ugyanis a betűket legelőször a hagyomány fénykorában, a templom elpusztulása után, kezdték volna számlálni, akkor 150 évvel később — az idézett hely Kiddusinban legkésőbb 300 körülre tehető — még Babylóniában sem jutott volna valamely amórának eszébe, hogy ezen műveletet a »szóferim«-nak tulajdonítsa.³⁾ Ilyen

לפיכך נקראו ראשונים סופרים שהיו סופרים כל האותיות שבתורה שהיו אומרים ואין נתתן הציין של אותיות של סיה דרש דרש הציין של תיבות והתלה של פסוקים וכינסמה הווי מיני עיין דיער הציים של תהלים והוא יהום וכפר עין הציין דפסוקים.

¹⁾ V. ö. még איה סופר (Ézs. 33,18) שהיו סופרים כל אותיות שבתורה (Ézs. Száhn 106b. A pal. talmud más etimológiát ad Sekálím 5,1 (ed. Kroto-schin 48c) : אמר ר' אבהו כתיב משפוח סופרים וישבו יעבין (I. Krón. 2,55) מה : תיל סופרים אלא שעשו את התורה ספורות ספורות חמשה לא יתדמותו/דברים A számlálás tehát nem a betűkre vonatkoznék hanem a hagyományos tanokra.

²⁾ b. Sabbáth 49b olvassuk : מי לא אמר רבה בר בר חנה משה ר' a mit Rasi a mi helyünkkel hoz összefüggésbe. Kiddusin 30a minden valószínűség szerint borajtha. De ettől a feltevéstől is függetlenül akarjuk tenni bizonyításunkat.

előkeltezés csak akkor érthető, ha a származási idő oly távol fekszik a multban, hogy a reá való emlékezés teljesen megszünt, a mi pedig legalább két évszázadnyi időtartamot igényel.

Egy másik megfontolás is a betűszámlálás ugyanazon régi korára vezet bennünket. A pentateuchus betűinek közepe a zsinagógái tekercesken vav majusculum által jeleztetik. Már pedig, ha a betűk megszámlálása és ennek következménye a pentateuchus közepének jelezése, időszámításunk második századában még nem lett volna ismeretes, vagy csak az imént keletkezett volna, akkor ezen tényt nem jelezték volna külsőleg a bibliai szövegben, a littera majuscula alakjában sem, mert ez időtájt már meg volt állapítva a szent szöveg és nem volt szabad benne tudatosan semminemű változásokat eszközölni.

A reánk jutott adatokból nem határozhatjuk meg, hogy legrégebb időben a biblia mely könyveire terjedt ki ezen számlálás. De mivelhogy a megbeszélt helyen csupán a pentateuchusról és a zsolotárokról van szó, mivelhogy továbbá a betűk közepe csak e két könyvben jeleztetik nagy betűk által, közel jár az igazsághoz azon feltevés, hogy legelőször a pentateuchus, mint a törvénykönyv, majd a zsolotárók, mint az ima és ének könyve, számláltattak meg betűik mennyiségére nézve. Bizonyos, hogy a maszóréták legalább a talmud utáni időben, a többi bibliai könyv betűit is megszámlálták, valamint az alfabéta egyes betűit is, a melyeknek az egész szent írásban előforduló száma a Szaadjának tulajdonított költeményben található. Különös, hogy semmiféle idevonatkozó speciális adat ránk nem maradt; én olyat sehol sem találtam.

Másik sokkal nehezebb kérdés az, mennyi betű számláltott a tórában és mennyi a többi könyvben? A ránk maradt adatok e tekintetben jelentékegyen eltérnek egymástól. Magában a pentateuchusban van Elia Levita (Maszoreth Hamaszoreth III. bevezetés, ed. Ginsburg 136. l.) szerint 600,045; József del Medigo (Nobloth Chochmah végén) szerint kereken 600,000; Ben Áser (Dikdúk Hateamim 55. l.) szerint 400,945; a Manuel du lecteur (ed. Derenbourg 150 l.) szerint 400,900; Dr. Curtiss birtokában levő régi bibliai kodex (Baer-Stracknál, Dikd. Hat. 55. l. I. j.) szerint 305,607; Norzi (Minchat Saj, ed. Mantua) szerint a maszórai utójegyzetben a tórához 304,805; a maszórának Ginsburg Chr. D.-féle

kiadása szerint 290,136 betű. Ezen utolsó számot úgy kaptam, hogy összeadtam a »The Massorah« cz. maszórai szótárban minden betű elején található, a tórában előforduló betűknek számáról szóló, egyes adatokat. Sajnos Ginsburg elmulasztotta maszórai adatainak forrását megnevezni, a miért is nem tudjuk, honnan merítette e fontos számokat.

Ha eltekintünk a csekélyebb különbözetektől és csupán a kerek számokat vesszük figyelembe a következő három különböző adatot nyerjük: 1) 600,000; 2) 400,000; 3) 300.000. Lehetetlen, hogy e variációk tényleg eszközölt számlálásokból eredhethének, ilyen vastag hibák a maszórétak pontosságánál és precizitásánál egyenesen ki vannak zárva. Honnét ered tehát ezen számbeli adatok zürzavara?

Hogy szilárd pontot nyerjünk, a melyből kiindulva eltávolíthatjuk a nehézségeket, nincs jobb és egyszerűbb eszköz, mint az utánszámlálás. De minthogy a mi esetünkben nem arról van szó, hogy a részletekig pontosan megállapítsuk a betűk számát, hanem arról, hogy a legalább 100.000 betűnyi hibának nyitjára jussunk, véghez vihetjük az utánszámlálást a különböző pentateuchus-kiadások betűtartamának kiszámítása által. E célra a rendelkezésemre álló bibliai kiadások közül kiválasztok oly hármát, a melyek csupán a tóra textusát tartalmazzák. Első sorban ajánlkozok célunkra a bibliai társulat stereotyp kiadása.

Az én kézi példányomban (Berlin 1886) a pentateuchus szövege 150 oldalra terjed (+7 sorra); minden oldalon két columna van, a mi 300 columnát teszen ki; minden teljes columnán 38 sor van. Egy teljes columnában a 120a oldalon 1072 betű van; míg a 37 sort tartalmazó, de kevésbé sűrűn nyomtatott columnán 2a csak 997 betű van. A nem teljesen 74 sort tartalmazó 2. oldalon 1997, a sűrűbben nyomtatott 74 $\frac{1}{2}$ sort tartalmazó 120. oldalon 2087 betű van; mindkettő együttvéve tehát 148 sor és 4084 betű van. E szerint egy 37 sornyi columnán átlag 1020 betű van. A pentateuchus 300 columnáján tehát hézag nélkül nyomtatva 11400 sor (300×38) férne el. De minden egyes könyv elején és végén, továbbá a fejezeteknél, a szedárim- és parásóth-nál kisebb nagyobb hely üres maradt. Számításom szerint kiesett legalább: Genesis 129. Ex. 116, Lev. 137, Numeri 173, Deut. 89 sor; összesen 644

sor. Tehát az eredmény $11,400 - 644 = 10,756$. Ha hozzáteesszük a 7 sort, melyek a bibliai kiadás 151. oldalán vannak és az így nyert számot 10,763 elosztjuk 37-tel, szűken 291 columnát kapunk. De mivel mindegyik ilyen columnán 1020 betű van, a tóra össztartama: $1020 \times 291 = 296,820$ betű. Ugyanezen eredményre vezet a תורה הישנה הישנה címzet viselő, csak a pentateuchus szövegét tartalmazó, 1734-ből származó amsterdami kiadás alapján eszközölt számítás. Az egész pentateuchus szövege 266.5 oldalra terjed, minden teljes oldalon 32 sor van. Kiesett körülbelül 217 sor = 7.5 oldal; marad tehát 259 oldal. A 20b. oldal, a hol semmi üres hely nem maradt, 1179 betűt számlál; 56b. 1148-at; 92a. 1193-at. Átlag tehát $3520 : 3 = 1173$ minden oldalon; a betűk összege kitenne ennél fogva $1173 \times 259 = 303,807$ -et. Ha ebből levonjuk a betűket, a melyek a □ által jelezett zárt parásóthnál, és a költői részeknél kiesetek, a mit a számításnál nem vettünk figyelembe, végeredményül ezen számítás alapján is körülbelül 300.000 betűnyi összeget nyerünk. Harmadik kísérletnek használjuk a »Biblia Hebraica sine punctis etc. Amstelædami 1701«-féle kiadást. A pentateuchus szövege 148.5 oldalra terjed, minden oldalon két hasáb van, minden teljes hasábnak 51 sora. Üres hely nélkül a pentateuchus 15.147 (297×51) sort tartalmazna, számításom szerint levonandó ebből 610 sor, marad tehát 14.537 sor, a melyek 50-nel osztva 290.7 hasábot adnak eredményül. A 9b. két hasábjára (= 100 sor) 2250, a 10a-é (ugyancsak = 100 sor) 2152 betűt ölel fel; átlag tehát egy hasábon 1050 betű van. Végeredmény $290.7 \times 1050 = 305,235$ betű. Ha emez összegből is levonjuk a fent jelzett betű kieséseket, ismét körülbelül 300.000 betűnyi kerek számot nyerünk.

Hogy a nyomás mindenütt egyenletes, következképpen minden oldalon nagyjában ugyanakkora a betű mennyiség, kitetszik abból a tényből, hogy a pentateuchusnak traditionalis betű közepe majdnem ugyanazon a helyen van, a hol várjuk. תורה Lev. 11,42 a bibliai társulat kiadásában a 76. lapon (150 : 2) van, az ed. Amsterd. 1734-ben, a mely 133.5 kettős oldalra terjed, a 68b. oldalon és az »ed. Amst. 1701«-ben, a mely 74.5 kettős oldalra terjed, a 39a lapon. Hogy ez említett betűközép mind a három kiadásban egy-két lappal később

jelenik meg, mint a hogy a lapok számának pontos fele megkövetelné, onnét magyarázható meg, hogy a lapok első felére aránylag nagyobb hézagokkal bíró columnák esnek.

Bárhogy számítunk, akár lapok, akár columnák, akár sorok szerint; számláljunk meg több lapot és állapítsuk meg belőlük a lapok és sorokra kijutó betűk átlagos közepszámát a végleges minimális összeg nem lesz kisebb 290,000-nél és a végleges maximális összeg nem haladja túl a 310,000-et. Sőt a legmerészebb szövegkritikusnak legmesszemenőbb álmaít felülmúlva, szövegünk helyességének rovására még néhány ezer betűt rendelkezésre bocsáthatunk, hogy azokat tetszés szerint a végösszeghez hozzácsatolja, vagy levonja, a nélkül, hogy ez által a végeredményben lényeges változás állna be. Semmi esetre sem lehet 400,000-nyi összeget kihozni, 600,000-ról nem is szólván.

Vizsgálódásunk alapján már nem lehet kétséges, hogy az egyedüli, megközelítőleg helyes adat csak az lehet, a melyet Norzi és Dr. Curtiss régi bibliai kézírata nyújtanak, a mely utóbbi szerint a betűk száma 305,607-et teszen ki. Már most az a kérdés, mikép keletkezett a többi egymástól annyira különböző hagyomány? Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy ezen nehézségeket kielégítőleg megoldhassam.

Az épen említett adat így hangzik. 1. שכנסו האותיות של תורה (D. H. 55. 1. I. j.); 2. Levitánál (M. Ham. ed. Ginsb. 136. 1.) ilyen alakja van: ומספר אותיות של כל התורה ששים רבוא וארבעים וחמשה ואמרו יש סי רבוא (Nobl. Chochmah végén) 3. Norzi (Minchát Saj. Deut. végén) így ír: מנן אותיות של ספר תורה שד אלפים ותת מאות וחמשה.

E három adat identitása a főösszegre nézve szembeötlő. Levitánál, illetve a forrásban, melyből adatát merítette, שלשים רבוא helyett olvasandó רבוא ושים רבוא. A שלשים רבוא pedig ש"ר-ből keletkezett, a mely nem más, mint a Norzinál található ש"ד. Ennélfogva az összes adatok visszavezethetők a Norzi által említett. ש"ד (=304,000)-ból lett ש"ר, ebből a régi bibliai codexben שלשים רבוא és végre Levitánál רבוא ושים רבוא.

Hátra van még azon kérdés eldöntése, mikép keletkezett a Ben Asér és a Manuel adata? Az egyesekből 45 következteni lehet, hogy itt is ugyanazon jegyzettel, habár romlott

alakban, állunk szemben. Független számításnál ugyanis alig jött volna ki mindkét esetben ugyanazon szám 45, annál kevésbé, minthogy az ezresekben a különbözetnek kerek 100 (300 : 400)-at kellett volna kitennie. Nagy valószínűséggel fel lehet tenni, hogy Ben Ásér, vagy pedig másolói ש"ד-ת (=7=304,000) feloldották ותשע מאות (7=) ש"ד-ת. Ezen feltevésszerűen az eredeti adat: ש"ד-ת (ש"ד=ש"ש-תשע) hangzott volna, a mi = 304,045; ebből lett Levitánál רבוא ושים רבוא (7=ש"ד=ש"ש-תשע); Ben-Ásernél: (7=ש"ד=ש"ש-תשע) רבוא ושים רבוא; és úgy a Manuelben: ותשע מאות אלף ותשע מאות וארבעים וחמשה; az ארבע מאות אלף ותשע מאות וארבעים וחמשה pedig kiesett; a Curtiss-féle codexben שלשים רבוא; e szavakban ותשע אלפים ושים מאות ושבע; a melyek a következő betűkkel ת"ד ת"ד fejezhető ki, rejlik a Norzi 805-ös száma. Talán ה (=800)-ból lett ה"ה vagy חמשת és a százások helyett az ezresekre vonatkoztatott, mert ש"ד-nek egyeznek az ezresek számára.

Ákár elfogadtatnak ezen a részleteket illető feltevéseink akár nem, a fődologban remélhetőleg mindenki egyetért velünk, abban ugyanis, hogy a különböző adatok egyetlen egy adatnak corrupált variációit tüntetik fel. Ez esetben minden kétségen felül áll, hogy ezen adat a főösszegben 300,000-et, vagy 304,000-et mutat fel. A mi számításunk is azt eredményezte, hogy a pentateuchus tényleg körülbelül 300,000 betűt tartalmaz. Ezen bizonyítás ellen felhozhatók csak a Ginsburg »Massorah«-jában foglalt részletes adatok, a melyeknek összeadása nem ad többet 290,136-nál.

De nem kerül nehézségekbe bebizonyítani, hogy ezen részletes adatokba hibák csuszta be. Némely betűre nézve ugyanis oly csekély számok állíthatnak fel, hogy lehetetlen ezeket igazaknak elfogadni. Különösen feltűnők ezek: א = 1634; ב = 2105; ג = 2200; ד = 1843. Ezen összegek könnyebb megítélése végett, hasonlítsuk őket össze ama számokkal, a melyek az egész bibliára állíthatnak fel ugyanazon betűkről. A következő összeállítás, a melyben az egész bibliára vonatkozó számok elől állanak, szemléltethető teszi a számsorozat közti viszonyt: א 38,218 : 1634; ב 29,537 : 2105; ג 22,867 : 2200; ד 13,580 : 1843.¹⁾ A pentateuchus bizonyára nem tesz ki sok-

¹⁾ Az egész bibliai betűi számai tudvalevőleg a Szaadja-nak tulajdonított מנן בניי ez. költeményben említettnek. E költemény gyak-

kal többet, mint az egész bibliának negyed részét, ámde alig hihető, hogy az összes beth-ek csupán 24-ed részét foglalná magába; többé kevésbbé kedvezőtlen a \beth és \daleth -nél is a viszony. Nem lehet hallgatással mellőzni, hogy a rés-nél fordított viszony észlelhető: biblia 22,147, tóra 18,106. De habár az utóbbi szám nagyon is felülhaladja a valószínűséget, még sem fedezheti a többi betűnél észlelhető hiányt, a miért is minden valószínűség szerint ajánlatos lesz a főösszeghez 10—15,000 betűt hozzácsatolni, a mi által itt is 300—305,000-nyi végeredményt nyerünk.

Ezen végeredményt nagyjában a pentateuchus szavai számának a megvizsgálása is megerősíti. Ez a szám ugyanis a Dikdúké Ha-teámim (54 l.) Manuel du Lecteur (150. l.) és Guisburg (III. 301a) szerint 79,856-ra, Norzi (pentateuchus végén) szerint 79,976-ra, mondjuk kerek számban 80,000-re rug. Egy szóra ennél fogva átlag négy betű jutna, holott 400,000 betűnél minden szóra legalább öt, 600,000-nél pláne $7\frac{1}{2}$ betű jutna. Az utóbbi két tény a héber nyelv három-betűségénél fogva a legnagyobb mértékben valószínűtlennek látszik, mert, ha csak öt betűt engedünk minden szónak, az következnek, hogy a ragok, matres lectiones stb. a gyökállományt felülmulnák, pedig a valóság ennek ellene mond.

Igaz, kérdéses, mikép számláltattak a szavak, vajjon minden partikula külön szónak vétetett-e, avagy a következő szóval összetartozónak tekintett-e? Gen. 1, 1—2, 3-ben 469 szó van. Ezek közül 60 makef-fel van összekötve, köztük sok olyan, a mely valóságos külön szó létére a következőkkel összekapcsolatik. Ezek bizonyára különállónak számítottak.²⁾ Mivelhogy az említett szakasz 1815 betűt tartalmaz, egy szóra átlag inkább négy, mint öt betű jutna.

Nem szándék nélkül választottuk épen ezen szakaszt számításunk alapjául. Itt ugyanis ismét tapasztaljuk, mily

ran nyomtatott ki, v. ö. *Ginsburg* Chr. D. The Massoreth Ha-massoreth of Elias Levita, London 1867, 269. l. 1. j. (és *Ginsburg* III. 299.) de főleg *Derenbourg* J. Manuel du lecteur, Paris 1871, 139. s. köv. II. és 234. s. köv. II., a hol legelőször találunk az érthetetlen rimék megmagyarázására czélzó kísérletet. Ugyane számokat említi *Ginsburg* a »The Massorah«-ban is minden betű elején, tehát abból a forrásból folynak.

¹⁾ V. ö. alább II.-ban.

kevés kritikát gyakoroltak még valódi tudósok is a maszórai adatok fölött. Levita a Masz. Ham. III. bevezetésében (ed. *Ginsburg* 135. l.) azt mondja: a Beresith hetiszakaszban 1915 betű van.¹⁾ Ezen számot már Buxtorf kicsinyelte és kifogásolta (*Tiberias* 18 f. 43. l.). Ámde minden kétségen felül áll, hogy ezen adat nem a babyloniai, hanem a palesztinai Beresith hetiszakaszra vonatkozik, a mely 2, 3-nál végződik és 1815²⁾ betűt tartalmaz. Ezen tény, a mint az összefüggésből kitünik, kikerülte ugy Buxtorf valamint Levita figyelmét. A kétféle Szedárimról léteztek számadatok. A Buxtorf-féle bibliai kiadásban a Genezis végén található egy adat, a melynek értelmében a betűk száma 4395 tesz ki. A mint már Buxtorf is (*Tiberias* 43) helyesen megjegyezte, ezen szám csak a Vajechi hetiszakaszra vonatkozhatik.

Látszik ebből, mily félreértésekre és összetévesztésekre adtak alkalmat a hagyományozott számok. Szem előtt tartva ezen tényt, áttérünk a szentirás betűinek összegéről szóló adat vizsgálatára. A már említett Szaadja-féle költeményben 792,977-nek mondatik az összeg.³⁾ A mint már *Derenbourg* helyesen megjegyezte, nem egyeztethető össze ezen szám ama adattal, hogy a tóra magában 400, 900 betűt tartalmaz, mint-hogy a pentateuchus alig tesz ki a biblia negyed részénél többet. A két adat között fenforgó ellmondást csak fokozná, ha magának a tórának 600,000-et foglalnánk le, de nem osztlik el akkor sem, ha a mint bebizonyítottuk, a 300,000 kerek

¹⁾ והאותיות ברשית בראשית אלף ותשע מאות והמשה עשר סימן א"י מ"ו Baer (Orient XII. [1852] 202. l. jegyz.) א"י-ת"ו-t א"י-ת"ו és א"י-ת"ו-t א"י-ת"ו-ve változtatja. Beresith-szakaszban ennyi szó foglaltatnék; a betűk száma ellenben 7213 lenne, a melyet ezen emlékeztető szó א"י א"י א"י fejez ki. Kár, hogy Baer az olvasót nem tájékoztatja forrásáról.

²⁾ א"י א"י א"י helyett א"י א"י א"י olvasandó. Mily könnyen tévesztendő össze א"י א"י א"י el, látszik abból, hogy Baer (i. h.) is egyszer א"י-t א"י helyett.

³⁾ Man. 149. l.: כלה מנין האותיות שבמקרא כולם הכפופות והפשוטות: שבע מאות אלף ושנים ושמנים אלף ושבעה ושמנים אות סימן ר"ש וצ"ב אלף ושנים ושמנים אלף ושנים ושמנים אלף ושבעה ושמנים אות ושנים ושמנים אות ושנים ושמנים אות. Ezen végösszeget nyerjük tényleg, ha összeadjuk a *Ginsburg* »The Massorah«-ban található minden egyes betűről szóló számokat. De ott l. 613 helyett 614 helyett; továbbá Man. 144. l. 4. sor a »The Massorah«-ban hiányzik: המשה וא"י א"י. — Wormsi Anselm, סיני לתורה, Frankfurt. M. m. 1766, 15b l. 815.280-at említ, mert egy adatot kétszer számlált. v. ö. Man. 148. l. 16. j.

számban állapodunk meg, mert ezen összeg levonása után, a próféták és hagiografák számára csak 492,077 maradna hátra, holott ezek együttvéve majdnem háromszor nagyobbak a pentateuchusnál, tehát 792,077 betüt kellene nekik egyedül tartalmazniok.

Valóban így is van. Egyetlen pillantás a különböző, tisztán a héber szöveget tartalmazó biblia kiadásokra meggyőz bennünket e tényről. A pentateuchusnál alkalmazott eljárásunk szerint alapul véve a bibliai társulat kiadását számításunk a következő.

A 605 oldalból a pentateuchusra 150 esik, teljesen üres 8, marad a próféták és hagiografákra 447 oldal=894 hasáb. Kiesett a könyvek elején és végén, fejezeteknél stb. számításom szerint körülbelül 2180 sor, a mi megfelel=58 hasábnak, a hasábot 38 sorával véve. A próféták és hagiografák tehát 894—58=836 hasábot ölelnek fel. Sok oldalon csak 37, helyyel-közzel csupán 36 sor van; továbbá nem vétettek figyelembe a sorok között található be nem nyomtatott hézagok. Ha a kiesést egy columnán átlag egy sornak számítjuk, a mi inkább kevés mint sok, és így összesen 900 sort levonunk, kereken 37—37 sorral bíró 830 hasábot nyerünk a próféták és hagiografák számára. Egy ilyen columnán, a mint már fent megjegyeztük, átlag 1020 betű van, ennél fogva az egész betűállomány a próf- és hag.-ban = $(1020 + 830) = 846,600$. Ezen számítás természeténél fogva nem pontos, felvehető 10,000-ekre menő különbség, de semmi esetre 100,000-ekre. Ha már most az egész bibliában kereken 800,000 betű volna, akkor a próf. és hagiogr. számára csak 500,000 maradna, a mi teljesen ki van zárva.

Sokkal egyszerűbb és pontosabb a számítás a Biblia Hebraica sine punctis (Amstrd. 1701) nyomán. Az összes könyvek $292\frac{1}{3}$ kettős oldalnyi terjedelmet foglalnak le = 585 oldal. Ezekből a szent írás három része közt és egyebütt 10 l. maradt üresen, tehát $585 - 10 = 575$ l. = 1150 hasáb. A 1150 hasázból a tórára esik 298, és a többi 852 próf.- és hag.-ra. A pentateuchusra nézve, mindig kerek számban szólva, 300,000-et kaptunk eredménykép, a minél fogva a próf.- és hag.-nak 850,000 kellene számlálniok. Ámde ezeknél a könyvek kezdetének és befejezésének rovására, — minthogy itt 34 könyvet állunk szemben, ugyanis; Sámuel, Királyok, Ezra és Kró-

nikák két-két könyvvel és a 12 kis próféta, — aránylag több üresen maradt hézagot kell levonnunk; továbbá a legtöbb könyvben kisebb terjedelműek a fejezetek mint a pentateuchusban, a mi által azok felosztásánál szintén több üres hely vétetett igénybe.

Ezen két körülmény körülbelül 40—45 hasábnyi levonást tesz szükségessé, mi által végösszegkép kereken 800,000 nyerünk. A nagyság arányát tóra és PH között 3:8 fejezi ki híven és nem 3:5.

Azon meglepő eredményre jutottunk, hogy a többször említett rimes költeményben előforduló betűösszeg csupán a próf- és hag.-ra vonatkozik a pentateuchus kizárásával. Az egész bibliában tehát nem 800,000, hanem 1,100,000 betű van. A hiba forrása valószínűleg a מִקְרָא szóban keresendő. Ezen szóval tudvalevőleg nemcsak az egész szentírást illeték, hanem ellentétben a tórával PH-t is.¹⁾ A kifejezés אֲתִירָה שֶׁל מִקְרָא látnivaló kiterjesztetett az egész bibliára. Kitől ered az alfabéta egyes betűinek megszámlálása, nem ismeretes; ép úgy bizonytalan, ki a többször említett rimes költemény szerzője.²⁾ Azért nem is lehet eldönteni, vajjon a versíró a neki hagyományozott betűszámokat az egész bibliára, vagy csupán PH-ra vonatkoznak tekintette-e, a mi különben a főproblemára nincs befolyással. Manuel d. lecteur a számot mind a 24 könyvre vonatkoztatja.³⁾

Az egyes adatok szembeállítása teljesen meg fogja erő-

¹⁾ Ezen kifejezésről תורה ומקרא l. »Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből« cz. munkámat 21. l.; ily értelemben használta a szót még Ben Ásér is (v. ö. Masoretische Untersuchungen 50. l.). A megnevezés ezen módjához analógiát találunk a masszorában pl. Ex. 12,39-hez: צדה כל אורייתא דהר וכל קרייא מלא במיב. Hogy értendő ezen kifejezés, azt megmutatja אורייתא וכל קרייא és אורייתא וכל קרייא ellentéte (Frensdorf, Massoretisches Wörterbuch 366. l. col. b.). Itt ugyanis látjuk, hogy תורה ומקרא = תורה ושאר מקרא; a részletező jelentés a kihagyott שאר szóban, és nem a מקרא jelentésében rejlik, látható »Ochla ve-Ochla«-ból 60. sz. sz. בקרייא וחד בתלים וחד; az ellentétek tehát: מקרא és תלים, ami csak a שאר szónak מקרא-hoz való csatlóása által lesz érthetővé.

²⁾ V. ö. Manuel 234. s. köv. ll.

³⁾ 139. l. וזה הוא מספר כל האותיות שבמקרא שהוא ארבעה ועשרים פסוקים. Az utolsó négy szó a compiler magyarázó glosszájának benyomását teszi.

síteni abbéli állításunkat, hogy a 792,077 végösszeg kizárólag a szentírás utolsó két részének betűállományát tünteti fel. A következőben közöljük ezen adatokat Ginsburg Massorah-ja nyomán, a hol mindakét szám, t. i. az egész bibliáé, és magáé a tóráé, meg van adva, holott a többi forrás csak a költemény számait tartalmazza.

	biblia	tóra		biblia	tóra
א	42877	27055	א	24978	10616
ב	38218	1634	ב	32977	9873
ג	29537	2105	ג	8719	4352
ד	32530	7034	ד	13580	1843
ה	47754	28148	ה	20175	11244
ו	76922	30419	ו	20750	3975
ז	22867	2200	ז	1975	831
ח	23447	7187	ח	16950	2929
ט	11052	1812	ט	4872	1033
י	66420	31522	י	22972	4701
יא	37272	8616	יא	22147	18706
יב	10981	3362	יב	32148	15592
יג	41517	21612	יג	36140 ¹⁾	17960
יד	52805	14474			

A א, ב, ג, ד és ה betűkről már volt szó. Az első négy nagyon csekély számmal van képviselve, holott ה szerfölött nagyot mutat fel. Ha az első hasáb számai az egész bibliára vonatkoznának, akkor PH rendelkezésére csak 4041 ה maradna. Holott maga a pentateuchus 18106-al bírna, a mi teljesen ki van zárva. Ép úgy maradna az א-ból 15322, holott a pent. maga 27055-tel van képviselve. Ebben az esetben továbbá PH-nál többet mutatna fel a pent. ה, ל és ו betűknél. A többi betű összege is csak azon esetben felelne meg a nagysági aránynak, ha a pent. egyes betűösszegei a נקרא megfelelő számaiból nem vonatnak le, a miről könnyen meg lehet győződni a megfelelő adatok összehasonlítása által. Nem tudjuk, honnan merítette Ginsburg nagy maszorai munkájában az ide vonat-

¹⁾ Ginsburg, Massorah I. 33b s köv., közli a költeményt is ugyanazon számokkal és mégis 792,145 tünik fel végeredménykép. Ezen szám a ה melletti טמן-ból keletkezett tévesen. Helyesen ugyanis így hangzik az adat: ומני כל דלת שבמקרא שנים ושלשים אלף והמש מאות ושלשים, de erre következik הקצת אלף הקצת, holott תקל kellene. A 68 különböző felemeli a végösszeget 77-ről 145-re. — Más írás- vagy sajtóhiba

kozó adatokat és vajjon azoknak formulázása befoglaltatik-e forrásaiban? Az utóbbi esetben semmi sem ellenzi azt a fel-fogást, miszerint a שמקרא מנין כל ושתורה מנין כל állandó kifejezések elseje a pentateuchus második a próféták és hagio-gráfáknak számadatait jelezi: תורה = pent., מקרא = prof.—hag. E példánál is tapasztalható, mily fontos a források megnevezése a masszóránál. Jákob ben Chajim, Frensdorff S. és Ginsburg Ch. D. maszorai munkái megbecsülhetetlen segéd-eszközök de pusztán belőlük époly kevésbé tanulmányozható a maszóra, mint a talmud Maimuni Misne Tórájából, vagy akár a halákha Káro József Schulchan Áruhájból, és a bibliai iradalom Gesenius vagy másnak héber szótárából. Szükséges, hogy a teljes maszorai anyagforrás a kutatás számára hozzáférhetővé tétessék, mert a maszóra valódi megértéséhez nem lehet másként eljutni, mint forrásainak idő, hely és szerzők szerinti rendezése segítségével.

Az említett példák tanúságot tesznek arról, hogy nemcsak az egyes könyvek betűi, hanem az egyes szakaszokéi is megszámláltattak; legalább a pentateuchus szakaszai, még pe-

található ה-nél, a hol עני אלף helyett טל áll, de a végeredményre e hiba nem hatott ki. Eme számok pontosságában már Jair Chajim Bacharach is kételkedett (Resp. 272a), ki így nyilatkozik: כאלו רעה ה' דבר בו אבל מה עשה והיש מנחיש פרטי המספרים. Erre Kaufmann professzor utalt (Jewish Quarterly Review VII. 291. lap) és egyszersmind megemlítette, hogy Shapira az angol *Athenaeum*ban 2,626. szám (1878. február 23.) eltérő számú betűösszegeket közölt. Erre csak a czikk korrekturájában lettem figyelmessé és mind e mai napig nem volt módomban az Athenaeum említett számát megszerezni, úgy hogy ezen új számokat még nem tettem vizsgálat tárgyává. Kaufmann az általa kiadott Lazarus de Viterbo levelében az íráshibákat helyesen javítja ki, »Versus totius Pentateuci 5,045« kiigazítja 5845; »Gimel 29,637« kiigazítja 29,537; a Genézis verseinek számát 1634-ről helyesen 1534-re kevesbíti. Szó nélkül hagyja azonban ezen téves adatot: *Litterae omnes ipsius Genesis fuerunt 4,395* ép így azt, hogy Berésith hetiszakasz 1,915 betűt számlál. Pedig ezen adatok, amelyeknek hamis voltára már Buxtorf és Baer figyelmeltettek, Lazar de Viterbo viszonyára Levitához igen jellemzőek, azt mutatván, hogy L. d. V. szolgáilag követi Levitát — feltűnő a tévedéseiben is, annak daczára, hogy a pontozás és hangjelzés régiségére nézve nincs vele egy nézetben. Viterbo egyéb állításai is azt bizonyítják, hogy Levitát szolgálilag követte, de ezekről szólni nem tartozik e czikk keretébe. A Review 291. lapján 60,045, a tóra betűinek száma, kijavítandó 600,045-re, a mi szintén Levitára mint forrásra van.

dig úgy a palesztinai mint a babyloniai beosztás alapján. De ezen számok tudomásom szerint sajnos a már idézettek kivételével sehol sincsenek feljegyezve. Pedig azok, főleg a palesztinai szakaszokról szólók, még a bibliai kritikára nézve is nagy fontossággal bírnak. Egy-két példa található a talmudban és midrásban. Ismeretes a barajtha Sabb. 116a, a mely azt mondja, hogy a kis parása Num. 10, 35—36 85 betűt tartalmaz. Deut 4, 43 לבני-תולדות-גדולים-יג-72 betűvel rendelkezik a második ו-ت nem számítva,¹⁾ Izsák áldásában Gen. 27, 28—29 pedig 100 betű van;²⁾ A dekalógusban ו-ת-72 betűvel rendelkezik a második ו-ת-72 betű van;³⁾ Num. 6, 24—26 a papok áldása 60.⁴⁾ A maszóréták bizonyára minden egyes vers betűit is megszámlálták, a hogy némely összeállításból kitűnik.⁵⁾ Ezen, teljességre igényt nem tartó,⁶⁾ adatokból látható, hogy a betűk megszámlálása már régenté igen szokásos volt. De agádai magyarázatokra valószínűleg csak később kezdtek használni.

Nem zárhatom be ezen értekezést, a nélkül hogy ne figyelmeztessék egy rokon jelenségre a latin és görög bibliákban. A betűk és stichoszok megszámlálása már régi korban ezen fordításokban is otthonos volt. Sajnos nem vagyok abban

¹⁾ H. Juda Levit. rabba-ban 23. f. elején (ed. Wilna 64b lent) és a párhuzamos helyeken; Deut. r. 1. f. (196a) hibásan áll: **סוף הפרק**.

²⁾ Num. r. 13f. (108a. l.); 18f. (152b).

³⁾ Num. r. 18f. (152b), csak mesterkélten módon hozható ki.

⁴⁾ Ibidem.

⁵⁾ V. ö. pl. Frensdorff Massoretisches Wörterbuch, 377b.

⁶⁾ Gen. 49, 16—17=70 betű (Num. r. 14f. 121a. l.); Birák 15, 19 בלה-עין = 15 betű; a középkori íróktól itt eltekintünk. A Num. r. 14. fej-e, amely a legtöbb idetartozó adatokat tartalmazza, nagyon fiatal lehet (V. ö. még ib. 14f. 126a. l.). A törzsek nevei, a melyek a főpap mellvértjébe be voltak véve j. Szóta 7,4(21d29) és b. Szóta 36a szerint 50 betűt tettek ki. Ez az állítás azért is érdekes, mert azon kérdésre, hogy ezekben a nevekben csak 49 betű van, R. Jóchanan a jerusalmiban azt felelte: **בנימין דודותה מלא**. Minden 6 törzs neve 25 betűt számlált. Hogy miképen voltak a törzsnevek elrendezve, vita tárgya, amire a kommentátorok megnézendők. Az Áruach s. v. **מאה** (Kohut V. 64b.) a következőt idézi: **עולה למנין מאה** (Deut. 10, 12) **הוא** (Deut. 10, 12) **ימיה שכל הפרק הזה** (Deut. 10, 12) **אחתות**, amiből Norzi következteti, hogy **שאל מלא**, de kiadásainkban rendszeresen defectiva.

a helyzetben, hogy megnevezném azon adatokat, a melyek a kéziratokban léteznek még, mert az idevágó irodalom jelenleg nem áll rendelkezésemre. Csak azt a kérdést akarám megindítani, vajjon a héber biblia betűszámlálása nem adta-e meg az első lökést hasonló eljárásra a septuaginta ismerőinek és másolóinak? A görög fordítók és a kik ezen fordítást először használták és terjesztették zsidók voltak, nem lehet tehát a priori visszautasítani azon lehetőséget, hogy a görög bibliai szövegnek ép úgy meg voltak a maga maszórétái, mint a hébernek. Graux szerint a görög stichometria, következetesen a vele összefüggő betűszámlálás is a klasszikai ókor könyvkereskedőinek szokására megy vissza, a kik ily mérték szerint fizették a másolókat.¹⁾ De fordítva épúgy megfontolást érdemel a sejtélem, vajjon eredetileg a zsidóknál is nem-e a másolási bér meghatározása szolgáltatott okot, a biblia egyes könyvei, részei és szakaszai betűállományának megállapítására? Hisz ismeretes, hogy a másolók és correctorok a templomi kincstárból kapták fizetésüket.

Célunkra érdekesek a Berger 323 l. s köv. említette bibliai könyvek betűszámadatai, a melyek közül néhányat az általunk e pontra nézve előadott állítások illusztrálására és megerősítésére ide akarunk iktatni. A pentateuchusnak 523,063 betűje van, az oktateuchusnak (= Pent., Józua, Birák, Ruth) 663,027, az egész bibliának, az apokryphák kivételével 2, 105, 515. A prófétáknak és hagiografáknak tehát 1,582, 452 van. Kiténik a Vulgata ezen betűszámadataiból, hogy a pent. szorosan az egész szentírásnak negyedét teszi ki. A héber eredetiben szintén nem lehet más az arány mint körülbelül 1:4. Ha tehát a pentateuchusban 300,000 van kereken, PH-ban legalább 800,000 kell lenni. Továbbá következtethetjük a pentateuchusra eső 523,063 számból, hogy a héberben, a hol magánhangzók alig iratnak, 600,000 teljes lehetetlenség: a héber eredetiben nem lehet annyi betű mint a latinban. A Vulgata egész betűállománya kereken 2,100,000-re rug. Ha már most a héberben kereken csak 800,000 volna, azt kellene felténni, hogy a latinban a vocálisok miatt majdnem a három-

¹⁾ V. ö. Berger Sámuel, Histoire de la Vulgate pendant les premiers siècles du moyen age, Paris 1893, 316. s köv. ll.

szorosra emelkedik a betük összege, a mi képtelenség. Az eredmények, melyeket a pentateuchus betűállományára nézve egyrészt, és PH-éra másrészt találtunk, tehát ezen oldalról is erős támogatásban részesülnek.

(Befejezése következik.)

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

BRILL S. L. RABBISÁGI ELNÖK TALMUDI
LAPSZÉLJEGYZETEIBŐL.

— Harmadik közlemény. —

Sabbath és Erubin.

Ezen két traktátusra vonatkozó gazdag észrevételek közül — alig van lap, a melyhez hiányoznék, a javarészhez több is van — a következőket adjuk:

Sabbath 10a5: טריחותא למיטר המיניה az Aruch כרה czikk alatt az első szó helyett כריחותא-t olvas, a mi helyesebbnek látszik. Az ismertebb szó kiszorította a ritkábbat. L. Kohut Aruch IV. 317b.

11a5: Ezra 9,9 idézetben ולהעמיד הרבותי hiányzik a tárgyutató נח. Vajjon az előző נח hatása folytán esett-e ki, vagy tényleg így hangzott-e az eredeti idézet, nem dönthető el, mert az emlékezetből történt idézés mellett gyakran megeshetett, hogy ilyen kis szócska kifejejtetett.

11a: Rasi חולי szó alatt: הוא חולי איך המנולה והולך ומתייש בה: Szóta 6a elfordul והולכת ומתנונה, a mire Rasi megjegyzi: מכחשה. E szerint itt is valószínűleg olvasandó והולכת ומתיישבה. A mely a betűalakjából vett részletes kifejezés és annyit jelent »nyulni«, »terjedni« l. Aruch s. v. מתנונה.

16b: Rasi למיד bekezdő szó alatt azt mondja: לא ידענא: »nem tudom, hol van ez a hely«. A szóban forgó vita Kélím 11,1 misnájában található. A tószafóth למיד הביאה bekezdés alatt azt mondják: רשבינ טיל הני דכלים, a mihez szögletes zárjelbe hozzátételek (ed. Wien) בתיספתא. Ez fölösleges és helyesebb הכלים szót בכלים-re javítani és akkor magától értődik, hogy a misnáról van szó.

19b: הוה תלמידא דאורי בחרתא דאין כרבי שמעון שמותיה רב המטא: Erubin 63a fent, a hol arról van szó, hogy az itt nevezett városban Rab Hammuna adott véleményt (מ"א) ily kérdésekben, a mi kifogásoltatott. V. ö. tószafóth ibidem רב המטא kezdőszó alatt, a hol bizonyítva van, hogy két Hammuna létezett.

23b: Tószafóth ה"ה kezdőszóhoz lásd Széder Hadóróth מ"ה אבין czikket.

U. o. רבי ניטא רבי szavakkal kezdődő tószafóthhoz lásd הלת מ"ה שבעה טמן י"ב את מ"ה.

30b: כל תיה יושב לפני רבו ואין שפתותיו נמשות מר המניה שנאמר: Erre Luria (שיד השי"ס 5,13) שפתותיו שישנים נמשות מר עובר וכו' אל תקרי מר אל"ה מר (מהרש"ל) segítségével kiolvasható a tétel első fele, hogy a tudós ajkai myrrhát csepegtessenek, de hol van az, hogy az ellenkező esetben megégesse? Erre a kérdésre egy másik agadából lehet a feleletet meríteni.

Erubin 53b azt olvassuk: Midón R. Abahu okos nyelven (לישון חכמה) beszélt, így fejezte ki magát: ארתינו לפחמן ארקיטו: »szítsátok a tüzet, terítsétek el a paraszt és készítsétek számomra két éjjeli idő mondót (csirkét)«. Látjuk ebből, hogy יהבין a parázs jelentésével is birhat. Az Énekek Énekében az idézett vers után יהבין יהב következik, ezen alapszik הבינה »megégetni«.

33b: elbeszéltetik, hogy R. Jehuda, R. Jósze és R. Simon együtt ültek és mellettük ült Jehuda ben Gerim (prozeliták fia). Jehuda dicsérte a rómaiakat, mert tereket, fürdőket és hidakat létesítenek. Jósze hallgatott, Simon ben Jóchai azonban az önzést s erkölcsstelen motívumokat állította a fentiek megteremtésének rugójául. Juda ben Gérim elszólta és a római helytartóság megtudta a dolgot. Erre azt rendelték: Jehuda, ki dicsért, emeltessék fel: Jósze, ki hallgatott, internáltassék Zeforiszba, Simon, ki gyalázott, ölessék meg. Ezen elbeszéléssel ellenkezik Baba Meczia 84a4, hol Illés próféta azt mondja Jismáélnak Jósze fiának, ki a rómaiak szolgálatában állott: Atyád megszökött Asiába (אסיא), te pedig szökjél Laodiceába (hogy megszabadulj hivatalodtól). E szerint Jósze nem Zeforiszban volt internálva. Sőt úgy látszik, hogy Jósze is a rómaiak által reá ruházott has'n'ó hivatal elől keresett a szökésben mepedéket.

55b. A tószafóth מעבירם כתיב konstatalja, hogy a talmud gyakran eltér a mi bibliai szövegünktől és hivatkozik egy Jerusalmira, a hol a Birák könyvéből idéztetik, hogy Sámson 40 esztendeig volt bíró, holott a mi szövegünkben mindenütt az áll: és ő bíraskodott 20 esztendeig. A maszóra és a talmud közötti eltérést bizonyítják még a következő helyek: 1. Szanhedrin 103a, a hol II. Krónika 33, 13 לו יעתר לו idéztetik ויהיה לו és ehez azon kérdést füzi R. Jóchanan לו יעתר kellene, tehát iráshibáról nem lehet szó. 2. Bába Bathra 9a, a hol Ézsaiás 58,7 בששן כתיב פרוש: רולי olvassuk: הלוי פרוש לרעה להמדך 58,7, továbbá כתיב הלוי פרוש לרעה להמי 3. Nidda 33a tószafóth 2. והששן כתיב הלוי פרוש לרעה להמי 3. Nidda 33a tószafóth 2.

4. Erubin 2a, a hol tószafóth ezt mondja: דכתיב אל פתח: אולם הכית זה הבסוק אנו בשום מקום וכי אל מעתה 6. Berákhóth 61a tószafóth s. v. ונתן הכסף וקם לו azt mondja וילך אלקנה אחרי אשתו nem fordul elő a bibliában és ez okból törölni kell a talmud szövegéből. 7. Berákhóth 48a, Rasi s. v. דכתיב סלסלה ותיומך azt mondja, hogy Szirach könyvéből vett versről van szó (v. ö. מהרש"א az agádaí megjegyzésekben). 8. Erubin 65a בצר אל יורה kezdő szó alatt, a melyről Rasi megjegyzi, hogy ez a vers nincs a szentírásban, azt mondja, hogy ez talán Szirach-vers, a melynek a talmud többször idéz, mint pl. 9. Bába Kamma 92b. 10. Nedarim 37b Rasi s. v. את דהגר הוגר וילך יהושע בלילה 11. Megilla 3a tószafóth s. v. וילך יהושע בלילה azt mondja: »a talmud a bibliai helyeket rövidíteni és összevegíteni szokta« (v. ö. ugyanott 20a; Erubin 15a; Moéd Kátan 8a; Menákhóth 44b). 12. Szanhedrin 2a.

Ibidem: אף משה ואהרן כהטאם מתי. Ez ellenmondásban áll azzal, amit a talmud Szóta 13b állit: היום מלא ימי ושנתי ללמדך. E két hely kiegyenlítéséről lásd David Ibn Abi Zimra rezponzumait II 256 és Keneseth Haggedóla Orach Chajim 112c.

56b. R. Jehuda Sámuel nevében azt mondja: Midőn Salamon Faraó leányát nőül vette ezer fele hangszert hozott a házába, mutatván neki, hogy a különböző bálványokat mikép szolgálják velük. Az ezer hyperpolikus kerek szám, a melyet sokszor találunk a talmudban. Erubin 86a szó van a gazdag emberekről (בן מאה מנה), a kiket a patriarcha Iuda I. gazdaságuk nagysága szerint részesített a megfelelő tiszteletben (v. ö. j. Moéd Kátan III 10. רבי הוי מקור לבי).

(אלעזר וכו'). Jismael ben Jósze az egyikről azt mondja, hogy atyjának van ezer hajója a tengeren és ezer faluja a szárazföldön. Ehhez hasonlóan mondja a talmud Jóma 35b, hogy R. Eleazar ben Charzomnak ezer hajót és ezer falut hagyott az atyja örökségül. Jóma 11a az van elbeszélve, hogy valakitől, a ki Zeforisz felső piacán a mezuzákat vizsgálgatta, egy felügyelő (קדור = quaestor) ezer zuzt vett el, a mi csak tulzás lehet.

Nedarim 50b. Az összszezugorodott tojást főzi az ezer forintot érő szolgál, ezerszer teszi meleg vízbe és ezerszer hideg vízbe. Bába Kamma 83a ezer gyermek volt a patriarcha házában. 500 a tórát, 500 pedig a görög műveltség elsajátításával foglalkozott. Bába Bathra 75b szembeszökő tulzások vannak a jövőendő Jeruzsálemről stb. Ezek között bennünket a következő gematriával bélelt hely érdekel: אמר ריש לקיש עתיד הקביה להסיף על ירושלים אלף טפה גמאות אלף קבל מגדלים אלף לציני ברנות אלף ושני שילה טומפראות וכי. Itt az ezres szám annál jellemzőbb, mert nem abszolút számnak használtatik, hanem exponensnek. Szanhedrin 103b: משאנו אלף בני יהאדם.

104a. Tószafóth s. v. אל ל' יהישע idézi a Pirké d. R. Eliezerből, hogy R. Eliezer csak felnőtt korában kezdte a tóra tanulást, a mi talmudunknak, mely szerint már gyermekkorában foglalkozott vele Jósuával egyetemben ellentmond. Ezt a nehézséget úgy simítja el, hogy Eliezer tanult ugyan mint gyermek, de csak felnőtt korában foglalkozott vele (עסק — למד). Ezt a különbséget azonban az idézett helyen nem találjuk.

A talmud tekintélyei magukat epigonoknak érezték, a mi az ismert mondásban jut kifejezésre: Ha a régiek anyagok gyermekei voltak, akkor mi emberek fiai vagyunk stb. (Sabbath 112b.) Ennek a tételnek variatiói a következő hasonlatok, a melyek jer. Gittin VI. végén (48b Krotoschin) találhatók: R. Juda I. szerint az ő és a Rabbi Jósze nemzedéke között oly különbség van, mint a legszentebb és a legszentségtelenebb között בין קדוש הקדשים לבין הולין כך R. Jósze fia, R. Jismáel a következő hasonlattal élt: Mint arany és por között, olyan különbség van a mai és az atyám nemzedéke között בין רבי ורבי לעפר כך בין דורתי לדורתי של אבא.

118b. R. Jósze azt mondá, sohasem szegtem meg társaim szavait. Tudom, hogy nem vagyok kóhén, de azért ha társaim

azt mondanák: menj fel és mond el a papi áldást, megtenném (אם אמרים לי הבירי עלה לדיוקן אני עולה). Ezen feltűnő mondást megmagyarázza IIsaja; Traniból responzumaiban I. 149. szám (שינת מרדכי מטרין).

127a tószafóth *וְאָמַר דְּכַתִּיב וְאָמַר* bekezdés alatt azt mondja, hogy Genézis 18,3 *אָמַר* az Istenre vonatkozik, miről Sebuóth 35b vita van. Lásd erről a hajdani budai rabbi művét *אפריים אפרים* 64. szám.

139b: *אִם אָמַר בְּרַב הוּא*. Törlendő *וְ* és *וְ* és olvasandó »Abin bar Huna, a mihez összetevendő fent 66b és Zebáchim 62b.

145b: *שְׂדֵדְהָתָן וְהוּא נִמְר מְלֹאכְתָן*. Ebből kitűnik, hogy a misnában ezen szavak eredetileg nem állottak, különben nem lett volna helyén a kérdés: *הֲרֵינָה בֵּיא*, sem a felelet, sem pedig az *אֵין*, mert hiszen a misna minden verziójában befoglaltatik.

145b. Rasi s. v. *בְּלֶךְ* ezt a szót így magyarázza: *לְכָה לָךְ*. Ez a magyarázat egyedül helyes; ez illik Jebámóth 44a is *אֵלֶּה שְׂקִיצֵי הַלִּיטָן*. Ez az etymológiát adja Menachem di Lonzano, Maarich s. v. (ed. Jellinek), hivatkozáván jer. Jómára (42c Krotoschin), a hol tényleg négyszer fordul elő *וְ* *לֶךְ* *וְ* *לֶךְ*. Azonban ez a kifejezés is olvasható: *בְּלֶךְ* *אֵלֶּה שְׂבִמְתָךְ* (Chagiga 14a), a melyhez Rasi ezt jegyzi meg: *הַדָּל מְדַבְּרִיךָ* (Chagiga 14a), a melyből látszik, hogy ebben az összetételben *כֹּלָה* (= megszűnni) származtatta. Lipmann Heller, Tószafóth Jom Tóth Sabbath II. 5. s. v. *כַּחַם עַל הַיָּד* más magyarázatot akar adni. E szóról lásd folyóiratunkat.

Az újabbak között a prioritás mindenestre a főtiszteleendő urat illeti meg, habár észrevételét nem mint első adta át a nyomdának; továbbá látjuk utalásából, hogy a *לְכָה לָךְ* nem oly felfedezés, a minőnek némelyek előtt látszott.

151a lent: *בִּי נִשְׂאָ לְהֵאָרָא קָרָא נִיד וְאִיתָהּ*. Ehhez a kifejezéshez párhuzamos helyek: Jóma 4; Chagiga 4b; 5a; Nazir 23a; Szanhedrin 65b; 81a; 103b.

156a fent. Rasi s. v. *לְכָלֵּא* ezt mondja: *שׁוֹמֵר בְּרֵמֶזֶת אָבִי*. Ehhez lásd *שְׁבִיעָה* 17. szám 41. betű.

Érubin.

5a. A geometriai tószafóthhoz *לֹא דִפְתָה לֹא* lásd Lévi ben Chabib responzumaát 14. szám (23. lap.)

19a. Tószafóth s. v. *וְהֵאָרָא תִפְתָּה* azt kérdezi, hogy a Pesziktában nem számítja *קִיָּא* és *אִתְרֵאל*-t a Salamon nevei között? Megjegyzendő, hogy Ábóth de R. Náthán 39 végén előfordul *בֶּן יִקָּה*; Sir. rabba és Kóheleth rabba elején, továbbá Numeri rabba 10 *אִתְרֵאל* is előfordul. (Buber, Peszikta d. R. Kahana, ezt a Peszikta idézetet sem XVI., sem XXXI. lapon nem jegyzi fel).

21b szó van a nagy városok rosszaságáról: *אֵל הַדְּרֵי מִישְׁבֵּי*. *בְּרִיבִים שִׁישׁ בְּהֵן נוֹל וְעִינִית וּשְׁבוּעָת שׁוֹא וּשְׁבוּעָת שְׁקָר*. V. ö. Kethubóth 110b fent a misnát és a talmudot *מִיָּן שִׁישְׁבוּת בְּרִיבִים קִישָׁה* és Berákhóth 54a *הַנֶּחֱמֵם לְכַךְ מֵהַפְּלֵל שְׁתִּים וְכוּ*.

43a a talmud József ördögéről beszél, ki elmondta szombat este Pumbedithában azt, a mit Szurában reggel előadtak; ép így szól a talmud Peszáchim 110a *וְיִקָּה שִׁירָא*-ról. Látszik tehát, hogy az ördögökkel úgy érintkeztek mint az emberekkel és tanultak is tőlük. Jebámóth 122a szintén közölve van egy tétel: *לְמַדְרֵי יִתְנֵן שִׁירָא כְּבוֹיָא אִתְּ לֵהוּ כְּבוֹיָא דְּבִנְיָאָה לִּית לֵהוּ*. Az ördögöknek van árnyékuk, de árnyékuknak nincs árnyékuk. Világos, hogy *שִׁירָא* jelzője *וְיִתְנֵן*-nak, épugy mint *שִׁירָא*. Rasi azonban a második magyarázatban *שִׁירָא* szót a tételhez akarja vonni, a mi ellen már az is szól, hogy egyes számban áll, holott ebben az esetben plurális kellene.

53b Rasi s. v. *לְכַפִּיבוּשָׁה* azt mondja, hogy R. Abahu a Délvidék (דְּרוּם) tudósaihoz ment, mert azok nagyon bölcssek voltak. A *וְיִקָּה דְּרוּם*-ról szólnak még Jebámóth 62a *שְׁבוּרוּם* és Zebáchim 22b; tószafóth ibidem 23a kezdő szó *וְיִקָּה דְּרוּם*; Érubin 65b.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

ADATOK A JERUZSÁLEMI SZENTÉLY UTOLSÓ ÉVTIZEDEIBŐL.

A dicsérni való szép munka, melyet dr. Büchler Adolf a második jeruzsálemi templom utolsó évtizedeiről írt,¹ épen tartalmasságánál és fontosságánál fogva többszörösen

¹ Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzehent des jerusalemischen Tempels (a bécsi szeminárium második évfolyamában).

kihívja a kritikát. Én a magam részéről bővebben nem foglalkoztam a tárggyal, csak azon észrevételeket szeretném itt közzétenni, melyeket fél évvel ezelőtt, mindjárt a munka megjelenésekor olvasás közben tettem. Eddigélé tudományos bírálatot a munkáról csak kettőt ismerek, azt, melyet dr. B l a u L a j o s¹ és amelyet E p s t e i n Á b r a h á m² irt. Mindkettő nagyon mélyen behatolt a tárgyba és az adatok egész sorozatával bírálgatja és czáfolgatja B ü c h l e r állításait. Ilyen bírálatok mellett én eleve is lemondok a bírálásról és csak egy pár új adatot akarnék szolgáltatni úgy a munkához, mint a bírálatokhoz.

Már Epstein kiemeli, hogy Büchler kutatásai különösen tanulságosak a jabnei és lyddai iskolákra nézve. Azon kornak hirneves tanítói új megvilágításban állnak előttünk. Többek közt Büchler felsorol oly tanáknak, akiknek neve נַסן szóval van bevezetve, amely titulus szerinte nagyon homályos (32. l.). Pedig oly gyakori ezen titulus, hogy nem is tűnik fel idegenszerűnek. Úgy vagyunk ezen dologgal, mint azt a talmudisták közt jelezni szokták azon bonmot-val, hogy a kérdést az veti föl, akinek jó felelete van rá in petto. Büchlernek is jó felelete van reá, azt állítván, hogy az ily című törvénytudósok a jeruzsálemi szentélyhez »viszonyban« álltak. Büchler maga utal *Máté* evangéliumára, ahol XXIII. 9.³ ezen cím görögül (*πάτρις*) is előfordul.⁴ Én figyelmeztetem Büchlert még a *πάτρις* szóra, melyről S o p h o c l e s, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods* p. 339. a következőket írja: *Papa, father, a title given to bishops in general, and to those of Alexandria and Rome in particular.* A római pápa mai napig megmaradt. A megszólítás ezen neme bizonyára zsidó körökből ment át a kereszténységbe. Büchler még úgy is felhasználhatta volna ezen adatot, hogy épen a papok, vagy amint ő mondja, a szentélyvel viszonyban állók nevezettek apáknak. Ámde én sem

¹ *Magyar-Zsidó-Szemle* XIII, 64—77. és *Revue des Etudes Juives* XXXI, 143—154.

² *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* XL, 138—144.

³ A 10. versre való utalás bizonyára csak lapsus, mert abban nincs semmi idetartozó.

⁴ Tehát legalább az »értelme« világos.

ebből, sem Büchler adataiból nem vonnám ezen következtetést. A szeretett s tisztelt személyt apának szólítani oly természetes valami, hogy ennek okát kutatni sem kell. Ott van Elisa példája, aki Eljáhut apjának szólítja (II. Királyok II, 12). Ha jól tudom, e szokás mai napig is meg van a keleten. Természetesen azt lehet kérdezni, hogy miért viselik épen ama bizonyos személyek az נַסן czímet s miért nem a törvénytudósok többi nagy serege. Én a kérdést meddőnek tartom, mert semmiféle felelet sem illik reá. Mert rosszul teszi Büchler barátom, ha azt gondolja, hogy az általa felsorolt személyek elejétől-végig mindig ezen czímet viselik. Így p. o. nem áll az, hogy Jósze b. Doszithaj¹ csakis az נַסן czímet viseli, mert Genesis r. c. 78. 4. mindjárt יְיָ יִיבֵרֵךְ van, amely helyből és a párhuzamos helyekből egyszersmind az is kitűnik, hogy Abba Jószenak a mondásai nem mozognak mindig a szentély körében.² Előfordul ezen czím későbbi tudósoknál is, így p. o. יְיָ יִיבֵרֵךְ Deut. r. c. 4. 8. Lev. r. c. 5. 4.; וְיִיבֵרֵךְ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל j. Demai 24 a.

Mindezek után mondhatom, hogy Büchlernek következtetései, melyek az נַסן czimből folynak, ép oly tarthatatlanok, mint ahogy azt Blau egy másik nyelvi észleletére, az atya szerinti בֵּן-nel való elnevezésre, kimutatta.³ Sőt még azon distinctiót sem tenném, amit Blau tesz, hogy t. i. a rendes elnevezés az, hogy csak az apa neve tétetik ki és csak akkor találjuk az előneveket, ha az illetőnek a megtisztelő »rabbi« czím adatik. Azt vélem ugyanis, hogy a szokásos elnevezés mégis csak az illetőnek az előneve, s hogy kinek a fia; úgy van az többnyire a görögben s latinban is, és ezen nyelvekből még a zsidó emberekre nézve is be lehet ezen szokást bizonyítani. Ámde, hisz ez természetes valami s nem szorúl

¹ Jobb így írni: *Doszithaj*, mert mindig *Jod* nélkül van írva, aminek az oka az, hogy a görög Δοσιθάης hangjele előbbre tolatott, miután a szó synkopét szenvedett, ennél fogva aztán az első szótag hosszú.

² Csodálom, hogy Büchler nem vette igénybe Bacher művét, *Agada der Tannaiten*, II, 388. Az ott idézett Midrás Sám. c. 32 elejéből Büchler azt is láthatta volna, hogy נַסן csakis a tisztelt kifejezése: דַּבְּרֵי שְׂמֵעָהּ מִפִּי מֹשֶׁה לֹא אֵין stb. s nincsen semmi köze a szentély dolgaihoz.

³ *Szemle*, 70. l. (*Revue* 148.) Miért nem utal Blau a Bar-Kappára névre? — בֵּן זַמְרַיִם Szemách. 8. is; v. ö., továbbá בֵּן זַמְרַיִם j. Szánh. 18 c.

bizonyításra. Azon ősrégi társadalmakban, melyekben az *anyai* leszármazás volt a fődolog, tényleg nevezetik a gyermek és az illetőnek az anyja. Miért tértek volna el ezen szokástól éppen a zsidók? és különösen miért tértek volna el a bibliai használatától? eltekintve attól, hogy ezen szokás tulajdonképen mai napig is divik a zsidóknál zsinagógái ügyekben. Azt tartom tehát, hogy az ilyen nevek, mint p. o. *אלישע בן אבויה יוס בן יוער* stb. a legtermészetesebb s a zsidóknál mindvégig a legszokásosabb elnevezés; most már hozzájárul a czimezés: *רבי* tannáknál s Palesztinában amóráknál is; *רבן* a szanhedrin elnökeinél (vagy tán csak a Hillel családjából való tudósoknál); *רב* az amóráknál Babyloniában, ugyancsak itt a *מ*-féle czimezés, az *אבא* czím pedig, úgylátszik úgy Palesztinában, mint Babyloniában, úgy tannáknál, mint amóráknál.¹ Másnemű csoportosítás a czímek alapján alig lesz keresztülvihető, amiből kitűnik, hogy a kriterium csak háromféle: az ország, az állás, a tudás; kóhen, lévi vagy jisráél nem különböztetik meg czím által. Csak mellékesen vetem oda, hogy a »rabbi« czím (*רב*, *רבי*, *רבין*) talán csak azt illette, aki a »chaberim« szövetségben benne volt (*בין הברית*) vagy *הד* talán oly irástudókat jelentett, akik e szövetséghez nem tartoztak.

A templomról igen becses adatok maradtak reánk olyan irástudóktól, akik Sepphorisban laktak. Ezen adatok hitelességét bebizonyítandó, Büchler kimutatja, hogy Sepphorisban előkelő papi családok telepedtek le, a melyek sok hagyományt megőriztek a templomról. Büchlernek főtámasztéka azon leszármazási lajstrom (*גזלת יוסין*), melyet Jeruzsálemben találtak (j. Taanith 68a., Gen. r. c. 98.) s a melyben többek közt előfordul *בן יהודה בן צפורין*. Az egész bizonyítási eljárás ezen egy adaton alapszik. Már Epstein vigyázatra int e tekintetben s azt mondja, hogy a *צפורין* szó mindkét forrásban csak corruptela, mert egy genealogiában az ősnak a nevét várjuk, nem pedig a lakóhelyet. A dolog nagy kárára mind Büchler, mind Epstein nem vették észre, hogy az említett két forráson kívül van még egy harmadik forrás is, t. i. Tószeftha Arachin

¹ Érdekes volna megtudni, vajjon előfordul-e az, hogy az irástudó fiának a neve czím nélkül, az apáé pedig czímmel közöltetik, p. o. így: *אליעזר בן ר' יעקב*.

I, 15. A kérdéses szavak itt így hangzanak: *בית צפורין תימאים* (olv. *תמאים*), azaz: »a Czippór-ház Emmausból való« (l. különben Rapoport, *Erech Millin* p. 112, a mely tekintélyt kár volt figyelmen kívül hagyni); v. ö. M. Arach. II. 4. Ezen verzió nemcsak fényesen igazolja Epstein föltevését, hogy *צפורין* nem lehet helynév, hanem halomra dönti Büchlernek egész bizonyító rendszerét is. A Tószeftha alapján én most már a jeruzsálemi fent idézett szavait megfordítom s így olvasom: *בן צפור בן יהודה* (Ben-Czippór¹) Judeából való azaz Emmausból, mely nem volt messze Jeruzsálemtől; hasonlóképen a Genesis rabbában is: *בית צפורין* helyett olvasd: *בית צפורין בן יהודה*. Igaz, hogy Epsteinnak ellenvetése így is megmarad, mert a többi neveknél az ős van nevezve, nem pedig a származási hely, mind a mellett a dologhoz magához alig fér kétség.

Sepphorisról beszélvén, Büchler említi, hogy e városban létezett egy zsinagóga, melyet babyloninak neveztek (*בנישטא*). A Büchler adatait még gyarapítom egy helylyel: j. Megilla 75b. Büchler ezzel nem elégedvén meg, azt állítja, hogy *בנישטא דבולי* (j. Taanith 64a., j. Názir 56c.) helyett szintén így kell olvasni: *בנישטא דבבלאי*. Ezen állítást nem bírom elfogadni. Azt tartom, hogy *בולי* tulajdonnév, még pedig görög: *Boulis* és egy várost jelent Judea déli részén. Előfordul ugyanis *בולי דבולאי* j. Az. 43b. Ezen kifejezést összefüggésbe hozom azzal, hogy Judeában 24 törvényhatósági város volt, mely görög szervezettel, tehát *bulé*-vel is birt; így olvassuk azt j. Nedar. 38a, és j. Schebuoth 34d: *בולית היו בדרום*; (Peszikta r. c. 22 p. 41a ed. Friedmann hibásan *אלות*, Threni rabba II, 2 és Tanch. II. *ויקרא* s *מטות* azonban *עיינות*; v. ö. Aboth di R. Nathan Versio I. c. 20 p. 72. Schechter, b. Gitt. 37a, Lev. r. c. 19, Kohel. r. X, 16, Threni r. bevezetés No. 21., Cant. r. IV, 12.) Szó van azon görög érzelmű városokról, melyek sohasem fogták pártját a nemzeti ügynek és azért boszusan emlékeznek meg róluk a források.

Büchler egy külön fejezetet szentel annak a kiderítésére, hogy milyen nyelven beszéltek a papok a jeruzsálemi templom

¹ *צפורין* csak könnyítés, mert a másolónak ez ismertebb név, mint *צפור*; *בן צפור* = *צפורין* = *צפורין* = *צפורין*?

utolsó évtizedeiben.¹⁾ Arra az eredményre jut, hogy 63 előtt²⁾ az akkori kor viszonyainak megfelelően aramul, 63 után pedig pharisaeus nyomás alatt héberül beszéltek. Büchlernek bizonyítékai itten sem elegendők. Egyik főtámasza azon adat, hogy Simeon főpap szózatot hall a szentek szentjében *aram nyelven* (ובלשון ארמי שמיני). Ez utóbbi szavakra Büchler különösen nagy súlyt helyez, de kikerülte a figyelmét, hogy hasonló adat van oly alkalommal is, midőn sem papokról, sem szentélyről nincsen szó.³⁾ Az oka ezen stylusnak tehát nem a lehet a papoknak sajátosság nyelvezete, hanem ilyen volt a történetírás stílusa.⁴⁾ Nagyobb bizonyíték kedvéért fölemlitem, hogy Simeon főpapról más alkalommal *aram nyelvű* tudósítást birunk (Peszikta rabbathi c. 14. p. 65a, Friedmann és a párhuzamos helyek). Büchler, a ki mindenütt papokat szimatol, fölhozhatta volna thesisének bizonyítékául azt is, hogy b. Jóna 18a aramul van elmondva, hogy »két kab denárt vitt Mártha, Boethos leánya, Jannai királynak, mivel ez megtette Józsuá, Gamala fiát, főpapnak« (l. Thószafoth e helyhez; v. ö. Tósz. Jóna I, 14, s Threni rabba c. 1. 16). Büchler szerint e darab nyilván azért van aramul szerkesztve, mivel papról van benne szó; az én nézetem pedig az, hogy ez nem más, mint töredék egy elveszett történeti munkából. Hogy mennyire elégtelen Büchlernek bizonyítási eljárása, jellemzi azon körülmény, hogy az egy בריקא szóból, mely M. Jóna III. 1 és M. Támid II, 2, előfordul és melynek a jelentése nem is biztos, fontos történeti adatot következett.

Büchlernek a figyelme mindenre kiterjed, ami a papokat és a szentélyt illeti. Így több adat alapján bizonyítgatja, hogy szokás szerint a papok csak papi származású leányokat vettek feleségül.⁴⁾ Ezen állítást teljes mértékben bebizonyítottak

¹⁾ 60—67 l.

²⁾ Büchler szerint ugyanis 63 p. Chr. forduló pontot képez a templomi cultusz történetében.

³⁾ Büchler szerint ugyanis 63 p. Chr. forduló pontot képez a templomi cultusz történetében. Szemáchéth VIII; authenticusnak tartom e szavakat, habár hiányoznak b. Szánh. 11a; v. ö. j. Szánh. 18c.

⁴⁾ Lásd megjegyzésemet *Revue des Études Juives* XXX, 217.

⁵⁾ Büchler csak főpapokról szól, de a tételt bátran kiterjeszthette volna közönséges papokra is.

lehet tartani. Büchler maga idézi (161 l.) azon talmudi adatot, hogy nyolczvan papi testvérpár egy éjjel nyolczvan papi leánytestvért vett nőül; annál kevésbbé érthető, hogy miért nem használja föl Büchler ezen adatot is a fenti állítás megerősítésére, mert a legendai színezet őt ebben a másnemű bizonyításra nem alterálja. Büchlernek továbbá egy igen erős bizonyítékkal kívánnék szolgálni. Lev. r. c. 20, 10 (Tanchuma I. és II., אהרי 7) ugyanis azt olvassuk, hogy a főpapnak gyermekei nagyon válogatósak voltak a feleségválasztásban ארמי מה היו אומרים... אבתי כהן גדול ואני שני סגני כהונה אי יו אשה... הונח לנו; ezen adat bizonyára a második templom viszonyait tartja szem előtt. Van azonban példa reá, hogy izraelita leányok is papokhoz¹⁾ kerültek feleségekkül (M. Arach. II. 4).²⁾ Meg kellett volna azonban említeni, hogy ezen adat nem általános érvényű, mert R. Chanina b. Antignósz másképen tudja a dolgot. Ellenben hivatkozni lehetet volna arra, hogy T. Az. III. 10 szerint I. Rabban Gamliel Simeon b. Nethanel papnak adta a lányát.

Büchler az עדה קדישה jelölés alatt papi községet vél. Mint Büchlernek egyéb fejtegetései, úgy ezen észrevétel is csodálni való megfigyelő képességre vall, amely még a legapróbb részletekre is kiterjeszkedik. Blau számos új adattal megerősítette Büchlernek ezen állítását.³⁾ Legyen szabad a magam részéről is egy megjegyzést tennem. M. Edujoth VII. 8. emlitve van בניהם בן סנאי (Tósz. Ed. III. 1. סנאי Var. פניני). Minden jel arra mutat, hogy ezen ember azonos בניהם-vel, akit úgysis dicsérnek, hogy בן של קדישם a szentek fia! Ebből azt sejtem, hogy סנאי nem egyéb, mint a görög *Agros* (tulajdonnév) és éppen ezen az alapon mondják róla, hogy ő »a szentek« fia. Ezen Menachem a tisztaságról s tisztátlanságról beszél és alkalmasint pap volt (v. ö. M. Kelim V. 5.); ezen minőségében jól ráillik a »szent« jelző. Egyelőre az egész csak észrevétel akar lenni, talán ezen nyomokon haladva még jobban is ki lehet deríteni a dolgot. — Itt megjegyzem, hogy a Blau által kimutatott tény, hogy חסיד nem éppen a papokra vonat-

¹⁾ Itt nincs szó előkelő papokról, mint Büchler mondja, hanem egyáltalában papokról

²⁾ Általam már fent is idézve.

³⁾ Szemle 72. l. (Revue 150).

kozok, még kitűnik ezen helyekből is: b. Szánh. 11a (többször is **הו חסיד**), b. Sabb. 127 b. **בשעה בחסד אהר**.

Áttérek most Büchlernek egyik legmerészebb állítására, arra, hogy Máté evangéliomában foglalt úgynevezett jalkiáltások (c. 23.) a papság ellen irányulnak, daczára annak, hogy a kérdések fejezetben sohasem papok, hanem mindig pharisaeusok, írástudók nevezetnek. Epstein nagyon helyesen elutasítja ezen képtelen állítást s döntő érvekkel megczáfolja azt. Én a magamrészéről, mondhatom, szintén döntő czáfolatot hozhatok föl ezen állítás ellen. A kérdéses szakaszban ugyanis szó van arról is, hogy »kiszélesítik az imaszójaikat« (*παραύγουσιν γὰρ τὰ πνευματικὰ αὐτῶν*) 5. vers. Az egész talmudi irodalomból tudjuk, hogy a tefillin viselése jellemző pharisaeus szokás.¹⁾ Ugyanaz tűnik ki Szent-Jeromos állításából is (I. *A zsidók: Szent-Jeromos műveiben*, M. Zs. Szemle VII. 334.). Úgy áll ugyanis a dolog, hogy a papok nem is viseltek tefillint. A kézre teendő tefillinre nézve ezt világosan mondja a talmud (Arach. 3b.) **דוד**, de ugyanott úgy tüntetik fel a dolgot, hogy a fejre teendő tefillin sem látszott a papoknál a **בצנפת**, illetőleg a **צ"ן** miatt. Kritikai szempontból pedig bátran állíthatjuk, hogy a talmudnak ezen discussiójából tulajdonképen az tűnik ki, hogy a papok egyáltalán nem viseltek tefillint.²⁾ Miután pedig **ציצית** és **תפילין** együtt jár s történetük is egyenlő, állításunkat az imarojtokra is kiterjeszthetjük, és emiatt sem vonatkozhatik Máté 23. fejezete a papokra.

Az egész értekezésnek egyik legtökéletesebb része az, mely a templomi tisztokról szól. Büchler megakarván állapítani a sokszor nevezett **אמרכל** mibenlétét, hivatkozik az Ézsaiás XXII, 23-hoz való targumra, mely így hangzik: **ואממניה ואמרכל**, amire Büchler megjegyzi: ... »besagt also, dass der Schlüssel des Heiligtums in der Hand eines Amarkol genannten Würdenträgers sich befindet« (94. l.). Én azt látom, hogy a targum többet is mond, mert »Dávid házának kormányzása« (a szövegben **על שנתו**) nem lehet az Amarkól kezében. Ámde Büchler a targumnak ezen szavait egészen figyelmen kívül hagyja, holott

¹⁾ Büchler maga ezt a pontot nem érinti, de nem tehetem föl, hogy a szakaszt szétdarabolni akarná, holott az láthatóan egységes szerkezetű.

²⁾ Úgy látszik, arra csak a misna kötelezi őket.

ezen szavak rávezetnek bennünket a targum forrására. Lev. r. c. 5, 5 ugyanis ugyanazon szentirási vers a vitatkozás tárgya; R. Eleazar azt mondja, hogy Sebna főpap volt, R. Juda (Rabbi nevében) pedig azt mondja, hogy *Amarkól* volt. A targumban, mint az gyakran megesis, összefolyt a két nézet: **בבית** stb. az amarkólrá, **שילין** a főpapra vonatkozik.¹⁾ A midrásból még az is kitűnik, hogy az amarkól nem részesedett a szentelt tárgyakban; tehát nem volt pap, hanem izraelita (laicus). Ennél fogva nem írom alá azon szavakat, melyekkel Büchler ebbeli kutatását befejezi, hogy »helyesen ismerte fel« ezen templomi méltóságot, habár egyelőre a magam részéről nem állítok fel semmi más thesist. Büchler maga megjegyzi, hogy Zachar. XI, 13-hoz a prófétatargum a **יצי** = kincstáros szót amarkól-lal adja vissza, holott itt **ניר** volna várható; ilyen paraphrasticus értelmezésre tehát nem lehet építeni. Csodálom, hogy a gízbarra nézve Büchler már nem is tartja szükségesnek bebizonyítani, hogy papi tisztség volt; b. Taan. 29a nem bizonyíték, mert ott **נירין** mint Büchler maga is sejtí, nem szószerint veendő, hanem képletesen. Ép úgy nem tartom bebizonyítottnak, hogy a **ראש התיבה** papi személy lett volna, sőt »az egyszerűen mutatkozó és tetszetős eredmény is«²⁾ épen azt mondja, hogy a kirendeltségnek az első embere laicus volt. Ennek nem mond ellen sem Szifrá Num. §. 9, sem Szifra Lev. XIV, 11-hez, mert az első helyen nem a pap jelöltetik a szolgálatra, hanem csak általában papi felügyelet alatt történő cselekedetről van szó, és ennek alapján így magyarázandó a második hely is. — Teljesen elhibázottnak tartom azon felfogást, hogy **בעל הפיל** (Tósz. Kelim bk. I, 6 p. 569 Zuckermandel) vagy **הפיל** egy templomi méltóságot jelentene; a szót magát Büchler³⁾ még csak magyarázni sem próbálja, de azt is elmulasztja, hogy az elnevezés és az általa acceptált magyarázat között összefüggést mutasson ki. Valószínű, hogy **בעל הפיל** annyi mint »a bab (faba) embere,« azaz a **פאב** (פאבי) = *Fabius* háznak az őse l. *Perles. Beiträge zur rabbinischen Sprach und Sagenkunde* p. 6. Módomban van ehez egy kis bizonyítékot is szolgáltatni, mert M. Tohoroth

¹⁾ A Leviticus rabbát jól össze kell vetni a targummal.

²⁾ Büchlernek saját szavai (92 l.)

³⁾ p. 98, ahol igen gyorsan letárgyalatik a dolog.

VII. 9. *בן פילא רבי אליעזר בן פילא* helyett egy varians szerint így kell olvasni: *בן פיאבי*. — Végezetül megemlítem, hogy a *מִשְׁמֶרֶת* összetételéről igen fontos és részletes adatok vannak a jeruzsálemi talmudban (Taan. 68a), melyeket Büchler nem értékesített; itt többek közt az is mondatik, hogy az őrség fejei olykor degradálódtak családfekké (*בתי אבות*) (*ועמדו ראשי משמרות ועשו עצמן בתי אבות*).

Arról a viszonyról beszélvén, mely papok s leviták között fennállott, Büchler először is egy nehézséget vet fel (199. l.), azt t. i., hogy Nagy-Antiochus levelében, melyet Josephus közöl, szó van a szentély irástudóiról (*καὶ γραμματεῖς τοῦ ἱεροῦ*),¹⁾ amelyek az összefüggés szerint csakis leviták lehettek és mindannak daczára a rabbinicus irodalomban nyoma sincs annak, hogy a leviták ilyenek lettek volna. Ezzel szemben utalok azon többszörösen kifejezésre jutó nézettel, hogy a tanítók Lévi törzsből valók és különösen azon sajátosság körülményre, hogy Mózes, a leviták feje, kétszer igen nyomatékosan Izrael irástudójának nevezetetik (*בן ספרא רבא דישׂראל*) b. Szóta 13b).²⁾

Büchler ez alkalommal több adatot összehoz, amelyekből kitűnik, hogy a templomi éneket a papok végezték; azzal nem törődve, Büchler a templomi éneket kizárólag a levitáknak vindikálja. Ezen állítás, mely a haláchával akar megegyezni, épen a haláchával áll ellentétben, mert a halácha szerint, úgy kóhanim, mint leviták s izraeliták *okvetlenül* résztvettek az énekekben (*תני ריש הכהנים והלויים וישׂראל וישׂר מעבדי את הקרבן*) j. Taan. 67d, ahol a *ישׂר* mind a három kategóriára vonatkozik, mint az ott következő fejtegetés mutatja).³⁾ Ezzel természetesen nincsen mondva, hogy nem lett volna olyan ének, mely kizárólag a levitáknak volt fönn tartva.

Büchler egy szóval sem említi,⁴⁾ hogy a leviták is őrségekbe voltak osztva, amint kitűnik ezen szavakból: *מיכן למשמרת כהונה*; *מיכן למשמרת כהונה*; *ולויה שיהו כטיילין* j. Megilla 73b, R. Jósé b. Chanina mondása; ugyanaz tűnik ki Pseudo-Jonathanból Numeri XIX. 9-hez;

¹⁾ Büchler mindig csak íróknak fordítja a szót, pedig irástudókat jelent.

²⁾ Ez idő szerint nem tudom megmondani, hogy ezen kifejezés valamely targumból származik-e, vagy nem.

³⁾ V. ö. Büchlernek fejtegetését a laicusok énekére nézve (127. l.)

⁴⁾ V. ö. Blau, i. h. 73. l. (Revue 151.).

מִשְׁמֶרֶת לויא, melyet maga Büchler idéz (124. l., 2. jegyzet); úgyszintén III. Ezra VII. 9.

Azt veszem észre, hogy Büchler Graetz ellenében azt az emelvényt, mely oly sokszor említettik (*דיקן*), nem a papok, hanem a leviták álláspontjának hajlandó tekinteni (126. l.). A szokásos imakönyvekben a *פִּישַׁת הַקְּרִבְנֵת* után találatik egy *רבוֹן הָעוֹלָמִים* kezdetű ima, melyben e szavak fordulnak elő: *כְּהֵנִים בְּעִבְרָתָם וְלִוִּים בְּרוּכֵם וְיִשְׂרָאֵל בְּמַעֲרָם*; és valamivel odább: *וְלֹא לִי בְרוּכֵי*; ez megerősíti Büchlernek a nézetét. Ezen imadarabnak azért vagyok hajlandó némi bizonyító erőt tulajdonítani, mivel az ilyen imadarabok rendesen valami talmudi forráson alapulnak s talán e szavak is onnan származnak. És mivel már az imakönyvnel tartok, hadd említsem meg, hogy a három főünnep muszáf-tefillájának ezen szava: *לִוִּים* igazolni látszanak azon fenti állítást, hogy a leviták kétféle énekekben vettek részt.

Még egy pár észrevételem van azon arányra, mely a talmud szerint Jeruzsálem és Jerichó között fenforgott a templomi szolgálattelvő csoportok kiállításában. Először is figyelemzettém Blau tanár urat, hogy nem tanácsos az izraelitákból képződő csoportot *mismárnak* nevezni, mint ő teszi,¹⁾ mert a talmud, még azon helyen is, melyet Blau ez alkalommal idéz, az izraeliták csoportját *ammud*-nak (*עַמִּיד*) nevezni, és a terminus reá mindig csak *מעמד*. Ámde a kettő közt mégis van különbség: *מעמד* az csak az izraeliták kirendeltsége (j. Taan. 67d *המעמדות בעירון*), valamivel odább mindig csak *ישׂראל* említettik), *עמִיד* pedig egy kirendeltség kohaniták-, leviták- és izraelitákból, mely valamennyi mismár működése alatt Jeruzsálemben volt (*ועל כל משמר ומשמר היה עמוד בירושלים של כהנים של לויים ושל א* u. o. *ישׂראל*). Erre rögtön következik: *תני עשרים וארבעה אלף* „tanultuk, huszonnégyezer”, azaz az imént említett csoportosított papi, levita és izraelita állandó kirendeltség 24ezer emberből állott. Ezen huszonnégyezer ember egész Palesztinából rendeltetett ki. A borajtha most folytatja: *ועצי עמוד מיריהו* ezen szám, t. i. 24.000, azaz Jeruzsálemből magából kikerült ezen szám, t. i. 24.000, azaz Jeruzsálemben mindig tartózkodott annyi papi, levita és izraelita ember, hogy belőlük egy ammudot össze lehetett állítani,

¹⁾ Szemle 74. l. (Revue 151.).

Jerichóban tartózkodott annyi, hogy egy fél ammudot össze lehetett állítani. Ennyi lehetett a valóság. Most azonban következik egy kis nagyító hozzátétel: Jerichó is kibirt volna állítani egy egész ammudot, de, hogy tiszteletet adjanak Jeruzsálemnek, csak egy fél ammudot állított ki. A most következő szavak ehhez természetes folytatást képeznek: »A papok a szolgálatra, a leviták a duchánra,¹⁾ az izraeliták pedig önmagukban tanúsítják, hogy ők egész Izrael küldöttjei«, azaz nem kellett az ammudot a palesztinai összes városokból összerakni — mellékesen mondva, képtelenség is lett volna, mert ép úgy kellett volna kirendelteket venni Egyiptomból, Babiloniából és a többi országokból, — hanem az a tény, hogy izraeliták is vannak az ammudban, már is egész Izrael képviselétét jelenti. — Ezzel, gondolom, visszaadtam e helynek értelmét és nem szükséges rajta javításokat eszközölni, mint azt Blau, nem nagy szerencsével, megkísérelte.

A különbséget mismár s ammud között fönn tartva, nem fogadhatom el Blaunak azon nézetét sem, mely szerint a b. Taan. 27a-ban foglalt borajtha csak más kiadása volna a fent tárgyalt borajthának és a szerint módosítandó. A babiloni talmudban közölt borajtha nézetem szerint nem rejt magában semmi nehézséget, habár Epstein is alig bir vele boldogulni. Ime a fordítása: »Huszonnégy mismár van Palaesztinában, és tizenkettő [belőle]²⁾ Jerichóban: ha valamely mismárnak itt volt az ideje, hogy fölmenjen [Jeruzsálembe,] akkor mindig egy mismárnak a fele Palaesztinából fölment Jeruzsálembe,³⁾ a másik fél mismár pedig Jerichóból ment fel, még pedig azért, hogy ellássák vízzel és eledellel testvéreiket Jeruzsálemben;« azaz Jerichóban nagy papi colonia lévén, mely mezőgazdasággal foglalkozott, mindig úgy intézték, hogy a vidéki — Jerichót kivéve — mismárokból egy-egy fél és a jerichói mismárokból is egy-egy fél ment Jeruzsálembe; ekként a vidék is, Jerichó is évenként huszónégyszer küldött mismárt, de mindig csak egy felet. Nem látom be, hogy miért nem te-

¹⁾ Ezen adat is kikerülte Büchler figyelmét és megerősíti azon nézetet, hogy a דָּוִן a leviták álláspontja.

²⁾ Mintha állna עֲשֶׂה בִּירְיָהוּ, de anélkül is jó.

³⁾ E szavak, melyek tulajdonképen fölöslegesek, világosan utalnak arra, hogy az egész Palaesztinában elsórt mismárnak a fele ment fel.

hettek volna ilyen intézkedést; pláne ugy rendezhették, hogy minden mismár megoszlott a vidékre és Jerichóra, úgy hogy a kirendelés semmi nehézséget nem okozott. Büchler úgy ezen, mint a jerusálmi-féle borajthát minden nehézség nélkül megértette és csak egy kis változtatásra volt szüksége; szerintem azonban az sem kell, s még kevésbé Blau s Epstein változtatásai.

Végzetül megjegyzem, hogy a Blau által idézett borajtha, mely a négy papi törzset nevezi meg, megvan j. Tan. 68a is.

Mindezeket a dolgokat mindjárt Büchler művének olvasása alkalmával vettem észre és most csak kibővítettem megjegyzéseikkel Blau s Epstein birálatára; rendszeresen nem foglalkoztam a tárggyal és ez legyen mentségem, ha netalán hibás állításokat kockáztattam.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

IRODALOM.

AZ I. M. I. T. ÉVKÖNYVE.

(Kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, szerkesztik *Dr. Bacher Vilmos* és *Dr. Mezey Ferencz*, 1896.)

A második Évkönyv, mellyel immár az *I. M. I. T.* a hazai irodalmat gazdagítja, hasonmása az elsőnek. A dicséret és elismerés, mely a legszigorubb kritika mellett oly bőven kijutott az elsőnek, a másodiktól sem tagadható meg. Ugyanazon vezérlő elvek, ugyanazon irány nyilvánul mindkettőben. A zsidó tudomány minden köréből vett kérdéseknek és problémáknak népszerű irányban megirt fejtegetése, vallásos tartalmu költemények, zsidó tárgyú szépirodalmi rajzok és leírások képezik az idei Évkönyvnek is a tartalmát. Vallásunk eszméinek a zsidó történetnek és tudománynak ismertetése, a zsidó ismereteknek minél szélesebb rétegekben való terjesztése képezi kétségen kívül az Évkönyvnek félreismerhetlen főcélját, de e mellett szórakozást is nyújt belletrisztikai részeivel. Igaz, hogy tekintve zsidó vallásu magyar íróink nem csekély számát ezek készéges közreműködése mellett e tekintetben több lett volna nyújtható, de valódi rendeltetésének, népszerű zsidó tudományos jellegének az Évkönyv jelen alakjában tökéletesebben felel meg. Zsidó tárgyú és tartalmu tárczákat, novellákat, rajzokat igen gyakran olvashatunk minden felekezeti jellegtől távol álló napi és hetilapokban, ámde zsidó tudományos dolgozatokat a nagyközönség, ha az Évkönyvben nem, máshol bizonyára nem olvas.

Epen e szempontot szem előtt tartva nem kell azt kutatnunk, vajjon e tudományos dolgozatok mindegyike az eredetiség bélyegét magán hordja-e, nem szükséges fürkészniük, vajjon mennyiben vitte előbbre az Évkönyv a zsidó tudományt.

mert nem tudósok számára iratott, hanem a nagyközönség számára, hogy belőle merítse ismereteit a zsidóságot, főleg a magyar zsidóságot érdeklő dolgokról. De még a tudományos bírálatot is kiállja az Évkönyv, a dolgozatok legnagyobb része ez ismeretkört bőviti és gazdagítja.

A magyar zsidók története legjobban van képviselve. E szakba sorozhatjuk mindjárt az első »Ezer év előtt« cz. cikket, a melyben áttetszően vázolja *Dr. Bacher Vilmos* a zsidó nép állapotát ezer év előtt a három földrész különböző országaiban. Kiindul Babyloniából, a hol a gáoni iskolák virágoztak és a karaiták mindinkább elterjedtek, majd Palesztinán, a masszóreták hazáján, Egyiptomon, Száadja szülőföldjén és Észak Afrika viruló községein át Spanyolországba jut el, a hol Chasdai ibn Sápрут támogatása és pártfogása alatt virágzásnak indult a héber grammatika studiuma, Francia- Olasz- és Németország zsidósága történetének kezdeteit megvilágítva érkezik a kozárok zsidó birodalmába, a kiknek maradványai egyesülve a magyarokkal Pannóniába jöttek és a mai Magyarországot alapították. A magyar zsidók történetének ezen első kimagasló mozzanatát, a zsidóknak részvétét a honfoglalásban összekapcsolja a magyar zsidók történetének másik fontos tényével a millennium végén — a recepczióval. Ezen visszapillantás által a bevezető cikk mintegy millennáris jelleget nyer. A Magyarországon talált zsidó történeti emlékeket ismerteti *Dr. Kohn Sámuel*. Bővebben foglalkoztunk ezen értekezéssel az *I. M. I. T.* felolvasásairól szóló közleményeinkben. *Dr. Pollák Miksa* keresztül vezet a középkoron, a midőn a magyar királyok és főnemeseik daczoltak a pápai bullákkal, melyek a lealacsonyító »sárga folt« viseletét parancsolták meg a zsidóknak. Egy kiadatlan okmány közzétételével bizonyítja, hogy emez állapotnak szomorú véget vetett II. Ferdinánd, a ki szigorú büntetést szabott azon zsidókra, kik a »sárga folt« nélkül mutatkoztak nyilvánosan. Fennállott a zsidó jelvény viseletét parancsoló törvény II. Lipót alatt is, a ki különben sem volt épen barátságos a zsidók irányában. Kivételt csak a pénzes emberekkel tett pl. Wertheimer Sámsonnal »ki milliokat előlegez«, általában ügyes bankárnak bizonyul, mert a királyi kincstárban mutakozó »horror vacui«-t mindig megszüntette. Pedig a politikai körülmények igen gyakorivá tették e

physikai tüneményt. Ezen szerencsés kezű bankár lett 1696 körül Magyarország főabbijává, és érdemül tudandó be, hogy a kurucz háboruk alatt elzúllott magyarországi zsidó községeken némiképp segíteni igyekezett. Hivatalát csak 1716-ban erősíté meg III. Károly. Mennyibe került ez Wertheimernek, erről hallgat a krónika. Ha még egyszer sikerül W. üzleti könyveit megtalálni, azokból ki fog derülni, mily csekélységbe kerültek W.-nek kiváltságainak és diszhivatalainak — a milyen ez az ő főrabbi állása is volt — megerősítése három király I. Lipót, I. József és III. Károly által. W. halála után Eskelesz Bernát törekedett a főabbiságra és 1724-ben nyerte megerősítését a királytól. A zsidóság maga semmi hasznát sem látta ezen intézménynek, mely Eskelesz halálával 1753-ban névleg is megszűnt, miután már ezen időpont előtt is csak üres cím volt, a mint ezt *Dr. Büchler Sándor* »az országos főrabbi hivatal Magyarországon« című dolgozatában kifejtette.

A Biuristák legtöbbjét exegetikai és nyelvészeti munkálkodáson kívül az jellemzi, hogy német műveltséggel bírtak és héber verseket irtak. Nem ritkán előkelőbb családoknál nevelősködtek (még Mendelsohn is). Ugyane jellemzés ráillik századunk elején élő néhány magyar zsidó férfira mint Fochs, Beer, Kohlmann és másokra, a kiktől *Dr. Kayserling M.* emlékszik meg. Ugyyszólván a jelenkorba vezet be *Dr. Bánóczy József*, a ki a boroszlói rabbi képzőn fennálló magyar együletet ismereti, annak működését és tagjait, a kik közül többen az Évkönyvben is találkoztak. Résztvevő, kegyeletes hangon szól e társulat egyik tagjáról Schmidt Józsefről, a kinek között néhány költeményében ráismerünk egy korán sirba hullott, költői lelkű, tehetséges magyar fordítóra.

Történeti tárgyú még a *Dr. Klein Gottlieb* cikke a Makkabeusok viszonyáról a korukbeli uralkodó két párthoz, a farizeusokhoz és szadduceusokhoz. Helyes azon állítása, hogy a jámborok (asszideusok) csak a törvényért, a vallásért és templomért küzdöttek, de már a Makkabeusoknak a főpapi hivatal iránt támasztott igényeit nem támogatták. Hasonlóképen gondolkoztak a fáriszeusok is, a kik ép ezért elleneztek Hyrkán főpapságát. K. nem azonosítja a két pártot, de a válaszfal melyet közöttük emel, igen gyenge. Szerinte, a különbség abban rejlik, hogy a farizeusek a főpapságot bitorló ki-

rály ellen aktív ellenállást fejtettek ki, míg az asszideusok egyszerűen visszavonultak a pusztába a templom helyreállítására után, azaz a két párt azonos elveket vall, csak hogy az egyik tesz is valamit érdekükben, míg a másik vesztegel. Nehéz azt is elhinni, hogy a farizeusok tisztán messzianikus elvektől voltak áthatva és megbotránkoztak a világi birodalom alapításán. Oly rövidlátással tán még se lehet vádolni a farizeusokat, hogy nem ismerték volna fel azt, hogy a vallás csak független Judaeában van biztosítva. Persze a hódítások, a folytonos háboruskodás, mint Jannai alatt volt, a teljes elvilágiasodás és a vallásnak mindinkább bekövetkező elhanyagolása kihívta ellenzéküket. A szadduceusok pedig a hagyományt tagadva, a körülmények szerint magyarázva a bibliát megengedhetőknél tartották ezen állapotot és megegyeztették a vallással. A czikkben egyébiránt néhány vers és talmudi hely igen figyelemreméltó magyarázata található.

Áttérünk a vallásos czikkekre. *Dr. Kecskeméti Lipót* értekezik Hósea prófétáról és koráról. Hósea reformpróféta; új eszméje a berith, a kölcsönös szerződés Isten és Izrael között, mint férj és feleség között. Az utóbbi hüne miatt, hűtlensége miatt bűnhődik. A hűtlenség kettős vallásos és politikai. A vallásos a képimádásban, a politikai az egyiptomi és asszír szövétségekben nyilvánult. A képimádást támogatta a papság, mely általa jövedelemre tett szert, a próféta tehát mint vallási reformator ellenkezésbe jutott a conservatív papsággal, főleg midőn a kultusz formáitását támadta, a melynek helyébe az igazi erkölcsöt akarta tenni. A szerző a papság jellemzésénél tulerős színeket használ, és úgy állítja oda a papokat mintha minden tevékenységüket, egész orthodoxiájukat csak a haszonlesés és vagyonszerzés sugalta volna, és ama kor összes vonásait Izraelre vonatkoztatja, pedig akkortájt Juda semivel sem volt jobb, a mint éppen Hósea beszédei bizonyítják.

Dr. Blau Lajos »Az emberi szenvedések« cz. dolgozatában szembeállítja a pogány és zsidó nézetet a szenvedésről. Amaz szerint a szenvedés pusztá véletlen, az isten haragja, emez szerint megérdemelt büntetés. A szentírás tehát már igazolja a legbiztosabb filozófia eredményt, az ok és okozat között fenforgó összefüggést, a büntetést a bűn követ-

kezményének deklarálva. (Ezen felfogás nyilvánul Hóseánál is, mint Kecskeméti fenti értekezésében kifejti). Az országos büntetés a nép erkölcsi felelősségéből folyik. Természetes, hogy a büntetésnek elriasztó célja is van, de csak *másod sorban*, hogy az egyszer elkövetett és megtorolt bűn, ne ismétlődjék. De a zsidóság büntetése súlyosabb is hosszantartóbb is volt más népeknél, tehát még más oknak, más eszmének is kell támogatni Izr. folytonos szenvedését. Ezen eszmét hangsúlyozza az exilium névtelen prófétája, a ki Izrael hivatását az egy istenség eszméjének terjesztésében és a pogányságba elsüllyedt népek bűneinek *expialásában* látja. Izrael tehát bűnölés a népekért. De szenvedése egyengette útját a monotheisztikus vallásnak. Izrael megmarad az emberiség szenvedőjének — hivatását még mindig nem töltötte be teljesen. Ezen felfogás pesszimiztikus izünek látszik, — a Maimuni idézetében is visszatükrözik — a miért is a hagyomány a szenvedés jutalmául a tulvilági életet állapítja meg. Ámde filozófiai szempontból a névtelen próféta eszmemenete nem azonos a XIX. század pesszimizmusával, nem hajlik a nirvána, a semmi felé, hanem Izr. szenvedését öntudatos életcélnak állítja oda, a melyből az emberiség boldogulása, vallási és erkölcsi felvilágosodása fakad. A jutalom tehát magában a tényben rejlik, az öntudatban, hogy Izrael hozzájárult az emberiség boldogításához. Szünetése kötelesség, és a kötelesség teljesítésének érzete, passiv tevékenységének gyümölcse magában véve képezi legnagyobb de egyszersmind legmagasztosabb jutalmát. A hagyomány, mely természetesen inkább gyakorlati mint elméleti, inkább a nép szívéhez mint eszéhez szól, kénytelen volt a tulvilági élet eszméjét hozzáfűzni a szenvedésekhez, mert filozófiai fogalmak és eszmék még soha sem voltak képesek egy nép megtört életerejét felfrissíteni és erősíteni. Tudvalevő dolog, hogy a kereszténység a szenvedést az emberiségért saját eredeti eszméjének állítja, pedig ime az a névtelen próféta tulajdona. Ugyancsak nem áll az, hogy a zsidóság a megrogzött optimisztikus felfogásnak hódolna, mert a névtelen próféta legalább Izraelre nézve elég pesszimiztikus színben ecseteli az életet. Természetes, hogy az isteni szellemtől áthatott próféta, a ki egy szebb jövőbe hitt és remélt nem tartja a megsemmisülést életcélnak. A szent iratok tanulmá-

nyozása filozófiai szempontból, mint ezt Blau tette e dolgozatában, meggyőzne arról, hogy a zsidóság nem oly szegény eredeti eszmékben, mint ezt szokás hinni és állítani sőt bizonyítani is, valamint arról is, hogy a belőle köleszőtt eszmék is sokkal nagyobb számot tesznek ki, mint általában tartják. Nem hiába nevezték a szellem népeinek.

Tovább időztünk e tárgynál, mert filozófiai problémák fejtegetésével oly ritkán találkozunk a zsidó tudományban, de utolsó állításunkat a zsidóság eszméinek gazdagságát illetőleg megerősíteni látszik *Dr. Beck Mor* velős cikke, a melyben bizonyítja, hogy az eredendő bűnről szóló felfogás a zsidó irodalomban is található, habár más alakot is vett föl mint a kereszténységénél, és végre is könnyen érthető okokból teljesen kiveszett. Fontosaknak tartjuk az apokrifákból hozott idézeteket, ezeknél keletkezési koruknál fogva nem lehet szó a keresztény felfogás, a dogma hatásáról.

Az említett körülmények nagyon érthetővé teszik *Dr. Vajda Béla* bizonyítását, hogy a zsidó vallás ismerete könnyítette meg és egyengette útját a keresztény vallás elterjedésének az apostolok idejében és a magyarokkal rokon, zsidó vallásra áttért, Kozárok révén a magyarok között is. Ezt szerző meggyőzően fejtette ki. Érdekes véletlen, hogy Madáchchal két cikk foglalkozik. *Dr. Bernstein Béla* kimutatja, mit vett át Madách Jóbból és Kohelethből és két talmudi helyet közül, a melyekben Isten Ádámnak megmutatja a világtörténeti képek sorozatát. Kiderül ez érintkezésből Madách és a Talmud között, mennyi költői anyag rejlik a midrásban és mily kincses bánya volna az még mindig költői tehetségeknek. *Dr. Heller Bernát* cikkével (»Madách Mózes és az ember tragediája«) már foglalkoztunk a Th. E. felolvasásai alkalmából és itt csak azt jegyezzük fel, hogy utolsó részében megegyezik Bernstein cikkével, a mennyiben szintén idézi a talmud helyét, a hol Ádám előtt elvonulnak a különböző emberi korok. Ugyannakkor ismertettük *Kecskeméti Armin* cikkét is (»Az örök zsidó mondája a magyar irodalomban«).

A paedagógiát három cikk szolgálja. *Waldapfel János* nagy szakavatottsággal fejtegeti a biblia szerepét az iskolai oktatásban a Herbart-Ziller-féle paedag. elmélet értelmében. Tanulságos dolgokat mond el *Dr. Málnai Mihály* a felekezeti

iskolákban való tanításra nézve. *Dr. Venetianer Lajos* érdekes megjegyzéseket fűz a talmud tanulásának énekölő modorához, mely utóbbi hosszu időn át a paedagógiában nagy szerepet játszott.

Dr. Rosenberg Sándor a zsidóság kizárólag vallásos missziójának megerősítését látja abban a történeti tényben, hogy a héber nyelv oly rövid életű volt. A zsidóság vallásos misszióját illetőleg osztjuk R. nézetét, de az igazság érdekében elmondjuk, hogy a héber nyelv az újabb korban feléledt hosszu álmából. Oroszországban nemcsak irodalmi nyelv, hanem a conversatióknak nyelve is. Vajjon helyese-e ez így, arról lehet vitatkozni, de tény, hogy így van. — Honnét kerülnek az oroszok képei a zsinagógába? Ezen az I. M. I. T. egyik gyűlésen szőnyegre került kérdésre válaszol *Dr. Krausz Sámuel*. Szerinte az oroszok az őrköt symbolizálják. A görög és római írók véleményeit a zsidókról ismerteti *Dr. Neumann Ede* Reinach ily tartalmu nem rég megjelent műve nyomán. Tanulságos és felette érdekes *Dr. Goldschmied Lipót* dolgozata, a melyben bemutatja a patriárkák alakjait a középkori képirásban. Fel-emliti mely művészek fordultak a szentíráshoz és a patriárkák életéből vett mely epizódokat használták fel.

Dr. Pap Dávid mint tavál, az idén is egy általánosan elterjedt balhitet czáfol meg. Ügyesen csoportosított statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy a lengyel invázió Magyarországra és főleg annak 7 éjszakai megyéjébe legenda, mely hitelt nem érdemel.

A vallásos költészet szintén képviselve van. *Makai Emil*, *Kiss Arnold* és *Körös Mihály* eredeti költeményekkel szerepelnek, *Gerő Attila* a »Lechó dódi« fordításával. Kár, hogy a többi, jó nevű fordító elhanyagolja a zsidó középkori poézist. Pedig a közönség eddig is nagy rokonszenvvel fogadta a magyarul megszólaló zsidó költöket.

Dr. Friedrich Tivadar leírja Hirsch bárónál tett látogatását és néhány epizódot életéből midőn a báró titkárának volt kiszemelve. *Dr. Stein Lajos*, a berni egyetemen a filozófia tanára, »konstantinápolyi emlék« című vonzó utleírásában érdekes adatokat nyújt a szefárd zsidók életéhez és isteni tiszteletéhez. Az eleven és szellemes cikket mindenki élvezettel fogja olvasni.

Seltmann Lajos folytatja a báchur-élet rajzolását. Ré-
dájka összetör a kabbalái mysteriumok sulya alatt. Példás világossággal ismerteti S. a kabbala lényegét és mivoltát, bevilágít eme titkos tan műhelyeibe. E mellett a kis rajz a szépirodalom követeleményeinek is eleget tesz. A kabbalát a S. bemutatása után a nők is megértik és megkedvelhetik.

Gerő Károly pillanatnyi felvételeket ad az utca zsidó alakjairól. Humoros rajza nem nélkülözi a melegséget és bensőséget, mellyel alakjait vázolja. Habár utolsó helyre szorult ismertetésünkben, az Évkönyv legérdekesebb részei között tartozik *Cserhalmi H. Irén* novellája, mely zsidó motívumokon alapszik és egészben is igazi zsidó szellem vonul végig benne.

Hosszura nyult ismertetésünkben kiviláglik, hogy az Évkönyv változatosság tekintetében is megfelel az irányában támasztható igényeknek, a mi a körütekintő és gondos szerkesztők fáradhatatlanságának köszönhető. Lankadatlan munkájuknak bizonyára sikerülni fog az Évkönyvnek és a Társulatnak a zsidó vallású írókat mindinkább fokozódó mértékben megnyerni. A Nyugat művelt zsidóságánál felekezeti irodalmunkat nemcsak a theológusok szolgálják, hanem a nevesebb világi írók is. Remélhető, hogy az e tekintetben is biztató kezdet után a Társulat munkásai között már közel jövőben ott fogjuk látni azon íróinkat is, a kiknek neveivel eddigelé nem találkoztunk. A lelkesedés, mellyel a Társulat alapítása fogadtatott, nem fog akkor sem lohadni, midőn a Társulat céljainak megvalósítására munkába kell állani.

Budapest.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

RENDSZERES ZSIDÓ VALLÁS- ÉS ERKÖLCSTAN.

Írta: *Dr. Krausz Sámuel*, az orsz. izr. tanítóképző tanára.

A zsidó vallás- és erkölcstan mint tankönyv és utmutató századunkban külön irodalmi válfajjá fejlődött. A vallásos élet bensőségének hanyatlásával lépést tartott a vallás-
tanok felszaporodása s azon mértékben, melyben a vallás a gyakorlat terén mindég szűkebbre zsugorodó körre szorult,

ugyan oly arányban lepték el a vallás- és erkölcsstanok a taneszközök piaczat, a nélkül azonban, hogy azok valami nagy keresletnek örvendtek volna. A vevők törzskarát rendszerint tanulók képezték, kiket a mester eme segédeszközök felhasználására ösztökélt, a mellett a tanító maga is hasznát vette emez újabbkori irodalmi termékeknek, hogy azok tartalmát az eléje szabott tanterv keretébe beleilleszthesse. A szentírásnak a napi szükséglet rostáján átszűrődött ilyen kivonatait a tudók és beavatottak mindég gyanus szemmel nézték s e tekintetben csak »a legjobbat mondták épen elég jónak« és ha valahol érvényre tett szert Kohelet intése: »Mindezek felett óvakodjál fiam, sok könyvet, czélt tévesztve megcsinálni, lévén a sok szóbeszéd testi fáradság is«, bizonyára az oktatás terén volt. Valamint egyáltalán minden tartalmilag és formailag elhibázott tankönyv a lélek és test elsatnyulását vonja maga után, bizonyos mértékben egy különösen a czéliránytalan vallás és erkölcsstanokban több a kár mint a haszon s az idejét mult rendszertelen vallás és erkölcsstanítás sok tekintetben előbbre tehető a rendszerbe foglalt módszertelenségnek, mely napjainkban is sok vallástankönyvből kéri. A régi módszer nélkül szükölködő vallástanításnak segítségére jött a szülői ház, a családi kör, ugy, hogy a mit amaz rontott s ártott, helyre hozta és jóvá tették az utóbbiak. Korunkban azonban, kevés kivétellel, az ősi vallás egyedüli mentővái a templom és iskola. De az iskola sem szolgálhat állandó menedékeül a vallásnak, csak szivesen látott vendége gyanánt üdvözölheti, ha hetenként néhány órára látogat el hozzá. Ilyen viszonyok között hatványozott mértékben függ az üdv vallás-erkölcs tekintetében a tanmódszertől és a tankönyvtől s napjainkban is teljes érvénnyel birnak Diesterweg Adolf lelkes szavai, melyeket az egyház és állam nevében a tanítókhöz intézett: »Kell, hogy küldöttjeim legyetek a gyermekekhez, az isten és emberek kedvenceihez, a földi és mennyei paradicsomok jövendő örököseihez... Szükségünk lesz rátok különféle fontos szolgáltatokra. A nép még mindig a tévhit boszorkánynyomása alatt nyög. Fel iskolamesterek! Az iskolai viszonyok szoros összeköttetésben állanak a többiekkel. A hol azok föllendülnek, értem a vallásos, a társadalmi, a nemzetgazdászati, a jogi és rendőri viszonyokat... ott azokat az

iskola érdemül rójják fel, és megforditva!« (Utmutató I. XI., XII.).

Hogy a tanítók ebbeli missziójukat, közmegelégedésre teljesítsék, azokon kívül miket Diesterweg ugyanott felsorol, a germánok egészségét, Lessing élelmüségét, Hebel kedélyét, Pestalozzi lelkesedését, Tillich szabatos kifejezés módját, Salzmann ékeesszólását, Leibnitz tudományosságát és Sokrates bölcsességét, még a zsidó vallás iránti lángoló szeretetet is kell nékiek kívánni. De még mindez nem eredményezi a várva várt sikert, ha hiányzik a tanításnál a czélirányos módszer, és a tanulásnál a czélnek megfelelő tankönyv. Az e czikk czímfeliratában jelzett rendszeres zsidó vallás- és erkölcsstan *nagyjában* megfelel a czélnek, melyet maga elé tűzött. Az érett tanuló ifjuság számára lévén írva, emelkedett stylusban tárgyalja az idevágó tananyagot, a nélkül, hogy a megfejtendő fogalmak világossága és szabatossága alatta szenvednének. Mindazonáltal kívánatosabbnak ajánlkozik egyes részletek tárgyalásánál, ha ugy mondjam, a lyrai alaphang, az előadás nagyobb foku melegsége, mint a száraz tudományos, katedrai egyhangúság, mely a kutató egyinéségre vall. Így például (40 l.) »a zsidóság lényegét« a tudós szerző következőleg jelzi többek között: »az emberi szívnek bizonyos, tisztán erkölcsi tulajdonságai egyenes vonatkozásba hoztattak az isteneszméhez s istentiszteletnek tartatott az erkölcsi jónak gyakorlása, melyhez képest maga a kultusz alárendelt fontossággal bír, ime vallás, mely feltétlen erkölcsösségen alapszik«. E szavak igazságához és helyes alkalmazásához szó sem fér, de kihallszikk belőle a polemikus, történeti baryton hang, mely még máshová is czéloz, mint a »rendszeres zsidó vallás- és erkölcs-tant« forgató tanuló elméjéhez és szívéhez. Pedig e helyütt ez utóbbit kellett volna első sorban czélba venni. Mert a »zsidóság lényege« mint egy vulkánikus folyadék kell, hogy a szívet eltöltse, a tanuló egész lényét elkapja s »legyen egészen szívvé léleké«. Aztán ha már a kifogásokban benne vagyunk, hadd hozzuk fel egyéni nézetünket, hogy a »rendszeres zsidó vallás és erkölcsstan« gazdag tartalmának hátrányára nem szolgált volna, ha az első fejezet, mely »A vallásokról általában« szól nem mint külön fejezet, mely szorosan véve a zsidó vallásra nem is tartozik, hanem az utána követ-

kező fejezetek egyes szakaszaiban alkalmilag tétetik szóvá. A 108. szakasz az első 25-nek a levonásával is nagybecsű iskolairodalmi termék számba ment volna, melyért szerző az elismerést méltán kiérdemelte.

Nagybecskerek.

DR. KLEIN MÓR.

IRODALMI SZEMLE.

A mióta Steinschneider Folyóirata »Hebräische Bibliographie« 23 éves fennállás után 1881-ben megszűnt, a zsidó bibliografiának nem volt organuma. Az első kísérletet eme szűk-séget képező lap feltámasztására Brüll N. frankfurti rabbi tette, kit fájdalom a halál meggátolt abban, hogy az életre keltett »központi organum«-ot felvirágoztassa. Másfél évtized mulva az elárult zsidó könyvszet számára a berlini *S. Calvary et Co.* könyvkiadó cég alapít kéthavonként megjelenő folyóiratot melynek szerkesztőjéül *Dr. Bródy H.* magyar születésű fiatal tudóst nyerte meg. Az új lap czime: »Zeitschrift für hebräische Bibliographie« és czélul azt tüzte ki, hogy »az egész zsidó tudomány központi organuma legyen.« A lap két részből fog állani. Az első a héber és zsidó irodalom összes megjelenendő iratainak teljes és áttekinthetően rendezett jegyzékét fogja adni. Áttekintést fog nyújtani az időszaki sajtó tudományos termékeiről is. Ezen első részhez, mely főképen könyvkereskedői czélokot tart szem előtt, csatlakozik egy második rész, mely tisztán a tudományt fogja szolgálni irodalom-történeti cikkeikkel, bírálatokkal és vegyesekkel. A folyóirat, melynek első száma megjelent, évenként 6 márkába kerül.

*

A talmud kiadás és fordítás vajdó ügye, a melyről más alkalommal szólottunk, a midőn egy amerikai és egy német tervről adtunk hírt, egy lépéssel előbbre haladt. Ugyancsak a fentnevezett cég az egész babilóniai talmud kritikai szövegét és fordítását szándékozik 8 kötetben közre adni. A textust az első talmudkiadás szolgáltatja, a cenzura által törölt helyek újra felvételnek, a módosítások kiküszöböltetnek és a fordítás lehetőleg hü és tisztán tudományos lesz, azaz sem apologétikus,

sem polémikus. Külsőségek bár, de mégis fontosak a következő tulajdonságok, a melyek az új kiadást használhatóbbá fogják tenni. A misna a külön kiadás szerint számokkal lesz ellátva és nagyobb betűkkel nyomva. A misnaidézetek a talmudszövegben szintén szembeötlők és a sorok számozva lesznek. A munka elvégzésére egy fiatal ember vállalkozott Goldschmidt Lázár, ki eddigi irodalmi fellépésében tehetséget árult el ugyan, de nem haladt a rendes uton. Az új kiadástól a talmudkritika sokat nem várhat, mert ily feladat rövid időn belül való megoldására egy ember nem képes, De a fordítás a nem szakértő tudós világnak szolgálatokat tehet. Ideje volna már, hogy a becsületbeli kötelességet képező kritikai talmude-diczió eszközülésére a talmud valódi ismerői csoportosulnának. Természetesen csak a jelenkori tudomány színvonalán álló kutatásról lehet szó. Hazánk kies vidékei, a hol csak önmaguk által ismert, talmudhéroszok tenyésznek, kik a talmudért eddigelé a mellveregetésnél egyebet nem tettek, számitáson kívül maradnak. Meg vagyunk róla győződve, hogy felekezetünk áldozatkész tagjai az anyagi eszközöket abban a pillanatban, melyben a mű megindulna, készséggel előteremték. Örök hála a kötelezné felekezetünket és az ennek körén kívül álló tudományos világot is az a tudós, ki tekintélyével és fáradozásával ezt a rég vajdó kérdést dülőre vinné.

*

Jelen számunk más helyén *Dr. Klein M.* főrabbi ur ismerteti *Dr. Krausz S.* ur »Rendszeres zsidó vallás- és erkölcsstan« című tankönyvét. Minthogy ez ismertetés a részletekbe nem bocsátkozik, bátorkodunk lapszéljegyzeteinkből, melyeket futólagos olvasás közben tettünk néhányat ideiktatni.

A mű első mondata, a mely a rendszeres zsidó vallástant definiálja, így hangzik: »A rendszeres zsidó vallásban a zsidó vallás ismertetésével foglalkozik és annak tanait rendszerbe foglalja.« Ezen meghatározás után még mindig kérdéses mi a rendszer és mi a vallás? Ez a legtisztább névleges meghatározás (Nominal-Definition), a melyt adni — nem szabad.

Az 5. lapon a szentírásról ezt olvastuk; »létesítésén 600 évnek nagy szellemei dolgoztak (körülbelül 800—200 a

közönséges időszámítás előtt)»; a 6. lapon ellenben ezt találjuk: »A talmudnak tartalma nagyon változó: a) oly magyarázatok, melyek szóbeli uton Mózesből származnak«. E szerint a magyarázat régibb mint a szöveg. Az utóbbi pontról világosabban kellett volna nyilatkozni.

A nem egészen egyöntetű bevezetésből még csak egy pontot emelünk ki: »semmiesetre se szakítsunk még a legcsekélyebb formassággal sem, ha ezáltal eltérnénk hitfeleink többségének felfogásától és szokásától« (13. lap). Hogy egyeztethető össze az ilyen külső norma a fejlődéssel, mely ugyanazon a lapon is és még sokszor hangsúlyozva van. Nincs a zsidóságban párt, a mely ezt a veszedelmes elvet vallaná. Nem akarunk banális példákat felhozni, de ezen elv érvényesülése mellett apáink nem vethették volna le a hosszú kabátot. A vallásos eszmék és intézmények fentartatása vagy elvetése csupán a belső értéktől tehető függővé. Ezt tették Izrael lelki vezérei Hillél óta minden korban, és bizonyára már előbb is.

Az első fejezet szól » a vallásokról általában«. Egyet-értek dr. Kleinvald, hogy ezt nem kellett volna külön tárgyalni. Nem hiszem, hogy volna tanulótság, a mely a bevezető modern metafizikát (143 köv. ll.) megértené. A zsidó vallástan a 35. lapon kezdődik; az előbbit csak ennek ismerete után lehetne előadni, ha okvetlenül kell.

A vallásos intézmények között szó van a házasságról is (103). Lehet és kell is a családról szólni, de természetesen tapintattal, szem előtt tartva azt, hogy a hitoktatás feladatát nem képezheti, hogy a házassági jogra tanítsa a serdülő ifjúságot. Épezért nem tartozik minden a mi ezen intézményről a bibliában foglaltatik, a hittani órába. Nem helyeselhetjük tehát a 87 §. A 88 §. sem tárgyalható az iskolában. Azonban meglepetésünkre még ezen idézetet (Mózes IV, 5., 2., 3.) is olvassuk: »Parancsolt meg Izrael fiának, hogy küldjenek ki a táborból minden belpoklost s minden rossz folyásban szenvedőt s mindenkit, aki hullával tette magát tisztátalanná, akár férfi, akár nő, küldjétek őt ki.« Ez a parancs *nem* vonatkozik a házasságra. Talán a tisztasági szakaszról tévedt ide. Ebben a utóbbiban sem ártott volna rövidebbre fogni a dolgot. Idézeteket itt sem adhatunk.

Még egy idézet: »Még az olyan jogi intézmény is, minő a legtöbb államban az iskola, csak a működő személyek erkölcsiségénél fogva, nem pedig tisztán mint intézmény, fejleszti az erkölcsiséget.« (122. l.) Felteszem, hogy ennek és hasonlóknak van értelme, de nem való a még csak *leendő* jogászoknak.

Ezen alkalmoszerű igénytelen észrevételek nem tekintendők bírálatnak, csupán az érdeklődés jelének.

B L.

VI. ZSOLTÁR.

Istenem, ne büntess engem haragodban!
Ne fenyíts meg, ha hogy indulatod lobban!

Tekints én orezámra, bizony elhervadt,
Égő csontjaimnak óh küldj orvoslatot!

Bánatban felette háborog én lelkem,
Óh Uram, még meddig ostorozol engem?

Sugároztsd felém újolag kegyelmed',
Tennevedért rajtam óh tégy segedelmet!

Hiszen a halottak nem említnek Téged
S hálát lem a sírban vajj' ki adhat Néked?

Elfáradtam immár sűrű sóhajtasban,
Könyveimmel mosom minden éjjel ágyam.

Megtört szemem fénye, anyuit keseregtem
Ellenségeim miatt bizony öreg lettem.

Most hát gonosztévők, távozzatok innen,
Siralmaim hangját meghallgatja Isten.

Meghallgatja Isten én esedezésem,
Könyörgő szavamra Ó figyelmes léssen

Rettegve fordulnak ellenségim hátra
S béborítja arcuk' szégyen pirossága.

ÜNNEPI DAL.

(a 66. Zsoltár 1—3. 10—13. versei után.)

Hatalmadat népek zengik
S neved minden nemzet áldja:
Dicsőség a mennyben Neked,
Mindenségnek nagy királya!
Gondviselő tekinteted
Őrködik a világ felett.

S bár az önkény — úgy akartad —
Diadalt ült már felette;
Bár tűzében irtó harcznak
Sokszor halál fenyegette:
Mégváltottad inhol végre
Szenvedésből dicsőségre!

Hajh! keményen megpróbáltad
Óh mi Urunk, ezt a népet;
Azonképen, mint az ötvös
Tűzkohón az ezüstméret.
Hányszor lépett gyöngé lába
Cselszövények hálójába!

S im eljöttünk hajlokodba
Mesgyéjén egy ezredévnék
S napkelettől napnyugotig
Milliók ajkon zeng az ének,
Milliók szive rebeg hálát, —
Hallgasd meg egy nép imáját!

Budapest,

SZEGŐ ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

JERUZSÁLEMI LEVÉL.

Jeruzsálem, 1896. január havában.

A minap az elmúlt decemberben három éve lett, hogy először léptem a szent földre. Az uton többféle kellemetlenség ért. Elsőnek megjelent a vesztegzár, a mely Szibeftso nevű helységben rám várt. E helység a török határon fekszik, a szerb határtól 10 percznyi távolságban. Az egész vonalon nem látni két háznál többet, az állomási épületet és az őrházat. De akkortájt a helység nagyon látogatott és népes volt Európából jövő utasok révén. De a házak száma mindamellett nem szaporodott. Az új lakosságnak egyetlen fabodéval kellett megelégednie, habár már havazott és fagyott. Pontosan meg volt jelölve és palánkokkal elzárva a terrénüm, a meddig a bódé lakójának meg volt engedve a szabadban sétálni. A ki ezen határt tullepte, annak újból kellett a vesztegzárt kezdenie. Fájdalmasan láttam innét, mint szálltak a távozók a vasuti kocsiba, de az utóbbiak megerősítették abbéli sejtelmemet is, hogy a bódé nem fog oly hamar kiürülni, mert már a következő vonat bőséges kárpótlást hozott a távozókért. Tíz álló napig kellett végig nézmem e játékot, és csak a tizenegyedik nap reggelén, miután halálig unatkoztam volt, felszállhattam én is megdermedt tagjaimmal, nem minden fáradság nélkül a gőzkocsira. Szaloniki felé tartottam. Azért választottam ezt az utirányt, mert jobbnak tartottam a száraz földi vesztegzárt a tengerinél. Trieszten át Corfuban tizenegy napig és Konstantinápolyban ismét nyolcz napig kellett volna vesztegelnem.

Szalonikiben nyolcz napig kellett várni a hajóra, melyen Jaffáig akartam utazni. Az eddigi kellemetlenségek valamint az is, mely magán a hajón ért, t. i. 48 óráig tartó hatalmas vihar, nem maradtak haszon nélkül számomra.

Már nyolcz napja, hogy a fedélzeten voltam. A vihar időközben lecsillapult és a tenger oly sima volt mint a tükör; nem volt hiány dísztingvált társaságban, de annál inkább frissítő falatban. Szerfölött jóllakva száraz eledelokkal rosszkedvűen e kérdéssel: mikor érünk már szárazföldre? fordultam a szomszédomhoz. »Legyen csak türelemmel,« volt uti társamnak rövid válasza, aki már régóta megszokta az ilyen utazásokat, semmit sem vont meg magától, sőt még egy kis hintázás is jól esett neki. Az ő »türelmi« intése akkoriban még türelmetlenné tett. De idővel gyakran jutottak szavai eszembe és meg is tanultam azokat jobban megérteni. A keleten ugyanis minden ember »türelmes«. Sokat »tűrnek« és e mellett igen türelmeseknek bizonyulnak. A ki nem akarja elsajátítani ezt az erényt, annak ajánlanám, inkább ne is jöjjön ide. Nem kívánom itt felsorolni mindazon megpróbáltatásokat, melyeknek ki voltam téve és melyeket fényesen leküzdöttem, csupán egy esetet legifjabb élményeimből akarok tudomására hozni.

A f. év január első napjaiban történt. Künn a szél dühöngött és fűtyölt, az eső meg záporban hullott. Az eső ritkán jön szél nélkül, de ez esetben oly hatalmas szélvész hozta, hogy sem ajtó sem ablak ellen nem állhatott. Nem telt bele egy percbe és vízben állottam térdig. Ezen kellemetlen vendégen kívül a zsidó szegényorvos volt társaságomban, a ki a rossz időjárás daczára éppen befejezte volt körutját. A szegényorvosnak sorsa itten főleg téli időben épenséggel nem nevezhető irigyléreméltónak. Gyakran nem is lehet az utczákon járni; de az orvos lelkiismeretesen végzi kötelességét. Sőt gyakran tulmegy orvosi kötelességén és azt teszi, amit a humanitás parancsol neki. Ha betege jobb ápolásra szorulna, ami szerfölött gyakran megesisik, ezen kötelesség alól sem vonja magát ki. El is beszélt nekem egy különös esetet, a mely az említett napon történt vele és a melynek érdekében segítségemet kívánta igénybe venni. Egy szegény jemeni asszony, akinek férje teherhordó, és csak annyit keres, a mennyivel szegényesen fentarthatja családját, fiugyermeket szült. A születésnél nem ment minden simán, úgy hogy a bába az orvosért küldött. Fűtetlen, nedves kunyhóban egészen a földön feküdvé találta a szegény asszonyt, mellette pedig néhány rongyba

burkolva az új jövevényt, a kit azután az orvos segítsége révén egy kis leányka követett. Az anya és a gyermek meg volt mentve, de a legnagyobb inségnek és nyomornak kitéve. A tőlem remélt segélyt annál inkább nyujthattam a sinylődő családnak, mivel éppen akkortájt a budapesti hittközség egyik előkelősége megörvendeztetett egy levéllel, a melyben arról értesített, hogy három nemes urhölgy — nem akarom őket megnevezni, mivel nem tudom, vajjon intenciójukban áll-e nevök közzététele — tetemes összeggel emlékeztek meg *jemeni* hitsorsosainkról. Az említett Budapesten feladott levél december 25-éről volt kelteze, ugyanezen napon feladott a postán a pénz is, de teljes négy hétig tartott míg a pénzküldemény kezeim közé jutott. Látható ebből, hogy a postai kezelés is, mely Európában a képzelhető leggyorsabb, itt nálunk, télviz idején, különös »türelmet« tanusít.

Tulajdonkép nem ezen epizódokról akartam ma írni. De nem ok nélkül bocsátottam előre. Hónapok multak el mióta Önnek utóljára irtam. Titokban bizonyára lustaságom miatt szidott. De biztosítom, helytelenül tette. Nem is vagyok lusta, itteni fogalmak szerint ezen magaviseletemet nem nevezik másként, mint kissé »türelmesnek«. Hozzá teszem »kissé« mert még távolról sem tartozom a türelmesek legtürelmesebbjei közé. Azért kérem, legyen a jövőben több türelemmel irántam. Még pedig annál inkább, mert különben csak untatni fogja »türelmes« tudositásom.

Miután azt hiszem jobb véleményt imputáltam Önnek rólam, áttérek tulajdonképi tárgyamra, a melyről ma írni akarok, a *Blumenthál-féle iskolára*.

A ugynevezett Dávid-tornyon túl, a laktanya mentén szekérnyi szélességű ut vezet az örmény negyedbe és végződik a Zion-kapunál, a melyet most Baben-Nabi Daudnak neveznek. Mindjárt az elején, szorosán az ivnél a mely mögött az említett ut huzódik el és a mely fölött emeletes építmény emelkedik, mellékutca ágazik el, a mely biztonsági szempontból gerendákkal van alátámasztva. Ebben az utczában van a cs. és k. osztrák posta. Innét mesterkéltén elhelyezett lépcsőkön mindinkább lejjebb vezet az ut a zsidó-utczába, a mely háztömekegével összeköti a Moriát a Zionnal. Mellékut vezet innen a szefardim zsinagógájába, a mely helyen hagyomány szerint Jóchanan b. Zakkáj iskolája volt valaha. Most négy egymással

összekötött épületből áll, a melyek aránylag kis időközökben a község nagyobbodása szerint egymás után épültek. A legifjabb 1845-ből származik. A régi épület lebontása alkalmával, ma a bemenet fölött látható kőtáblát találtak felirattal, mely az épület korát 460 évre teszi. Ezen zsinagógától balra, a hol az ut ismét egy ívben végződik, a melyet nem tartanak szerfölött tisztán, és a mely alatt csak kis termetű emberek járhatnak egyenes testtartással, míg magasabb embereknek erősen meg kell hajolniok, szűk de tiszta, kövezett utcácska tárul elénk, amely hátsó oldalával határos a magyar és német jöltevők által fentartott menhelyekkel »bóte machszé«, a melyek közül csak az alacsony egyemeletes, a Zion lejlőjének bal oldalán fekvő br. Willy Rothschild által épített zarándokház világlík által. Ezzel szemben áll a Blumenthal-féle iskola. Az épület igen tágas, nagyon tisztán tartatik, áll hat teremből és egy zsinagógából. Az intézetet Blumenthal József, akinek nevét is viseli, alapította a »dorsé selom Jerusalamim« egylet támogatásával, a mely egylet Párisban létezett, a honnét az intézet alapítója is származott. A tantárgyak: talmud, szentírás, héber nyelvtan, arabs, számtan és kisebb mérvben a török nyelv. Már Montefiore Mózes, a szentföld lelkes barátja és Jeruzsálem tisztelője tervezte az arabs nyelv tanításának behozatalát az askenáz talmud-tórákban. E czélra évi 100 L. járadékot tűzött ki, a mely összeget azonnal ki is utalványozott a kegyében álló Szalant rabbinak, az askenáz község fejének. Valjon az arabs nyelvnek, mint az országos nyelvnek nélkülözhetetlenségéről meg volt-e győződve, vagy csak pártfogójának nem akart ellentmondani — azt nem tudom — elég az hozzá, Szalant magáévá tette a tervet. De alig járt hire, hogy a talmudtorában arabsot tanítanak, Szalant annyira meginogni látta helyzetét, hogy kényszerítve érezte magát a nemes emberbarát-nak pénzét visszaadni. Természetes, hogy a Blumenthal iskolának is megvoltak a maga küzdelmei. Hogy mégis fen tudta magát tartani mind a mai napig, ezt kiválóan vezetője tekintélyének, a Prágából származó ősz Prager Izsák rabbinak köszönheti, aki még Szófer Mózes a világhírű pozsonyi rabbinál tanult.

Jellemző, hogy száz tanuló közül nincs egy askenázi sem hanem nagyobbára szefárdim még pedig részint Maghreb, Bohara, részint Jemenből, a mi legjobban bizonyítja az

askenazimnak még mai napig táplált ellenszenvét az iskola iránt. Pedig ezen iskola nem más mint kevésbé modernizált chéder, a miért is nem érdemli meg a héber »beth-hamidras dores Zion« nevet. De itt nem igen ismerik ezt a nevet, tán azért, hogy a lakosságot távoltartsák tőle. Mert az »iskola« szó elegendő, hogy kibékülés ne jöhessen létre. Pedig minden téren nyilvánul és észrevehető a haladás. Előbb utóbb le fog dőlni az utolsó sorompó is, mely a népet elzárja az iskolától.

A Blumenthal iskolát leginkább Németországból jövő adományok tartják fen.

A fent említett tantárgyakat két tanító és öt melamed adja elő.

Végre legyen szabad köszönömetet kifejeznem azon nemes urhölgyeknek, a kik oly nemeslelkűen emlékeztek meg a nyomort szenvedő jemenitákról. A nyugtát külön küldöm. Vajha a nemes példa utánzásra találna, az annál is inkább kívánatos, mivel a husvét ünnep főleg itt nagy kiadásokkal jár. De szabadjon remélnem, hogy nemes honfi hölgyeim kegye *árvaházunk* felé is fog fordulni. Hisz arról van szó, hogy elhagyott árvák hasznos emberekké neveltessenek, a miben országunk eddig leginkább szűkölködik. Csak erős munkás osztály vethet véget a Jeruzsálem utczáiban uralkodó nagy nyomornak. Bizalomteljesen nézünk ezen időpont elébe és elegendő támogatás mellett nem is késhet soká. Ezzel törődik az egész zsidó világ és a szeretett és művelt Magyarország nem maradhat vissza ezen általános óhaj teljesítésében.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR,
A jeruzs. árvaház igazgatója.

ELMÉLET ÉS GYAKORLAT.

(Adalék az osztrák zsidóság új szervezetéhez.)

Több mint öt esztendeje van annak, hogy az osztrák izraeliták külső jogviszonyait szabályozó törvény életbe lépett. Ha ezen, egy felekezet életében rövid időszak nem is elegendő arra, hogy gyökeres átalakulásokat hozzon létre, és hogy a felekezeti élet minden egyes mozzanatát áthassa, mégis elég hosszú arra, hogy azokat a szerves hibákat föltárja, a melyeket többé-kevésbé elkerülni egyetlen törvénynél sem lehet. Hisz a

törvény nem egyéb, mint valamely számtani művelet, a melyre a próbát a gyakorlat adja. És ma már ott tartunk, hogy ezt a próbát megtehetjük, és nem a mi hibánk lesz, ha ekként a művelet hibás voltáról fogunk meggyőződhetni.

Az alapeszme, mely az osztrák törvényhozó testületet e törvény megalkotásánál vezette, ki van fejtve a törvényjavaslat megokolásában,¹⁾ továbbá az urakháza és a képviselőház bizottságainak idevágó jelentéseiben.²⁾

Az osztrák zsidóság külső jogviszonyainak rendezése az által vált szükségessé, hogy e téren a legeltérőbb rendeletek voltak érvényben, a szerint, a mint valamely császár jó vagy rossz indulattal viseltetett a zsidók iránt. Ezen eltérő és egymással gyakran homlokegyenest ellenkező rendeletek, az egyöntetű eljárást csaknem lehetetlenné tették. Hozzájárult ezen zavaros állapothoz még ama körülmény is, hogy az egyes tartományok gyűlései a zsidókérdéssel szemben a legellentétebb álláspontot foglalták el. Egyetlen egyről sem mondhatjuk ugyan, hogy a zsidósággal szemben a legszélsebb liberalizmust alkalmazta volna, hisz a szabadelvűség nem volt soha Ausztria vezérelve, még a híres polgárministerium alatt sem. De a mérsékelt türelemtől, a drága pénzen megvásárolt elnézéstől le, egészen a legvadabb gyűlöletig, ennek a végtelen skálának minden egyes fokát megtaláljuk Ausztria egyes tartományainak zsidótörvényeiben.

Már az udvari kancelláriának 1817 október 5-én kelt rendelete akart e vizsás állapotoknak véget vetni, a mennyiben »megfontolás alá vette azon elveket, a melyek szerint az egész monarchia zsidósága elbírálandó lesz.« Ez a »megfontolás« kerek harminczegy esztendeig tartott, és azzal végződött, hogy az »elvek« fölfedezhetők nem voltak. Az 1848. év, a mely a középkornak annyi sötét intézményét törölte el, a zsidókérdést nem birta előbbre vinni. Azon kettős mozgalom, mely a negyvennyolcz utáni időben a kormány és a zsidóság kebeléből indult ki, szintén nem érte el a kívánt eredményt. De a korszellem, a mely a nyilvános élet minden egyes ágát gyökeresen átalakította, nem vonult el nyomtalanul a zsidóság

¹⁾ Az urakháza gyorsirói jegyzőkönyvének 202. sz. melléklete, X. ügyszám.

²⁾ Ugyanott, 216. sz. melléklet, és a képviselőház gyorsirói jegyzőkönyvének 678. sz. melléklete, X. osztály.

külső jogviszonyai fölött sem, különösen az 1867-iki állami alaptörvény, a mely a felekezeti momentumot kiküszöbölte az állam törvényhozásából, az a híres deczember 21-ki törvény, a melyet a mai korcsministeriumok préda gyanánt dobnak az antiszemitizmus véresszájú demagógjai elé, különösen ez a törvény változtatta meg lényegesen a törvényhozás álláspontját a zsidókérdéssel szemben. A míg ugyanis azelőtt a zsidókérdésnek két oldala volt, a felekezeti és egyéni, addig az új állami alaptörvények hatása alatt, az egyéni momentum elesett. Minthogy ezen törvények az állampolgárok jogait és kötelességeit a felekezettől függetlenül tárgyalják, az egész zsidókérdés szükségkép csak az általános felekezeti szervezetre és arra a felügyeletre szorult, a melyet az állam gyakorolni volt kénytelen.

Az állam és felekezet közötti viszony rendezése képezte most azt az alapot, a melyen a törvényhozás tovább operált. Csakhogy egy igen fontos kérdés volt még előbb megoldandó. Hol van az a határ, a melyen az állam befolyása kezdődik és az autonómia megszűnik? Ha a törvényhozás alapul veszi azokat a törvényeket és rendeleteket, a melyek formailag még fennállottak, akkor nem lett volna a zsidóság életének egyetlen egy pontja sem, a mely az állami felügyeletről meg lett volna kímélve. Igaz ugyan, hogy az állam új alaptörvényei a felekezetek önkormányzatának tág teret engednek, de a zsidóság mindenkor kivételes helyzetet foglalt el. Ha a törvények és rendeletek szelleme igazságtalan is — és hogy a zsidóságot érintő törvények a méltányosságot nem ismerték, azt említenem fölösleges, — formailag mégis fennállottak, és az új törvényjavaslat kidolgozásánál mint fontos tényezők jöttek számba. De az önkormányzat sem volt rövid úton deklarálható, mert az állam nem ismerte azt a történeti fejlődést, a mely ezen szervezetnek alapját képezhette volna. A hierarchikus törekvések a zsidóság kebelében soha sem hullottak termékeny talajra, és így hiányzott az a testület, a melyre az önkormányzat bízható lett volna. Sőt még ott sem a hol ily szervezet tényleg létezett, még Morvaországban sem volt feltalálható az önkormányzat alapja. Mert ama szabadalmak, a melyeket Morvaország zsidói drága pénzen összevásároltak, az idők folyamán annyira meg lettek nyírbalva, hogy az újkor elején inkább hasonlítottak egy halálra ítélt korcsszülőthöz,

semmint egy fejlődésképes, egészséges törzshöz, a melytől életrevaló hajtások lettek volna várhatók. Vegyük például az ország véneinek és az országos rabbinátus intézményét. Míg az első tökéletesen megszűnt, addig a második még tovább él, végelgyengülési állapotában inkább akadályozva, semmint támogatva a zsidóság fejlődését.

Ha a mondottakhoz hozzáteszszük még azt, hogy a régi törvények és rendeletek igen zavarosan hagyták a zsidókérdést, hogy az alapelv, a mely őket vezérelte, csaknem minden egyes esetben eltérő volt, hogy például az 1797-iki rendelet a csehországi községek szervezetét egyáltalán nem érintette, akkor be fogjuk látni, hogy az állam a maga szempontjából kénytelen volt e kérdéssel behatóan foglalkozni, és az eltérő rendeletek helyett egy egyöntetű eljárást megállapítani.

Rövid vonásokban ezek voltak azon elvek, a melyek az osztrák zsidóság külső jogviszonyainak szabályozását szükségessé tették. Ezek a vizsás állapotok ugyanis akadályul szolgáltak az egyes községek fejlődésében, miért is Cseh-, Morva és Gácsország egyes községei a törvényhozáshoz fordultak azon kéréssel, hogy ez egy, az osztrák zsidóság külső jogviszonyait szabályozó törvény által rendezze ezt a bonyolult ügyet. Így jött létre a Taafekormány alatt az 1890. évi márczius 21-iki törvényczikk, a mely az osztrák hitközségek szervezetét új alapra helyezte.

Ezen törvény azon állásonpontra helyezkedik, hogy egy megszabott területen csak egy hitközség lehetséges, és ezáltal elejét veszi azon természetellenes állapotoknak, a melyek pl. Magyarországon uralkodnak, a hol alig van falu, a melyben a zsidóság három árnyalata nem volna önálló község által képviselve. A hitközség képezi Ausztriában a zsidóság felekezeti életének megnyilvánulását, a melynek hatáskörébe tartozik a vallásos élet minden részletéről gondoskodni. Ebből folyólag a hitközség földadata, a tagok vallásos szükségleteinek kielégítése és az ezzel összefüggő intézmények fenntartása. Hogy a hitközség ezen kötelességének megfelelően, szükséges, hogy területe pontosan meg legyen szabva, és hogy a benne lakó izraeliták kivétel nélkül hozzá tartozzanak. Ha esetleg a község intézménye a tagok nagy kisebbségét nem elégítik ki, úgy ezeknek jogában áll egy önálló, akár konservatívabb, akár liberálisabb intézmény életbeléptetését követelni. A lel-

kiismereti szabadság és a vallásos érzületek megfelelő nyilvánulásai a törvény előtt ekként kifejezésre jutnak, de nem akadályozzák a zsidóság szabad fejlődését. A törvénynek ezen rendelkezése szorosan megkülönbözteti a hitközség adminisztratív teendőit és a vallásos intézményeket. És a míg itt az egyéni szabadságot — a mennyire csak lehetséges — respektálja, addig az adminisztráció terén nem engedi meg az erők szétforgácsolását, azon helyes szempontból indulva ki, hogy a könyvvezetés vagy a kultuszadó kivetés módozatai a vallásos meggyőződéstől egészen elkülönítendőek. De elejét veszi a törvény annak is, hogy a zsidóság egy része, a felekezeti élettel járó terhek viselése alól magát kivonja. A míg például Magyarországon az interkonfeszszionális törvény előtt akárki megtagadhatta a kultuszjárulékot azon a jogcímen, hogy ő egy más árnyalathoz tartozik, addig Ausztriában az ily megtagadás csak úgy lehetséges, ha magát felekezetenkülülinek vallja az illető.

Az egyes hitközségek területének megállapításánál első sorban a már meglévő községekre voltak tekintettel. Csak hogy e téren csaknem leküzdhetetlen akadályok állottak a rendezésnek útját. Az osztrák, különösen pedig a morva zsidó szívósan ragaszkodik anyaközségéhez. Ezen ragaszkodás nemcsak abban nyilvánul, hogy halála után anyaközségének temetőjében akar eltakaríttatni, vagy évenként legalább egyszer fölkeresi anyaközségét, hanem abban is, hogy községének sorsa iránt élénken érdeklődik, gyermekeit az ottani anyakönyvekbe vezettetni be, az ünnepnapokat ott tölti, és igen gyakran a kultuszadó fizetését önként elvállalja. A kisebb hitközségek, tagjainak ezen hű ragaszkodása következtében nem gyengültek, mert bármennyire is szaporodott a kivándorlók száma, a hitközség ereje ezáltal nem csökkent. Így történt, hogy a kisebb morva hitközségek anyakönyveiben nemcsak a helybeli népesedési mozgalom részletei, hanem mind ama események be vannak vezetve, a melyek az azon községből származó zsidók családjáiban történtek. Már ebből is látható, hogy mennyi nehézségbe ütközött a hitközségek geográfiai meghatározása, és a dolog természetében rejlett, hogy az új beosztás által a kisebb hitközségek sokat veszítettek. Hozzájárult ezen tényhez még ama körülmény, hogy ott, a hol eddig hitközségek nem állottak fön, de a hol a zsidóság nagyobb

számban lakott, új hitközségek voltak szervezendők, a melyeknek száma ekként tetemesen nőtt. És itt érezhető első sorban a törvény káros befolyása. Ezen új községek, a melyekben a legkülönbözőbb elemek laknak egymás mellett, nem ismerik a zsidóság történeti multját és hivatását, és a helyett, hogy a zsidó szellem fejlesztésére fektetnék a súlyt, határozottan reformtörekvésekkel próbálnak szerencsét, és közös alap híján, nem képesek megvalósítani azt a célt, a mely a zsidó hitközség földadatát kell hogy képezze. Viszont a kisebb községek, a hol a zsidóság több évszázados multa tekinthet vissza, és a hol a történeti folytonosság elve szépen juthatna kifejezésre, az új beosztás által erősen meg lettek gyöngítve és szintén nem elég erősek arra, hogy az új áramlatnak útját állhassák. Az osztrák zsidóság ekként a réven is, meg a vámon is veszített.

A hitközségi élet részleteinek megállapításába a törvény nem bocsátkozik. Ennek rendezése a hitközség alapszabályaira van bízva, a melyek minden egyes országban egy minta-alapszabály alapján lettek kidolgozva. Ez, valamint az egyes községek területének meghatározása a helytartóság földadatát képezte. E helyütt csakis a törvényt és annak nyilvánulását akarjuk ismertetni, miért is az alapszabályok beható ismertetését más alkalomra hagyjuk.

A feloszlott hitközségek vagyónának hováfordítása fölött az államhatóság rendelkezik úgy, hogy azt azon új község birtokába adja, a melybe a feloszlott község kebeleztve lett. Kivételt csak az alapítványok képeznek, a melyek úgy, mint azelőtt, úgy ezután is, csakis a meghatározott célra fordíthatók. Minthogy a törvény a hitközségek számát nem akarja megszorítani, hanem ellenkezőleg, a mennyire lehet, alkalmat akar adni a csekély számú zsidó lakosságnak arra, hogy önálló hitközséget képezzen, azért lényegesen megkönnyíti az új hitközségek átalakulását. Ha valamely területen, a melyen eddig önálló hitközség nem létezett, harmincz család kijelenti, hogy a hitközség fenntartásával együttjáró terhek viselését magára vállalja, akkor az államhatalom jóváhagyása után, az új község megalakulásának mi sem állja útját. Viszont jogában áll az államnak, valamely hitközséget feloszlattani, ha ez nem képes azon intézményeket fenntartani, a melyeket a törvény tőle követel.

A hitközség vezetése és az adminisztratív teendők elvég-

zése az előljárásra van bízva, a melynek tagjai csak kifogástalan előéletű, *osztrák* állampolgárok lehetnek. A vallásos élet vezetésére a rabbi van hivatva, a kiből a törvény a község szellemi fejét látja.

Kiindulva azon szempontból, hogy a rabbi oly funkciók teljesítésére van hivatva, a melyek állami és közjogi szempontból fontosak, a törvény behatóbban foglalkozik azon igényekkel, a melyeket a rabbi kvalifikációja iránt támaszt. Az osztrák állampolgárságtól eltekintve, a melyet egyébiránt a hitközség összes alkalmazottaitól elvár, köteles a rabbi gimnáziumi tanulmányait is kimutatni. A theologiai képesség mértékét a törvény egy későbbi szabályozás idejére tartja fenn magának.

Bármily álláspontot foglalt is el az osztrák törvénykezés a zsidókkal szemben, az a törekvés, hogy a rabbik képességét magas fokra emelje, tőle meg nem tagadható. Már az 1874 május 20-iki törvény 10. §-a mondja, hogy az általános műveltség bizonyítására a rabbi köteles legalább is gimnáziumi érettségi bizonyítványt bemutatni, és ezt, mint műveltségi minimumot, a 90-iki törvény is megtartja. Régebb időkben még szigorúbb elvek uralkodtak e téren. Így például az 1820 január 20-iki udvari rendelet szerint a császár kijelenti, hogy »bizonyos, megszabott időn túl birodalmamban nem szabad rabbik alkalmazni, a ki egy szigorlatban nem mutatta ki tökéletesen jártasságát a philosophiában és a zsidó hittanban.« Ezen rendelet azonban csak nagy ritkán jött tekintetbe. Bukovinában és Gácsországban pedig egyáltalán nem. Ezért rendeli el az 1836. évi jul. 7-én kelt 17714. sz. kancelláriai rendelet, hogy 1846 szeptember elsejétől kezdve Gácsországban sem alkalmaztassék philosophiai képzettség nélkül működő rabbi. Ezen rendeletek azonban, mint sok más, csak írott malaszt maradtak, a mint az a gácsországi zsidóság viszonyai között másként nem is volt lehetséges. És ezért hagytak alább a követeléssel, és az 1860 július 4-én kelt legmagasabb elhatározás megelégszik azzal, ha a rabbi az alsó gimnázium négy osztályát végezte. A ki ismeri Galiczia zsidóságát, az tudni fogja azt is, hogy az ottani rabbik túlnyomó része még ezt a minimumot sem érte el. És az új törvény, a mely a kultuszminiszternek jogot ad arra, hogy az első tíz évben dispenzálhassa a jelölteket az általános műveltség alól szintén

nyomtalanul fog elvonulni a gácsországi zsidóság fölött, a mely nem egy évtizeddel, hanem évszázadokkal áll kora mögött.

Másként állanak a viszonyok a többi örökös tartományokban. Csehországban, a hol a legkisebb zsidóközségek találhatók, a rabbik műveltségének kérdése egyáltalán nincs megoldva. Itt még azok a régi, patriarchalis viszonyok uralkodnak, hogy holmi jött-ment sakter megteszi magát rabbinak, a hitközségi elnök rányomja az approbációt és a helytartóság az ekként megcselekedett rabbit államilag elismeri. Morvaországban ellenben még a budapesti rabbi-szeminárium diplomája sem ér semmit, ott csak az országos rabbi ő szentsége gyárthatja a papokat. Ily önkény és egymással homlokegyenest ellenkező eljárást szül a törvény bizonytalan volta, a mely a zsidóság ezen fontos kérdését nem szabályozza, hanem a szabályozást az egyes tartományok hatóságainak engedi át. Különb, ismerik ezt a szomorú nótát Magyarországon is. Szigorú és üdvös a törvénynek azon rendelkezése, hogy minden község köteles a megüresült rabbi-állást hat hónap letelte alatt betölteni. Vannak ugyan községek, a hol ezen intézkedés daczára sem töltik be a rabbi széket, csakhogy ezek elenyészőleg csekély számban találhatók. Morvaországban például csak egy ilyen községet ismerek és ez Znaim. Államilag érvényes aktust, esketést, kihirdetést, elváltást csak rabbi végezhet. Az urakházának bizottsága fölhívta a kormány figyelmét arra, hogy ezen egyének büntetőjogi megtorlására törvényjavaslatot nyújtson be, a kik a nélkül, hogy arra jogosítva volnának, esketést végeznek. E téren ugyanis a legszomorúbb viszonyok uralkodnak Gácsországban és a Bukovinában, a hol katonakötelezett ifjak alapítanak családot. Főnnállása óta azonban ezen törvény nem volt képes ezen állapotokon változtatni, mert ezen tartományok adminisztrációja nem fektet súlyt ezen törvény lelkiismeretes végrehajtására.

Az állami felügyelet, a mely ez esetben nem képes a sérelmes állapotot megorvosolni, a többi esetekben sem válik be, és ezért csak helyeselhető az az intentió, a mely az urakháza előtt lebegett, a midőn az állami ingerenciát a lehető legkisebb mértékre szabta meg. A míg például a törvényjavaslat a kultuszadó és egyéb felekezeti járulékok megalapítását, maximumát és minimumát törvény útján akarta megszabni, addig

az urakháza a törvénynek o. y szövegezését fogadta el, a mely az állam befolyását csak a visszaélések és túllapások megszüntetésére szorítja meg.

A hitközség erejének szétforgácsolását megakadályozandó, a törvény a magán imaházak megnyitását lehetőleg megnehezíti. Ez csakis az előjáróság engedélyével lehetséges, és csakis ott, ha vagy a zsinagóga térszűke, vagy egyes vallásos pártárgyak ezt szigorúan követelik. Igaz ugyan, hogy ekként az egyes vallásos differenciák nyilvánulásának tág tér engedtetik, de a törvény azon intézkedése, hogy ugyanegy község területén csak egy hitközség létezhetik, megakadályozta a pártoskodást. De ezen intézkedés elejét vette annak is, hogy a zsidóság mint egy szétforgácsolt intézmény álljon a világ előtt. Inkább hasonlít ezáltal egy törzshöz, a melynek szerteágazó galyai mégis egymáshoz tartoznak. Mindezen részletek pontos meghatározása az egyes hitközségek alapszabályainak vannak föntartva, a törvény csak azon általános szempontokat szabja meg, a melyek az alapszabályok megszerkesztésénél irányadók kell, hogy legyenek.

Meg van ugyan szabva, hogy ezen törvény rögtön, kihirdetése után lép életbe, de már öt esztendőnél több múlt el azóta az az egyes tartományok még nem is jutottak odáig, hogy a mintaalapszabályokat kidolgozták volna. Csakis Alsó-Ausztria és Morvaország képeznek kivételt, a hol az új községek az új alapszabályok szerint már túlnyomólag meg is alakultak. De általánosságban, a zsidó hitközségek külső jogviszonyai már ezen törvény alapján szabályozvák, és a hatóságok ez után indulnak mindama intézkedéseikben, a melyek a zsidó hitközségek jogügyeire vonatkoznak.

Azt hiszem, hogy ezen viszonyok ismertetése nem haszontalan munka most, a midőn a recepezionális törvény életbelépése után, az izraelita községkerületi elnökök az egyetemes gyűlés egybehívását ajánlották a kultuszminiszternek. Az autonómia és a hitközségek külső jogviszonyainak megszabása fogja majd ezen egyetemes gyűlésnek egyik fontos tárgyát képezni, és így a magyar zsidóságnak csak hasznára válhatik, ha berendezkedés előtt körülnéz a szomszédban, a melynek erényeit átveszi, hibáit meg elkerüli.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Goetz F.*, Vallás és Nevelés, *Vilna* 1896 (héber nyelven.) — *Pollák K.*, Iskolai adatok Izrael népének multjából. *Budapest* 1896. — *Berliner A.*, Ueber den Einfluss des ersten hebräischen Buchdrucks auf den Cultus und die Kultur der Juden. *Frankfurth a. M.* 1896. (A berlini rabbiszeminárium Értesítőjéből). — *Hevess K.*, A Jordánszky és Érdy Codex, A kir. Magy. Tudományos Egyetemtől jutalmazott pályamű. Első rész. *Budapest* 1896 (Külön lenyomat a Magyar Nyelvőr XXIII. és XXIV. kötetéből). — *Dr. Imling K.*, 1895. XLII. Törvényozikk az Izraelita Vallásról, 1895. XLIII. Törvényozikk. A vallás szabad gyakorlatáról jegyzetekkel és utalásokkal ellátva, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek végrehajtási rendeletével. *Budapest* 1896. Ára 40 kr. *Dr. Rosenzweig A.*, Geselligkeit und Geselligkeitsfreuden in Bibel und Talmud. Erste Hälfte. *Berlin* 1895. *Bielitz*.

Rabbivizsgálatok. A rabbiképző intézetben február hóban mentek végebe az idej rabbivizsgálatok, a melyeknél Dr. Klein Mór (Nagy-Beeskerek) és Szidon Adolf (Versez) rabbi urak voltak jelen mint a vizsgáló bizottság vidéki tagjai. Az intézet köv. hallgatói nyertek rabbi okmányt: Dr. Adler Vilmos, dr. Frank József, dr. Heller Bernát, dr. Herskovits Dezső, dr. Hoffer Ármin és dr. Singer Jakab. Sajnos, hogy nem jegyezhetjük fel a községek, melyekben a végzett rabbik megválasztattak. De még sajnosabb, hogy a mult évben képestett rabbik sem tudtak még máig állomásra szert tenni, egynek kivételével. Annál sajnálatosabb ezen körülmény, mivel csak a minap oivastuk a boroszlói rabbiképző értesítőjében, hogy az ott végzett hallgatóknak e tekintetben több szerencsájuk van, a mennyiben részint Németországban részint Ausztriában állomáshoz jutottak. A mint halljuk az illetékes körök már beható tanácskozás alá vették ezen anomalia megszüntetését és módot fognak találni, hogy a hosszú fáradal-

mak után pályájukat befejezett ifjaknak működési kört nyujtsanak. Reméljük, hogy e törekvésök nem lesz hiábavaló.

A losonczyi izr. hitközség előjáróságának jelentése három évi (1893—95) üdvös és eredménydus működésről tanuskodik. A hitközség tagjainak száma 242. Bevételai és kiadásai 15,000 frt. körül forognak. Az utolsó évben ugyanezen összeg ingatlanok megszerzése folytán megkétszerezedett mindamelllett 1500 frtnál többet osztott ki a jótékonyági osztály. Tiszta vagyon 35,064 frt. A virágzó község elnöke *Sternlicht Vilmos*, titkára *Domber József*. A jelentés megemlékezik a szabadalvti férfiak diadaláról és a receptióról.

Az abonyi chevra Kadisa fényesen ünnepelte meg 125. évfordulóját február hó 24 napján.

Izrael Levit, ki a franciaia főrabbi segédabbija és a párizsi rabbiképzőintézetben a történet tanára, a franciaia kormány az École des Hautes Études tanárává nevezte ki. Levi eleven irodalmi tevékenységet fejt ki és a Revue des Études Juives szerkesztője.

Rabbiválasztások. *Dr. Venetianer Lajos* (Csurgó) Lugoson, *dr. Klein József* (Mareziali) Szabadkán, *dr. Lenke Manó* (Ungar. Ostrau, Morvaország.) Besztercebányán és *Dr. Steiner Márkus* Bielitzben (Szilézia) választatott meg rabbinak. Mind a négyen az orsz. rabbiképzőben végeztek tanulmányaikat.

A pécsi izr. hitközség és chevra kadisa az 1895. évről szóló jelentéseiből átvesszük a következőket. A hitközségi jelentés megemlékezik a receptióról és közli a jegyzőkönyvi köszönettel kitüntetett liberális államférfiaknak a hitközséghez intézett válaszait továbbá a vegyes házasságok megáldására vonatkozó határozatot. A hitközség belletéről ezen számok nyujtanak felvilágosítást: Bevétel 34.711 frt, kiadás 36.021 frt. Az utóbbi összegben 3543 frt szerepel jótékonyági és 8194 frt iskolai czelokra. A népiskolába járt 361 tanuló, a kiknek a fele tandíjmentes volt, a 4 tanfolyamból álló talmud-torába 44 tanuló. A hitközség lélekszáma 3116, megadóztatott tagja 396, tiszta vagyona 78,354 frt. — A chevra kiadása 2690 frt fordított jótékonyági czelokra, összkiadásai 6821 frt. A tagok száma 294 (28-al több mint tavaly); vagyona 10,460 frt. A község területén fennálló rófé-cholim egyesület kiadásai 600 frtot tesznek ki, vagyona 5241 frt, a talmud-tóra egyletéi 927 frt, vagyona 4123 frt.

A szegedi chevra Kadisa-nak 1895-re szóló zárszámadásai fényes tanúságot tesznek ezen egylet áldásos működéséről. Bevételai 12.624 frtra kiadásai 12.786 frt-ra rugtak; vagyona 52.513 frt.

Az első fecske. Az IMIT első vidéki felolvasása Galgóczen tartatott, Dr. Büchler Sándor olvasott »a zsidók sorsáról Magyarországon a török uralom alatt.«

Hammerstein és Stöcker. E par nobile fratrumut, a német konservatív párt vezérő férfait is utól érte a soká késedelmező politikai nemezis. Az első, a ki a Kreuzzeitungot az antisemita áramlat főszóvivőjévé tette és éveken át pártvezéri minőségben félelmetes és nagy befolyásu politikus volt, a szerkesztőség és pártkassa pénzét nem bírta megkülönböztetni magánvagyonától, jó barátjait pedig váltók aláírására aknáza ki. Mikor nemtelen üzelmel már napvilágra kerülni látszottak, hátat fordított a szerkesztőségnek, pártjának és hazájának és különböző álnevek alatt Odysseára indult, a honnét a porosz rendőség hozta vissza Berlinbe. Az egykor befolyásos politikus Moabitban tépelődik most, miként fogja lemosni a nagy szennyet, mely nevéhez és üzelmeléhez tapadt. Jó barátja Stöcker igyekezet egy idejig elvtársát mentgetni, de a konservatív párt, melynek egyik feje volt ő is, a gyűlölködés fáradszón apostolától a párt udvarképessége és politikai tisztassága érdekében szabadulni kívánt, a miért is végre kebléből kizárta a hírhedt Tivoli-programm szerzőjét. A compromittált apostol az antisemitismus melegágyában Délnémetországban szerez mostan kétes eredménnyel híveket a keresztény szocialis párt részére. Még csak egy hiányzik, a belépti díj szedése és ugyanarra a sorsra jut mint egy másik elvtársa, a ki már fillérekben nem tud megélni és Bárnunot pótolva az oceánon túl dollárokért árusítja a szabad Amerikában antisemita elveit. Remélhető, hogy Németország e nagy fia nem sokára visszatér boldog hazájába amerikai körutjáról, hisz oly szükség van rá, mert az antisemita vezérek politikai kimulása roppant nagy mérveket ölt.

Neubauer Adolf dr., a Bodleyana hirneves könyvtárnoka, elnézésből kimaradt az Institut zsidó tagjainak egyik előző számunkban közölt lajstromából. Örömet igazítjuk helyre ezt a hibát, mivel a jeles tudós hazánkfia.

Helyreigazítás. Dr. Bernstein Bélának az I. füzetben közölt cikkébe 60. l. 6. sor hiba csuszott be. *Áruch* helyett olvasandó *Tur Orach Chájim*.

TÁRSADALOM.

EZER ÉV.

Örömmámorban úszik a nemzet, hogy a Gondviselés oly kort engedte megérni, a milyent a föld hatalmasabb népei közül is csak kevesen tekinthetnek vissza. Örömmámor fogja el a hon minden hí fiát, hogy oly nemzet tagja, a mely hosszú életével bizonyítja a föld népei előtt, hogy életre nemcsak képes, hanem érdemes is. Büszkeség tölti el minden egyes keblét, hogy nemzete annyi balsors, annyi ellenség közepette is, élete világtörténeti szükségességét, hivatottságát és hivatását, az emberiség haladása és java érdekében fényes tettekkel dokumentálta, mert e földön semmisen marad meg, a mi gyöngé, a mi fölösleges, a mi az összemérés javára közőmbös. A haza leghűbb fiai közt ott fohászodik Izrael a népek Istenéhez a Zsoltárossal: Legyen ez az ezer év csak egy muló nap a nemzet életében.

Mint egy rövid nap eseményei oly áttekinthetők a nemzet hosszú létének biztos alapjai, vezérő eszméi. Ezer éven át jogért és szabadságért küzdött. Maga a honfoglalás jellemző a nemzet ösztönszerű jog- és szabadság-szeretetére; a hazánk területén lakó népeket meghódította, de ki nem irtotta; magának hazát szerzett, de a többi népcsaládokat sem fosztotta meg hazájuktól, szabadságuktól és jogaiktól, sőt megvédte a gyöngéket a küllellenségektől egy hatalmas állam alkotása által. Minő fényben tűnik fel a magyar nemzet, ha a népvándorlás néprajzaival szembeállítatik. Egy se multa felül hazafiasságra. És mégis amazok pusztító viharok, a melyek Európán végig rombolnak, nyomukat romok jelzik, emlékü a pusztulás, sorsuk az enyészet: a magyar nemzet a népek életében számba sem jöhető rövid ingadozás után a tökéletes kultúra ösvényére lép, jog és szabadság alapítója, nyomában egy állam támad, sorsa nem enyészet, hanem öröklét.

A honalapítás óta lefolyt évezred változatos és gazdag eseményei a természeti tünemények törvényszerűségével és

kényszerűségével tanúskodnak ama tény mellett, hogy a magyar nemzet jó és balsors közepette törhetetlenül ragaszkodott a jog és szabadság eszméihez és intézményeihez, mint megalkotott államának két vezércsillagához. Külellenség, belviszály, tatár és török pusztítását kiheverte, mert az út, melyre lépni kellett, mindig világosan állott előtte. Az uralkodó családok változtak, de az uralkodó eszmék nem. Aranyfonálként húzódnak át a nemzet dicső történetén, hangosabban hirdetve a magyar államalkotó és államfentartó erejét a sok-sok dicsőbbnél-dicsőbb hadtettekknél, melyekben nemzetünk multja oly gazdag, mint bármely leghatalmasb élő nemzeté. Ezek az eszmék teremtették meg ezeréves hazánkban az egységes politikai magyar nemzetet, a mely világtörténeti például szolgáló nagylelkűséggel egyenlő szeretettel fogadja kebelébe a különböző népcsaládokat és felekezeteket.

Ezen eszmék és ezen nagylelkűség gyümölcseit élvezi a magyar nemzettestbe teljesen beolvadt magyar Izrael is. Magyar lett mint bármely más felekezet és nem óhajt más lenni mint vallástestület. Nem is lehet egyéb, mert nyelvében és gondolkodásában teljesen magyar. A nemzeti ünnepben mint e hon polgárai vesznek részt, épügy mint a munkában, mely hazánkat az európai kulturnépek közé emelte. Hazaszeretete oly erősen lobog mint e hon bármely valláson levő polgáraé. E helyről azonban, a melyen hitfelekezetünk érdekeit ápoljuk, a nagy nemzeti ünnep alkalmából egy futó pillantást kell vetnünk Izrael multjára hazánkban a lefolyt évezred alatt, hogy felszálljon lekünk szemei előtt az a sors, mely a magyar haza területén osztályrészé lón. Ez az emlékezés régiekre még erősebbé teszi azon kötelekeket, melyek hennünket honunk szentelt földjéhez csatolnak, ha ezen kötelekek erőssége egyáltalában fokozható még.

A zsidóság nem tisztán vendégnép e hon területén mint a szász, szerb stb., Árpád hadai már itt találták azt. Nem is tekintették ilyeneknek évezredünk kezdetein, sőt későbbi századokban, midőn az új hit és egyéb érintkezések révén a zsidógyűlölet mérge a romlatlan magyar szivekbe is be lón csepegtetve, a zsidóság sorsát a nyugoti népektől eltérően főleg a *jog* és nem a gyűlölet határozta meg. Könyves Kálmán fegyverrel védte meg határait és zsidó vallású alattvalóit

a keresztes hadaktól. Midőn Európában a keresztény vallás szülőanyja ádáz üldözéseknek volt kitéve, hivei a szabadság és jog uralta Magyarországon türhető helyzetben éltek. Nem véletlen, hogy sulyos csapás csak Nagy Lajos alatt érte őket, kinek ereiben nem Árpád vére csörgedezett, kinek lelkébe olasz földön lopózkodott be a zsidó vallás gyűlölete. A legsúlyosabb csapást szenvedte a hazai zsidóság a mohácsi vészszel: a győző kardcsapásai alatt a nemzettel együtt majdnem elvérzett. Az ezután következő három század alatt az ország jó és balsorsát a többi lakosokkal egyenlően érezte. A szabadság pirkadása a zsidók házaiba is bevetette szürke fényét. Az 1790. év, az újabb jogküzdelmek korszakának kezdete, a hazai zsidó felekezet történetében is fontos momentum: a zsidók emancipációja mellett ekkor emelkedett fel az első hang. A nemzet jogainak és szabadságának győzedelmes előrenyomulásával felekezetünk ügye is előre haladt: az 1867. és 1895. korszakos esztendők a politikai és vallási egyenjogúságot proklamálták, mely a zsidó vallás hiveire is kiterjed.

E rövidke visszapillantásból is kidomborodik, hogy a magyar Izrael sorsa mindenha össze volt forrva az ország és a nemzet közös sorsával: vele él és hal. A magyar Izrael részt vesz a haza felvirágzására irányuló munkásságban és áldozatokban; részt vesz szíve teljes melegével a nemzet örömeiben és bánatában. Büszkeséggel érzi magát magyarnak, ama nagylelkű nemzet fiának, a mely földrészünkön a szabad eszmék közlővivője, a jogegyenlőségnek és szabadságnak nemcsak követelője, hanem osztogatója is.

»Mint a magyar nemzet politikai egysége épp oly sértetetlen a faj- és valláskülönbség nélküli egyenlőség az egyéni és politikai jogok terén és az igazságos és egyenletes részese-
dés az állami védelemben és az állami gondozás jótéteményeiben. A mult dicsősége és szenvedései, az áldozatok és az elért eredmények, hazánk megszentelt földje és azok a politikai kincsek, a melyek történetünkben fel vannak halmozva, az egész magyar politikai nemzet műve; érdeme és tulajdona mindazoké, kik hű szívvvel a haza iránt küzdöttek és szenvedtek.« Igy szólt *Szilágyi Dezső* a nemzet nevében a koronás királyhoz, midőn a nemzet hódolatát bemutatta. Ő Felsége válaszában is találunk visszhangot az idézett nagy kijelentésre

e visszaemlékezésben: »ez az ország csak akkor volt erős és virágzó, midőn fiai királyukhoz és vallásukhoz híven ragaszkodva, egymás közt testvéries egyetértésben éltek, ellenkezőleg pedig veszélyek környezték akkor, midőn belső viszályok zsiszbasztották életerejét.«

Király és Nemzet egy évezred viszontagságos eseményeiből és állambölcsességéből merítik amaz axiómát hogy hazánk szilárd alapja a jogegyenlőség és szabadság. Erre az összes erőket egyesítő vezéreszmékkel lép hazánk az új évezredbe és a Mindenható oltalma alatt új évezredre.

HIRSCH MÓRICZ BÁRÓ.

A gyallai kastély gyászos eseménye oly megrázó hatást gyakorolt minden érző emberre, hogy az első pillanatban teljesen képtelenek voltunk a veszteség nagyságát felfogni. Csak a csapást éreztük mely szinte elkábította a tiszta emberszeretet minden igaz hívét.

Mi fog most bekövetkezni? mi lesz a nyomorgók százazeivel, kikről az elhunyt férfiú gondoskodott?

E kérdések tódultak agyunkba, midőn azt a szédítő, pótolhatatlan ürt áttekintettük, melyet Hirsch Móricz báró halála a jótékonyág mezején előidézett.

Azóta hetek, hónapok teltek el és a lefolyt napok újra megtanítottak bennünket arra az ősrégi igazságra, hogy az emberiség szünetlen nagy harcában, a létért való küzdelemben senki sem pótolhatatlan.

A világ zaja rövid idő múlva kiveti őt is a kortársak hálás emlékezetéből és dicső alakját átveszi a történelem. Ott a világtörténet nagyjai között követel ő helyet magának, de első sorban Izraél története az, mely hervadhatatlan koszorút fűz feje fölé és oda állítja Hirsch Móricz bárót Cremieux Adolf és Montefiore Mózes mellé harmadiknak.

A földet is sugarak érlelik, de
Ezek nem nap sugarai, hanem
Az embereknek lelkei.

Minden nagy lélek egy ilyen sugár. (Petőfi)

Hogy a föld megérjen, hogy az emberiség céljához eljusson, e nagy lelkek ezreire van szükség, kik a legkülönbözőbb úton és eszközökkel munkálkodnak ezen egy célért.

Az emberi nem apostolainak pantheonjában vegyesen állanak egymás mellett államférfiak és hadvezérek, a költészet és tudomány hősei és az emberszeretet bajnokai; mert az emberiség üdvére nézve közömbös, hogy mely téren nyilvánul meg a nagyság, csak az szükséges föltétlenül, hogy működése tisztán az emberiség javáért történjék. Az önzetlenség még nagyon kevés ehhez, mert ez legfőljebb tisztességes, becsületes emberekké tesz bennünket, ki nagygyá, az emberiség apostolává akar válni, annak nem szabad azzal megelégednie, hogy saját érdekét nem helyezi a közérdek elébe, hanem szükséges, hogy a közérdek legyen egyetlen érdeke, embertársai gondja és baja legyen az ő egyetlen gondja és baja.

S ez az *altruizmus*, mely Hirsch Móricz báró életében megnyilatkozik, ez vezeti őt be az emberiség nagyjai sorába.

Nem vagyona feleslegéből áldozott ő, nem csupán a gondviselésnek akart adakozásaival hálát adni anyagi sikereiről vagy Isten kegyelmét kiérdemelni (Bába batra 10b); — nála a jótékonyág életcél volt, czedaka, jog, igazság, a melyet az ember nemcsak mellékesen — egyéb ügyei mellett — szolgál, hanem a melynek egész életét szenteli.

Oly rendszerességgel munkálkodott ő vagyona szétosztásán, mint mások vagyonuk gyarapításán; nagyobb gondot és fáradságot nyújtott neki az, hogy mi módon segítsen másokon, mint sokaknak saját anyagi érdekeik előmozdításá.

Klasszikus kifejezője és megszemélyesítője ő a zsidó jótékonyági szellemnek, kihez hasonlót még a zsidóság is évszázadokban egyet ha szül. Jótékonyága ama zsidó jótékonyág volt, mely míg egyrészt a jelen nyomorát enyhíti, addig másrészt a nyomor bekövetkezését igyekszik megakadályozni.

A budapesti, bécsi, lemergi és krakói jótékonyági irodák egyenként évi 120,000 frtnyi kiadással a mindezeknél hatalmasabb párizsi iroda, melynek működése az egész világra kiterjedt, — ezek a pillanatnyi nyomort voltak hivatva orvosolni. Az Alliance keleti iskoláira és a galicziai iskolákra fordított milliók és tizmilliók azt célozták, hogy a következő nemzedék képes legyen saját munkája által kivergődni ama nyomorból, melyben apái sinlenek.

A központból kiindulva serény, szigorúan rendszeres munka folyt mindenfelé a jótékonyág terén, mintha csak egy nemzetközi cégnek az egész világot behálózó üzleti munkájár ó

lett volna szó. Csakhogy itt nem vagyonszerzés, hanem vagyon felosztás — bizbu nehaszim — volt a cél.

*

Leghatalmasabb alkotása, mely nevét talán legtovább fogja fűntartani az argentiniai gyarmatosítási szövetséget, a »Zsidó Telepítési Társaság«, melynek székhelye London és melynek 75 millió alaptőkéjét Hirsch báró maga adta. Kik öt Mózeshoz szeretik hasonlítani, ki a fogságból kivezetett zsidóknak új hazát szerzett, hibásan jellemzik működését és az ő intenczióit nem fogják föl helyesen.

Holmi dr. Herzberg-féle zsidó állam eszméje teljesen távol állott tőle. Ő, ki annyit gondolkozott a zsidóság multján, jelenén és jövőjén, bizonyára megértette azt, hogy ez nem megoldása az ugynevezett zsidókérdésnek.

Mit érhet egy zsidó állam, melynek már megalapítása a zsidó vallás tanaival, létezése pedig a zsidóság hivatásával homlokegyenest ellenkezik?

Nem zsidó államot akart ő teremteni, csak menedéket a zsidóknak, nem új hazát Izraelnek, csak pihenő helyet az embertelen zsarnokság üldözése súlya alatt összeroskadóknak.

Nincs zsidókérdés, csak az emberi nem fölvilágosodásának kérdése létezik. Izrael nem keres és nem is akar a maga számára oly üdvöt, mely egyúttal az egész emberiség üdve ne lenne, azért nekünk ott a helyünk a világ nemzetei között, ott kell küzdenünk és ott munkálodhatunk csupán saját magunknak és az emberiségnek megváltásáért.

»Ingyen adtak el benneteket és nem pénzen fognak titeket megváltani.«

Mintha Esaiás ezen szavait hallottam volna ama megrendítő hirrel egyidejűleg, mely több héttel ezelőtt Ó-Gyalláról érkezett. Ez magyarázza meg, hogy Cremieux és Montefiore, kik inkább a jog fegyvereivel küzdöttek a szenvedő Izraelért, miért voltak képesek hatalmasabbat teremteni, a zsidóság jövőjére nézve eredményesebben és áldásosabban működni, mint Izrael ezen legutolsó nagy halottja, ki épen oly odaadással, épen olyan önfeláldozással szolgálta felekezetét mint azok, de fegyverei inkább a földi kincsek valának.

A művészet minden ága a szép eszméjét szolgálja és bajos lenne megállapítani, hogy melyik ág az, mely alkotásaiban

leginkább képes az eszményit megközelíteni. Mégis azt tartják, hogy a művészet különböző ágai között is az a magasztosabb, mely az eszmék megtestesítéséhez a tisztább, nemesebb anyagot használja fel.

Igy van ez a nemes czélokért való küzdelemben, így van ez az emberi nem javáért folytatott harcban is.

*

»Izrael egy kiváló vezére hunyt el«. Bizonyára teljes joggal elmondhatjuk Hirsch Mórítz báró fölött a szentírás e szavait.

Azzal az anyaggal — a pénzzel, — melylyel ő dolgozott embertársai és hitsorsosai javáért, nálánál senki többet nem vitt véghez és ezen eszközzel nem is teremthet senki műveinél hatalmasabbat.

De másrészt az emberszeretet és a zsidóság ügyéért való lelkesedése és önfeláldozása teljesen egy sorba állítják őt ama halhatatlanokkal, kik a tudomány vagy művészet, a jog vagy háború fegyvereivel szereztek örök nevet maguknak.

Nem sereggel, nem nyers erővel, hanem isteni szellemmel küzdött Hirsch báró az emberiségért. Ha a népek hadi ereje és műveltsége az előző nemzedékek munkájának eredménye, akkor Hirsch báró jótékonyága is a zsidóság évezredekken keresztül hirdetett és gyakorolt jószívűség csodaszerű gyümölcse. Bár a páratlan emberbarát vallásos czélokért elvből nem támogatott, a szellem, mely őt áthatotta és humanistikus működésében vezérelte, a zsidó vallásból sarjadt ki. A filantropiának neve gőzvet bámulhatta volna a világ, ha zsidó alkotásokat egyáltalában bámulni képes lenne. A nagyszabású férfiú jellemének egyik legszebb, felekezetünk régi hiveire emlékeztető, vonása az, hogy a nagyvilág elismeréséről is lemondott és megelégedést talált a balsors üldözete hitrokonainak nem hálájában, hanem könnyebbülő helyzetében. A jótékonyág rajongója volt és e rajongás tettekre való átültetésére a legterjedelmesebb és legszomjasabb mezőt csak hitsorsosai nyújthatták. A nyomort mindenütt enyhítette, de nagyobb mint Észak- és Kelet-Európa zsidóságánál a világ őt földrészének semmiféle zugában nem talált volna. Kincseit azokra pazarolta, a kikért nem dobogott a hatalmasok szíve e

széles földön. Pártfogoltjait a balsors üldözi, elvette egyetlen jötevőjüket, ki minden gondolatával velük volt.

A meteor eltűnt, de a fény, melyet kivillámlott, nem sötétült el. Alkotásai és példája él. Ha a világtörténet az emberi jótekonyságot följegyzésre méltónak fogja tartani, első helyre Hirsch Móricz báró nevét kell tennie. Örök áldás kíséri a jámbor emlékét.

Abony.

DR. VAJDA BÉLA.

AZ »ORSZÁGOS MAGYAR IZRAELITA KÖZALAP« ELSŐ ALAPITVÁNYA.

Az »Országos magyar izraelita közalap« bizottságának f. évi május hó 4-én tartott ülésében hozott határozata folytán az izraeliták országos irodája a m. kir. honvédelmi miniszterhez a következő fölterjesztést intézte:

Nagyméltóságú miniszter úr! Kegyelmes Urunk!

Annak emlékére, hogy az izraelita vallás a törvényesen bevett vallások sorába fölvetetett, a magyarországi izraeliták — az izraelita kerületi elnököknek Budapesten f. évi január hó 6-án tartott gyűlésén hozott határozata alapján — egy »országos magyar izraelita közalap«-ot létesítettek, melyből nemzeti, hitfelekezeti, közművelődési és valláskülönbségre való tekintet nélkül érvényesítendő humánus czélok valósítandók meg. Egyebek között a közalaptól alapítványi helyek is létesítendők.

Midőn e »közalap« a működését megkezdi, lehetetlen, hogy annak bizottsága az *első alkotásnál* ne vezéreltesse magát azon érzület által, melylyel a hazai zsidóság a Nemzet és annak legalkotmányosabb királya Ő Felsége legkegyelmesebb urunk irányában van eltelve, a kinek dicsőséges uralkodása alatt a magyarországi izraeliták nemcsak polgári és politikai egyenjogusításukat, hanem vallásuknak a törvényesen bevett vallások közé való fölvetését is elérték.

Az »országos magyar izraelita közalap« bizottsága tehát számot vetve az izraelita vallásuk érzületével és az alapítók részéről kifejezett óhajtásokkal is, azt a határozatot hozta, hogy a »közalap«-ból *első alapítványul* a magyar kir. honvédelmi Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamán valláskülönb-

ségre való tekintet nélkül betöltendő öt díjmentes alapítványi helyet létesít és ezen alapítványi helyek fenntartására *százötvenezer koronát, mint alapítókét* a m. kir. állampénztárnál letéteményez.

Közalapunk ezen *első* alapítványa képezze hazánk magyar nemzeti intézményei iránti tiszteletünk igénytelen jelét. A magyar zsidóság érzelmeinek teljesen hű symbolikus kifejezőjévé válnék az, ha legkegyelmesebb Urunk és királyunk iránti legmélyebb alattvalói hódolatunknak és soha meg nem szünő hálánknak megfelelően, az érintett alapítványi helyek Ő Felsége legmagasabb nevét viselhetnék.

Midőn tehát említett határozatunkat és mély hálaérzet-től eltelt szívünk-ből fakadó forró óhajunkat ezennel bejelenteni bátorkodunk, azzal az alázatos kérelemmel járulunk a Nagyméltóságú Miniszter Ur elé: méltóztassék szósólónk lenni Ő császári és apostoli királyi Felsége legmagasabb színe előtt, hogy Ő Felsége a m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémián létesítendő öt alapítványi hely tárgyában tett ezen hódolatteljes felterjesztésünket legkegyelmesebben tudomásul venni és ezen alapítványi helyeknek »I. Ferencz József alapítványi helyek« néven való jelezhetését legkegyelmesebben megengedni méltóztassék.

Az »országos magyar izraelita közalap« bizottsága a legnagyobb lelkesedéssel fogadná Ő Felsége legkegyelmesebb elhatározását, a mely őt abba a helyzetbe juttatná, hogy az alapítványi levél kiállítása s az alapítványi tőke lefizetése iránt a szükséges intézkedéseket mielőbb megtehesse. Kik is stb.

Budapest, 1896. május hó 4-én.

Az izraeliták országos irodája.

Ezen felterjesztés elintézéséül a magyar kir. honvédelmi miniszter az izraeliták országos irodájához a következő leiratot intézte:

Magyar királyi honvédelmi miniszter.

3903. szám.
elnöki 1896.

*A magyarországi izraeliták országos irodája elnökségének
Budapesten.*

Ő császári és apostoli királyi Felsége Lainczban folyó évi május hó 25-én kelt legfelsőbb elhatározásával az országos

magyar izraelita közalapból, a honvédségi Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamán létesítendő 150.000 azaz egymáztözezer koronás alapítványról szóló előterjesztésemet legkegyelmesebben tudomásul venni és egyuttal megengedni méltóztatott, hogy az említett alapítvány legmagasabb nevét viselhesse.

Ő császári és apostoli királyi Felsege továbbá legkegyelmesebben felhatalmazni méltóztatott, hogy a létesítendő alapító oklevelet ezen értelemben jóváhagyjam és a további szükséges intézkedéseket megtegyem.

A midőn folyó évi május hó 4-én 332. eln. sz. a. kelt becses levelére vonatkozólag az elnökséget erről értesíteni van szerencsém, egyuttal felhasználom ezen alkalmat arra, hogy a m. kir. honvédség irányában tanusított ezen hazafias áldozatkészségeért, melynek az elnökség ily nagy alapítvány létesítése által követésre méltó tanujelét adta — hálás köszönetnek adjak kifejezést.

Fogadja az országos iroda Elnöksége tiszteletem nyilváníatását.

Budapest, 1896. június 4-én.

A miniser helyett:

Gromon Dezső, s. k.,
államtítkár.

A HATODIK KÖZSÉGKERÜLET GYÜLÉSE.

A községkerület ez évi gyűlését Kecskeméten tartotta június hó 4-én. Fővárosból és máshonnan érkezett kerületi képviselőket a kecskeméti magyar vendégszeretettel fogadták. A község tanácskozó termében dr. *Kecskeméti* Lajos, a kecskeméti hitközség elnöke, lendületes beszédben üdvözlőlvén az egybegyűlteket, *Schweiger* Márton elnök jelentvén, hogy dr. *Simon* József rosszullét következtében nem jelenhetett meg és a megjelenésben megakadályozott dr. Mezey Ferenc kerületi jegyző helyettesítésére dr. Halász Frigyeszt kérvén fel, a tanácskozást a következő beszéddel nyitja meg:

Tisztelt képviselőtestület!

Öszinte örömmel üdvözlöm a t. képviselő urakat e helyen, a mely reám nézve már személyes vonatkozásaimnál fogva is nagy jelentőséggel bír.

Itt a szülővárosomban van szerencsém községkerületünk tanácskozásait vezérelhetni, és pedig azon hitközség üléstermében, a melyben vallásunk misszióját megérteni, s. institúción fejlesztése után törekedni zsege koromban megtanultam. Bocsássák meg, hogy e személyes momentumról erről a helyről megemlékeztem, de a kecskeméti hitközség intézményeinek láttán oly hatalommal tárulnak elém fiatal korom emlékei, hogy azokat elfojtani képes nem vagyok.

Midőn az ülést megkezdjük, még egy momentumra bártorkodom utalni. Arra, hogy hazánk most ezeréves főnnállásának ünnepét üli, melyben mint az ország hí fiai mi is szívvel, lélekkel veszünk részt és a melyet e helyről is első kötelességünk hálaadó szóval és szívvel köszönteni.

Megemlékszem továbbá arról, hogy a kongresszus utáni időben, mint sok helyen, ugy itt Kecskeméten is a hitközség kettévált. De amint a felekezeti egység föntartásának szükségse hangsúlyozva lett, Kecskeméten megértette a zsidóság a szózatot és a két hitközség ismét egygyé vált. E példa legyen mértékadó felekezetünk minden tényezőjénél!

A békülékenység szelleme vezéreljen bennünket az új ezredévben munkálatainknál és tanácskozásunknál is, melyet ezennel megnyitottnak jelentek ki.

Következik a jelentés, a melyben az elnökség első sorban a kongresszus egybehívása céljából tett lépésekről számol be. A kerületi elnökök f. évi január 19-én nyújtották át a folyóiratunk ez idei első számában közzétett emlékiratot dr. *Wlassics* kultuszminiszternek, ki kijelentette, hogy az autonómia szervezésére irányuló törekvésekhez a kormány hozzájárul, de a kongresszus megtartására a millénium évét alkalmasnak nem tartja.

Ugyanazon napon a kerületi elnökök küldöttségileg nyújtották át emlékiratukat *Bánffy* Dezső báró miniszterelnök úrnak is, a ki oda nyilatkozott, hogy »azon memorandum alapján, a melyet mint illetékes helyre, a kultuszminiszter úrhoz beadni méltóztatnak a kormány kötelességének fogja tartani az ott elmondottakat tanulmányozva, a kérdéssel foglalkozni és annak megoldására támogatást nyújtani, úgy hogy az érdekek jogos kiegyenlítésével a szervezés létrejöjjön és e szervezés sem az állammal, sem felidézhető érzelmi konfliktu-

sokkal összeütközésbe ne kerüljön.« Végül kijelentette a kormányelnök, hogy őt a teljes jóakarát, a teljes tisztelet és becsülés igényei fogják vezetni és ezektől vezetettve jogos kívánságait a kormány támogatja, kéri azonban, hogy engedjék meg »hogy körültekintéssel az idő és viszonyok figyelembe vételével tegyünk e kérdést megfontolás tárgyává és ennek korlátai között foglalkozzunk e kérdéssel.«

A jelentés azután áttér az országos közalap ügyére; örömmel konstatálja, hogy közel 400,000 forint jegyezve van és további adakozásokra buzdítja a hitrokonokat. Szó van még ezután a kerületi előljárásság megalakulásáról, mely Kohner Zsigmond pénztárnokká és dr. Mezey Ferencz jegyzővé választása által teljessé lett; továbbá kisebb ügyekről. Fontos a lelkési javadalmak kiegészítéséről szóló pont. A jelentés erről a következőket tartalmazza:

»Megemlítjük e helyen, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr f. évi április hó 23-án 22,701. sz. a. kelt rendeletével tudatta az országos irodával, hogy a törvényesen bevett vallásfelekezetek lelkési javadalmazása kiegészítésének kérdésével foglalkozni akar és e végből 8 nap alatt hiteles adatokat kér azon rabbinátusokról, melyeknek javadalmazása az évi 800 forintot el nem éri. A táblás kimutatások összeállítására szabott rövid időre való tekintettel az országos iroda közvetlenül fordult ez ügyben a t. hitközségekhez és a rendelkezésére jutott adatokat a miniszteriumhoz már fel is terjesztette. Az ügy további fejleményeiről, melyek különösen kisebb hitközségeinkre nézve birnak fontossággal, lesz szerencsénk annak idején a t. képviselő-testületnek jelentést tenni.«

A jelentést felolvasottnak vették. Az első pontnál hosszabb vita keletkezett, melyet dr. Löw Tivadar nyitott meg. Nem helyesli az egységes szervezetre való törekvést, nem tartja szükségesnek, hogy a kongresszus egybehívásához a törvényhozás hozzájárulása kieszközöltessék. Tenczer Pál czáfolja Löw állításait, nevezetesen kifejti, hogy a haladó zsidóság az u. n. orthodoxiát nem támadja. Védelmébe veszi a modern zsidóságot, a mely a vallásért sokat cselekszik és áldoz. Dr. Feldmann József után szót emel Weisz Berthold, ki a felekezeti egység mellett az egységes szervezetet nemcsak óhajtja, hanem keresztülvihetőnek is tartja. Épigy érvel Szabolcsi

Miksa, ki hatással hivatkozik arra, hogy az orthodoxok között az emancipációnak is akadt ellensége és hogy hivatalos vezetői a receptiót is ellenezték.

Dr. Mezei Mór nagyobb, általános tetszéssel fogadott beszédben hangsúlyozza először, hogy mindenki kívánja, hogy a magyar zsidóság keblében a béke helyre álljon. Kifejti ezután, hogy a kerületi elnökség tökéletesen a kerületi gyűlés határozata értelmében járt el, midőn a kongresszus egybehívását kérelmezte. A kongresszus egybehívásának nem föltétele a törvényhozás hozzájárulása; elegendő, ha a kormány egy királyi beleegyezést eszközöl ki. Az orthodoxok ellen alkalmazandó kényszerről szó sincs, de lehetségessé kell tenni, hogy ezek is részt vehessenek az egyetemes gyűlésen. Két zsidó felekezet nincs; nem csak a törvény nem ismer két felekezetet, hanem szóló szívében sem ismer két zsidóságot. Ő megegyezésre törekszik az orthodoxokkal.

Ha az orthodox hitközségek a kongresszusra eljönnek, szóló őket nagy örömmel látná; de őket oda kényszeríteni nem szándékozik. Szóló nem kényszer, de megegyezés útján reméli visszaállithatni a békét és egyetértést, és ha mi szervezetről beszélünk, annak nem okvetlen kelléke az, hogy abban a szervezetben egy keretbe kényszerítsük valamennyi községet; lehet abban több önálló, egyenjogu csoport is és ha itt hangoztatva lett, hogy eddigi kísérleteink csak megalázó visszautasításra találtak, szóló kijelenti, hogy ha ezen az áron a béke és egyetértés helyreállitható, saját személyének megalázásától sem idegenkedik, csak a felekezet becsületén nem tűr semmiféle csorbát. (Általános helyeslés.)

Ami az ugynevezett status-quo községeket illeti, csak fölül függ, ha képviselőiket gyűléseinkbe el akarják küldeni. Azoknak részvétele nem járhat semmi nehézséggel, mert hiszen a különbség közöttünk csak az, hogy azok a községek nem csatlakoztak egyik szervezethez sem, sem a kongresszusi községek, sem az orthodox közvetítő bizottság szervezetéhez — s ha ők most ide akarnak jönni, ez által szervezetünkben résztvesznek, nincsen képzelhető ok arra, amiért valaki ez ellen kifogást emelhetne. Hiszen mi képviseljük tulajdonképen a status-quantét. Semmit sem változtattunk azon, hogy összes istentiszteleti, kulturális és jótékonyági intézményeit minden község

teljes függetlenséggel, saját igényei szerint alkotja és intézi és ezen változtatni bizonyára jövőre sem óhajtunk. Csak az összes magyar zsidóságot, a községeket közösen érdeklő ügyek ellátására kívántunk és kívánunk alkotni állandó országos szervezetet, azon esetről-esetre összeállított képviselők és bizottságok helyett, melyek a mi országos ügyeinket ős időktől fogva — a türelmi adó és kontribucziók korában — úgy a hogy elintézték. Ha azok a községek hozzánk csatlakoznak, a »status-quo« czímet ugyan leteszik talán, de akkor fognak visszajutni igazán a valódi status-quo-ante alapjára.

Szónok kéri a gyűlést, hogy az egyetemes gyűlés sürgősségét hangsúlyozó korábbi határozatainak fenntartása mellett, a jelentést vegye tudomásul és ily tartalmu határozati javaslatot nyujt be. (Éljenezés.)

Ifj. dr. Neumann Sándor, dr. Goldberg Rafael és dr. Löw újbóli felszólalása a gyűlés majdnem egyhangulag Mezei indítványát fogadta el.

Dr. Rott Jakab lelkes szavakban indítványozza, hogy a kerületi elnököknek az országos közalap eszméjeért és fényes megvalósításaért hálás köszönetet szavazzanak. Az indítványt éljenezéssel fogadták.

Előljárási tagnak megválasztott dr. Kecskeméti Lajos. A két bíróság tagjait kisorsolták; az I. bíróság elnöke lett Deutsch Sámuel, alelnöke dr. Neumann Ármin; a II. bíróság elnök dr. erényi Ullmann Sándor és alelnöke dr. Tatay Adolf.

Gyűlés után bankett volt, melyen sok lelkes tószat hangzott el.

TUDOMÁNY.

A TETRAGRAMM A JERUZSÁLEMI TEMPLOMBAN.

I.

A tetragrammnak páratlan szentsége csakhamar felkötötte a vallásos tartózkodást annak kimondásától. Ez okozta azt, hogy a tetr.-t nem »betűi«, nem »írása«, hanem a helyettesítő istennévvel ארדני-nak olvasták, vagy ejtették ki. A tetragr. — שם בן ד' אלהים — tekintetében ellentét támadt, mely a bibliamagyarázat legrégebb idejébe visszanyúlik és a LXX. verziójából pontosan kiviláglik, a hol ארדני—*αριθμοσ*-nak fordították. Az »írott« (כתוב) és »olvasott« (קרי) textus közti ellentét, mely a biblia egész szövegében oly nagy szerepet játszik, valószínűleg a tetragr.-al kezdődött, fölláttván erre nézve a következő kánont: נכתב ביוד ד'יה וקרא בארץ ד'יה (Pesz. 50a. Kidd. 71a. j. T. Szanh. 28b.) Ezen kánon úgy a közönséges, mint a vallási életben egyaránt érvenyesült, kivéve a jeruzsálemi központi szentélyt. Erre nézve más kánon volt: במקדש ד'ו ארדני (Támid VII,2. Szóta VII,6. Szifré Num. 38. §.) E szabály ugyan a papi áldással kapcsolatban tradáltatik, de nem szenved kétséget — a mint ez más helyekből kitünik — hogy a jeruzsálemi templomban végzett összes funkciókban a tetragr.-t úgy ejtették ki, a mint »írva« volt (כתוב), míg a templomon kívül, »körülírták« (ביניו). Vajjon nem változott-e az idők folyamán a templomot illető kánon? Vajjon nem történt-e meg a templom fennállása idejében, hogy a tetragr. kiejtését kettéosztó válaszfal ledőlt, és a במקדש, meg ארדני v. ארדני közti különbség eltűnt?

Abból a közlésből (Jom. 39b; Tosz. Szót. XIII,8.) hogy Jámbor Simon halála után a papok vonakodtak a papi

áldást az istennévvél együtt mondani, azt következtették, hogy az említett időponttól fogva a jeruzsálemi szentélyben is »körülírása« szerint ejtették ki a tetragr.-t. Ez a felfogás azonban homlokegyenest ellenkezik a többi hagyományokkal, melyek kétségkívül bizonyítják, hogy a templom fenállása alatt a régi szokás nem változott meg; az a felfogás inkább csak félreértés, mely az idevágó helynek megvizsgálásából nyomban kiviláglik. Ezeket olvassuk: ארתה שנה שמת בה שמעון הצדיק אמר להם בשנה זו הוא מת אמרו לו מנין אתה יודע אמר להם בכל יום הכיפורים היה מודמן לי וכן אחד לבוש לבנים ועטוף לבנים נכנס עמי ויצא עמי והוא מודמן לי וכן אחד לבוש שחורים ועטוף שחורים ונכנס עמי ולא יצא עמי אחר הרגל חלה שבעה ימים ומה וזמנאו אחיו הכהנים מלבדך בשם.)¹⁾

Ez az elbeszélés dicsőíti Jámor Simon nagyságát és szentségét (I) és avval végződik, hogy a papok J. Simon halála után nem akarták a papi áldást az istennévvél együtt mondani. — Ez a vonakodás a *tisztelet és kegyelet hódolata volt* a férfinak kiválósága és a veszteség nagysága előtt, mely a népet, meg a szentélyt érte. Ez a vonakodás mutatja J. Simonnak társai közt általánosan elismert jelentőségét.

Azonban természetes, hogy itt a jámbor, kegyeletes papoknak csupán *pillanatnyi, múltó nyilatkozatáról van szó*, a kik ily módon akarták a nagy halottat tisztelni; lehet, hogy ezen vonatkozás kiterjedt az előirt gyásznapokra, de semmi esetre sem jelenti az ősi szokástól való állandó eltérést, és egy új intézmény kezdetét. *Miután a papok ily kitüntető módon lerótták a kegyelet adóját, visszatértek a hagyományhoz és a szentélyt illető törvényhez.*

II.

Téves felfogások nem ritkán végzetes konsekuensiakkal járnak. Ilyesmii tűnik szemünkbe Dr. Perls »Csonka borajta« cz. értekezésében M. Zs. Szemle 1895. évi. 351. l. Ugyanis a papok vonakodását nem vizsgálja J. Simonnak előzőleg megírt jellemrajzához és halálához való vonatkozásában, hanem

¹⁾ A tószefta szövegében e szavak hiányzanak אחיו הכהנים helyett olvasandó חבריו. Toszef. (Szót. 38. a.) egész másképp okolják meg a papok vonakodását, mondván, hogy az állandó berendezés volt. V. ö. Weiss H. Zur Geschichte der jüdischen Tradition I. 86. . . A papok magatartásának illusztrálására megemlítem a szokást, hogy valamely vallásos működési kör, kegyeletből, egyideig nem töltetik be.

a tetragr. profanizálásától való vallásos félelemmel magyarázza az egészet, odaállítva tény gyanánt a megszentelt, hagyományos szokással való szakítást. Ezáltal — ugymond — dilemma keletkezett, mert a halachikus traditio a tetragr.-nak »írás« szerint való kiejtését követeli. Aztán megmutatja az utat, mely e dilemmából kivezet és a mely által a halákha meg a vallásos félelem közti konfliktus kiegyenlítettik.

Ezt az útat, melyet Geiger födőzött fel (Urschrift 275. Nachgel. Schriften 5, 102.), s melyet az előtt senki sem sejtett, fogjuk a maga teljességében megvizsgálni és megvilágitani. Legjobb a középút; — itt is ez az előnyös út lett választva, egyrészt, hogy a vallásos aggodalomnak, másfelől a halákha követelésének eleget tegyenek. A tetragr.-t sem »írása« szerint (כתבו), se nem »körülírva« (כתיבו), hanem rövidítve, változtatva, »elnyelve« ejtették ki, a mint a terminus azt kifejezi. Ez bizonyára merész fölfödözés. És min alapszik? mire támaszkodik? mik a bizonyítékai? Egy borajtában olvassuk: אמר ר' טרפון י פעם אחת עליתי אחר אחי אמר לרובו והטיתי אחי אצל כהן גדול ושמתיו שהבליע שם בנעימת אחיו הכהנים א. tetragr. »elnyeléséről« szóló föltevés; erre utal a kifejezés של הבליע שם. Ez azonban már nyelvileg is lehetetlen, mert בליע és nem הבליע jelent »elnyelést.« — De tárgyilag is felfoghatatlan, lehetetlen a helyből ilyen értelmet kiokoskodni. Itt bizony nem »elnyelésről« van szó, hanem arról, hogy a főpap, paptársainak énekében a tetragr. kiejtését »hallhatatlan«-ná tette, annak kiejtése mintegy szétolvadt a papok énekében, és a tetragr. hangjai rejtve maradtak a publikumnak. *Ép a tetragr.-nak épségéről, helyességéről van itt szó*, melynek hangzását a főpap szájából hallhatatlanná kellett tenni, hogy eloszoljék a körülálló papok énekében; ezt jelentik a szavak: הבליע שם בנעימת אחיו הכהנים. Ezen értelmezéshez vezet Rasi is: ולא היה נשמע לרבים מקול נעימת חביריהם.

Még más helyekre is hivatkoztak; sőt a tetragr. »elnyelésére« valló világosabb nyomokat is emlegettek. Ezen helyet

¹⁾ A jerus.-ban eltérő relatio van: עומד הייתי בין אחי הכהנים בשורה; גדול ושמתיו מבליעי בנעימת הכהנים Habár világosan nincs is szó a papi áldásról, de e szavak הכהנים בשורה H. ö. Majim. (Abod. Jóm Hakkippurim II, 6), והיו לאומרו בקול נמוך ומבליעו בנעימת עד שלא יכירו בו אפילו חביריו . . .

vegyük szemügyre. A misna beszéli: בכל יום מסיפין את המובה פעם אחת ואומרין אתה ד' הושיעה נא אנה ד' הצליחה נא ר' יהודה אומר אני יהוה (Szukk. IV, 5.) R. Judának állítása homályos והו' הישיעה נא Geiger אנה יהוה kifejezést látja benne, mely szavak összevonásából keletkezett a rövidített alak יהוה. Ez utóbbi forma aztán megfelelné a tetragr.-nak. E magyarázat homályosítja csak el igazán a dolgot, és idéz föl árnyakat. Úgy gondolom, hogy a geónim vagy Majmúni (l. Misna-kommentárjának idetartozó részét) magyarázata elfogadható, mivel a jerus. szerint Szukk. 54a והו' אלוהים olvasandó. Hozzá kell még képzelnünk, hogy Szukkót-ünnepén az oltárnak többszörös körüljárása pl. a »vízmerítés« (שמחה בית השואבה) *misztikusan, misztikus* formulák közt történt. Ennek a misztikussá alakított hangulatnak teljesen megfelelt a kifejezőmód: אני יהוה הישיעה נא. Lássunk most még egy helyet, melyet a tetragr. »elnyelésének« bizonyítására szoktak használni.

A misnának eme szavaihoz (Szanh. X, 1.): אף ההונה את השם ובגבולין ובלשון ענה: a talmud a következő magyarázatot füzi: (Szanh. 101b) Mit jelent ענה? A kommentárok mindenféle idegen nyelvet látnak benne, de az értelmét nem világítják meg kellőképp. Amaz állítás, hogy לישון ענה = הבלעה t. i. a tetragr. »elnyelése«, mely bár a jeruzsálemi templomban szabad, de azonkívül tilos volt, ellenkezik az értelemmel. Egész más lesz itt a tárgyi jelentés. Aba Saul úgy magyarázza, hogy az, a ki a tetragr.-t »betűi« szerint ejti ki, nem részesül a túlvilági életben. Ebből azt lehetne következtetni, hogy e kiejtés a templomon kívül csakis *akkor* vonja maga után a szóban forgó büntetést, *ha ugyanabban a formában* történik, mint a hogy a jeruzsálemi templomban, az egyetlen helyen, a hol meg volt engedve. De ha más módon történik, akkor azt lehetett volna hinni, hogy nem éri büntetés. Ezen *hiedelemnek* akarja a talmud elejét venni, midőn hozzá teszi: ובגבולין ובלשון ענה, hogy a tetragr.-nak a templomon kívül, »betűi szerint« való kiejtése — történjék az bármilyen idegen nyelven, vagy bárminő hangzásban — mindig a túlvilági élet elvesztését okozza.¹⁾

¹⁾ E szerint értendők a jerus. szavai (Szanh. 28 b.) כנון אילין כותאי דמשבתין. A szamaritánusok a tetragr. kiejtésében a saját *idiomájukat* használták eskütevésnél. Hogy a pogányok az ő nyelvükön »betűi szerint«

Sorra kerül most a tetragr.-nak illetén megjelölése: שם המפורש. Abban mindenki egyetért, hogy e terminus a tetragr.-nak »irott« alakját jelenti. Csak a szónak értelmét illetőleg ágaznak el a vélemények. (L. idevágó cikkemet a Revue des Etudes Juives XVII. kötetében.) Geiger szerint ellentétben az »elnyelt« tetragr.-mal, ennek teljes, korrekt kiejtése jelenti. Láttuk, hogy a tetragramm »elnyelésének« halvány nyoma és a legyöngébb bizonyítéka sincs, ennél fogva *lehetetlen*, hogy egy ellen-terminusra lett volna szükség. A jeruzsálemi templomban a tetragr.-nak csakis a hagyománytól megőrzött, igazi, korrekt kiejtése dívott. Dr. Perls, a ki Geiger nézetén van, azt véli, hogy a főpap, jómkippurkor csak *egyszer* mondta ki a tetragr.-t igazi alakjában, t. i. a שם המפורש-t. De ezt — nem számítva más helyeket — eléggé megczáfolja a borajta: עשר פעמים מוכר בני את השם בו ביום: (Jom. 39b jer. Jom. 40d.) Kinek juthat eszébe, a tetragr. *tiszszeri* kimondásában valami különbséget fölállítani? Hiszen világos, mint a nap, hogy a kiejtés egymásután *tiszszeri*, ugyanazon módon történt. Igaz, hogy a misna (Jóma VI, 2) csak az utolsó bűnvallomásnál említi a שם המפורש-t, de az előbbi adatoknál nem, ennek valószínűleg az az oka, hogy *ez a bűnvallomás* volt a templomi istentiszteletnek legünnepélyesebb mozzanata, mikor a nép Istenhez imádkozva, arczára borult, míg az ezt megelőző *kilencszszeri* kimondásnál csak e benedictio: ברוך שם כבוד legünnepélyesebb *momentumnak megfelelően* a tetragr.-nak legünnepélyesebb megjelölése használtatott, t. i. שם המפורש.¹⁾

A kiejtésben nem volt semmi különbség. Hasonlóan שם המיוחד és שם המפורש közt csakis a szó jelentésére nézve van különbség, *tárgyilag* azonosak. Ezt bizonyítja a borajta: כה תברכו את בני ישראל אהה אומר בשם המפורש או אינו אלה בכינוי תל ושמו.

שמואל יהוה עבר. Jom. 40 d. שמואל פרסיא שמוע פרסיא מקלל לבירה ובעות ביה. Az is kitűnnék, hogy »Jehová«-t nem volt szabad kimondani.

¹⁾ Azért van a misnának előző relatiójában (II. 8; IV. 1) csak a benedictio említve *מלכותה* imára lehajlásról nincs szó. Az utolsó bűnvallomásra vonatokoznak a jerus. szavai: הקרובים היו נופלים אהה אומר בשם המפורש או אינו אלה בכינוי תל ושמו. A misnának magyarázataképp. Majm. (Hilch. Abód. Jóm Hakkipp. II, 7) más véleményen van, talán mert a jerus.-nak illető helyét másképp fogta föl. V. ö. Lípmann Heller Jóm. VI, 2.

— (Szóta 38a; Szifré Num. 38. §.) אה שמי שמי המיוחד לי itt שם המיוחדnek teljes identitását mutatja.¹⁾ Fejtegetésünknek eredménye az, hogy idevonatkozó forrásokban nem található semmi támaszpont annak bizonyítására, hogy a jeruzsálemi templomban: annak elpusztulásáig, eltértek volna a hagyománytól, t. i. a tetragr.-nak »írása szerint« való kiejtésétől, hanem ez a hagyomány szilárdan fönmaradt; továbbá, hogy a tetragr. »elnyeléséről« szóló feltevés elvetendő. Ha csakugyan a vál-lásos félelem okozta a »körülírást« (״״), akkor bizony a leg-szentebbet nyomorította el.

Versecz.

DR. SIDON ADOLF

A »ZSIDÓ« A MAGYAR SZINMŰRODALOMBAN.

(Folytatás és vége.)

Ecsedy Kálmánnak »A szép asszony leánya cz. darab-jában is van zsidó kocsmáros: Magyar Lájbi »haladásos zsidó«. Jellemében főmotívum — magyarosodása. Rendetlen, torzalak, ép mivel átmenet. A régi és új viszonyoknak ez a kavarodása teszi fuersává viseletét, beszédét. Magyar nadrág, német mel-lény, darutollas kalap, sarkantyús csizma a ruházata. Mégis nehéz kivedleni a régi szellemből; csűrés-csavarása miatt harag-szanak reá, hogy »Pfuj, zsidó beszéd!« Itt a »zsidó beszéd« külön fogalom, határozott jelentésben. Az összemagyarosodás öröme még hitehagyottá is tudna lenni. »Mért is vagyok kóser! most itt két kisasszony közt választanék.« A lélek átalakulása csak lassú munka; hát egyelőre külsejében teszi meg a lehető: magyar ruhát hord. A teljes siker fejében érjük be egyelőre a jó törekvéssel . . . tamen est laudanda voluntas. A falusi zsidóban sokszor előlép magyarosodó haj-lama; természetes, mert a néppel való állandó érintkezés a nyelvtanftója. Nagyvárosi kereskedőnél ez nem tűnik fel ural-kodó vonásnak. Ott lassúbb a fejlődés, de nem a — zsidón múlik. — Csepreghy Ferencz »A szép asszony kocsisa« cz.

¹⁾ Ha mégis van szükség bizonyítékra, bőven található a talmud fejtegetésében (Szanh. 60 a), a hol egy jelentésben majd שם המיוחד, majd שם המיוחד fordul elő.

népszínművében is előfordul Áron csárdás, illetve csak a csár-dája, mert a gazda az egész darabban nem szól. Itt idézik a »Tolvaj ment a zsidó konyhájába« kezdetű ismert népdalt. A népdálnak kocsmárosa szerepel Tóth Kálmán »Ördög párná«-jában, hol a kar ezt éneкли:

Piros bort mér az Iezig,
Bolond, a ki nem iszik.
A míg méri az Iezig,
A míg méri az Iezig.

Jellemző mozzanatot tár föl Tóth Ede »Falu rosszá«-ban a rövid párbeszéd, midőn Feledi leánya Boriska kérdi Göndörtől: »Hát csakugyan eladta házat? Göndör: Még a szőlejét is. Boriska: Ki vette meg? Göndör: A »makkhetes« zsidó, ötszáz sajniért.« Itt is a meggazdagodott, házatvevő kocsmárost látjuk; a falusi zsidó üzerek közt a kocsmáros szedi meg magát, s a zsványok rendesen nála tesznek — éjjeli látogatást.

Egyetemes jellemvonás a színművek zsidójának foglal-kozásában élelmessége, hogy különösen pénzadásban érti a nyereszkeledést. De hát nincs osztályozás kivétel nélkül. Ilyen Kátfaludy Károly »Gyilkos«-ában (vagy: »Mikor pattant, nem hittem volna«) Izsák zsidó, ki valóságos nemtöszerepet játszik Lovasdy Sándor és Róza szerelmi dolgában. Róza atyja egy-kor jót tett Izsákkal, s ezt most kétszeresen meghálálja. Több ízben segíti Sándort, de nem kéri az adósságot, sőt a róla szóló írást eltépi, és riadásul még egy csomó aranyat kínál oda nekik. Lám, a gonoszul haszonleső zsidó sokszor csak — festett ördög. Még egy modern, nagyrészt léhaságból, ravasz-ságból álló foglalkozás: a tolakodó, hazug ujságíróé. Ez is zsidó typus Berczik Árpád bohózatában »A harcztérről«; a szerb-török háború idejéből 1876. Khon Dávid riporter, a Gum-peldorfer Tagblatt tudósítója, az élelzapokból ismert Claquehu-tesnek szakasztott mása, kinél a megbízható értesülések s igaz hírek nagy hezagát — a fantázia tölti ki. Nem hallván a tényeket, egyszerűen — kombinál. Ez az ő módszere, a min-mindjárt az elején jellemzi. »Még egy szerb eszimat se láttam, s már hármat küldök haza, t. i. eredeti levelet a harcztérről. Egyik politiko-diplomatiko (több tekintélyes államférfi bizto-gított), a másik konjekturális strategikus (szerb katonai körök-ben általános a vélemény)« . . . Ime az élelmesen kieszelt, nagy

hangzású szóbeszéd, mely soh' se látta az igazság színét; az ilyen híradást újságnyelven »légből kapottnak« szokták nevezni. A riporter tartózkodóbb, tisztességesen dolgozó társait hazudozásával le akarja főzni: »Tönjetekek el, s pukkadjatok meg rosszul értesültek« ... Henczégése komikumba viszi; midőn az angol tudósító őt basibozuknak nézi, szörnyen fölháborodik »Én basibozuk ... ilyen római-görög antik sasorr, basibozuk«.

Csúf »zsidó« arca van kigúnyolva. Hasonlóan *Szigligeti* »Két pisztoly«-ában, Bájtkerti nyelvmester kilétét találgatva, Bibi így szól: »Méltóztassék csak jól megnézni; nem vesznek észre arczán bizonyos vonásokat?« ... Ez az arcz találgatás néha sok »elkeresztelést« okoz, mert a természet gyakran áthúzza az emberek szellemeskedő csoportosítását. A zsidó csúf arczának ijesztő hatása van; midőn a kis Jóska bejön szüleihez, félve mondja apjának, hogy »Édes apám, ne hagyj, a zsidó elvisz, azt mondta a Bábi«. (Két pisztoly.)

Bírálgató megjegyzés tárgya a zsidó kinézés *Toldy István* »A jó hazafiak« cz. vígjátékában, midőn Kovács Aladár mérnöknek jelenti a vendéglős, hogy nagy urak keresték, azért szemmel kíséri. »Olyan zsidó formája van — meg aztán fürdő kell neki; de olyan jó, becsületes, parasztos neve van.« A név meghazudtolja az arczot. A népköltészet soh' sem gúnyolja a zsidónak csúf külsejét. Általában a zsidó külsejével valami félszeg, illetlen viseletet példáznak. Hogy sokszor igaztalanul, fölösleges mondani. Így *Gvadányi* »Egy falusí nótáriusnak budai utazása«-ban 1790. Mindjárt kezdetben egy kis kegyes káromkodást ereszt meg, mondván: »Vajha (a nótárius) verseinek fulánkjai oly hasznosak lennének ... perditio tua ex te Izrael. Jobbat nem tehetnének ezek: mintha Klimiuszszal a föld alatt lévő favilágba mennének, hogy így a föld színén dicsó s nagy hírű Nemzetünket bészurkozni, békormozni megszünnének.« A zsidónak lelkében szerencsésen fölfödözvén a világra szóló rossz tulajdonságot, folytatja szemléljét, a külsőt vizsgálgatva. A darab 7. részében, midőn az új ruhaviseletet gáncsolja, így szól:

»Asztalterítőt borított nyakára,
Háromszor keríté ennek a hátára
A nyakravalóját, mint egy garmadára

Mely szélesen szokott zsidó rabinernek
Galléra állani, szintúgy állott ennek
Négy ujjnyira felül gallérja ingének.
Szép volt ez, mint örve a juhász ebének«.

A zsidónak jelleme eddig hivatásában volt feltüntetve, hogy ő egy *mindenkép* boldoguló kereskedő szellem, mintha más kérdések nem is tolnának érző lelkébe, s környezetét csak kihasználni való vásárlóknak nézné; a ki előtt csak bolt létezik, ismerőseihez csak az adás-vevés viszonya fűzi, s nem egyszersmind a haza, s a honszerelmet szentimentális butaságnak véli; mintha csupa kenyérkeresetből álló lénye nem ismerne se Istent, se embert, csak az anyagi hasznot. Pedig mélyen ásva reális lelkében, eszményre bukkanunk, megtaláljuk a vallás s haza fogalmának gyöngyét. E két szent érzésen sarkalló emberiség ott liktet a megcsúfolt alakban. Ezt tanusítja népszinmű és komoly társadalmi színmű egyaránt.

Lukácsi Sándor »A zsidó honvéd« cz. népszinműve, mely 1848-ban játszik, valóságos apothéozisa a zsidó hazafiságának, melyet a történet örökre hirdet. Míg számosan a nagyok közül kenetes hazugsággal palástolják szívüknek meddségét, addig az eltaszított zsidó első a *cselekvésben*, s az életét, vagyónát annyira féltő, vérével pecsételi meg áldozatkészségét. Önérzetesen követeli az igazságát a zsidó honvéd, *Dávid*: »Ép anyi jogom van szeretni e földet, mint bárkinek — vagy tán a zsidó azért kevésbbé magyar, mert hitében Mózes tanait követi? Ellenkezőleg! népünk hazát keresni széledt el a nagy világba; e hon vendégszeretőleg fogadta be őseinket; türelmes volt vallásunk iránt; s míg a műveltebb nyugati népek tüzzel-vassal üldözték felekezetünket, a magyar hazában nem volt rá eset, hogy e nép hitünk miatt ránk emelte volna kezét.« A zintén honvédnek felesapott zsidó legény *Iczig* is nagy lelkesedve hirdeti, hogy »ne nézzük azt, hogy zsidók, katolikusok, reformátusok vagyunk, hanem legyünk mind jó hazafiak«. *Dávid*: »A hazaszeretet oly drága érzélem, mely zsidót, keresztényt egyformán lelkesít.« *Iczig*: »Legelső törekvésünk nyelvben, szívben, tettben megmagyarosodni.« Ez a végtelenül egyszerű, de őszinte szó a zsidóság fogadalma, történeti igazság. Érdekes a zsidó befogadásának e darabban felmerülő kérdése. *Steinberger*, zsidó bankár, leányát az ő adósának,

egy keresztény bárónak szánta; származását, hitét nagyra-vágyásának dobja áldozatul »Hadd mondjon a világ, a mit akar; mit érthat nekem jó vagy rossz véleménye?« Erre leánya *Eszter*: »Meggondolhatnád, hogy te azért csak Steinberger maradsz, a zsidó bankár, s rajtam a felső körök aligha fognak mást látni, mint gyémántjaimat. Kitérésem által te is megszűnnél hitsorsosaid szemében zsidó lenni, és a veszteséget a bárói koronának rádeső árnyéka aligha fogja pótolhatni. Pedig néped között tekintély vagy, amott csak megtűrt kételkedő lennél. Te csak a látszat számára vagy zsidó; benső meggyőződésed rég meghazudtolta tetteidet; unokáid ijedten bújnak majd apjuk háta mögé azon megtisztelő kiáltással: jaj, itt van a vén zsidó!« Steinberger vallástalanságát a keresztény Anna asszony is szemére lobbantja: »Igaz, nem vallom azon hitet, mely az ön szívében lakik; Isten őrizzen és óvja Izrael minden fiát a vallás azon mételyétől, mely ajkain hordja Júda szokását, de szívében mit sem tud a *tóra s talmudról*. Kissé különös Anna asszony vallási fejtegetése, de — dicséretére legyen mondva — a világszerte (csak névleg) ismert talmudot sem felejtí el védeni; mert ezt — csak támadni szokták a nem zsidók táborából. *Csepreghy F.* »*Akbár szultán*« cz. tragédiájában is egyedül a talmud van kikiáltva a zsidók vallástanának. Akbár tudni szeretné, hogy melyik a a legüdvözítőbb vallás. Ekkor a *rabbinus*:

A Talmud a valódi az igaz!
A forrásnál legtisztább a folyó,
Tehát ismerje meg! —

Még egy, egyenesen a mi jelenünkkel összefüggő kis epizódot a »Zsidó honvéd«-ból. Iczig honvéd keresztény lányt akar feleségül; tudjuk, hogy csak az akkori idők zavarossága nem engedte ténynyé válni a zsidók vallási egyenlőségét, melyet a törvényhozás kimondott. *Iczig*: »Tudja mit Mari, nemsokára bejön a polgári házasság, akkor nem lesz semmi akadály.« *Mari*: »Félek, hogy addig mind a ketten megvénülünk.« — Bizony nagyon megvénültek volna.

Ugyancsak a zsidó-keresztény áttérést s összehazasodást tárgyalja *Almásy Tihamér* népszínműve »*Spitzer Régi*«. Bernstein bérlőnek leánya Záli, Bécsben összekelt Makaival, egy

keresztény sörügynökkel. E házasságból születik leányuk, *Eszter*. Makaikra 100,000 forint örökség vár, de nincs törvényes utódja, világosítja fel őt az ügyvéd, mivel Záli megmaradt zsidónak, s »a mi Ausztriában érvényes, nálunk nem; nálunk a polgári házasságot annak idején nem szavazták meg«. Záli már hajlandó volna — leánya érdekében — megkeresztelkedni, de az atyja ellenzi.

Az öreg a túlzó vallásos szigornak megtestesítője, mely igazán egy jotát sem enged az előírásokból. Rabbi is szerepel, a ki szintén kijelenti, hogy keresztény, Magyarországon nem lehet zsidóvá. Végre Bernstein a nagy örökség kedvéért beleegyezik unokájának hitehagyásába. Ez nagy ellentmondás Bernstein jellemében: a jámbor hívőnek vallásos felbuzdulását, lángoló hitét csak nem oltja ki a hirtelen aranyos? *Weisz Móricz*, egy zsidó *Mokány Berczi* viszás, mesterkelt alak.

Tóth Ede »*Toloncz*«-ában zsidó leányok önérzetes viselkedését van alkalmunk szemlélni, a kik már úri modort utánoznak, s komoly öntudatosságukban nem engednek incselkedni magukkal. Tán az is úgy volt egykor, hogy minden léha jöttment tiszteletlenül közeledhetett a zsidó leányhoz csak azért, mert zsidó; mintha benne a tisztességérzet nem volna oly szilárd, mint másban. Kisvárosi zsidó kisasszonyok és zsidó legények mulatnak együtt. E zsidó legényeknek nemcsak neve, de kedélye is magyarosan pattog. Nem gyáva, ijedős; hanem erélyes, hátor, ki a szenvedett sértést megtorolja. A zsidónak emberi méltóságát hirdeti *Nagy Ignác* »*Tisztujítás*«-ában, midőn Schnapsz Mózes, emancipált zsidó, jóleső hangon védelmezi s magyarázza polgári jogait.

Azonban ne gondoljuk, hogy a zsidók emancipációjának eszméje csakúgy hirtelenében érlelődött meg a magyar törvényhozás fáján; már az 1790-es évek felvilágosodásának talajában csírázásnak indult.

A tizenkilencedik százban élt *Igaz magyar hazafinak örömrói*, és *A nagyszívűség*nél MDCCCC. a legkiválóbb rüpirat a zsidó kérdésben. Szerzője alkalmasint Nagyváti János volt, s 1790-ben már megjelent.

(L. Concha Győző »A kilenczvenes évek reformeszméi« stb.) Az írónak igazságszeretete föl nem foghatja, mikép üldözhetik a zsidóságot. »Talan azért, hogy az Idvezítőt nem-

csak megölte, de nem is hiszen benne. Ugy van, de ezek nem ölték, a Fiak pedig az atyák álnokságáért nem büntetethetnek; hogy nem hisznek benne, nem a mi dolgunk, valamint az nem a Sidóság dolga, hogy mi nem hiszünk benne. . . A magyar nemesség volt az első, mely ennek az ügyefogyott s fildözött népnek szabadságot, oltalmat, életkönnyebbséget ajálott tsupán csak emberi szeretetből, noha azt is meg kell vallani, hogy ez a nemzetség hasznot is nem a legkevesebbet hajt mind a Hazának, mind a Nemességnek különösen. Ugy lehet hát mondani, hogy a Haza emberi és polgári kötelességeknél felelt meg e részben is, hogy a Sidóság jobb karba helyezését véghez vitte . . . nincs okunk rá, hogy a Sidó nemzetséget vallásáért, különös szokásáért a lakosságból kirekesszük anynyira, hogy Élete megszenvedéseért Türedelem adót kívánunk. És miért? azért mert él. Oh, Európa! Európa! mikor ezt tselekszed, nem magad ellen vétkezel-e? Oh, életnek eltűrése! Tsuda nevezet! Igaz, hogy a Sidó tsalárd, huzavonó, *de ennek is mi vagyunk az okai*, mert a Boldogság minden forrását bedugjuk előtte.« — A tengernyi hamisság után, mely a szenvedések nemzetére, a zsidóra zúdult, néha-néha felhangzott egy-egy emberséges szózat, tiszta igazság. Ily fenkölt szellem hatja át az »*Igaz hazafi, kinek tulajdonságát együgyű beszédben foglalta egy hazája és nemzete javát óhajtó szív*« cz. munkát. Pest 1792. »A zsidók, a görögök, megpusztult hazánkat népesítik, kereskedéseik, mesterségeik és szorgalmatosságaik által gazdagítják, s azt még az idegenek, sőt ellenségeink előtt is velünk együtt tekintetessé s rettenetessé teszik. Adjuk meg tehát mi is ezeknek a hasznos tagoknak mindazt, a mivel nékiek mint embereknek, mint hasznos lakosoknak a természet és a természet Urának szent törvényei szerint tartozunk.«

Végül ki nem ismeri *Br. Eötvös Józsefnek a Zsidók emancipációjáról* szóló ragyogó tanulmányát, melyben magasztosan érző lelke, s hatalmas érvekben gazdag elméje, *a bolygó zsidó átkával megvert* (mint ő ezt gyönyörűen kifejti) Izraelnek polgári egyenjogusítását követeli; tudjuk, hogy ő maga hajtotta ezt végre huszonnyolcz év múlva.

De nézzük Nagy Ignác darabját. *Damády*, Farkasfalvy alispán huszára kezdi a szót: »Csak utánam jöjjön kend Mózes gazda, mindjárt bejelentem a tekintetes úrnak. *Schnapsz*: Mon-

dom *Damády* uram, ha még egyszer kendnek szólít engem, biz' én is kendezni fogom az urat. *Dam.*: Mi a manó, elment ennek a zsidónak az esze. Talán bizony még nagyságoljam is? *Schn.*: És ugyan miért nem, ha szabad kérdeznem? Haszonbérem igen jó, és nem én leszek az első zsidó, a kit *Damády* uramnál külön emberek is nagyságolnak. *Dam.*: No bizony, csak az kellene még! Szinte jólesik, hogy megnevettet kend, Mózes gazda, ha, ha! *Schn.*: Jelentsen be hamar a tek. úrnak, mert nincs kedvem időmet kendre vesztegetni. *Dam.*: Ezer kutyafejű tatár — zsidó, mindjárt porrá zúzlak! Így mersz hozzám szólni, a tek. nemes vármegye kúriáján velem, a ki csak olyan jó nemes ember vagyok, mint maga az alispán? *Schn.*: Hát aztán? Az utolsó országgyűlés óta már a zsidó sem kutya, hanem olyan ember, mint akárki más. Isten áldja meg a derék férfiakat, kik azon szent törvényt csinálták. *Dam.*: Bár inkább űztek volna ki az országból benneteket. *Schn.*: Azt ugyan soha nem teszik, mert sokszor megszorulnának pénz dolgában, ha a szegény zsidó nem iparkodnék mindig néhány forintocskát megtakarítani. *Dam.*: Igen, mert csaljátok az embereket. *Schn.*: Ugyan kinek van több esze: annak-é, a ki csal, vagy annak, a ki meghagyja magát csalatni? *Dam.*: Fogd be szidalmazó szídat ronda zsidó, ha nem akarod, hogy nyelvedet kitépjem. *Schn.*: Azt bizonyosan nem teszi kend. *Dam.* gazda, mert az emancipáció óta még a zsidót sem szabad ítélet nélkül megverni. *Dam.*: Ismét kendezni merészelsz? Megállj csak, fogadom, hogy még ma a deresen kenem rád az emancipációt! Majd megkendeztetlek én téged, te sehonnai. Engem kendezni, a ki 15 évig ettem a császár kenyerét. *Schn.* (szipantva): Én pedig 30 esztendő óta tulajdon kenyeremet eszem. (Jön Farkasfalvy.) *Dam.*: Kérem alázatosan tek. uram, ez a zsidó nemesi böcsületemet sértette meg — kendnek nevezett. *Schn.*: Mert ő is úgy szólított engem, és én azt hiszem, ha a tek. úr kegyesen megengedni méltóztatik, hogy az emancipáció óta — *Farkasf.*: Ugy van Mózes, igaza van önnek, mindnyájan egy haza gyermekei, következképp testvérek vagyunk, és kötelesség egyszersmind rútvizálykodás helyett szeretettel ölelni egymást.« Hatalmas eszméért folyik a háború a hagyomány s új szellem közt; vagy inkább csak kedélyes csete-paté, baráti veszekedés nyelvelő szóval. A műveletlen

mindig a megszokás embere; a világ állapotát örökkévalónak gondolja, s egy régi jó ismerős iránti szeretettel vonzódik hozzá. A belénevelt módon éldegél; számtalan balítélet rakódik lelkébe, melyeket ő kegyelettel tartogat, mint megannyi rozsdás emléket. Nem adja nemes fémért, bárha rozsdás, de örökölte, s szívének kedveltje. Irtózik a változástól; a multat kívánná a jelenben, s tovább a jövőben. Fáj neki, ha a lelkébe nőtt valamely szilánkot ki akarja emelni az új idő. Ha a világ észjárása addig az volt, hogy a zsidó nem ember, csak nem fordul ellenkezőre. . . A zsidónak csak nem lehet annyi jussa, mint a magyar hajdunak, a kit mindjárt a világ teremtésekor arra rendelt a magyarok istene, hogy deresre húzza a polgárjogot emlegető zsidót. Damásdy a kurucz gógnek és oktalan rátartiságnak tökéletes typusa, kinek fészec atillája, sarkantyús csizmája, mintegy jelképezi a vadmagyar hajdú-filozófiát, hogy »Extra Hungariam non est vita« s a polgárjog nem zsidónak való. Miért? mert addig is úgy volt divatban. De Schnaps Mózes, a megadott jog árnyékában nyugodt fölényvel hallgatja a paprikás bölcseséget, s talpraesett, önérzetes válaszával jóízű feleselést provokál.

Természetes, hogy Farkasfalvy, az elfogulatlan művelt ember látszólag csak a jogért emel szót, és mindjárt »ön«-nek titulálja Mózeset. Akar is egy sort hálálkodni érte. »Tek. uram, mikép háláljam meg emberbaráti szép bánásmódját. *Farkasf.*: Hagyjuk ezt, a kötelesség teljesítése nem vár hálára (Farkasfalvynak szabadelvűsége csak hízelgés, mert kortescszélra akarja megnyerni Mózeset, mint az a következőkből kitűnik). Mennyiért méri ön a bort? *Schn.*: A legjobbiból kell nekik adnom (az ellenpártnak), húsz krajczárosból. *Farkasf.*: De csak megkeresztelteti ön? *Schn.*: Isten mentsen! Inkább magamat, mint boromat — jó híremet a világ minden kincseért sem kockáztatnám. Tek. uram, a szegény zsidónak mindent kell tudni, azaz, a mi az emancipációval nem ellenkezik. Azon úr becsületesen fizeti boromat s ételeimet, és azért kötelességem nekem jóval szolgálni . . . a szegény zsidó érdemes akar lenni az emancipációra és nem adja el becsületét, mert ezenkívül semmije, még csak öröklött nemes levele sincs. (Félre.) Inkább ingyen adom boromat; nem feledtem, hogy minden közgyűlésen ellenzetted az eman-

cipációzt, ha más jó emberek szóba hozták.« A végén kisül, hogy az emancipációnak lelkes ünneplői az *érdek* szerint szó-laltatják meg jogérzéküket: Farkasfalvy, mert eszközül akarja használni Schnapsot, ez pedig haragszik Farkasfalvyra, azért vigyáz oly feltékenyen becsületére, s nem adja el magát neki. Különben megtenné. Nagy Ignác soh'sem tekinti önzetlennek a zsidók emancipáció-küzdelmét; így a »Torzképek« sok darabján átvonul a palástolt gondolat, hogy a zsidók nem a törvény által szentesített emberi méltóságuk nevében üdvözlük az újszülött jogegyenlőséget, hanem markukba nevetve, hogy most már istenigazában szabad lesz a vásár. Szükségtelen czáfolni: nem a zsidóság küzdelme volt haszonleső, hanem az író ítéllete elfogult.

Az állami élet befogadta a zsidót; politikai jogokat nyert osztályrészüll; hát a zsidó *nőnek* mennyi szabadság jutott, kinek nyilvános működési tere egyedül a társadalom, s külső szereplése a jótékonyosság? A jótékonyosság pedig nem ismer vallási tagoltságot, a jó lelkek megtalálják egymást, s együtt haladnak magasztos útjukon. Ezen együttműködést nem igazgathatja írott törvény, a szeretetet nem lehet megparancsolni. A zsidónak társadalmi befogadása tisztán az igazságsszeretet és jó érzés dolga. Ennek csekély megnyilatkozását látjuk *Berczik Árpád »Jótékony czélra«* cz. vígjátékában. Egy jótékony előadáshoz Rosensteinné és Zifferblattné bizottsági hölgyek. *Rosenst.*: Te észre sem veszed új ruhámat — úgy-e kedves — nagyon kedves? Elviszlek (a bárónőhöz) új fogatomon. Milyen fogat! Oh, az én férjem igen splendid. Nálam négyszer járt (a bárónő) s meg is dicsérte új butoraimat (Döménéhez.) Ha elfogadja — kocsimon viszem el — látta már új fogatomat? Új kocsimhoz új lovakat is kapok! Ugy-e, hogy ez aztán a splendid férj?»

Ne a hiúság szenvedélyét nézzük, mely gyermekes módon, minden perczen dicsekszik a szép, új holmikkal (még a férjjel is!), az a jellemző mozzanat, hogy a főrangú keresztény hölgy egy vallásközi munka részesévé fogadja a zsidó polgárrasszonyt.

A törvényhozás jogérzéke meddő a társadalom szeretete nélkül; az emberiség szelleme a lelkeket kell, hogy meghódítsa, nemcsak a törvénykönyvet. Mit ér a törvényhozó bölcseségnek Jákob-hangja, ha a társadalom durva Ézsau-keze nem szünik meg bántalmazni a zsidót? S ha legalább parla-

gon hevert volna a társadalom lelke! de előbb ki kell onnan gyomlálni annyi előítéletnek méregvirágát, s csak aztán elültetni a szeretet s igazság csiráját. Nehéz a kertész műve; mert a gazos talaj nem fogékony hozzá. E próbálkozás van szembeállítva *Toldy István* »Az új emberek« cz. vígjátékában. (1872.) Csipkey Kelemen kezdi a szót: »A mióta nemes emberré lettem, még a gusztusaim is megváltoztak, azám! Hiába, akárki mit mond, a nemes levél az embert csakugyan meg-nemesíti! Hja, szép is az! »Személyem melletti m. kir. miniszterem előterjesztésére Spitzer Kelemen földbirtokosnak és volt gabonakereskedőnek a hazai kereskedelem előmozdítása körül szerzett érdemeiért, nevének Csipkeyre való változtatása mellett, a magyar nemességet díjmentesen adományozom« — no igaz, ez a díjmentesség sokba került, de aztán szépen is hangzik »a hazai kereskedelem« ... Nekem oly szép ősmagyar nevem van: Csipkey! mintha csak Árpád apánkkal jöttem volna be.« Az újdonsült rang mindig kissé túlzó dicsekvésbe árad; alig tudja magát az ember beletalálni; így tesz Csipkey is; büszkélkedése komikus, de nem hazug. Mondhatnók »zsidó« vonásnak is; de itt az a lényeg, hogy a zsidónak érdeme, melyre lassan-lassan esett az elismerésnek egy-egy elszórt sugára, végül a királyi kegy fényében ragyog.

Szembeötlő a fokozatosság, haladás, a hogy a zsidó egyenrangú embertárssá emelkedik. Mint a napnak égi útja éjféltől delelőig, olyan a magasság a szegény falusi s a gazdag nemes zsidó között. Ez életrekelésnek, fényterjedésnek minden szakát mutatják a színművek.

Darlay Viktorból az érdemnélküli gentry-gógnak dühe tör ki, midőn Kövesdy Ervinnek, a szabadelvű, demokrata képviselőnek ilyformán panaszodik: »Az ország legrégibb családai elpusztulnak, új emberek jönnek helyünkbe, a németek, meg a zsidók kizorítanak mindenből. *Ervin*: Mert élehetetlenek vagytok. *Darlay*: Magyar nemes ember csak nem lehet boltos« . . . Persze a hétszilvafa árnyékában szegényen a munka, s a munkás erény megszólása az igazi mágnás-dolog. »Nem lehetek boltos« gyöngéd czélzás a zsidónak foglalkozására, mintha ez csökkentené a kivívott jólétet, vagy a szerzett milliók nem többet érnének az öröklötteknél. Ervin felajánlja Csipkeynek a képviselőséget; nagyot néz erre az öreg, kon-

zervatív Csetneky gróf, ez a megtestesítője a mágnás kasziszellemnek. — Ócsárolja Csipkey új nemességét, feleségét »Spitzerné asszony«-nak nevezi, hogy ő »nem a czímben, nem a névben keresi a nemességet«. Majd pedig Csipkey jelöltsége miatt dühöng. »Ide sülyedtünk már, hogy egy ilyen jött-ment a képviselőségre mer gondolni.« Ervin sziklaszilárd becület-érzése nem engedi sérteni Csipkeit: »Ő egy osztályt képvisel, a munka embereinek osztályát.« Csetneki és Kövesdy két szélső typus; ennél a másokat megbecsülésnek fokmérője a dolgos érdem; annál pedig a származás. Ezen ellentét még jobban megvilágítja a Csetneky-féle elvnek hitványságát. Csipkey fiában, Lajosban is megszólal az önértzet: »Előbb érvényesítsük magunkat a társadalmi téren, hogy egészen közéjük tartózkodnak tekintsenek; nekiünk léptenkint kell tért foglalnunk.« Úgy van; a zsidó elhódítja, a mi — az övé, a mi mindenkint megillet: a teljes emberi jogot; a mi pazarlás által csak szaporodik: a szeretetet; csak a társadalom engesztelheti meg a világtörténelem bűnét; a zsidóságnak évezredes sebet nem külső jólét, hanem szeretet, becsülés, az emberiség *szíve* gyógyíthatja meg. E műben is a társadalom szívének dobbanását érezzük, midőn az összesség a zsidót keblére öleli. A Darlay Viktoroknak pusztá lelke csak hadd szálljon pörbe az új idővel: értjük azoknak haragját, mely *irigységből* ered; ez egyik szülőoka a zsidógyűlöletnek; a zsidónak szívóssága, boldogulása, szellemi s anyagi kimagasodása miatt.

Ezek igazán »új emberek«. De hát el van-e temetve a siralmas múlt? Nem támad-e fel a történeti szenvedés? A gondtalan jelen áldásában nem félünk e kisértettől. A mindennapi imádsággá vált jajszó csak messi korok viszhangja, mely szívünkhöz ütődik; fájó emlék, a milyen a »Zsidó fiú« históriájából szól hozzánk. E darabot 1843-ban írta Jókai Mór.

Történeti tárgy, mely a Fortunatus Imre (ő a zsidó fiú) kalandos sorsáról regél; a hithez való hűség s a szerelem harcából fejlődik ki a dráma. Salamon, az uzorás Izsáknak fia, odahagyja családját, vallását, mert örülten szereti a keresztény Juditot. Csak végső kényszer, s csalfa gonoszságnak enged; inkább lelke szakadna ki:

»Nem, ez nem lehet
Apám, hogy átkozzam meg, jó apám,

Ki egykor térdein elringatott,
És a kebelt, melynek tejét szívám,
Anyámat s hamvait; s az agg hitét,
Melyben születtek s haltak őseim,
Jákobnak és Dávidnak és hitét,
Hogy hagyjam el? . . .

A hitéhez ragaszkodás majd a halálnál erősebb, de a szerelem legyőzi. Salamon kitér; így lesz Szerencsés Imre, az ország kincstárnoka. Övéi borzasztón pusztulnak el; őt magát is, mint honárulót, máglyára ítélik. Atyja roppant vagyona birtokában bámulatraméltó:

Izsák:

»Adósaim az ország nagyjai,
Nádor s nemesek tartoznak nekem;
Király fején nem áll a korona,
Ha én meg nem segítem; úgy legyen,

Enyém legyen a sóaknák adója,
Hidak, váмок nekem használjanak,
És úr leszek s dúsgazdag a nevem.«

Ez óriási hatalom a zsidó ügyességének van tulajdonítva. Midőn *egy úr* azt mondja Imrének:

»PéNZ a világon a tevő erő
S a pénzt szeretni kell az ész; te még
Tegnap azon nemzetbe tartoztál,
Mely szerte szórva széles e világon,
E titkot tudja, mint kell pénzt szerezni,
Kincsét teremt sanyargatásiból
S a semmiből pénzt húz ki s dúS lesz.

Oly korban, melyben országot fentartó erő volt a zsidónak pénze, e fajnak kinszenvedés volt jutalma; megdőbbentő a végtelen panasz, mely felhangzik s úgy illet bennünket, mint az eleven fájdalom.

Aisah:

Elűztek ők bennünket lakjaiktól,
Elhajtatánk, mint a mirigyések;
Emberrel lakni nem szabad nekünk,
Különrekesztve élhetünk magunk
Szűk utczában, hol nem jár senki is,
Hová csak délben ér a napsugár.

Mostan pedig földönfutók vagyunk,
Mint pozdorját széthordoz a vihar,
És senki többé minket össze nem gyűjt.
Uram, mikor, mikor fog teljesülni az
Ígéret, melyet őseinknek adtál?« —

Mintha csak a történelem Istenének vádját hallanók az emberiség ellen, ahogy a szerző mondta e darabról, hogy az »egy üldözött faj szenvedésének égrekiáltása.«

A magyar színműirodalomban — nem számítva a bibliai tárgyú darabokat — csak ez egyszer lép elénk a zsidó tragikus hősnék, bár a történet színpadán örökösen az volt. A mi színműirodalmunk nem annyira az állam- mint a társadalmi s népelethez való viszonyában tünteti fel a zsidót, s ennek meglehetősen enyhe képét látjuk. Igaz, hogy néha nyomor van elénk rajzolva, de ez derűs, sohasem rémítő. Faj s vallásgyűlölet nem sújtja a zsidót, csak kényszerből űzött foglalkozását tartják rossznak. Színműirodalmunk is azt az igazságot tanúsítja, hogy hazánkban élhetne a zsidó mindenha a legemberibb életet. Egyes zavaró események nem csinálnak történetet.

Budapest.

DR. KECSKEMÉTI ÁRMIN.

A SZENTÍRÁS BETŰINEK SZÁMA.

II.

A biblia szavainak száma.¹⁾

Már fent érintettük azon kérdést, vajlon a partikulák külön álló szóknak vétettek-e? Ezen kérdés annyival inkább jogosult, mivel ezen szócskák nemcsak a maszóréták által gyakran, sőt némely esetben mindig, makef révén a következő szóhoz tartozóknak jeleztek, hanem a hexapla átírásaiban is nem ritkán fosztattak meg önállóságuktól.²⁾ Hogy ezen kérdést eldönthessük, utána számláltuk a szavakra vonat-

¹⁾ L. előző szám 130. lap.

²⁾ Dillmann »Bibeltext des AT« (Prot. R. E.² II. 391. l.) cz. czikében a biblia görög fordításairól mondja »hogy úmbár a szavak elválasztásában a mai szövegtől gyakran eltérnek, de az csak oly szavakkal történik, a melyek már értelem szerint is szorosan összetartoznak. (Capell. II. 685—693, 839—842, Eichhorn § 73—76.)« L. Fieldnél a hexapla átírásait LXXIII, pl. θεσαυροῦ = חֵשֶׁב כֶּסֶף.

kozó reánk maradt számadatok legkisebbikét. Ginsburgnál, Massorah II. 414 l. s. köv., ugyanis a következő adatokra bukkanunk: 1) מִקֵּץ 2000 szó; 2) קָרָה 1462; 3) הָקָרָה 1454; 4) בִּלְקָ 1450; 5) וַיִּתְהַנֵּן 1870; 6) עָקַב 1746. Továbbá megjegyzi Baer, Orient XII (1851) 202 l. jegyzetben, hogy a בְּרֵאשִׁית szakaszban 1930 szó van: שִׁמְיָן אִמֵּן יְהוִיָּה. Nem tudom, vajlon ezen adat régi, avagy Baertól származik? A mi számlálásunk szerint Balak hetiszakasa (1454¹⁾) szót tartalmaz, a partikulák tehát külön szóknak vétettek.

A hagyományos irodalomból a következő helyeket ismerem, a hol szavak számáról van szó; közöttük kettőre akadunk, melyek kérdésünkre fontossággal bírnak. Szanh. 10b, a 3. század amórái Num. 6, 24—26-ot magyarázzák, a mely 3+5+7 szót tartalmaz; Num. r. Nászó 13 f (ed. Wilna 108b—109a) olvassuk, a 19. zsolttár 8—10 verseiben minden félversnek öt-öt szava van;²⁾ Deut. 33, 18 Mózes áldása öt szóból áll;³⁾ Jákobé pedig Gen. 49, 13 10 szóból áll.⁴⁾ Az utóbbi helyen על צִדֵּן makkeffel van összekötve és mégis két szónak van véve.⁵⁾ Döntőbbek a köv. helyek: Num. r. 14 f. (117b), a hol el van mondva, Gen. 48,14 וַיִּשֶׁתּ — 48,20-ban 130 szó van; ib. 121a: Num. 6,13—20-ban szintén 130 szó van; ib. Num. 6,8—12-ban 70; ib. 118a; Gen. 48,14 וַיְהִי־עַיִר־יג 10 szó van; 48,20 וַיִּשֶׁם — מְנִישָׁה 5 szó. Az Áruchnak egy a Jelamdenuból vett idézet szerint (s. v. מֵאָה, ed. Kohut V. 64b) a Sema 248 szót tartalmaz.

¹⁾ Lehetséges, hogy a számlálásnál 4-el tévedtem, vagy a maszórai adat הַאֲלֵה תִּנְדָּה אֵלֶיךָ הֵאָרָה.

²⁾ אֵלִים הַמִּשָּׁה עֲתוּדִים הַמִּשָּׁה כְּבָשִׁים בְּנֵי שָׁנָה (Num. 7, 23). הַמִּשָּׁה וְכָל פְּסָקָה כִּנְגוּן פְּסוּקִים שֶׁל תּוֹרָה שְׁבַע־וָאֶחָד מִסְדֵּי מִשְׁנֵה וְהֵן מִן שְׁתַּיִם פְּסָקָה וְכָל פְּסָקָה מִן הַמִּשָּׁה תִּיבּוֹת וְאֵלּוּ הֵן תּוֹרַת ד' תִּיבּוֹת וְכִי

³⁾ נִגְדָה תִּיבּוֹת שֶׁהֵם פְּסוּק שְׁבִירָךְ מִשָּׁה שׁוֹתְפוֹת וְכִי

⁴⁾ עֵשֶׂה זֶה מֵאָה קְמוּרָה כִּנְגוּד ה' תִּיבּוֹת שֵׁשׁ בְּכִרְתָּ וְזוֹלָן

⁵⁾ B. Szanh. 23a Ráb nevében R. Jehuda azt mondja: בְּאוֹתָהּ שֵׁעָה. Rasi erre megjegyzi, hogy I. Kir. 1,15-ben 13 szó van. A szavak ezen száma csak akkor helyes, ha אֵת־הַמֶּלֶךְ egy szónak vesszük; nem tehető fel, hogy Rási magát elszámította volna, mert אֵת az egész verset idézi. E szerint אֵת nem önálló szó. Lehetséges azonban, hogy Rási a בְּתִשְׁבַּע nevet egy szónak tartotta. Semmi esetre sem lehet ezen hely bizonyíték Ráb korára, mert kérdéses, vajlon Ráb a 13-as számot az említett versből vette-e tényleg, minthogy ismeretes tény, hogy a hagyományban a 13-as szám iránt előszeretettel viselkedtek és gyakran használták.

Kérdéses természetesen az említett helyeknek kora, de mindenesetre azt bizonyítják, hogy azon korban, a midőn a szavak számára bizonyos figyelmet fordítottak, minden egyes szót, mely a mi szövegünkben önállónak látszik, különállónak tartottak, a mit már eleve várhattunk is. Az írott bibliai szövegben külsőleg alkalmazott szóelválasztás ősrégi, talmud előtti korból való, a mi több okkal támogatható.¹⁾ A görög fordítóknál észlelhető eltérések a bibliai példányok kis alakjából értehetőek, a melyek kétes esetekben a zavarnak tág teret nyitottak. A szóelválasztás ősrégisége nem volt kétes minden kételyt eltávolítani, mert még a II. században egyes szavak írására nézve nézeteltérések mutatkoznak.²⁾

A pent. szavainak összege, mint már fent említettük, B. Áser szerint (Dikd. Hat. 55 l. fent) 79,856; Norzi szerint (pent. utójegyz.): 79876. Világos, hogy mindketten ugyanazon adatot hagyományozzák: Vagy נ" (= 56) ו" (= 76)-vá, vagy fordítva korrumpáltatott. Feltűnő, hogy PH szóösszege nem állapított meg szám szerint, holott az alfabetára nézve ezt igenis megtették. Nincs is azért adatunk P és H szavainak közepére, nem az egész biblia szóösszegének közepére, mint ezt a tóránál láttuk. Az idézésből már ismeretes helyen, Kid-dussin 30a, csak a betűk és nem a szavak megszámlálása említettik. A szavak szerinti való elválasztás csak külsőleges momentum, és azt nem kellett mint a betűk számát határozott számban megállapítani. Megelégedtek ezzel a legfontosabb könyvvel, a tórával. A betűk megszámlálása mindenesetre régebb mint a szavaké. A megelőzőkből világosan érthető az a tény is, hogy a hagyományban miért említik oly gyakran a betűk megszámlálását, és miért oly ritkán a szavakét.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

¹⁾ V. ö. Dillmann I. e.; Menáchóth 30a: וְכִי תִיבּוֹת לְתִיבָה כְּמֵלֶךְ אִתּוֹ קִטְנָה.

²⁾ V. ö. Peszáchim 117a felülről; Chullin 65a, vajlon כִּדְרֵימֵי és כְּסִיָּה egy szót vagy két szót képeznek-e, azt a pent. szavainak számából meg lehetett volna határozni, de mégsem ajánlja senki a szavak megszámlálását, (hasonlóan Kiddusin 30a-hoz), mert az egymással vitatkozó amórák valószínűleg a szavak elválasztására nézve sem tartották magukat kompetenseknek. Más szók egybeírásáról más alkalommal fogjuk nézetünket nyilvánítani.

— Negyedik közlemény. —

Széder Násim.

Jebámóth 16a: אבל מעיד אני עלי ששל מרובה זו ישב הני מיért tartotta a próféta a három előadását mozsáron ülve? Ennek magyarázata adható Kethubóth 49b alapján. R. Chisza itt elrendeli, hogy az apa, ha gyermekeit nem akarja eltartani, a község közepette állíttassék fel egy mozsárra, és ott kiáltásuk ki: A hollónak kellenek gyermekek, ennek az embernek nem: כמו ליה אסיה בצבורא וליקום. ולימא עירבא בעי בני והווא גברא לא בעי בני a községi szolgálja. Ugyanezt a magyarázatot adja Rasi Moed Katan 22b כמו אסיה bekezdésben. Hasonló módon lehetne magyarázni még más helyeket, ahol מרובה előfordul. Talán a mozsár-farizeus azon a híres helyen Szóta 22b is ide tartozik. Lehetséges, hogy olyan farizeusokra kell gondolni, akik farizeus voltukat — rossz értelemben — fenszóval hirdetik, fitogtatják.

24b: R. Seseth אמר רב ששת כי ניים ושכיב רב אמר להא שמעתה: különösen szereti ezt a kifejezést használni Rab ellen; e helyen kívül még Jeb. 91a; 109b; Báb. kam. 47b; 65a; 67b; Nidda 60a; Berákhóth 23b. Jair Chajim Bacharach Döntvények 152. sz. azt véli, hogy R. Seseth azt a megjegyzést, hogy Rab ezt félálomban mondta legyen, nem gánosképen mondja. (V. ö. Széder Hadóróth ששה ציכ, ed. Varsó II. 380b fent.)

50a: R. József a misna tantételére »El szabad venni a meghalt, vagy az elválás után meghalt feleségnek vagy sógor-nőnek (א-נא-נא a chalicza után) a nővérét«, azt mondja: itt a misna szerkesztője egy fölösleges misnát tanított: כהן שנה רבי משנה שאיה צריכה, mely szabály megemléttetik Sámuel Hana-gidnak a misna bevezetését kísérelő kommentárban is, mely tal-
mudkiadásokban Berákhóth végén van lenyomatva. Rasi véle-

ménye szerint a misna azért lenne fölösleges, mert magától értődik, minthogy ez a tantétel a bibliában világosan befog-laltatik (ויל קרי בי רב), mi ellen tószafóth שנה רבי azt az ellen-
vetést teszi, hogy a tanna gyakran felhoz bibliai parancsola-
tokat, vagy tilalmakat; továbbá, hogy a misna nem is egészen
fölösleges, mivel szükség van rá a belőle vonható kizáró kö-
vetkeztetés miatt (לדייקא). Tényleg fel lehet tenni azt a kér-
dést, hogy minek tanít a misna szerkesztője fölösleges dol-
gokat? Feleletet adhatunk Szanh. 33a és Hórájóth 4a alap-
ján. A hamis oktatás (הוראה) miatt hozandó áldozat, vagy egy
ítélet felfüggesztése tekintetében az említett helyeken különb-
ség állapítatik meg olyan tantétel között, melyet a szaddu-
ceusok is elfogadnak, és olyan tantétel között, melyet ezek
elvetnek. Ilyen törvényről van talán szó a misnában is. A fa-
rizeusok szempontjából a misna fölösleges lett volna, de mégis
fel kellett venni a szadduceusok tiltakozása miatt. Erre gon-
dolhat R. József: R. tudatosan vett fel egy fölösleges misnát.
Lehetséges azonban az is, hogy nézete szerint a szadduceusok
ezt a törvényt nem ellenezték, úgy hogy ez a halákha teljesen
fölösleges volt.

Kethubóth 62b: Jóllehet a többnejűség a zsidóknál meg volt engedve, mégis a talmud bölcseknek rendszerint csak egy feleségük volt, ami a hagyomány számos ujjmutatásaiból ki-
világlik. R. Akiba, Tarfón, Ráb és másoknál csak »a felesé-
gükről« van szó. Kiténik ez Bába b. 12b.-ből is, ahol »R. Chisza
lányáról« az beszéltetik el, hogy első férjének, Rámi bar
Cháminak, a halála után várt, mivel Rábának, akire remél-
hetett, más felesége volt. Ennek a nőnek a halála után lett
az ő (Rába) felesége. Tíz évnél többet töltött özvegyiségben.
(Jebamóth 34b). I. Júda patriarkának a fia 12 évet töltött
nejétől elváltan az iskolában. Mivel az ilyen nő a talmud
nézete szerint gyermeknemzésre képtelen, amiről az előbb em-
lített helyen is szó van, I. Juda nem tudta, mitévő legyen: a
nejének, miután már ennyi évig várt, válólevelet adni nem
lett volna méltányos; más nőt vegyen melléje, azt fogják mon-
dani: אשה זו וזאת (Kethubóth 62b). Ezen általános szokás-
ból érthető Érubin 53b, ahol Abáhu arra a kérdésre, hogy
hol rejtőzik Ilaj, szellemes modorban (לשון חכמה) azt feleli:
עלן בערה אהרונה אהרונה עירנית והעירית; azaz: egy papi szüzet

ő hazudott, vagy én: **אִי אִתּוֹ שְׂקִיאָא אִי אִתּוֹ שְׂקִי** 6. Egy a fölött való vitában, hogy mit tanított I. Juda, előfordúl **יֵב. 33a.** A következő mondás: **לְבַר קַפְיָא דְּרַחֵי שְׂקִיאָא קַמ־מִשְׁקִי וְכִי אִתּוֹ לִי חַיִּיא** אלמ לבר קפיה ד' רחיי שקיא קמ' משקי וכי איתו לי חייא. 7. Kethubóth 57a: **הָאֵל קַפְיָא** ahol Rasi különbséget tesz különböző természetű mondások közt; v. ö. még tószafóth **וְלֹא סֵלִי** bekezdés. 8. Berákhóth 43b azt állítja R. Pápa zavarában, hogy Rába azt mondta legyen **וְלֹא הָאֵל לֹא שְׂתַמְטִי**, mire a talmud azt jegyzi meg: **לֹא הָאֵל הָאֵל הָאֵל** Mivel ez feltűnő volt Fánóból való Azarjának, megkísérlette 5. sz. végén a nehézséget elmagyarázni¹⁾ 9. Erúbin 51a. Rába R. József nevében mond valamit R. Józsefnek, hogy elfogadja: **וְלֹא הָאֵל לֹא הָאֵל לִי כִּי יוֹסֵף אֵלֵּא כִּי הוּבֵי דְלִקְבֵּל לִי מִנֵּה** ולא היא לא האל לי כי יוסף אלא כי הובי ד' לקבל לי מ'נה. 10. Megilla 10a. R. Jiczchak az Onias templomról mond valamit. Midőn kérdést intéznek hozzá, vajjon ő mondta-e azt, eltagadja, mire Rába megjegyzi: **הָאֵלֵּיִם** האלילים. 11. Bába k. 12a azt mondja R. Nachman, hogy Ulla félt tőle és azért hagyta a halálkhat Nachman mondása szerint: **כִּי נִפְקֵי אִתּוֹ** כי נפקי אתו. 12. Bába bat. 111a: R. Huna bar Chijja hivatkozott R. Hunára, aki Rab nevében azt tradálta volna, hogy a halákha úgy marad, mint R. Zecharja-ben Hakazcab. Mikor erre R. Nachman azt kérdezte, vajjon ne intézzen-e kérdést ez iránt R. Hunához, akkor R. Huna bar Chijja elszégyelte magát. R. Nachman erre megjegyzi: Ha most R. Huna nem érne, akkor te megtámadtál volna engem, (minthogy R. Huna nem desavouálhatta volna többé). Rasi azt hiszi, hogy R. Huna bar Chijja nem volt biztos a maga dolgában, vagy pedig attól tartott, hogy Huna időközben visszavonhatta a nézetét. Kétségtelenül pusztá becsmérlés. 13. Abóda zára 36a vitakoznak Rab és Sámuel a pogányok olaja fölött. A szóvita hevében azt mondja Rab: **שְׂמַלְאֵי לִירְמִיָּה קָמְטִי שְׂמַלְאֵי לִירְמִיָּה**, mire Sámuel azt válaszolja: **מִגְּקִרְדֵּי שְׂמַלְאֵי**? erre elszégyelte magát Rab (אִשְׁלַח לִי ? אִשְׁתִּיף) Rab azért mégsem adta meg magát.²⁾ 14. Gittin 6b: **אִתּוֹ דְּרַחֵי מִנְּהַר לִיבָא לֵךְ דְּרַחֵי מִנְּהַר לִיבָא**

¹⁾ Berákhóth 27b. az ismeretes históriában eltagadja Józsuá a maga nézetét, amely miatt Gamliel kérdést intézett hozzá. Természetesen bekeszereletből.

²⁾ A chronológiában itt egy kis nehézség rejlik.

15. Jerusalmi Jeb. IV. 11. (6a) azt mondja R. Mana: én ezt Sámuel nevében hallottam, de nem tudom kitől; ekkor azt mondta R. Abba bar Kohen R. József előtt, hogy R. Jirmija mondotta; ezt rossz néven vette R. József stb.

Gittin 20b azt a megjegyzést teszi Rasi **הָאֵל הָאֵל**-re, hogy ez R. Jehúda b. Bába Édújóth traktátusban. A mi kiadásainkban e helyen 2,3. Chanina, a papok felügyelője, találattik.

55b megjegyzi Rasi **וְלֹא קַפְיָא וְלֹא קַפְיָא**-ra, hogy ezek két zsidónak a nevei voltak. Minek jegyzi meg ezt Rasi? Felvilágosítást ad Bába bath. 26a, hol R. Chanina azt mondja **שְׂמַתָּה בְּרִי** שְׂמַתָּה בְּרִי. E szavakra **שְׂמַתָּה בְּרִי** szintén megjegyzi Rasi: **«ez volt a neve.»** Széder Hadoróth **שְׂמַתָּה** szó alatt úgy magyarázza, hogy Rasi nézete szerint a teljes neve volt **«fiam שְׂמַתָּה בְּרִי»** és nem úgy értendő, hogy **«fiam שְׂמַתָּה בְּרִי»**, mint Sam b. Meir hiszi. Rasi felfogására bizonyítékot szolgáltat Bába bat. 126b. Tehát a mi helyünkön is az ember hajlandó volna nem tulajdonképi, hanem költött személyneveknek tekinteni; azért jegyzi meg Rasi, hogy ezek valóságos nevek, nem pedig az elbeszélésnek megfelelő fictiók.

60a arra a mondásra, hogy **וְכִי תִהְיֶה הַתּוֹסֵפֶה נִתְּנָה** a tóra egészben adatott, nem pedig tekersekben (בְּנִלְוֵה מְנִלְוֵה), tószafóth azt kérdi, hogy hiszen Rasi pentatench-kommentárjában 24,7 alatt azt állítja, hogy Mózes a Genézis elejétől eddig a helyig olvasott volna. Erre a kérdésre meg lehet felelni Chullin 101b szerint. Ott az állítatik, hogy az izraeliták csak a szinai ki nyilatkoztatás óta neveztek **בְּנֵי יִשְׂרָאֵל**-nak. Arra az ellenvetésre, hogy már Gen. 46,5-ben is előfordúl **בְּנֵי יִשְׂרָאֵל**, az a felelet, hogy **לְאֹהֲרֵי מַעֲשֵׂה**, vagyis mint Rasi magyarázza, hogy Mózes ezt már a tóra átvétele után írta. Tehát itt is lehet úgy magyarázni, hogy a tóra már teljes volt, és Mózes olvasott belőle egészen a kérdéses helyig. Bővebbet l. Chullinban u. o., hol még ez is áll: **וְכִי תִהְיֶה פְעֻמִּים פְעֻמִּים נִתְּנָה**.

85b alant **וְכִי נִלְוֵי בִלְוֵי**-re azt mondja Rasi: **בְּרִי נִלְוֵי בִלְוֵי**. Ez az egyetlen hely, melyet Azulaj, Sém Hagedólim I. **בְּרִי** alatt a Széder Hadoróth ellen felhoz, aki ugyancsak **בְּרִי** kezdő szó alatt azt állítja, hogy Rasinál nem fordul elő az a magyarázat, mely szerint **בְּרִי** egy tudósnak a neve volna. (V. ö. még Juchaszin, ed. Filippowski 160. l. és Rasi Erúbin (53b **בְּרִי** szó alatt.)

Nedárim 81a: והורו בכני עניים שמהן תצא תורה; mint itt a szegények gyermekei, úgy ajánlatnak Szanh. 96a a tudatlanok gyermekei: והורו בכני עם הארץ שמהן תצא תורה (1. még Bába mecz. 85a). Ezek a mondások bizonyára a Sammai-féle nézet ellen (R. Nathan Aboth-ja III. elején, ed. Schechter a 2. verzióban IV. elején) fordulnak, mely szerint csak okos, szerény, előkelő és gazdag embereket volna szabad tanítani: אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם וענו ובן אבות ועשיר וביה אומרים לכל אדם ישנה.

Názir 7a. Rasihoz: וליהו כל אויבא ואויבא וכו' וכמו תאמת שילה: (Józsuá 16,6) l. S. Haas ברם שלמה Eben haezerhez p. 56b.

23a: ואיד נחמן בר יצחק גדולה עבירה לשמה... כמצוה שלא לשמה איד נחמן בר יצחק גדולה עבירה לשמה... Tehát azt mondják, hogy Jáelnek akkora érdeme volt, mint Sára, Rebeka stb. ősanáknak, akiknél előfordúl ez a szó אהל. Ezt konstataálja tószafoth... jelszó alatt, és végzi e rejtélyes, sokféleképen értelmezett szavakkal: ומנשים היינו דכתיב אהל. Szanh. 105b a talmud feltűnőnek találja Bir. 5. fej. 24. versét, lehetetlen u. i. hogy Jáel áldottabb legyen, mint Sára, Rebeka, Ráchel és Léa, és ezért úgy vélekedik, hogy מנשים annyit jelent, mint מעין נשים, mint I. Kir. I. 47 מכתאך = מעין כסאך. A mi tételünkben az a gondolat van kifejezve, hogy egy bűn — érdem, mire Jáel bizonyítékul szolgál. Ennélfogva tószafothban a Szanhedrinből idézett hely alapján ומנשים דכתיב אהל helyett kétségtelenül מעין נשים olvasandó.

Szóta 2a: R. Jehúda Ráb nevében azt mondta: 40 nappal a gyermekek megteremtése előtt kihirdettetik: בת פלוני לפלוני בית פלוני שרה פלוני לפלוני. Hogy miért hirdettetik ki épen ez a három dolog, arra megtanít 44a, ahol az van mondva: לימדה תורה דרך ארץ שיבנה אדם בית וישע כרם ואחר כך ישא אשה: feleség, ház és föld tehát együvé tartoznak. Palesztina főterményei voltak: gabona, bor és olaj; tehát vagy שרה-val vagy כרם-mel foglalkoztak, mely utóbbi nemcsak a szőlőhegyet jelenti, hanem az olajkertet is, teljes névvel בית פלוני. Ebből magyarázható a שרה és כרם váltakozása a két helyen.

13b: Deuteronomium 31, 2-3. az alábbiakból a következők: שהקימה משלים שנותיהם של צדיקים מים ליום. Ennélfogva Mózes büntetlen lett volna. Sabbath 55b ellenben más nézet adatik elő: אף משה ואהרן בהטאת מתי,

(L. erről Dávid ibn Abi Zimra, Döntvények 256, és Kene-szeth Hagedola, Orach Chajim, 112c.)

21b: Amit tószafoth ותפלות בקב ותיפלות רוצה אשה בקב ותפלות אל R. Chanánél nevében kifejt, az található az Aruchban קב ezikkben, névtelenül. U. o. az áll, hogy Isten számadásra fogja vonni azokat, akik רהפו יגדו. Rasi úgy magyarázza, hogy המתכסין בטלית ומראין עצמן כפרושים ואינן כפרושים. Ez a hely részint megvilágíttatik Áboth d. R. Náthán egy helye által (XXV. fejevén; ed. Schechter I. verzió), részint fényt vet rája: ויהי לך על כל העולם מלישב ולשנות בפני בני אדם העשופים בסדינן L. Schechter jegyzetét i. h. Kétségen fölül áll, hogy mind a két helyen ugyanazon álfarizeusokról van szó.

35a: Dávid bühödött legyen: ומה תורה ומורה: Zsolt. 119, 54. Talán azt akarja mondani, hogy a tóráét nem cantillálva (בזמרה), hanem énekelve (בנעימה), hanem énekelve (בזמרה) olvasta. Így találjuk Megilla 32a: ואיד יתכן כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר (והקאל כי ביה) וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא הקורא פסוק של שיר השירים ועושה אותו כמין: Szanh. 101a: והיו בהם; נמרא נמור ומורה תהא: 32: ומר וכו' מביא רעה לעולם. ö. Rasi e helyhez.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALOM.

UJ BIBLIA-KIADÁS.

ספר כתר תורה הנקרא כל שון קדמונו תאן והוא היה תורה עם תרגום אנקלוס
ועם תרגום רבינו סעדיא גאון ז"ל ליהיה. Kiadta kéziratok nyomán *Atraki*
Solom és Nidaf A., Jeruzsálem, 1895.

Sok a középkorból származó irodalmi kincs, melyek a zsidó tudományt utóbbi időben szerfölött gazdagították, kéziratokban maradtak meg, a melyek napjainkban Jemenben találtak. Nem mintha Jemen volna azon ország, a melyben oly kiváló ápolásban részesült a tudomány, hiszen mind a mai napig sem nyertünk tudomást valamely ott élt szellemi nagyságról. Ha mégis éppen ott akadunk oly nagy kézirat tárházra, ezek nagyobbára oly irodalmi termékek, melyek a nagy török birodalom európai vagy más részeiben keletkeztek. Jemennek ez esetben csak azt köszönjük, hogy leghoszabb ideig ott maradtak fen teljes eredetiségökben. A jemenbeliek egyik legjellemzőbb vonása a minden régihez való szigorú ragaszkodás; míg tehát egybeüött önkényes javítások az autor eredeti eszméit és gondolatait felismerhetlenségig elrontották, ez országban teljes eredetiségében tartották fel magukat. Ez állítás mellett tanuskodik a nem rég megjelent, Szaadja Gáoon arabs fordításával ellátott pentateuchus. Ezen a régi kéziratn még nem igazított sem tudós sem tudatlan keze. Ezen fordításon kívül csatlakozik a szöveghez az Onkelosz targuma. De a két targum nem a biblia szélén van — mint a mi kiadásainkban, hanem vers-vers után következik magában a szövegben. Ezen jelenség arra az időre emlékeztet, a midőn a meturgemonok még szerepeltek a zsidó községekben. De ugy látszik, hogy az egyiptomi zsidók akkoriban már az aramot sem értették jól, a minél fogva egy újabb fordítás szüksége állott be, m. p. az uralkodó nyelven. E kiadásnál csak azt az egyet kell sajnálni, hogy a kézirat nincs tudomá-

nyosan szerkesztve. Így pl. alkalmas kéz rámutatott volna a variánsokra, a melyekben az itt lenyomatott targ. Onk. eltér a mi kiadásainktól. Álljon itt egy pár: Gen. 2,17. Sz. G. helyesen olvas *מִיַּתְּ חַיִּית* kiadásaink pedig *מִיַּתְּ חַיִּית*; ib. 32,8 S. G. a mi kiadásaink *לְתַרְתֵּן מִשְׂרָן* helyett *לְתַרְתֵּן*-t olvas, a mi duális alak; ib. 33,24 *אָעוּל* helyett *אִתִּי* *לְהִתְעַבֵּר* infinitivus helyett az imprf. harmadik személye *יִתְעַבֵּר* áll; ib. 27,30 *בֵּא* kiadásainkban *אֵתָה*-val fordítatik, e helyett S-nél *עַל* áll. Sok eltérés visszavezethető arra, hogy S. inkább a Nyugotarameus tájzóláshoz közeledik, míg Onk. azt a nyelvjárást használja, mely Keleten divott. Ez a jelenség a gyakran előforduló praepozitzióknál tapasztalható. Csekély fontosságú az első rész végéhez (eddig csak az első rész, Genezis jelent meg) csatolt három oldalnyi terjedelmet felőlelő *דְּקָרוּק הַתְּרִינִים*. Érdekes, hogy a haftárak is el vannak látva targummal, a mely Jonathánból van véve. Itt is váltakozik szöveg és targum. Az egész *סֵפֶר בְּיַמֵּי שֵׁת* 79 folio lapra terjed, ebből 65 esik a bibliai szövegre, 11 a haftárakra, ezekhez csatlakozik az utolsó oldalon egy *הַלֵּק הַדְּקָרוּק*, az utolsó három lapot, mint említettem, a mely *דְּקָרוּק הַתְּרִינִים* foglalja le. A *הַלֵּק הַדְּקָרוּק* a szöveg mellé ádva, de nem ér sokat. Leginkább el van hanyagolva a mű arabs része. De mily csekély is az értékes, a mely e munkában élénk táru, tudományos körökben, a melyek megtudják becsülni Szaadja Gáon munkáját, köszönettel és örömmel fogják fogadni. A vállalat méltó a támogatásra, mivel épen jemenbeliektől indul ki, a kik leginkább szorulnak támogatásra.

A többi részek megbeszélésére, mint a nem sokára megjelenő exodusra, visszatérünk a jövőben.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

A PRÓFÉTAI KÖLTÉSNET.

(Prof. Dr. Müller Dav. Heint.: Die Propheten in ihrer ursprünglichen Form, die Grundsätze der ursemitischen Poesie erschlossen und nachgewiesen in Bibel, Keilschriften und Koran, Wien, 1896. I—II. Band.)

A mióta a protestáns bibliai tudomány kiválóan a biblia bírálatával foglalkozik és e téren — főleg újabb időben — már a végletekbe esik, mindinkább kisebb lett azon zsidó

tudósok száma, kik a részletesebb bonczolás e munkájában segédkezett nyújtottak. A bibliai magyarázat azon magas színvonalánál fogva, melyet egyetemben a héber nyelvtudományval e század közepe táján elért, tekintve a zsidó tudomány egyik számos ágainak elhagyatottságát, a zsidó tudósokat ösztönyszerűleg is az eddigi kevésbé művelt tudományok felé terelte. A protestáns bibl. tudomány kiválóbb szövívői pedig azt állították, hogy a bibl. tudományban kiszorították a zsidó tudósokat, másrészt még azt a vádat kovácsolták, hogy a zsidók vallásuk alapkönyvének kutatását elhanyagolják, sőt abban egyáltalában maguknak részt nem követelnek. Örömmel üdvözöljük ezért dr. Müller D. Henriket, a bécsi egyetem tenes nyilvános tanárát, aki mióta a bécsi rabbiszeminárium tanárává is lett, a bibliai kutatás terére lépett. Nem azért, mintha talán ő indítaná meg a harcot a keresztény tudósok révén teljesen destruktív irányba átcsapott bibliai kritika ellenében — habár e téren is figyelemreméltó tevékenységet fejt ki — hanem tisztán azért, mert némi tekintetben *új ösvényeket és utakat* fedezett fel a bibliai tudomány számára, ez által véget vetvén ama látszólag alapos gáncsnak, mintha zsidó tudósok nem foglalkoznának a bibliai kritikai feldolgozásával.

A bibliai költészet egyik tekintélyes részét a próféták beszédjei képviselik. Ezen próf. beszédekben eddigelő különös költői formákat, kivéve a retorika által követeltek, nem állapítottak meg.¹⁾ A kommentátorok mindegyike minden egyes beszédet szétszedte részeire, a bevezetésre, tartalomra és befe-

¹⁾ Duhm (Das Buch Jesaja, Göttinga 1892) a kommentátorok egyik legifjabbikja is nagy fontosságot tulajdonít a metrumnak, a mely még felfedezendő. De bevallja az előszóban: »Auf diesem Gebiet führen jetzt Schlendirian und Willkür die Herrschaft, und treten die abenteuerlichsten Thorheiten zu Tage.« Mindazonáltal maga is Ezsaiásban a legkülönbözőbb metrumot veszi fel, az első fejezetben nem eléggé simított négy soros strófákat (a maszórai vers), majd (1,21) hat emelkedésből álló distichonokat. Nem is szükséges ezen tapogatózással szemben rámutatni Müller elméletére, mely sokkal biztosabb és szilárdabb. Lásd alább az ezen fejezetről szóló véleményét. Minthogy Ézs. könyvének mostani szövegére nem alkalmazhatók mindig Duhm strófa és sor beosztásai, a javításnak, törlésnek és toldásnak igen tág tere nyílik. Ez aztán a metrum szövegkritikai fontossága és jelentősége, mely — habár sokkal kisebb mértékben — Müllernél is kifejezésre jut.

jezésre, lehetőleg elválasztva a tartalomnak egyes gondolatait és eszméit szakaszokba. Müller hatalmas lépéssel megy tovább. Mint az ékíratokban és a korábban (a könyv első és második fejezete) úgy a próf. beszédekben is költői formákat figyelt meg, a beszédet strófákra osztva, a strófát sorokra. Ezzel legalább azon fejezetekre nézve, melyekben M. megfigyelését elemezi, megállapította, hogy azok nem a pillanat születtjei és termékei, és ha el is mondtak — és nemcsak leírtak — mindenesetre hirdetésüket megelőzte a költői kidolgozás. Helytelen volna ugyanis feltennünk, hogy pl. Ezékiel próf. a mellette ülő exulánsok véneinek (14., 1.) hatalmas orációt tartott volna az egyéni felelősségről, amire mindenesetre a véneknél — a bibliában el nem mondott — szavai szolgáltatnak alkalmat, és azután évek múlva beszédjeinek összegyűjtéséhez fogott, amely alkalommal az akkori rögtönzött beszédet strófákba, versekbe, szóval költői formába öntötte. Ez nagyon hihetetlen valami. De akkor el van döntve az a kérdés is, vajjon a próf. csak megtartották, vagy pedig előbb le is írták szövegeiket. Költői formájú beszédet minden kétségen kívül le kellett írni, ki kellett dolgozni.

Feltevését a próf. beszédek költői formájáról, Müller az ékíratokkal és a Koránnal támogatja. Ámde az ékíratok aligha bizonyítanak mást mint azt, hogy az assyr-babyloni irodalomnak volt költői alakja. Az idézett példák ugyanis egyrészt epikus (das babylonische Schöpfungsepos 18. l.), másrészt lyrikus jellegűek (Nebukadnezar kupja 19. l.), ennél fogva nem alkalmasok összehasonlításra a próf. retorikai költészettel. Hisz a zsoltárokban alig tagadja valaki a strófák létezését. Találókép az utalás a Koránra, hiszen Mohamed is próféta volt. De maga Müller is bevallja, hogy csak merész feltevéssel magyarázhatja meg, honnét származnak a strófák a Koránban, holott a pogánykorszak »sahilija« arabs költői művészi mértéket alkalmaztak verseikben (60. l.). M. szerint e költői forma a »kahinoktöl«, a régi jósoktól szállt Mohamedre, ami által be volna bizonyítva, hogy az arabs népnél, valamint az assyr-babyloninál is élt ezen ősrégi *sémi költői forma*. Természetesen, hogy ez által nem nyerünk választ azon kérdéseinkre, miért nem élt a »pogány« arabs kor egy költője sem ezen költői formával, hiszen mindig létezett a kahinoknál?

Meg kell egyébiránt jegyeznünk, hogy Müllert nem az assyr-babyloni és arabs analogia bírta a *strófa-elméletre*, hanem az első impulsust rá Ezekiel prof. 14. fejezete adta. Rá is térünk e fejezetre, hogy in nuce kifejthessük a strófa-elmélet lényegét és mivoltát. Ez. 14, 12—23 önálló beszéd mely 2 főrészből áll I=12—20; II=21—23. A beszédet bevezeti — M. szerint négy sorból álló — introdukció, mely röviden mondja, hogy isten megbünteti a vétkes országot. Ezt a főgondolatot négyféle változatban világítja meg a prof. négy strófában, melyek mindegyike 7 sorból áll. Ide iktatjuk az első strófát; 1. sor: Eltöröm neki a kenyér pálczáját, 2. Bocsátok ellene éhséget, 3. Kiirtok belőle embert és állatot, 4. És e három férfi lesz közepében: 5. Noé, Dániel és Jób, 6. Ők igazságosságuk által megmentik lelküket, 7. Szól az Úr az örökkévaló. — A büntetés neme tehát e strófában az éhség, felváltják a vadállatok (II. str. 15. v.), a kard (III. str. 17. v.) és a dögvész (IV. str. 19. v.). Minden strófa harmadik sorában (kivéve a III.-at) említetnek emberek és állatok, úgyszintén minden strófában megemlékszik a prof. a három jámborról, az I. és IV.-ben névleg, a középső kettőben pedig csak utal rájuk. Ezen jelenség, amelyről még szó lesz, hogy t. i. az egyes strófák egyes gondolatokban vagy szavakban (mint itt a büntetés négyféle változatban, az emberek és állatok elvesznek, az ország meg elpusztul, a jámborok megmenekülnek, a többiek tönkremennek) megfelelnek egymásnak, korrespondálnak, a **responsió**. Ezen általános teoriáját alkalmazza a prof. Jeruzsálemre a második szakaszban (21—23. vv.): Jeruzsálem ellen bocsátja a négyféle büntetést, hogy kipusztítson belőle embert és állatot (mint fent általánosan), de megmenekül a maradék (megfelel a három jámbornak), ezeknek pedig fiai és leányai (= a gonoszok) Babylonba hozatnak.¹⁾ Ezen második szakasz három strófából áll,

¹⁾ Az értelmezés, melyet Müller ad e versnek (22), lényegesen eltér Smead és Cornillétól. M. azt hiszi, hogy az országban a sok katasztrófa daczára, maradt egy csekély rész, melyet a babyloniak nem bántottak. De ezeknek fiai és leányait, igenis, száműzetésbe vitték. A babyloni exulánsokat nagyon foglalkoztatta eme exulans-szállítmány jövedele. Nem értették ugyan's, hogy a Juda országbeliek miért nem pusztultak mind el, mivel bűnösök. Erre a prof. azt hirdeti: a jámborok Jeruzs-

az I. strófa 7 sorból (21—22. v.), a II. str. 5 sorból (23. v.) a III. str. szintén 5 sorból (24. v.).

Látható, míg az első szakaszban a strófák egyenletesen nagyok, addig a második szakaszban egyenlőtlen hosszú strófákkal találkozunk, sőt Müller a II. str. negyedik versét kiegészíteni kénytelen, hogy öt sort kapjon, azaz a III.-al egyenletesen hosszú strófát. De a beszúrt rész által a III. str. (23. v.) szószerinti ismétlése a II.-nak, úgy, hogy ezen tautológiát semmiféle »pszichológiai ok« nem magyarázza meg eléggé.

E kevésből is kitűnik, hogy a strófáknak bizonyos számú sorokra való felosztása oly pont, melyhez sok szó fér, mert nem lévén itt a rím döntő — mint a Koránban — a szubjektív felfogásnak igen tág tere nyílik.

Minekutána így némi képet nyertünk a strófa-elmélet-ről, áttérünk a könyv harmadik részének rövid ismertetésére, amely a strófa és responsió történetét és fejlődését vázolja, az egyes prófétákból vett szemelvények alapján.

Valamint a tekoai pásztornál, Ámosnál már a prófécia összes eszméi tükröznek vissza, úgy a költői formák is már teljes kifejelettségükben mutatkoznak, a művészi alakítás tökélye jelenik meg. De ha Ámosz már a művészi formát is teljesen bírta, ámelnünk kell ezen egyszerű földművelőn és pásztoron, aki — saját vallomása szerint — nem valamely prof. iskolából került ki, ahol esetleg a költői alakítást megtanulhatta volna. Magasztos gondolatokat egyszerű ember is érezhet, de azoknak művészi formába való öntése, ahhoz tanult ember kell, aki elődjeit ismeri, azoknak eredményeit ismeri és tovább fejleszti. Valóban M. — hogy e nehéz kérdésre megfelelően — Ámoszt valamely prof. iskola tagjává teszi meg; az ellenmondást pedig Ámosz saját szavaival úgy akarja

ben megmenekülnek, de fiaik, a bűnösök megkapják büntetésüket, mert Bab.-ba száműzetnek. De nem szükséges felvenni — mint azt M. teszi — hogy ezen exuláns szállítmány Jeruzs. elpusztulása után érkezett B.-ba, hanem tekintve, hogy a szóban forgó fejezet megelőzi a könyvben Jer. pusztulásának híret (33., 21.), e jóslat éppen a Zed.-al visszamaradt nép száműzetésére vonatkozik. Mert nehézkes az is, hogy Jer.-ban »p'éth« maradt meg, azaz olyan, amely megfelel a három jámbornak. A történetből ugyanis tudjuk, hogy a visszamaradtak is Egypt.-ba vándoroltak. A פלטה csakis a Jojachin gáluthából megmenekültekre vonatkozik, a kiket Zed.-al ugyanaz a sors érte, mint elődjeiket tizenegy évvel előbb

eltüntetni, hogy Ámosz jóval fellépése előtt hagyta oda az iskolát és visszatért földjéhez és nyájaihoz (63. l.). Tehát Ámosz még sem mondott igazat! De legyünk őszinték, M. nem akart kitérni a nehéz kérdés elől, míg elődjei azt igenis megtették. A tekoai pásztor és az első ékesszavú, mintaképpül szolgáló próféta oly paradoxon, melyet eddig megmagyarázni nem sikerült.

Ámosznak majdnem összes fejezeteiben kimutathatók a strófák, responsiók a legváltozatosabb formában. Mindjárt az első fejezetben a maszorai szöveg hézagai ajánlkoznak útmutatóul. A strófák öt-öt sorból állanak. Ámde ezen szabályosság mellett két helyen is egy-egy szó képez külön sort (»Gileadot« 1, 3 és »mésszé« 2, 1), holott szorosan összefiggnék a megelőző mondattal. A refrain használja a negyedik fejezetben (»nem tértek vissza hozzám«),¹⁾ ahol a strófa hosszúsága szabályosan száll (5 + 4 + 3 + 2 + 1 sor). Tagadhatlan, hogy a refrain és a sorok ilyen szabályos esése sokat döntenek a strófa-elmélet mellett, habár nem hallgathatjuk el, hogy az utolsó egy soros strófa (4, 11) egész kényelmesen két sorra osztható, mert két gondolatot tartalmaz. Ámosz csupán a párhuzamosságot ismeri, de nem az antithezist. Ezen új rhetorikai elemet Ézsaiás viszi be a próf. orációba. Az antithesis is összekapcsolja a távolfekvő gondolatokat és eszméket. Az összekapcsolás, legyen a parallelizmus vagy antithesis révén, alaki kifejezője a concatenatió (összeláncolás). A próf. költészet még egy alakot köszön Ézsaiásnak, a két hasábos beszédet.

Az új formák megvilágítására nem kell tovább mennünk az első fejezetnél, melyben már a kommentátorok is strófákat véltek felfedezni, habár nem szabályosakat. Az első hasáb 2—18. v.-ig terjed, onnét a fejezet végéig a második; az első hasáb két szimmetrikus, három-három strófából álló részre oszlik. E két rész közti concatenatio: »Szodomaként lennének, Gomorrához hasonlítanánk« (9. v.); »Szodoma fejedelmei, Gomorra népe« (10 v.). Az első hasáb végződik: Szerezetek jogot az árvának, *pereljétek* stb.« (17 v.), a második hasáb amely szintén három strófából áll, kezdődik: »Hadd *pereljünk*« (18 v.), ahol egyszersmind az antithesis is fellép. A strófák

¹⁾ Hasonló refrain Ézsaiásnál, 9—10. ff.

képe 7, 5, 7; 7, 5, 7—6, 6, 6. Művészi alakja van a felavató fejezetének: két hasáb. Az elsőben elmondja a próf. mit látott »És láttam az Örökkévalót«; a másodikban mit hallott »És hallottam az Úr hangját«. A strófák tagolása 3, 10, 10—3, 10, 10. Mindkét hasábban a harmadik str. első sora: »És szólottam.«

Jeremiás nem volt olyan magasröptű és lendületes költő, mint Ézsaiás, de prózájában a költői formát gazdagította a háromhasábos beszéddel, ami tulajdonképpen a Micha érdeme (113. l.), de Jeremiás fejlesztette és változatosá tette. Leggazdagabb változatokban Ezekielnél találjuk a költői formákat, azon prófétánál, ki beszédjeiben is nagy ismereteket árul el az építészetéről és strukturáról. A legkülönfélébb hosszúságú strófák összeláncolása, és a responsió majdnem minden sorban lépten-nyomon mutatható ki. Utódja az exiliumban, a Denteroészaiás, korántsem vetekedhetik vele a művészi formák kivételében. Oratióinak jellege nagyban hasonlít a törvénytörvényezői tárgyalásához, amiből Müller azt sejtí, hogy a névtelen próféta tán valami bírói tisztet viselt exuláns társai között. Említendő még Zefanja, akinek mindhárom fejezete strófákra tagolható. Különös, hogy sem Hóseánál, Ámosz közvetlen utódjánál nem bizonyítható be a strófa-elmélet, Náchumnál is nagy nehezen (3 f.), pedig Náchum első fejezetében *ötlábú* verseket (fünf Hebungen) fedezett fel *Gunkel*, ami — úgy látszik — M. figyelmét kikerülte.

Ezen részletes bizonyítás után M. a negyedik fejezetben foglalkozik a strófa és responsió és egyéb költői sajátosságok eredetével és fejlődésével. A responsió csírája a parallelizmus membrorum, mely az összes sémi nyelvek, de főleg a héber költészetnek éltető eleme. Ami a parallelizmus membrorum a versben, az a responsio a strófában és orációban. Két vagy több strófa ellentétes, illetőleg párhuzamos gondolatokat fejt ki, a párhuzamos, illetőleg ellentétes viszony alaki kifejezője a responsió. Eredetét biztosan nem lehet meghatározni. Szigorú responsió mellett minden strófa sora megegyezik gondolatban vagy szavakban a másik strófa megfelelő sorával, illetőleg a második hasáb megfelelő strófájának megfelelő sorával, azaz a responsió vertikális és horizontális, amire a legtöbb példát Ezekiel nyújtja. Egy másik kapocs az összeláncolás, amely által rende-

sen az egyik strófa vége a következőnek elejével kapcsoltatik össze. Ennek részben ellentéte az inclusió, amely a strófát bezárja és mintegy elválasztja a gondolatot a következőtől. E három sajátság (responsió, concatenatió, inclusió) nem lép fel külön-külön, hanem leggyakrabban egymás mellett, amit Müller szerföltött képletesen így fejez ki: »Valódi művészek módja szerint sebesen változtatják szerepeiket és öltözékeiket. A tartózkodó inclusió hirtelen odaadó concatenatióvá változik, és a kaczer responsió csakhamar bezáródik, hogy annál gyorsabban pajtásaihoz csatlakozzék.« (201. l.).

A strófa megállapításánál szerzőt a gondolatbeli egység és a forma vezette, nemkülönben a masszorai hézagok, a melyeket eddig is úgy fogták fel, mint a gondolatmenet befejezését jelző külső alakot. A strófa sorainak meghatározásánál és elválasztásánál irányadó volt a ritmus, a gondolat kerekded-sége, elősegítette pedig gyakran a hangsúlynak hagyományos elrendezése. De a sornak nincs semminemű időmértékes vagy ütemes jellege, valamint a szavak száma sincs befolyással a sor megállapításánál; még Budde elégia-verse sem mutatható ki a profétákban (209. l.).

Minthogy e strófa-elmélet a főbb három sémi nyelv költészetéből bizonyítható be, visszavezetendő egy régebbi sémi típusra, a vallásos költészet összémi műfajára, amelynek nyomát M. Bileam beszédeiben véli feltalálni. E műfajnak utolsó maradványai (ha nem is tekintettel az időre, hanem a sémi nyelvek fejlődésére) az evangéliumokban fedezhetők fel.

Nagyon merész M. állítása (nem feltevése), hogy a görög irodalomban előforduló strófák és responsiók a görög dráma chorusainak váltó dalaiban sémi eredetre vezetendők vissza. Bizonyítékai: a parallelizmus membrorum az áriai nyelvek költészetében nem otthonos, honnét került tehát a görög chorusba? Ugyanaz áll a chorusok egymást felváltó énekeire nézve, továbbá azon körülmény, hogy ez énekeknek nincs metruma. A görög dráma a Dyonisiák vallásos kultuszából keletkezett. A vallásos kultuszokra a phoenicziaiak tanították meg a görögöket. Euripides egyik drámájából látható, hogy Delphiben phönicziai szűzek énekelték a chorusot Apolló tiszteletére. Ezen állításból M. visszafelé is megvonja a következtetést, hogy t. i. a chorus-ének azaz strófa és antistrófa előadása a

profécziának volt legrégebbi formája. Egyetlen egy bizonyíték hozható fel ezen nem kevésbé merész állítás mellett a szentírásból I. Sam. 10, 5. A prof. ifjak, akikre Saul hazatérve Sámuellel történt találkozása után bukkant, valami jóslatot adtak elő dallamosan, karban énekelve.

A profétáról eddig táplált magasztos felfogásunkat nagyon leszállítja M. ezen állítása, nemkülönben azon leírása, miként képzei a prof. orációk előadását és elterjedését a nép között. Álljon itt M. példája. Ámosz karvezető rákezd: »Az Úr Czionból« stb. 1, 2, amire a kar felett a prof. által előzetesen betanított strófákkal, amelyeket fent elemeztünk, Damaszkusról, Gazáról stb., míg végre a karvezető Ámosz ismét szóhoz jut, Jeruzsálemre mond egy strófát és az északi birodalom vesztét helyezi kilátásba. Nagyon szép M. fejtegetése a 7—8. ff.-ről. Ámosz: »Felemelkedem Jerob. háza ellen *karóddal*«. Tovább nem szólhatott a lelkes prof., mert a főpap kitiltotta az országból, de azt nem tudta megakadályozni, hogy a chorus az antistrófában a rettenetes hirdetéssel ne végezzen: »Hullákat nagy tömegben dobtak. Csitt!« Nagyon szép, de vajjon igaz-e! Bizony egész másképp képzeljük magunknak Ézsaiás megjelenését Achaz király előtt (7. f.).

Nagyjában iparkodtunk a fentebbiekben ismertetni a tudós tanár könyvét, megvilágítani kettős felfedezését a strófa-és a kar-elméletéről.

Még csak egy pontról akarunk szólni.

Míg a szerző némely helyütt, habár igen ritkán (Ézs. 41, 26; 47, 10.), kénytelen egyes szavakat és szólamokat a szövegbe csempészni, hogy a strófa sorai megfeleljenek a vázlatnak, habár a sorok beosztásában nem tanúsít szigorú következetességet, úgy, hogy ebbeli állításait még maga is korrigálni fogja, könyve igen becses adalékokat nyújt a prof. magyarázatához és erős támadásokat intéz a biblia-kritika kinövései ellen.

Dr. Müller, a hírneves orientalista, az aethiops feliratok kiadója és általánosan elismert tekintély a délarábiai nyelvészet terén, jelentékeny nyereséget jelent a zsidó tudománynak, amelyhez szíve egész melegével, teljes buzgalmával tért vissza. A sémi nyelvek ismerete magasabb szempontra vezeti őt, amelyből a bibliai tudomány kutatásához fogott, hogy új utat

nyisson meg e tudomány számára. Ha az ismertetett könyvében lerakott elméletek meg fognak szilárdulni és tovább fejlesztetni — amint erősen hisszük és reméljük — minden apróbb hibái és fogyatkozásai mellett, amelyeket művének behatóbb tanulmányozása után kiemeltünk, akkor senki sem fogja zokon venni az *úttörőnek* azon biztos és önérzetes, az igazi fáradhatatlan tudományos munkálkodás és lankadatlan bűvárkodás sugallta, bátor hangját, melylyel felfedezéseit a tudomány világába küldötte.

Budapest.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

A VALLÁS SZEREPE A NEVELÉSBEN.

(Götz F. Hadath v'hachinnuch, Wilna 1896. héber nyelven.)

Az orosz zsidók körében a közművelődés az utóbbi időben hatalmas lépésekkel halad előre. Karöltve jár vele a vallásosság hanyatlása. Mily eszközökkel volna ezen vallásos visszailleség meggátolható, erről elmélkedik Götz, egy kiváló orosz-zsidó paedagogus — folyóiratunk régi munkatársa — e könyvben, mely alapvonásaiban már előbb több felekezeti lapban látott napvilágot.

Habár a szerző szeméi előtt első sorban az orosz állampotok lebegtek, oly hű képét adja a vallásosságnak a zsidó családokban, az iskolában és templomban, hogy a fölvetett kérdés általános zsidó érdekű volta szembeszökő, és be kell vallanunk, a zilált állapot hathatós orvoslást igényel Oroszországban épp úgy, mint akár nálunk.

Ha nem is sorakozunk Brunentiére hívei közé, aki alig két éve egy római látogatás után a tudomány esődjét jelentette be, és egyedül a vallást deklarálta amaz eszköznek, mely az emberiséget a boldogság és jólét végcéljához képes elvezetni, annyi bizonyos, hogy napjainkban alig akad valaki, aki a vallásnak jogosultságát és üdvösségét el nem ismerné. Amde vallás és vallásosság úgy aránylanak egymáshoz, mint elmélet és gyakorlat, mint erkölcs és erkölcsös tett. Valamint pedig a moralitás ismeretei még nem tesznek embert morálissá, épúgy a katekizmus tudása nem teszi a gyermeket vallásossá. Midőn tehát a vallásnak szerepet kívánunk adni a nevelésben — és

hogy a nevelés vallás nélkül általában káros és ártalmas, arról Herbart, Waitz, Beneke és más paedagóguson kívül legjobban meggyőző a mindennapi élet — nem elégedhetünk meg azzal, hogy a gyermeket a vallásos tanok, törvények, parancsok és tilalmak nagy tömegével ismertetjük meg, szóval az elmélettel, hanem alkalmat kell neki nyújtani, hogy mindazokat gyakorolni is lássa, maga is gyakorolja. Ez volt a régi zsidóknak paedagógiája, mely fényesen vált be századokon át, mert »nem érzések idéznek elő cselekvéseket, hanem cselekvések érzelmeket«. A nevelésben pláne, ahol a szemléltető mód dominál, a vallást is szemléltetővé kell tennünk, hogy a gyermek fogékony lelke megragadja és magáévá tegye. Isten ismerete és a vallási ethika, a zsidó vallás alapjai a vallásos szertartások megtartása révén mennek át a gyermek értelmébe, ezen eszmék cselekedetek által megtestesülnek és hatnak az emberek erkölcsének fejlődésére. De tettek nélkül a legmagasztosabb vallásos eszme sem lesz hatással az illető ember életmódjára és gondolkodására.

Részletesen megokolja a szerző, miért tartja legfontosabbnak a nevelésnél a következő négy körbe tartozó gyakorlati vallási törvények megtartását: a biblia tanulmányozását, a szombat és ünnep szentségét, az étkezési szabályokat és az imádkozást a községben. Azon szülők, kik jó zsidóknak vallják magukat, azért jó zsidók, mert saját szüleik házában vallásosan neveltettek, ha pedig gyermekeiket is jó zsidókká akarják nevelni, hiába bíznak a vallástanítóba, a hittanárba, ha gyermekeiknek maguk nem járnak elől vallásos életmóddal.

Érdekesen fejtegeti a vallásosság hanyatlásának okát. A ghettóba szorult, minden műveltségtől megfosztott XVI—XVIII. századbeli zsidóságnak egy része mohón rávetette magát a művelődésre, midőn számára is megnyitak az iskolák, ama tévhitnek esett áldozatul, hogy a műveltség és tudomány nem egyezik meg a vallásossággal. E balhit a zsidóság egyik részét arra bírta, hogy vallásos szertartásait mind a műveltség oltárán áldozta fel, a másik részét pedig arra, hogy tovább is irtózzék a műveltségtől vallása érdekében »toute comme chez nous«. E tévhithez hozzájárult némely féktelen reformátorok tevékenysége, amely szintén romboló és visszariasztó hatással bírt. Amde mily szépen tud megférti a vallásosság nemcsak

az elméleti, hanem a gyakorlati műveltséggel, arra példát nyújt Németország orthodoxiája és annak vezérlő kara.

Szerzőnk hadat izen a czionizmusnak; a héber nyelv virágzása örömmel tölti el szívét, de azért orosz hitsorsosainak mégis ajánlja az orosz nyelv megtanulását, mert nézete szerint nagyobb részük sem Argentiniában, sem a szentföldön, hanem Oroszországban fog boldogulni. Az orthodoxok engedjenek gyűlöletükből és rideg tartózkodásukból minden iránt, ami a műveltség és felvilágosodáshoz áll közel, az u. n. felvilágosultak pedig nemcsak szívvel és szóval, hanem tettekkel legyenek zsidók, és ily értelemben neveljék házaikban otthon gyermekeiket, akkor nevelésüknek gyümölcse és eredménye lesz.

Még sok, igen érdekes dolgokat találunk e kis könyvecskében, melynek szerzője épp oly jól ismeri a zsidó vallásbölcseket, mint a filozófia nagyjait, Zunzot, Steinheimot és Mendelsohnt épp oly jól, mint Herbartot és Beneket. Néhány typusra, melyet bemutat, körünkben is ráismerünk. És óhajtanánk, ha szerzőnk tanácsa nem csak hazájában, hanem nálunk Magyarországon is megfogadtatnék.

Götz F. kiváló írói képességeiről, amelyeknek a jelen könyv is fényes tanubizonyossága, nem kell szólanunk olvasóink előtt, kik számos nagyérdékű cikkében gyönyörködhettek, és azért pusztán azt emeljük ki, hogy a héber nyelvet szintén mesterien kezeli, úgy, hogy az olvasó észre sem veszi, hogy a legmodernebb paedagógiai eszmék tulajdonképen egy holt nyelven adatnak elő ily mintaszerű szabotossággal és világossággal.

Budapest.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

AZ ELSŐ HÉBER NYOMTATVÁNYOK BEFOLYÁSA A ZSIDÓK KULTUSZÁRA ÉS KULTURÁJÁRA.

(*Dr. Berliner A.*, Ueber den Einfluss des ersten hebräischen Buchdrucks auf den Cultus und die Cultur der Juden. *Frankfurt a. M.* 1896. A berlini rabbiszeminárium Értesítőjéből.)

A könnynyomatás, mint a kultúra minden haladása, a zsidó vallásos életre is befolyással volt. Ezt a befolyást mutatja fel *Berliner* a megnevezett kis iratában. Először szól a legrégebb héber nyomtatványokról. Az első héber könyv 35

évvél a nyomtatás feltalálása után, 1475 február 17-én, került ki a sajtó alól, de nem *Guttenberg* hazájában, hanem *Olaszországban*. Ez a könyv *Rasi* tórákomentára és *Reggio di Calabriában* nyomódott. Ugyanazon évben látott napvilágot mint második nyomdatermék *Jakob ben Áser Arba Turimja*; ezután következett ismét egy *Tur Orach-Chajim*; azután *Jesaja Bedarsi Bechinath Olamja*. Mind *Olaszországban*. A nyomdászok természetesen lelkesedtek az új találmányért és ennek utóirataikban kifejezést is adtak.

De minden ujításnak ellensége a régi és a könnynyomatás sem kerülhette ki a gáncsot és ellenségeskedést. A másolók és a halálkha aggályokat tápláltak. Némely nyomtatványban az első szót kihagyták, hogy annak írásával fejeztessék be a könyvet, mint régebben a másoló szokta hagyni megrendelőjének. Épp így a könyv utolsó lapján egy a tóra számára felállított szabálynak megfelelőleg csucsára állított háromszög alakban nyomtattak, hogy a lap ne maradjon üresen. *Berliner* áttekintést nyújt a rabbinikus tekintélyek véleményeiről, melyek a nyomás és írás közötti viszonyra vonatkoznak a szentség szempontjából. Sokan a nyomtatást épp oly szentnek nyilvánították mint az írást, következésképp mindenütt használhatónak, a hol írás van megparancsolva. Némely zsidó tudós a nyomtatást a bibliában vagy a talmudban találta fel, mint napjainkban a vasutakat stb.

A könnynyomatásnak döntő befolyása volt az imakönyvre és a talmudtanulmányokra. A *machzor* megállapítása a nyomdásztól származik, ki nem nyomhatta le az összes imákat, piutokat, szelichákat és nem adhatott minden községnak külön imakönyvet. Ezt már *Zunz* mondotta ki. A talmud jelen alakja szintén a nyomdász alkotása. *Rasin* kívül a későbbi átdolgozásban létező tószafóthot nyomtatta a szöveg mellé. Ha véletlenül másrt nyomtat oda, most másrt tanulmányoznának. A nyomda hatása alatt vesztette el érvényét a lineálás szabálya (שריטט).

Az irat második fele a témával csak lazán függ össze, inkább a maszóra egyes pontjait tárgyalja: a bibliai könyvek sorrendjét, egyes könyvek kettéosztását, a fejezetekre való osztást stb. Új kutatások itt alig találhatók. Téves *Berliner* azon nézete, hogy a palesztinai szedárim nem hetiszakaszok, hanem

tanulási szakaszok (37. lap), miután ezt a felosztást találjuk az agádai midrásokban, a mint Theodor (Monatsschrift XXXIV—XXXV.) kimutatta. Ezt a bizonyítást nem gyengíti az, a mit Berliner 49. lapon Theodor dolgozatát idézve mond. Már pedig ezen midrasművek összegyűjtött előadások, a melyek majdnem kivétel nélkül a szidra első verseit veszik főthémául. Még más bizonyítékok is vannak. Feltűnő, hogy Rappoport ide vágó dolgozatát Halichoth Kedem (Amsterdam 1846) 10. s. köv. II. nem említi 31. lap 1. jegyzet. Rappoport jó részét annak a mit Berliner előad, már megállapította. Pld. azt is, hogy a rabbinikus bibliában a zsoltár 17 széderre osztásánál többnyire nem a széder eleje, hanem vége van megadva (12. és 18. lap). Nem helyes tehát, ha Berliner (28. lap) ezt a széderjegyzéket idézi bizonyításul, hogy Zsoltár 78, 26 új fejezet kezdődik, mert itt éppen végződhetik. Ugyanott ezt is olvassuk: »In der Bibel ed. Brescia 1493 wird hier [zs. 78, 26] die Hälfte des Buches (הצי הספר), welche bei uns bereits zwei Verse früher angegeben ist, angezeigt«. Berliner figyelmét elkerülte, hogy ez a talmud adata Kiddusin 30 a.

Berliner bokros érdemeit irodalmunk körül ezen kis népszerű iratával újból gyarapította és az irodalmunk iránt érdeklődő nagyobb közönség halálját is kiérdemelte.

Budapest.

B. L.

ALBO VALLÁSBÖLCSÉSZETÉNEK RENDSZERE.

(Dr. Tünzer A., Die Religionsphilosophie Josef Albo's nach seinem Werke »Ikkarim« systematisch dargestellt und erläutert. I. rész. Frankfurt a. M. 1896.)

Azon, a tárgy fontosságához képest csekély érdeklődés mellett, melyben a zsidó vallásbölcészlet részesül, minden természetet, a mely ezen irodalmat szolgálja, örömmel kell fogadni. Az időről időre megjelenő, többnyire kezdőktől származó monographiák, habár nem a jelenkori zsidóság vallásbölcészletét szolgálják, a múlt felderítéséhez kisebb-nagyobb mértékben hozzájárulnak. Főfontosságú természetesen az a vallásbölcészlet, melyet a jelenkor zsidó teológusai vallanak és vallhatnak, ilyennek megállapítására némely rendszeres kísérlet történt ugyan, de ezek a mai filozófiával öszhangzásban nem állanak

és a gondolkozókat kielégíteni nem képesek. A zsidó teológia és vallás-filozófia ezen feladatának a jövőtől várt megoldását a multnak felderítése mindenestre előmozdítja, minthogy a jelen a multon építendő és épül fel. E szempontból a zsidó filozófusok rendszereinek ismerete és ismertetése nem pusztán történelmi érdekű.

Azon eszmekincs, melyet gondolkodóink a görög, görög-arabs és az újkori filozófia hatása alatt, akár ezekkel egyetértve, akár ezek ellen küzdve megteremtettek, számunkra minden körülmények között becses anyagot képez, mert gondolkodásunkra termékenyítőleg hat, még akkor is, ha nem tehetjük többé egészében magunkévá, mivelhogy korunk haladott műveltségével harmóniában nem áll. Az előmunkálatot a megalkotandó zsidó vallásbölcészethez a régiek végezték. Nem vall finom historiai és filozófiai érzékre a régiek gondolatmunkájának kicsinylése, a melylyel e téren nem ritkán találkozni. Nem szabad a jelen filozófiai eszméit a gondolkodás csuespontjainak tekinteni, melyekről a multat lenézzük.

Ezen gondolatokat ébreszti bennem az előttem fekvő mű különben érdekes bevezetése, a mely — nem önálló kutatások alapján — kivégzi a zsidó vallásbölcészletet Philótól Albóig. Munk S. halhatatlan érdemeket szerzett a zsidó bölcészlet felderítése és ismertetése körül, de azért nem szabad esküdni azon állítására, hogy zsidó vallásbölcészlet nem is létezik. A modern tudomány definiálhatja a vallásbölcészlet saját felfogása és szükséglete szerint, de azért nem szabad csupán azért, mert ezen definíció keretébe a régi vallásbölcészlet nem illeszthető be, kimondani a sentenciát, hogy zsidó vallásbölcészlet nem létezett soha.¹⁾ Ilyen gondolatmenet mellett az összes tudományokat megtagadhatjuk a multtól. Egyáltalában nem helyeselhető, ha a jelenlegi tudományosságot örök igazságok tárházának tekintjük, úgy hogy a mult eszméit emez igazságokkal mint csalhatatlan mértékkel mérjük.

A bevezetést, mely Philó, Szaadja, Maimuni és Albóról, mint egyes irányok jellegzetes képviselőiről szólt, követi Albó biográfiája, a melyben főképen Albo művének szerzési kora állapittatik meg. Szerző iparkodik, hogy Albóról, ki Crescas Ór

¹⁾ Még keményebb ítéletet mond szerző 77 s. köv. 1.

Adonai, című művéből sokat merített, a plágium vádját lemossa. Középkori írói fogalmak szerint nem volt plagiator, azonban önálló gondolkodónak sem mondható és az Albórol alkotott itéletet lehet enyhébb szinokkal festeni, de lényegileg megváltoztatni nem igen. Szerző állítása szerint az Ikkárim első részében, mely régibb mint a többi három, nincs idegen szellemi jószág; ennek megírásakor Crescas művét még nem ismerte, csak szóbeli tanításból (utóbbi 51. lapon). Innen származik Albo pontatlansága, mert nem tudhatta előre, hogy Crescas művében mik lesznek még befoglalva.

A II. részében az Ikkárim tendenciájáról van szó. Szerző azon nézeten van, hogy a mű célja nem a zsidó vallás filozófiai igazolása, hanem a kereszténység megczáfolása, nem apológia, hanem polémia. Szerző szerint (31) Maimuni hittételeinek némelyike szintén a kereszténység ellen fordul. Ez lehetséges. De szerző úgy beszél, mintha Maimuni keresztény országban élt volna: »Mit all diesen Sätzen wollte Maimonides nur das Bewusstsein des Judenthums im Volke neu beleben, neu auffrischen um so den Uebertritten vorzubeugen . . . kirchliche Bekehrungswuth stb.«

Ezután következik Albónak előző dogmatikusok fölött gyakorlott kritikájának ismertetése. Röviden elő van adva, miképen bírálta Albo Maimonides és Crescas hittételeit. A Maimuni elleni kritikájában — ugymond szerző — a prioritás Albó illeti meg: »Freilich hatte Crescas hierzu bereits den ersten Anstoss gegeben, dennoch ist Albo darin, dass er sich mit der kritischen Sonde an Maimonides, diesen »Stagyriten« der späteren jüdischen Religionsphilosophen herangewagt habe, unbedingt die Priorität zuzusprechen, weil er bei Abfassung des ersten Ikkárim-Teiles den Or-Adonai noch nicht kannte« (44. lap). Ebben az állításban nincs logika. Hát Crescas Albótól vette kölcsön a Maimuni bírálatát, mert Albó műve első részének kidolgozásánál nem ismerte még a Crescas művét? Ha föltesszük is, hogy akkor nem is ismerte még az Or Adonait, nem következik ebből az Albó prioritása, csupán az önállósága e tekintetben. De ez sem áll. Albó Crescas tanítványa volt és Tänzer is fölteszi, hogy tanítójának nézeteit előadásából ismerte és így bizonyára a Maimuni dogmáinak kritikáját is onnan merítette.

A IV. fejezet tárgyalja Albó rendszerét, előzőleg azonban szó van még a módszeréről és a terminusairól, úgy, hogy a systema tulajdonképi előadása az egész irathoz arányitva csekély tért foglal el. A törzsek, gyökerek és ágak behatóbb tárgyalása világosabbá tette volna az Ikkárim rendszerét. Azonban a nyújtott ismertetésért is hálával tartozunk és bevárjuk a bővebb kifejtést, melyet sz. ígér. »Csodálatra méltónak« nem tartjuk sem Albó rendszerét, sem exegézisét. A szeretet, melyel Tänzer filozófusát körül veszi, érthető, de a filozófia az igazságot keresi és nem vezeteti magát sem rokonszenvtől, sem ellenszenvtől és a tulzás e téren egyáltalában nincs helyén.

Néhány apróbb megjegyzés. A barcelonai disputáció nem 1250-ben, hanem 1263-ban tartatott meg. Minden, a mit szerző erről (34—35. l.) mond, antiquált. Nemcsak Denifle publicatiója és Loeb cikke (Revue des Etudes Juives XV. 1), került ki figyelmét, hanem az is, hogy Steinschneider a ידויה הרמב"ם kiadta. Abrabanel művének neve nem »Rosch Emuna« (44. lap), hanem »Rosch-Amana« Énekek Éneke 4, 8-ra való czélzással. »Zeller Gesch. der Griechen« (53. és 60. l.) nem pontos. Az elég számos sajtóhiba közül csak egyet javitunk: 62. l. jegyzet Soheyer helyett olv. Scheyer.

Ezen észrevételeinkkel csupán azon érdeklődésnek, melylyel az előttünk fekvő művet olvastuk, és hálánknak akartunk kifejezést adni.

Budapest.

B. L.

ORSZÁGVILÁG.

AZ ORSZ. RABBIKÉPZŐ INTÉZET TÖRTÉNETE.

Tizenkilencz évi működésre tekinthet vissza az orsz. rabbiképző intézet, melynek történetét most a magyar nemzet ezeréves fenállása ünnepének alkalmából mint a magyar zsidóság újabb történetének egyik fontos szakaszát Schill Salamon tanár a tanári kar megbízásából állította össze. A világosan megírt, könnyen áttekinthető füzet alapul veszi Bánoczi Józsefnek, az intézet első évtizedéről írt monographiáját, azt kiegészítve és annak adatait, hogy teljes képet nyújthasson, röviden ismét összefoglalva. Rövid visszatekintéséből következőket vehetjük ki.

Rabbiképző-intézet alapításának eszméjével már a József főherczeg nádorhoz benyújtott emlékiratban találkozunk, mely törekvés azonban ép oly kevésbé sikerült, mint az 1837. orsz. bizottság azon törvényjavaslata, hogy csak azok lehessenek rabbik, a kik nyilvános felügyelet alatt jövőndő hivatásukra előkészítettek és az anyakönyveket az állam nyelvén vezethetik. A rendek és főrendek 1844-iki ilyenmü határozása sem jöhetett létre. A magyar szabadságharcz gyászos kimenetele után a császári hadak főparancsnoka két millió frtnyi hadisarczot rótt a magyarhoni zsidó községekre. 1850 ben azonban az uralkodó ezen összeget — melyhez a hazai zsidóság egy millió frttal hozzájárult — az izr. iskolaügy támogatásának szánta és 1856-ban elrendelte, hogy oszthatlan alapként kezeltsék és jövedelme első sorban rabbiképző felállítására fordíttassék. Sokáig huzódtak a tárgyalások, melyeken nem segített az 1864-iki év sem, melyben a helytartótanács az ügy keresztyülvitele érdekében érintkezésbe lépett zsidó szakemberekkel. Csakis a polgári és politikai egyenjogositásunk

után egybehívott kongresszus mondotta ki határozatképen a rabbiképző felállításának szükségességét és e célból a szervezet és tanmenet megállapítása végett szakbizottságot választott.

Az intézet 1877 október 4-én nyílt meg a kormány, a főváros, a budapesti tudomány-egyetem, több hazai, más felekezetű iskola, 40 hazai község és külföldi zsidó intézetek képviselőinek jelenlétében. Fenállásának második havában ő Felsege a király legmagasabb látogatásával tüntette ki, ugyszintén a szakminiszterek többször látogatták meg az intézetet.

A rabbiképző, mely a vallás- és közoktatásügyi miniszterium felügyelete és az általa kinevezett vezérlő bizottsági közvetlen vezetése alatt áll, két tanfolyamra oszlik: az alsóra és felsőre. Ezek mindegyike öt-öt évfolyamból áll. Az alsóba felvétetnek azok, akik négy alsó gymnasiumról hoznak bizonyítványt vagy az alapszabályokban előirt felvételi vizsgát teszik le és ezenkívül a héber-theologiai tárgyakban való jártasságukat szintén vizsgálat utján bizonyítják. A felső tanfolyamba léphetnek azok, kik érettségi bizonyítvánnyal és az alapszabályokban ugyancsak előirt héber ismeretekkel bírnak. Az intézet tulajdonképeni célja mellett, hogy a magyar zsidóságnak magyar papokat neveljen, alkalmat ad oly tanárjelölteknek és tanároknak, kik hittanári pályára készülnek és hatóságot képez, a hol ezek megfelelő vizsgálat alapján képesítést nyernek. Ép így köteleztetnek a felső tanfolyambeli hallgatók, hogy egyetemi tanulmányaik ideje alatt paedagógiát és egészségtant hallgassanak.

A felső tanfolyamban hetenként 26 órában előadatnak: szentírás, talmud, szertartástan, midrás, zsidók története, vallásbölcsezet és ethika, héber és aram nyelv, hitszónoklattan. Az alsó tanfolyamban a gymnáziumi tárgyak mellett, minthogy ez a theologiai szakiskola kiegészítő részét képezi, hetenként 17—18 órában előadatnak: szentírás, talmud, héber, aram nyelv, zsidók története.

A tanári karból — az intézet fennállása óta — kiváltak: Bánoczi József dr. (jelenleg az izr. tanítóképző igazgatója, rövid ideig helyettesítette Radó Antal dr., utódja Balog Armin) Brill S. L. a pesti rabbinatus elnöke, Kont Gyula és dr. Simonyi Zsigmond. Elhunytak: Deutsch Henrik, Friedmann Mór. Brill és Deutsch utódja Dr. Blau Lajos.

Az intézetnek 368 tanítványa volt, a kik 1589 osztálytanulót adtak. Honosságra nézve leginkább magyarországiak és ezek között a legtöbb (223) Pestmegyéből valók — a mit az intézet fekvése magyaráz meg — ez után következik Nyitra (135), Zemplén (121), Szatmár (82), Pozsony (74), Trencsén (73), Abauj (64), Heves (64), Liptó (57) növendékekkel. Bátran állitható, hogy az intézetet többnyire felső magyarországi és pedig konzervatív irányú szülők fiai látogatják. Az alsóbb tanfolyamnak legtöbb növendéke (106) az 1887/88 és a felső tanfolyamnak (48) az 1892/93 tanévben volt.

Az intézet 1880/81 óta, a mikor fokozatos kiegészítés útján az ötödik osztályt megnyitotta, érettségi vizsgálatokat is tart, melyekre a vallás- és közoktatásügyi miniszter biztosokat küld. E vizsgálatokról államilag érvényes bizonyítványokat ad ki, melyek csak annyiban különböznek más intézetek hasonló bizonyítványaitól, hogy »vallás« helyett az alsó tanfolyamban előadott héber theologiai tárgyak állnak. 1891/92 óta az utóbbiakból írásbelileg is vizsgáznak a növendékek. Eddig 121-en tettek érettségit, ezek közül négy év óta mindegyre kevesebben, sőt a múlt évben a végzett növendékek közül egy sem lépett a felső tanfolyamba. Örvedetes, hogy a gyakorlati tudomány és az élet pályáján többen lesznek, a kik a rabbiképzőben végezték gymnáziumi tanulmányaikat és így a héber tudományokban is jártasak. Ezekről remélhető, hogy a zsidófelekezeti élet fellendüléséhez jelentékenyen hozzá fognak járulni.

A módosított alapszabályok értelmében a f. tanfolyamhallgatói a második félév végén alapvizsgálatot, a hatodik félév végén elővizsgálatot tesznek, mely után eltelve a tizedik félév a jelölt rabbiképesítő vizsgálatra jelentkezhetik.

E szabályzat értelmében a jelölt, ha indexe alapján kimutatta, hogy az egyetemen egészségtant s paedagogiát hallgatott, valamint, hogy az öt éves cyclyus alatt az intézeti templomban legalább kétszer magyarul, kétszer németül prédikált, a házi írásbeli tételeket kikapja, összesen öt tételt és pedig: a rabbinikus casuistica köréből hármatot, melyek rabbinicus nyelven dolgozandók ki; a bibliai tudományok köréből egyet, a vallásbölcsélet vagy történetből egyet, mely magyar illetve német nyelven oldandó meg. Ha a házi dolgozatok beválnak a jelölt két zárthelyi írásbelire, ezután szóbelire bocsáttatik.

Az első ilyenmü rabbiképesítő vizsgálat 1882/83-ban volt, azóta 66 növendék nyert rabbiképesítő okmányt. Ezek közül 33 hazai községekben működnek mint rabbi, 1 Poroszországban, 3 Morvaországban, 1 Csehországban, öten mint tanárok: a budapesti rabbiképzőben, a budapesti tanítóképzőben, a bécsi rabbiképzőben, a berlini rabbiképzőben, a pesti izr. hitközségnél. Tizenkét jelöltnek még nincs állása.

Az intézet tanárainak gazdag irodalmi működésével számol be ezután, részletesen felsorolva azoknak önálló munkáit, fordításait, kiadványait, a szaklapokat és folyóiratokat, melyeket szerkesztettek és melyekben értekezéseik stb. megjelentek.

Az intézet könyvtára, melynek Della Torre és Oppenheim könyvgyűjteményeinek megvétele, az Ehrlichének hagyományozása vetette meg az alapját, újabb vételek és ajándékok által 12000 kötetnél többre szaporodott, úgy, hogy ma az országnak számra és becsre nézve legnagyobb zsidó könyvtára. Évenként 1200 frtot fordítanak a könyvtár gyarapítására, 100 frtot a magyar könyvtárra, mely most már 1000-nél több kötetből áll.

A báró Schey Fülöp által 1882-ben végrendeletileg hagyott 2000 frtnyi összeg kamatait a theologiai tudományok köréből vett pályakérdések megoldására fordítják. Ilyen pályadíjakat nyertek: Blau Lajos, Herzog Manó, Ziegler Ignátz, Spira Jakab, Hoffmann Emil, Frisch Ármin, Büchler Sándor, (egyszer dicséretet is nyert), Wellesz Gyula, Weisz Miksa. Két pályakérdésre nem érkezett munka.

A dr. Laites Elia által kitűzött pályakérdést Krausz Sámuel oldotta meg.

Az intézet növendékeinek segélyezésére alakult »Écz-Chajjim« segélyegylet részletes kimutatását közli ezután. A bevételek összege: a) alapítványok 46712 frt 75 kr. és 200 rubel, b) Tagsági díjak 23.846 frt 30 kr., c) templomi és rendkívüli adakozások 7.099 frt 24 kr. d) Szelvények és kamatok 15.693 frt 06 kr., e) a vallás- és közoktatásügyi miniszter, községek és magánosok adakozásai 41.548 frt vagyis a segélyezésre befolyt összesen 134.899 frt 35 kr., mely összegből 85.095'15 frt osztatott ki.

Kivánatos volna, hogy ezen segélyegylet nagyobb mérvű működését hitközségek, valamint egyesek lehetővé tennék, hisz az intézet növendékei tulnyomólag szegénysorsu ifjak.

Ezzel beszámoltunk volna az orsz. rabbiképző intézet történetével, szervezetével. Végül néhány általános megjegyzésre szorítokunk.

Az intézetnek máris nagy multja van. Majdnem két évtizedes fenállása alatt megfelelt a jogos várakozásoknak, megfelelt rendeltetésének t. i. magyar gymnáziumban, magyar egyetemen, magyar rabbiképzőben nevelt rabbikat szolgáltatta a hazai hitközségeknek. Aránylag rövid működése alatt eredményeket mutathat fel, melyek mintaszerű szervezete mellett, azon tudós férfiaknak köszönhetőek, kiknek hazánk határain túl messze fénylő neve az intézetet beragyogja és hazánkat a zsidó tudományosság egyik góczpontjává teszi.

Buzgó férfiak lankadatlan erélyvel és kitartással fáradoztak azon, hogy megalkossák az intézetet és alkotásukat a nyílt és titkos ellenségektől mindenkor megvédeni tudták. Előtünk fekszik Eisenstädter Meirnak egy 1850-ben kelt levele, melyben a Debreczenben összegyűlt kerületi gyűlést (?) óva inti egy rabbiképző-intézet felállításának eszméjétől is. Különösen a páduai szemináriumtól kikértült rabbiktól félti a zsidóság sorsát.

Apró utódai a hazai rabbiképzőtől féltik. Legalább így mondják. De a karaván halad.

Budapest.

DR. WELLESZ GYULA.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG 1895. ÉVI JELENTÉSE.

Néhány hete, hogy a pesti hitközség 1895. évi jelentésével a nyilvánosság elé lépett. A 17 oldalra terjedő jelentés, mely a legnagyobb objektivitással számol be az előző év történetéről, mely bepillantást enged a község életébe, mintaszerű kezelésébe, és mindenkiben ama meggyőződést kelti, hogy működése teljes mértékben megfelel ama ősrégi jeligenek: »Szeretet és igazság találkoztak itt«.

A jelentés a bevezetésben megemlékszik azon új helyzetről, melyet az egyházpolitikai törvények életbeléptetése teremtett, és felsorolja azon intézkedéseket, melyeket ez előljáróság életbe léptetett, hogy a zsidó felekezeti összetartozóság érzetét ébren tartsák. Ez okból a felekezeti anyakönyveket tovább vezetik, a bejegyzéseknél a zsinagógai név is felvételik, a

bejelentés pedig díjtalanul eszközöltetik. A házassági kihirdetéseket tovább is megtartják, a házasságkötéseknél pedig a zsidó vallás szabványai teljes mértékben szem előtt tartandók.

A létesítendő országos magyar izraelita közalaphoz készpénzben 10.000 frttal járult a hitközség, 100.000 koronát pedig mint alapítványt rendelt, mely alapítványtőke 4 százalékos kamatai, vagyis 2000 frt már a jelen költségvetésbe felvételtek.

Majd meg a hitközség oktatásügyéről (elnök Schweiger Márton) számol be; e jelentés megemlékezően első sorban a Kertész-utczában épített új iskoláról, mely 1896. szeptemberben fog átadni rendeltetésének és mely az elemi fiúiskolának és az ujonnan szervezendő polgári fiúiskolának nyújt majd kényelmes otthont, mely utóbbi egyelőre csak két osztálylyal fog megnyílni. A község által nyújtott vallásórák száma 754 volt a tavalyi 719 órával szemben. A hitközségi leányiskola is a beálló évvel a fejlődés új korszakába lép, otthagynva mai kényelmetlen helyiségét, a fiúiskolának mostani épületébe megy át és fokozatosan szintén polgári osztályokkal fog bővílni. A III. elemi osztálytól kezdve ezental az egyházi éneket is fogják tanítani heti egy órában. A fiúiskolát az 1895/6. tanévben 648 tanuló (367 tandíjmentes) látogatta, a szegényebb-sorsu tanulók közt 857 tankönyv osztatott ki. A leányiskolának 358 tanítványa volt (226 tandíjmentes), ezeknek 494 tankönyv jutott ingyen. Hitoktatásban részesült 3086 középiskolai tanuló, 2405 polgári iskolai, 9641 népiskolai tanuló, a talmud-tórába 124-en iratkoztak be, a héber-tanfolyamokat pedig 266 tanuló látogatta. Ezek 1267 ingyenes tankönyvben részesültek. A millennium alkalmából a község oktatásügyi történetét is megiratja.

A hitközség a szemináriumi theol. egyl. közreműködésével az egyetemi ifjuság számára a főünnepeken istentiszteletet rendezett, amelyet 800 hallgató látogatott. A recepczió szentesítése alkalmából 1895. nov. 2-án hálaadó-istentisztelet volt a hitközség mindkét templomában.

A jótékonyági ügyosztály (elnök Adler Lajos) ember-szerető működéséről következő adatokkal számol be:

általános segélyre fordítottak:	6.000 frt — kr
alamizsnákra, segélyfűtésre stb.:	16.729 » 85 »
Összesen:	22.729 frt 85 kr.

A pészachi segélyre kiosztatott 16100¹/₂ kg. máczot, melyek 4267 frt költséget okoztak. Azonfelül több kórház stb. intézet ápolójai részesültek rituális ételekben. Kiházasítási segélyekre megszavaztak 6110 frtot. Téli ruha jutott 273 fiúnak, 145 leánynak és 30 felnőtt diáknak. Ösztöndíjakban 21 különböző pályán levő egyén részesült. Örvendetes tényt képez az alapítványok nagysága is, melyek a hitközség működését hathatósan támogatják.

Uj rovatot képez majd ezental a hitközségi jelentésekben a *Bródy Adél-féle ízr. gyermekkórházról* szóló jelentés, mely épület a tudomány és emberszeretet új, fényes szentélye lesz és mely nemsokára átadatik majd magasztos rendeltetésének. F. é. márczius hó 1-ig az alapítvány kamatozó első alapítóján tul 44.000 frt ágyalapítvány és 36.312 frt 32 kr adományok és kamatokkal rendelkezett a község. Az általános kórház (elnök *Keppich* Lipót) 1518 fekvő betegnek (401 díjtalan, köztük 17 nem zsidó) nyújtott ápolást. Bejáró beteg volt 14.349 (köztük 7608, azaz 53 százalék nem zsidó). Azonfelül a rendelő orvosok és a szegények kezelésével megbízott orvosok is nagyon áldásos működést fejtettek ki.

A fuárvaház (elnök *Deutsch* Jakab) most ünnepelte fennállásának negyedszázados évfordulóját. Elnökének ismert buzgósága és egyesek áldozatkészsége mindinkább magasabb színvonalra emelik eme intézetet s mintaszereü igazgatás, szeretetteljes gondozás állandó kapcsolat teremtenek az intézetből kikerülő növendékek és az intézet közt. A bevételek ezidén 91.227 frt 60 kr-ra, a kiadások 37.717 frt 85 kr-ra rugtak. A millennárius ünnep alkalmából 40.000 koronát hasítottak ki az alapítójából azon célra, hogy ezen összeg 4 alapítási hely fentartására rendeltessék. Két hely a honvédelmi miniszterium rendelkezésére bocsáttatik honvédtisztai vagy altisztai árvák számára, kettő pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszterium rendelkezésére, tanítói árvák számára. Mind a négy hely felekezeti különbség nélkül betölthető.

A siketnémák intézetében (elnöke *Deutsch* Sámuel) 89 növendék (6 nem zsidó) nyert kiképeztetést. Ezek közül fizető növendék volt 42. Bevétele 1895-ben volt 28.845 frt 26 kr, kiadása pedig 22.225 frt 42 kr-ra rugott.

A hitközségi nyugdíjintézet vagyona 1895. decz. 31-én 163.153 frt 11 kr-ra rugott.

Kultuszjárulékot fizettek 1895-ben 11.779-en (+1212), a befolyt kultuszjárulékok fősszege 130.336 frt 80 krt tett ki.

A gazdasági teendők közül kiemeljük a templomépület főhomlokzatának restaurálását, valamint a villamos világítás bevezetését. Különböző segélyekben részesített ezenfelül a hitközség számos magyar zsidóközséget, valamint a franzensbadi, gleichenbergi és karlsbadi ízr. kórházakat is.

Meleg szavakkal emlékezik meg a jelentés főt. dr. Kayserling M. rabbi ur működéséről, ki huszonöt év óta lelkesze és hitszónoka a községnek. Ez ünnep emlékének megörökítésére 4000 frtnyi alapítványt tett a község, melyet saját kezelésben 200 frttal kamatoztat. E kamatok évenként 50—50 frtjával a pesti ízr. hitközség most alakuló polgári fuiskolájának 4 növendéke számára fognak szolgálni jutalomdíjul. 50—50 frtot kap két szegény, pesti illetőségü tanuló, kik a héber tantárgyakban tanusítottak legjobb előmenetel, 50—50 frtot pedig kap két szegény, pesti illetőségü tanuló, kik a magyar nyelvben tanusítják a legjobb előmenetel.

A rabbinátus október 1-ig 130 válópörben járt közbe, október 1. óta 24 rituális házasságfelbontást eszközölt, elintézés alá került ügydarabok száma 416 volt.

Az anyakönyvi hivatalban 1895. jan. 1-től szept. 30-ig 2748 születést jelentettek be (1894-ben 2547-et), okt. 1-től decz. 31-ig 852-t (1894-ben 835-öt). Esketés volt 835 (tavaly 757), haláleset 2191.

A jelentés végén fájdalommal emlékezik meg Kunewalder Lipót, Atlasz Sámuel, Neustadt Gusztáv, Frankfurter Samu, Deutsch Lajos és dr. Purjesz Zsigmond bizottsági tagok elhunytáról, ecsetelvén azoknak buzgó munkásságát.

Az 1896. évi előirányzat a következő számokban nyilvánul

A) Szükséglet:

a) rendes	364.865 frt 40 kr.
b) rendkívüli	5.000 » — »
c) adósságok törl.	354 » — »

Összesen: 370.219 frt 40 kr.

B) Fedezet 361.648 » 38 »

Fedezetlen 8.571 frt 02 kr.

Ezzel röviden vázoltuk a pesti község mult évi működését. A számok maguk igen ékesen szólnak ama szellemről,

amely a községet átlengi. A főváros izraelita hitközsége, melyet Kohner Zsigmond elnök, Deutsch Sámuel alelnök és dr. Goldziher Ignácz egyet. tanár és titkár kipróbált ügybuzgalommal vezetnek, nemcsak tagjainak számánál és sulyánál fogva, hanem czéltudatos tevékenysége folytán is Izrael legelső hitközségei közé emelkedett, melyre a hazai és külföldi zsidóság büszkeséggel tekint, és tekinthet is. Évek hosszú sora óta egyre szaporodó kulturális és humanisztikus intézményei, ezeknek szakadatlan fejlődése, külső és belső megszilárdulása, az erő és egészség fényes jelei, azon biztos és öröndetes reményt keltik, hogy a hitközségre a szép jelenlél is szebb jövő vár.

Budapest.

DR. WEISZ MIKSA.

A PESTI CHEVRA KADISA JELENTÉSE AZ 1895-IKI ÉVRŐL.

Az irgalom és szeretet egylete évi működésének kimutatását olvasván, eszembe jut ama ősrégi csodaforrás, a mely népünknek már a sivatagban való jártukban, szakadatlanul buzgott, a mely a beteget gyógyította, a fájdalmat enyhítette, a bánatot örömmre változtatta. Még most sem apadt el közepeztünk azon csodaforrás. Nem ered az a hegynek tövében, ásványok csodálatos összeolvadásából, nem fakad a szikla félelmetes tömbjeinek hasadékaiból, kristálytisztza gyöngycseppjei nem gyülemlenek meg az erdő sűrűjében, kavicsos talajon, hanem forrása az emberek szívében buzog és táplálkozik a könyörület és szeretet, a jóság és irgalom harmatjából. És valamint a harmat felüdíti a hervadt virágot és a tikkadt mezőt, úgy ad új erőt a nyomorultaknak — a jótékonyosság forrása.

A pesti Chevra Kadisa nem hagyja elapadni e csodaforrást és segílyt nyújt minden szükölködőnek. Nem tesz különbséget felekezeti és felekezeti között és mégis megtartotta vallásos jellegét.

Dicséretre méltónak tartom ama szent kegyeletet, melyet a pesti Chevra Kadisa, régi hagyományaink és a jámbor apáink-hagyta szokások iránt, tanusít.

Kimutatásában találjuk az »Ebionim«, a szégyenlős szegényeknek segílyezését, a lábadozó betegek támogatására is fordít tetemes összeget. Itt találjuk még a közkórházakban fekvő betegeknek ételmezését peszach és újév napjain,

az engesztelési napot megelőző és követő esteken, de nem feledkezik meg a szegény tanulókról sem.

Bizony, a pesti Chevra Kadisa teljes mértékben megérdemli ama kitüntető jelzöt, melylyel mi zsidók csak Istent szoktuk illetni és történetünk csak egy-egy kimagasló alakját. »Szent« egyletnek mondhatjuk a pesti Chevra Kadisát!

Áldásos működéséről a következő adatokkal számolunk be: Az aggok ellátására fordított 16,560 forint 20 krajczárt. Szegények között kiosztott 44,926 forint 02 krajczárt.

A teljesen díjtalanul eszközölt temetéseknek költségei, az administratio és szolgálát kiadásaitól eltekintve, 22,633 forintot tesznek ki.

Ime a Chevra idevágó budgetje:

Szolgazsemélyzetre	11,733.88
Temetkezési kiadások	30,339.23
(Emlékünnepevények) az elhalt tagok emlékére végzett szokásos imák és misna olvasásáért . . .	4,096.30
Sirkerti kiadások	22,273.36
Nyugdíjintézeti járulé, nyugdíjpótlékok és kegydíjak	5,393.28
Kamatok	1,245.98
Bérház-kezelési kiadások	10,237.94
Házbér	8,369.67
Viaszgyertyák	405.24
Irodai költségek	4,173.67
Gazdászati szüktséglet	5,459.23
Rendes kezelési kiadások	13,880.—
A rendes kiadások összege	181,556.50
A rendes bevételek összege	193,911.69

Messzire kellene menni, a míg hasonló budgettel bír, a humanizmus szolgálataiban álló intézményt találánk. Chevra Kadisát egyet sem. Ez a fényes eredmény a Chevra népszerűségén kívül vezetői körültekintésének és buzgalmanak köszönhető. Reusz Károly elnök és munkatársai, dr. Mezey Ferencz, Münz Sámuel, Weiner Károly, Messinger A., Fleischmann K. és más buzgó férfiak, kik a régi zsidó jótékonyosság fentartásán fáradoznak, a Chevra Kadisa külső és belső fejlesztésével halát érdemlő munkát végeztek.

Budapest.

DR. FARKAS JÓZSEF.

TANÜGY.

VALLÁSOKTATÁSUNK.

(Dr. Fényes Mór, Zsidók története I. rész, a talmud befejeztéig, Budapest, s. a.; *Schön Dávid*, Az izr. vallásoktatás polgári iskolai vezérfonala, III. rész. Budapest, 1896).

Ha az ember csak rövid néhány év óta a sűrűn megjelenő hittan-könyveket sorra veszi, önkénytelenül felkiálthat: Uram Istenem, mennyi hitet, mennyi vallást kellene vagy lehetne e sok, jobban vagy rosszabbul megírt könyvből tanulni és ime, mégis napról-napra fogy a vallásos ismeret. Sokkal kevesebb most, mint mikor még nem születtek meg a hittankönyvek garmadája és még nem akarták a gyermeket az összehasonlító vallástudomány és bibliakritika boldogító eredményeivel tele-tömmi, midőn egy bibliája és egy imakönyve mellett volt valóságos ismerete és érzelme!

Igaz ugyan, hogy a mai szomorú viszonyoknak nem egyedül és nem is első sorban a tankönyvek az okai, hanem javarésztben a megváltozott helyzet, melyben ház és iskola vallásos nevelés és oktatás tekintetében egymással szemben áll. De ki tagadhatná, hogy az a sok kísérletezés és tapogatódzás, mely épen hittanításunk terén észlelhető, az a százféle mód, melylyel egyik is, másik is ugyanazon célt elérni akarja, nagyban hozzájárul ahhoz, hogy lehetőleg elhibázza.

Hisz eleget halljuk hangoztatni, hogy meg kellene teremteni az egységes hitoktatási tervet, de mindeddig csak puszta szó maradt, alakot nem birt ölteni.

Ez is egyik sorvasztó baja a magyar modern zsidóság eme átmeneti korszakának, melynek gyógyítása már égető szükség. Valahányszor egy-egy hittani könyv megjelenik, min-

denkor a maga rikító valóságában tűnik fel ez állapot minden komoly szakember előtt.

Hát vajjon melyik a helyes ama sok zs. vallástan, zs. vallástörténet, zs. erkölcsstan, zs. történet közül, melyeknek módja vezet bennünket az egyedül kívánatos célhoz, hogy gyermekeink a kiszabott rövid idő alatt megszerezzék azon ismereteket, melyek őket a vallásközösség lelkes hiveivé tenni képesek?

Szerény véleményem és eddigi tapasztalatom szerint egyedül azon irány a helyes, mely a rendelkezésre álló időt a héber szöveg, imakönyv és biblia eredeti alakjában, olvasására és fordítására egyrészt, az egyetemes zsidó történet tanítására használja fel másrészt.

Egyetemes zs. történet tanítására, mondom, mert azt tartom, hogy szükséges és lehetséges a középiskola 8, a polgári és kereskedelmi 7, a polgári leányiskola 4 éve alatt teljes zsidó történetet adni a gyermeknek, legalább Józsuától a jelen korig.

Lehetséges, mert hisz nem az adatok mennyisége és sokfélesége, hanem milyensége a fontos. Szükséges, mert a zs. történet tanításának célja, mint dr. Fényes helyesen mondja, vallásunk és szokásaink megértése, vagy helyesebben megismerése és megértése. Célja megértetni a tanulóval azon nagy erkölcsi feladatot, melyért a zsidóság élt és szenvedett és melynek szolgálatában kell állnia ma is, megértetni ezt vele nem bölcsészeti elmélkedés, hanem a történeti tények és eredmények bemutatása által. Azért is ily zsidó történetben nem a sok részlet szükséges, hanem kiválóan azon korszakok megfelelő tárgyalása, melyek a zsidó nép és eszméi fejlődésében mintegy fokozatokat képeznek, a melyekben a zsidó nép és vallás erkölcsi elvei életre kelnek és különböző alakban, idő, és hely viszonyok szerint érvényesülnek. Átmeneti korok, melyeket hanyatlás vagy tespedés tölt be, csak az összefüggés kedvéért érintendők röviden, hogy ezeken keresztül is mindig a nagy cél felé haladjunk, a zsidóság igazi, történeti küldetésének és munkálódásának megértéséhez, szem előtt tartva szünetlenül azt is, hogy a zsidó történet tanulásából nemcsak ismeretet kell szerezni a tanulóknak, de lelkesedést, ragaszkodást is vallása, hűségét vallása feladatai iránt.

Ezen szempontok legyenek, szerény véleményem szerint, mértékadók első sorban az iskolai zs. történet megírásánál és ezek mértékadók számomra az előttem levő két új zs. történeti tankönyv megítélésénél.

Örömmel jegyzem meg, hogy nagyrészt föltaláltam bennök azt, a mit kerestem és bizonyos mindenek fölött az, hogy e két könyv haladást jelent az eddigi zs. történeti tankönyvek silány piacán. Szerzőknek ezért hálás elismeréssel kell adoznunk, várva tőlük további hasznos működést e téren. Ez elismerésünket nem rontja le azon többrendbeli kifogásunk, melyeket munkájuk ellen felhoznunk kell, a melyek helyességéről kiki belátása szerint ítélhet, de a melyek tárgyilagosságát hangsúlyoznom, azt hiszem, fölösleges.

A czimben kitett mindkét munka ugyanazon történeti korszakot tárgyalja, a babyloni fogságtól a talmud befejezéseig; azért összefüggésben vizsgáljuk azokat, bár a két könyv világosan bizonyítja a közmondás igazságát: Si duo faciunt idem, non est idem. Egy a földolgozott anyag, de más a földolgozás módja és más az eredmény. Már előre ki kell jelentenem, hogy az anyag részleteinek megválasztása, valamint iskolai célra való földolgozása tekintetében Schön Dávid könyvét sikerültebbnek tartom dr. Fényes Mórénál, a minék okát ki fogom fejteni.

Igaz, hogy dr. Fényes sokat ígérő, nagyérdemű munkába fogott midőn. »A zsidók történetét a babyloni fogságtól a jelenkorig« akarja megírni: hézagpótló munkát végezne vele, mert az eddigi ilyenmü történetek közül egy sem felel meg igazán. Munkájának első része, a talmud befejeztéig, nagy fáradozás gyümölcse, mely sok tekintetben kiváló. De elhibáztottnak tartjuk kiindulási pontját, midőn két oly nehezen egyeztethető, sok tekintetben egymást kizáró célt akar vele elérni, hogy az iskola és a magánhasználat számára ír *egy* könyvet. Mert megengedem, hogy valamely kitünő tankönyv magánhasználatra is élvezetes lehet, de tagadom, hogy a magánhasználatnak minden tekintetben megfelelő történeti könyv iskolai könyvnek is jó legyen, miután ez utóbbinak nemesak az anyag megválasztása, de színvonala, beosztása, előadásmódja egész más természetű kell, hogy legyen, mint egy magánhasználatra szánt könyvnek. Így pl. sokat, a mit az

iskolában a tanár magyarázatára lehet és kell bízni, magánhasználatra való könyvben ki kell fejteni; különben eltéveszti célját és sokat, a mit a magánolvasónak, ki föltehető, az iskola határán túl van, nagy haszonnal elmondhatunk, az iskolában több tekintetből el kell hallgatnunk.

Dr. F. különben egy-két részlettől eltekintve, mint pl. II. Jezsajás bemutatása, inkább tankönyvet irt, de két cél közt ingadozva egyiket sem sikerült neki teljesen elérni. Mi főleg az iskola szempontjából bíráljuk művét és ezért hibáztatnunk kell a szöveg közé szórt számos szemelvény alkalmazását, mert ez a tanulónak sokkal több idejét veszi el, semmint hasznára van.

Nem mondja meg ugyan dr. F., hogy melyik osztály számára írta könyvét, de anyaga rendes beosztás szerint a középiskola III. vagy legkésőbb IV. osztályára jut és ily osztályu tanuló képtelen a fordításból az eredetinek szépségeit élvezni, ép úgy mint kellő kivonatot csinálni belőle, hogy maradandó és fel is mondandó tudást szerezzen magának. Nézetem és tapasztalatom szerint egyedül a lehetőleg röviden, szabatosan és egyszerűen fogalmazott elbeszélés való iskolai célra, főleg az alsó osztályokban, nem pedig a magasabb szárnyalású prófétai vagy terjengős stylusu bibliai szemelvények fordítása.

Schön könyve e tekintetben valóban mintaszerű, csekély kivétellel mindenütt eltalálja azon hangot, melyen a tanulóhoz szólni kell; meglátszik előadásán a tapasztalt tanár, úgy mint a tárgya fölött teljesen uralkodó szakember.

Dr. Fényes könyve e feladatnak csak nagyjában felel meg, bár nyelvezete tiszta, nemesen egyszerű és azért sehol sem lapsos, sőt emelkedett, de nem eléggé alkalmazkodik a gyermek gondolkodás- és kifejezés-módjához, hisz magánhasználatra is írja könyvét.

Szentirási fordításai a megengedhető szabadság mellett szépek és sikerültek, de kárhoztatandó bennük azon visszaélés, melyet szerző a szt-irási szöveggel elkövet. Ugyanis tetszése szerint kihagy ebből szavakat, fél, egy vagy több verset, összeolvaszt vagy szétválaszt különböző fejezetekből egyes részeket, *a nélkül, hogy ezt bármikép is jelezné.* Így pl. a Jezsajási részleteknél úgy szólván átdolgozott Jezsajást ad, nem pedig

az eredetinek lehetőleg hű képét, a mi semmikép sem engedhető meg.

Vizsgáljunk meg csak egy részletet — bár így áll a dolog majd minden részletnél — a 10. lapon a 43. f. 18. versével kezd, a 19. versben kihagyja: haló tédáuha szavakat, kihagyja 20 b és 21. verseket és úgy folytatja a 22-nél, mintha az előbbiek nem léteznének. Kihagyja a 23a, 24a versrészeket, egy egészet csinálván a közbeeső részekből. A 25. vers után minden megjelölés nélkül az 54 f. 7 v. következik és közvetlen ez után u. o. 10 vers fejezi be a részletet a vers három utolsó szavának fordítása nélkül. Ez oly önkényes eljárás, mely semmivel sem igazolható; mert ha nem alkalmas a részlet szerző céljaira, ne válassza, de ne faragja azt saját tetszése szerint.

Schön is megcselekszi ezt, de csak két idézetnél, 8 l. Ecz. 37 fej. 13b és 14a félverseket hagyja ki minden jelzés és minden ok nélkül, azután 9 l. is milyen Jezsajási verset csinál, idéző jelek között: »Bármely nép csak annyi előttem, mint egy csepp a vederben, mint porszem a mérlegen és mint fű, mely elhervad; csakis Isten szava áll meg örökre.« Nem mutatná meg sz. ur ennek az eredetijét?! Külömben pedig fordításai hüek, mindvégig magyarosak és szépek. Egyik másik idézete a szöveg között szintén fölösleges, mint pl. 10 l. Jes. 41, 42 és 61 ff., de nem alkalmazza sűrűn és azért megjárja; némelyike pedig, pl. 7 l. Jer. 7. 13—15, 8 l. Ecz. 37 fej., 11 l. Jes. 40, 1—2 helyén van és esetleg a gyermeknek szemléltető volta miatt segítségére is lehet.

A könyv anyagának elrendezését szerencsésnek tartjuk, mert mindent a kellő helyen tud alkalmazni és ez általános irodalmi és vallásos életre vonatkozó adatokat igen ügyesen szövi be a történeti elbeszélés anyagába.

Többet nem kellett adnia sehol, kevesebbet néhol szívesebben láttunk volna; teljesen fölöslegesnek tartjuk az egyes szakaszok és néha az alszakaszok elején levő összefoglaló bevezetéseket, mert a gyermeknek nem való, a tanárnak pedig nem kellenek. Rövidebben lehetett volna Hyrkán utódaival végezni, egy két sorban egész Pompejus beavatkozásáig és ugyancsak így onnan egész Heródes trónrajutásáig.

Különösen kiemelendő az általában sikerült tárgyalásból

Juda Makkabi harcainak, Heródes és uralkodásának, Jézus föllépésének leírása, élénk és jellemző részeket előadásával, a mi hatását a tanulóra nem tévesztheti el.

Jézusnál igen ügyesen száll szembe a keresztény részről, különösen hitoktatásukban még ma is grasszáló történetamisítással, midőn határozottan kifejezi, hogy »a római császár ellen való lázadás miatt törvényszék elé állították és Pontius Pilátus, akkori procurátor végrehajtatta a reá mondott halálítéletet, a rómaiaknál akkor szokásos keresztrefeszítéssel.« Ez sokkal világosabb és azért helyesebb, mint dr. Fényesnek Jézusról irt, külömben szintén igen ügyes részletében ilyféle homályos kitétel: »Eszméi a római procurátor P. P. előtt veszedelmesnek (kellene: veszedelmeseknek) látszottak az állam társadalmi rendjére és azért a synhedrin elé idéztette és halálos ítéletet mondatott ki rája.« Bizony alig tehető föl, hogy P. P. mélyen behatolt Jézus eszméibe és azokban látta a veszedelmet, mint inkább egyszerűen a »rex judaeorum« czimben; no meg kissé »fursán idéztette« a synhedrin elé!

A procuratorok zsarnokságát, a második zs. birodalom végtusáját és pusztulását szintén igen jól festi Schön könyve; röviden mondja el a szükséges tudnivalót és mégis eleget nyújt. Általában Schön e könyvét — mindig csak annak első, történeti részéről szólva — igazi nyereségnek tartjuk hitoktatásunk számára és csak a legmelegebben üdvözölhetjük.

Dr. Fényes könyve nem ily szerencsés anyaga elrendezésében sem, mert azt helytelenül két részre osztja; pedig akár iskola, akár magánhasználat részére sokkal jobb lett volna, ha az »áttekintés« tartalmát a történeti elbeszélésbe igatja be a kellő helyen, hisz ennek kiegészítő részét képezi az és hiányzik ott; pl. Hillérlől csak az áttekintésben (75 l.) szól, holott Jézusnál Hillél emberszerető tanainak hatását említi, míg a három vallási pártról kétszer beszél (38 és 75 l.) elég terjedelmesen. Így sokat nyújt egyes részeketknél és viszont keveset másikonál. Érthetetlen pl., hogy a perzsa korszakban miért mellőzi teljesen purimot. Hisz vallásunkat és szokásait akarja megismertetni, purim pedig fennáll!

Juda Makkabi harczeit, a procuratorok zsarolásait bővebben és mondanám szemléltetőbben kellett volna leírni, ugyszintén Heródes uralkodását, nem pedig a syr trónvillongásokat.

Nincs helyén, sz. álláspontjából, a perzsa fenhatóság korában a »400 évvel később élt író Dániel cz. könyvéből« oly bő szemelvényeket adni. Nem eléggé világos szerzőnek, úgy látszik a bibliakritika törekeny hipotéziseire alapított, állítása (38 l.), miszerint a farizeusok »kerítést vontak«, mert gyönyörködtek annak tudatában, hogy a *papok* óvrendszabályait és tisztasági törvényeit ők is betartották, *terefút* nem ettek stb., mintha ezen vallási törvényeknek addig nyoma sem lett volna a »papi nép« életében! Ugyanott helytelenül magyarázza meg a teréfá fogalmát, mint »elesett (germanizmus, e. h. elhullott) és le nem metszett állat husát.«

Némi apróbb helytelenségek is fordulnak elő szerző könyvében, pl. midőn 29 l. a görög nyelven *irt* apokryphák között elsőnek Szirach könyvét számlálja föl, holott a szemelvények között (89 l.) lefordítja a könyv előszavát, mely világosan megmondja, hogy héberből lett fordítva. Vagy midőn (49 l.) azt állítja, hogy Titus, ki Jeruzsálem ostromát befejezte, időközben császárrá lett; holott csak 79-ben lett császár. Ép így helytelen, legalább a kifejezőmód, midőn azt mondja sz. (53 l.): »*Ez* öldöklésben találta (germanizmus, helyesen: lelte) halálát R. Ismél is . . . és később R. Akiba is« . . . midőn pedig az előbbi mondatban Betár elfoglalásáról és az ott végbevitt öldöklésről szól; R. Ismél és R. Akiba később szenvedtek vértanu halált, a mit jobban ki kellett volna emelni. Nyilván lapsus sz. azon állítása (52 l.), hogy nem állapítható meg, vajjon Akylas *héberre* v. görögre fordította-e a bibliát, e helyett: *aramra* v. görögre. Bizar ötlet a nebiim acharónim-t némely tudóssal *hátsó* prófétáknak nevezni; miért nem marad sz. a »későbbi pr.« megjelölés mellett?

Az általában szép és magyaros nyelvezetben is akadunk több botlásra, pl. 27 l. . . a zs. templomba is akart behatolni, e. h: be akart hatolni; 47 l. A lázadás ki lett tüzve, helyesen: a l. zászlaja; 48 l. 52 pont: . . . de itt az áruló közvetített ajánlatáról tudni sem akartak, hol vagy kimaradt az »által« szó vagy kell: az áruló közvetítette ajánlatról; 54 l. utolsó sor: . . . az áldozati . . . törvényeket is tartalmaz, e. h: tartalmazza; 78 l. a. 3. sor: egy-egy benedictiót *mondotta*, e. h: mondott. Több zavaró sajtóhiba is található a munkában.

A mi a könyv végén közölt szemelvényeket illeti, meg-

választásuk ellen nem lehet kifogást emelni, sőt a bibliaiakon kívül is egy-két igen szép és alkalmas részlet van az imákból és Josephusból.

Némi fordítási hibák is fordulnak elő nála, pl. Koh. 12, 3 »elsötétedik az ablakon kinézőkre« érthetetlen, kell: elsötétednek az ablakon kinézők, t. i. a szemek; u. o. 5 v: haszopedim = sirások, pedig hangosan gyászolókat jelent, mint a mekónnenóth Jer. 9, 16; Jób 1, 14: malakh-t angyalal fordítja, holott az maga mondja, hogy ő maradt meg a többi szolga közül hirmondónak; Szirach előszavában furcsa: Izráel *fegyelme* és bölcsesége, valószínűleg a héber muszár és erkölcsnek fordítandó; ennek 7 f. 34: Ne huzakodj a siró elől, talán rosz fordítása: Entziehe dich nicht németnek. Ezekről eltekintve azonban sz. ur a szemelvényeknél ugyancsak azon megbocsáthatlan manipulációt végzi a héber szöveggel, mint a könyv elején és pl. Jób 4 és 5, 6 és 7 fejezeteiből olyan maga szájaize szerinti beszédeket farag, melyek az eredetiben nincsenek; de még a neila ima részlet, meg Szirach könyvének előszava sem került ki sz. ur ollóját.

Mindeme lényeges és kevésbé lényeges fogatkozás daczára szerző munkáját minden hozzáértő méltányolni fogja, mert könyve a kellő színvonalon áll és több igen sikerült részszel is dicsekedhetik.

Egy kissé több gondosság és nagyobb óvatosság mellett, ha nem akar szerző két legyet egyszerre ütni, hanem vagy az iskola, vagy még inkább a magán használat számára fog dolgozni, bizonyára sikerrel fogja folytatni elismerésre méltó munkáját és el is fogja érni a megfelelő eredményt.

Rá kell még térnem Schön könyvének második részére: a *vallástanra*. Ezt a maga nemében szintén kiválónak kell itélnünk, de részemről az ilyen vallástani könyveket alapjában czéltévesztetteknek tartom. Nem kell és nem is szabad III. oszt. polgári iskolai tanulónak eszmékről, erkölcsi monoteizmusról előadásokat tartani. Az ilyen rendszerbe foglalt elvont fejtegetés fejlettebb gondolkodó számára, a szülő és tanár számára való, a gyermeket az eszmék hatásával kell megismertetni a vallás gyakorlata által; különben beteljesedik rajta a próféta szava! »Bizony közeledik hozzám e nép, szájával és ajkaival tisztel engem, de szíve távol maradt tőlem,

hisz istenfélelme betanított emberi parancs.« Beszajkolja a gyermek, felel belőle kitűnően, de úgy hangzik ajkáról, mint a kitanított madár szájából a szó!

Mindazon imarészeket, de még jóval többet, melyeket Schön igen jól alkalmaz és fordít, átvehetjük a gyermekkel, de az imakönyvből.

Igenis, imakönyvet kell liturgiáé átvenni az alsó osztályokban, hogy ne legyen az a gyermek előtt hét pecséttel elzárt könyv, hanem ha elmegey templomba, tudjon abban némileg eligazodni.

Az imakönyv kapcsán megismertethetjük a hétköznapi és ünnepi vallásos szertartásokat minden fölösleges filozófiálás nélkül, megértetjük a tanulóval a szentség jelvényeit és a papi szentség jelvényeit, mely utóbbiak szép tárgyalását némi meglepetéssel láttam Schön könyvének 91 lapján. (Sapientia sat!)

Mint már megjegyeztem, az összeállítást és kifejtését magában véve sikerültnek tartom, de nem a kijelölt célra; legföljebb a középiskola utolsó osztályaiban lehet ilyesmivel — akkor is diszkrétül — előállani, mert a benne foglalt dolgok tárgyalására ugy a biblia, mint a történet tanításnál elég alkalom kínálkozik.

Kifogásolható szerzőnek megjegyzése a 86 l., hogy a tefillin hasonló sztirási verseket tartalmaz, mint a mezusa; nem hasonlókat, hanem részben ugyanazon szakaszokat a smából, részben egész másokat. Itt van sajtóhiba is, a veeraszticha szó rossz helyre nyomva. Tollhibának kell minősítenem a 91. lapon előforduló elhullatott állat kitétel, e. h.: elhullott, a mely szót ugyanott sz. használ is. Külömben csak újból üdvözlémet szerzőket jeles könyveikért.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

A ZSIDÓ HITOKTATÁS MÓDSZERE.

(Dr. Maybaum S., Methodik des jüdischen Religionsunterrichtes. Boroszló, 1896.)

Végre valahára egy okos, tanulságos könyv a zsidó válásoktatásról, melyet hogy elolvastam, nem tudom eléggé a szakférfiak figyelmébe ajánlani. Mert bizony, hézagot pótol e könyv, hisz mind a mai napig, valóságos zűrzavar van a val-

lásoktatás terén, tanterv — annyi, a hány az iskola és talán az egy budapestit kivéve, mindenféle cél és irány nélkül. A tankönyveknek se szere se száma, de mekkora különbözőség egy és ugyanazon tanítási fokon. A tananyag kiszemelése, feldolgozási módja a tankönyvek legnagyobb részében az ő sokféleségükben és rendszertelenségükben a képtelenségeknek, az izléstelenségeknek, mondhatnám a műveletlenségnek valóságos vadaskertje

Az igaz, hogy egyöntetűségre, néminemű egységes eljárásra sok egyéb okból már csak felekezeti szervezeten alapota miatt sincs egyhamar kilátásunk, de ha azok, a kiknek kezébe van a hitoktatás ügye letéve, komolyan tanulmányozzák e könyvet, bizton várható, hogy legalább a hitoktató okul e könyvből, Maybaum érdekes fejtegetései és okos útmutatásai alapján, tisztában lesz azzal, mit és mennyit, miért és hogyan tanítson. Megtanulhatja belőle, hogy a növendék valásra tanítható, anélkül, hogy theologussá kelljen lennie, vagy vallásos érzület kelthető benne minden tudálékoskodás nélkül, hogy csak meg kell szólaltatni a bibliát és az magától hat, nincsen szükség sem a hazug ráionalizálásra, sem a gyermeki értelem erőszakos lenyűgözésére. stb. De nem bocsátkozom részletekbe. Ha egyben másban, mint pl. a héber nyelv tanításában eltér is a nézetem, viszont nincsen lapja, a melyen sok minden helyeset, megszívelhetőt ne mondana és gondolkodásra ne készítené. Megelégszem azzal, hogy a könyv általános beosztását ismertessem. Miután röviden a zsidó hitoktatás történeti fejlődését vázolja a tananyagnak hármasságát ismerteti. A történetet, a héber nyelvet és a vallástant, azután egyenkint leírja gyakorlati alapon a követendő módszert a történet, héber nyelv és vallástan tanításában. Végül a vallástanító egyéniségéről szól és néhány hitoktatási tantervet közöl.

A könyv szépen van megírva. Egyszerű nyelvezeten, világosan és érthetően világítja meg a hitoktatás kérdéseit; mindvégig lendületes hangon szól, de sehol se használ egy-egy hiába való phrasist. Újra melegen ajánlom a szakférfiak figyelmébe.

Budapest.

STERN ÁBRAHÁM.

ÖT OKMÁNY A SOPRONI ZSIDÓ KÖZSÉG TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Igló, 1486. jul. 5. Barbara (Cillei Borbála) királyné tudatja Sopron városával, hogy a kis Jakab zsidó ügyében, akit becsuktak, tárgyalási határnapot tűzött ki.

Commissio propria domine regine Barbara von gots gnaden Romische vnd zw Hungern etc. kunigin.

Erbern weisen vnd getrewn lieben. Als vnser getrewer Michel Nadler vnd Thoman von Gothel den klaynen Jacoben Juden von Sach wegen die er wider vns vnd vnser botschaft so Sy fürn getan hat bey ew in venknuss bracht habent. Also lassen wir ew wissen, daz dieselb Sach geschoben ist vnz auf vnser frawn tag der Schidung schirift kunstigen (?). Darauf die vnsern Ir zwespruch, kuntschafft vnd weisung für ew bringen sullen. Bringen Sy die, so sol derselb Jacob darumb gestrafft werden. Dauon begern wir vnd emphelhen ew ernstleich daz Ir In darauf haltt vnd nicht ledig lasst, noch tag gebet, vnd nicht anders tut.

Geben zw der Iglá an phinztag nach sand vreichstag Anno domini XXXVI to.

Külzetén: Den erbern weisen vnsern getrewn lieben dem Richter vnd Rat der Stat Ödenburg.

Eredetiye papiron leragasztott vörös pecséttel Sopron város evélt. Lad. L. fasc. V. Nr. 184.

II.

Bécs 1528. decz. 5. I. Ferdinánd meghagyja Sopron városának, hogy Sibenburger Ferencz soproni polgárt, aki Vischl Jakob zsidónak¹⁾ két adós levélre tartozik, de fizetni nem akar és el sem is fogható, teremtsek elő, hogy adósságának eleget tegyen.

Ferdinánd von gotes gnaden Zu Hungern vnd Behaim khunig Infant in Hispanien Ertzhertzog Zu Österreich etc.

Ersamen weisen getrewen lieben, vnns hat Jacob vischl Jud furbracht das Er vnsern burger beý Euch Zu Odennburg Franzen Sibenburger Inhalt zweier seiner Schuldbrief aigen Handtschrift vnd petschafft verfertigt etlichs gelt pan dargelihen vnd treulich furestreckt das Er aber von Ime vber sein manigfeltiges ersuchen nicht bekommen, noch habhaft werdn kont. vnd welhermassen er vnns

¹⁾ Vischl Jakob, amint ezt a soproni városi levéltár egyéb adataiból látom, a Sopronból elűzött zsidókhöz tartozott. A számkivetés után Kis-Martonban telepedett le.

vmb furschrift vnd beuelli an Euch diemutiglich gebeten, das Er zur geuberlichen bezailung kommen mocht, das habt Ir aus inligender Suplication sambt Abschriften des schuldbuech zuuernemen. Dieweil sich nit geburt yemant das sein vnphillicher weise vor zuhalten, Dem nach emphelen wir Euch mit ernst vnd wellen das Ir mit benantnen Franzen Sibenburger als Eurn Mitburger handelt vnd verschafft, Das er bemelltn Vischl Juden lawt sein Schuldbrief vnd der pillicheit nach fürderlich bezall vnd Zufriden stelle. Daran tuet Ir vnser ernstliche maynung. Gebenn in vnser Statt Wienn im fünfften tag Decembris Anno im XXVIII. Vnser Reiche im Dritten. Ferdinand. Wising.

Eredetiye papiron levéltalaban Sopron város tanácsához címmezve, zárlatán papírral leragasztott nagy koronás pecséttel Sopron sz. k. v. levéltárában Lad. XLVIII et y. y. fasc. I. Nr. 35.

III.

1528 december 20. Vischl Jakob levele, amelyben I. Ferdinánd királynak az ő két adóslevelét azon kérelemmel küldi be, hogy ezen adóslevelek kiállítását Sibenburger Ferencz soproni polgárt a város tanácsa által intesse meg és fizetésre szorítsa.

Durchleuchtigster, grosmechtigster khunig vnd Allergnedigister Her E. k. m. gib Ich Armer Jud vmb gotzwillen pitendt zuuernemen wie dem Frantzen Sibenburger burger zu Edenburg Inhalt zwayer schuldbriff mir deshalben vnd seiner Handtgeschrift vnd petschafft verfertigt gebe. Auch sein Trewe vnd Eer darinnen verschreibe wie den E. k. m. in abschrift desselben schuldbrif Ernemen wirdet Ain Suma gelts Trewlichen furegestreckt vnd paar gelichen hab . . . welich . . . nicht bekommen noch Zalhaft werden kann. Bitt ich E. k. m. . . . welle mir an Burgmaister vnd Rate gen Odenburg Ain beuelli zw gebe verschaffen. Denen darinnen mit ernst beuelhen . . . und darof sein das er mich des schuldbrif Inhalt seiner verschreibung die er mir dan Zu thun ist An verrer Auffziehung vnd verklagung Zu friden stelle vnd d' Zalhaft mache Das will ich vnderthenigklichen vmb. E. k. m. der Ich mich hir Inen mit genand Zu bedenken beuelhen thue . . . E. K. Mt. Armer vnderthenigist Jacob Vischl Jud.

Külzetén: Jacob Vischl Judt Suplication decemb 20. 1528.

Másolat papiron Sopron város levélt. Lad. XLVIII et y. y. fasc. II. Nr. 74.

IV.

Lakompak 1770. december 1. Zichmeister András, lakompaki hercegi intéző értesíti Sopron városát, hogy a lakompaki zsidó kartonkereskedőnél Bernél és feleségénél Schönltnél semmi gyanus vagy lopott jószágot nem talált.

Wohl Edl Geborenn Hochgelehrt-Hochgeehrteste Herren!

Es ist zwar ein ein augiger Jud alhier, als ein hoch veruerrathet, welcher sih aber nicht Beer, sondern Berl Nennet, er handelt mit Verschidenen Cartonnen, die er nebst einem Cammeraden in der

Kaj's. fabric auf der Schwächand stuel weis Kaufet, sodann Ellen weis Verhandelt, dessen Weib Nahmens Schönll ist richtig zu Hauss, und gar nicht zu Edenburg auf den letzten Edenburger Markh gewesen, worüber Christen und Juden attestiren wollen, sie ist auch Von hier gebührtig, und niemahlen von Lakhenbach weggekommen, zum überhuss, als ihme in Amt diesfahls examiniret, habe durch den Schaffer und Herrschafft-trabanthen besagten Judens Berl gantze wohnung in gegenwarth des weibs visitiren lassen, allein gar nichts ungerechtes gefunden, oder was einem Mayländer tüchel gleichete, folgsamb ist zu Schlüssen, dass angezogener Jud mit seinen weib in dieser Sache unschuldig, solte aber Von solchen wäaren etwas zu Verkaufen herkommen, worauf man besondern Sorge haben wird, als dann werde es gleich in Verboth Nehmen, genau untersuchen und daran die Schuldigste Nachricht Ertheillen, womit mich Emphelend in ausnehmender hochachtung Verharre Einer löblichen Stadt Magistrats Schlos Laekenbach den 1tn Xbe 770 Dienstschuldigster Diener Ander Zöchmeister Verw(eser)

Eredeti je papíron zárlátán való pecsét »HERRSCHAFFT LAKENBACH AMBTSSIGIL« felirattal, Sopron város levélt. Lad. XLIV. Fasc. IX Nr. 434.

V.

Sopron 1664. Sopron város községi képvisetete azt indítványozza, hogy a tanács ne engedjen a zsidók számára más szállást, mint a vendéglöket, mindazok, a polgárok, a kik a zsidóknak 24 órára szállást adnak egy magyar tallért fizessenek büntetésül.

Und nachdeme der tägliche Augenschein bezeugt, wie häufig die Juden hereinkommen und fast in allen Gassen der Vorstadt ihren Aufenthalt haben, ihren Sabbath zwar feiern, aber den heiligen Sonntag mit ihrem vielfältigen Wuhern und Handeln entheiligen und allerhand Ungelegenheiten anrichten: damit nun solches verhütet werde, also ist einer Ehr's Gemeinde dienstliches Bitten, Ein Ehr's Rath wolle denen Juden kein andere Einkehr, als in den öffentlichen Wirtschaftshäusern verstaten; diejenigen Bürger aber, so über dieses die Juden aufhalten sollten von Jedem, so er Tag und Nacht behalten wird, ein ungrisch Thaler als Strafe unerlässlich zu erlegen schuldig seyn.

*Eredeti je Sopron város levélt. az 1664-iki községi jegyzőkönyvben.
Sopron, Kőzli: DR. POLLÁK MIKSA.*

274. sz.

A POZSONYI ZSIDÓKÖZSÉG NEM BÍZIK A MAGYARORSZÁGI RÁBBIKBAN.

I.

Allerunterthänigste ect. ect.

Euer Kays. Königl. Apost. Mayestät hat es beliebt, in Königreich Ungarn der allda seeshaft sich befindlichen Judenschaft eine

so Benahmhafte Tolleranz Tax zu erlegen aufgetragen, dem zu folge die in Pressburger Comitatz gehörige Ortschaften, nemlich Pressburg, Stampfen und Insel Schütt in das Mitleyden gezogen, und in Beträgniss Ao 750. unter diesen drey gemeinden durch die diesfällig aufgestellte hochlöbl. Tolleranz-Tax Commission nach aller Billlichkeit reparirt worden, worüber so dann jedwedere Judengemeinde durch ausgestellte Revers sich verbindlich gemacht, darwider nicht zu handeln, wobey es auch eine zeit lang verblieben und eine jede gemeinde das ihr zu reparirte geld Quantum ad Cassam Regiam willigstabgeführt.

Da aber mitler Zeit diese Tolleranz Tax von allerhöchsten Orths zu zweymahl erhöht, und ein mehrers Quantum zu erlegen uns auferlegt worden, hat solche Erhöhung nur uns Beede gemeinden Pressburg und Schütter Betroffen, die Stampfer Juden gemeinde hingegen ist jeder Zeit aus besonderer gnade Bey ihrer ersten zureparirten Tax gelassen worden, denn ohngeachtet ist die Stampfer Judengemeinde an der alten Tax in einem nahhaften ausstand, ohnwisend aus welcher ursach, da selbe weder Feiier oder Wasser gefahr bisher zu erleyden gehabt, verhalten anbey in Currenti die Beschwärde ganz widerrechtlich vorgewendet, nebst dem die Schütter Juden gemeinde dahin animiret, dass sie mit ihren Causam-Communem machen und vorgeben solten, alss ob die zu Stampfen und Schütt zu hoch, wir Pressburger aber gegen ihnen zu gering conscribiret worden wären.

Nun hat die Schütter Judenschaft unter 12. Juny laufenden Jahres die Schriftliche Declaration von sich gegeben, und dahin erklärt, dass selbe mit der bisherigen repartition ganz wohl zufrieden, anbey gebetten, Selbe fürderhin darbey beruhen zu lassen, ist also nicht wohl zu begreifen, wie die Schütter Judenschaft in so kurzer zeit ihrer von sich gegebenen schriftlichen erklärung habe vergessen und durch die Stampfer Juden-gemeinde einschläfern lassen können, samt denen letztern sich gehörign orths zu beschwären.

Dass aber die Beede jetzt Benannte gemeinden nicht zu hoch conscribiret worden, erhellet Sonnenklar aus denen, weilen wir Pressburger Juden kein einzig auswendiges orth oder Dorfschaft in die Conscriptio zu ziehen, demnach jährlich an dieser Tolleranz Tax 2400 fl. die Stampfer und Schütter hingegen wohin viele dorfschaften concurriren müssen, insgesamt nur 2200 fl. abzuführen haben.

Nichts desto weniger hat die Stampfer Juden-gemeinde Bey dem löbl. Comitatz durch ihre nichtige vorstellung zu wegen gebracht, dass auf Anleitung Besagt löbl. Comitats das in Copia sub »A.« anliegende Compromissum den 17. July Anni Currenti von allen dreyen in Litijsio stehenden gemeinden durch Deputirte verabfasst, und ist güttig veranlasset worden, diese Strittsache durch unpartheysche Rabiner als schiedes Richter untern 17. laufenden Monaths und Jahrs untersuchen, und die Reparitiones neuerdings veranlassen zu lassen, anbey von der darwider handlenden Parthey der gesetzte nahmhafte Panfahl (Cherem) eingefordert werden solle, gleichwollen aber hat die

Schüttler gemeinde sich erfrecht, zu folge des Copeylichen acclusi B. ihr Beschwerde bey dem Löbl. Comitatz zu überreichen, sohin den verwürckten Panfahl unseres erachtens nach ohnwidrsprechlich zu erlegen haben wird.

So viell nun die in dem Compromisso »A.« denominirte Rabiner als schiedes Richter betrifft, ist der schon damahls erkrankte geweste Pressburger Rabiner in solchen Beschwerlichen umständen, dass dieser tenore attestati Medici C. dieser ausarbeitung sich nicht annehmen in praefixo Termino werde erscheinen können, dessen Stelle aber mit einen andern hungarischen Rabiner zu ersetzen *wir wegen der Partheylichkeit* grosser Bedenkhen tragen, daher ist die Pressburger gemeinde des unterthänigsten Bittens, und darvor haltens am Vorträglichsten zu seyn, wann von denen *Mährischen Rabineren* durch die Deputirte 15. bis 20. Nahmen deren selben zusammen in ein Los-Pichsen gelegt, und die Strittsache nur zwischen uns Pressburger und Stampfer-gemeinden zu entscheiden, deren Mährischen Rabinern *drey*: da aber auch wieder Verhoffen die Schüttler zugelassen werden solten, deren *fünf* durch die Deputirte herausgehoben werden müssen, diese nun sollen die schides Richter seyn, und die repartitiones ganz unpartheylich verfassen.

Damit aber die Mährische-Rabiner alls ohnwissende deren allhier in denen Vorbemelten orthschaften wohnenden Individuorum umso mehr Information überkommen möchten, alls sollen deren gemeinde Deputirte zwar darzu gezogen, ihnen aber einiges votum decisivum zu geben keinerdings erlaubt seyn, und der Betrag von jeder gemeinde so gleich richtig gestellt werden, wodurch unter einstens verhindert wird, dass in hinkunft die Hochlöbl. hohe Stelle von keiner dieser Parthey weiterhin, vergeblich Belästiget werden könnten, noch dürften, — gleichwie nun der antrag von uns Endes Benannten nach der allerhöchsten willensmeynung auf die alleinige gleichheit und Billigkeit anzieht also leben wir auch der allerunterthänigst und zu Versichlichen Hoffnung, es werden von Euer Kayserl. Königl. Apost. Mayestät diese unsere allerunterthänigste Bitte nach nothdurft unterstützen und die allerhöchste Verfügungen an die Behörde erlassen werden.

Euer Kayserl. Königl. Apostol. Mayestät allerunterthänigste N. N. gesamte in Pressburg wohnende Judenschaft.

Az »A.« alatti melléklet így hangzik:

Cartha Bianca: zum Compromiss, anfallende Strittigkeiten zwischen uns Endes Gefertigte drey Partheyen, nemlich Pressburger Judenschafts Bevollmächtigte, wie auch die Seits-Gebürge, und jener Seits Gebürigs Bevollmächtigten, und wir gütiglich und samendlichen Gutachten deputiret haben, der Pressburger, Stampfer und Sárdiheler Juden Rabiners, was selbige disfalls aussprechen werden, seyn wir schuldig und gehalten nachzukommen. Die Rabiners sich zusammen setzen müssen den 17. August a. e. die unsrige disputen vorzunehmen, da aber so genante Bevollmächtigte diesselts und jener Seiths

Gebürge ihre Orthschaften zubeschreiben nöthig finden, und zu besorgen wäre, es möchte zu bemelte Zeit selbiger nicht beywohnen können, müssen wir wider den 10. August instehenden Jahres zusammentreten und erklären, welche die drey Rabiners seyn sollen, auch beÿselbige Versammlung besorgen müssen, auf welchen Platz die Rabiner ihre Zusammenkunft nehmen und wann die bemelte drey Rabiner sich nicht comportiren können, und nöthig wäre, annoch zwey andere Rabiner zuzuziehen, solle ebenfahls die bemelten 10. Aug. aufgemacht werden, welche zwey darzu deputirt werden sollen, dieses verbinden wir uns eines prenfalle der nicht zu haltenden Parthey bemelten Termin 1000 Ducaten an Ihre Kayserl. Königl. Mayestät unsere allergnädigste Königin, dann 500 Rthl. an Ihre Excell. Herrn Graf Feldmarschall Graf Carl Pálffy und 500 Rthl. an Ihre Excell. Herrn Graf Feldmarschall Graf Leopold Pálffy abzuführen.

So geschehen Pressburg, den 17. July 761. Moses Lazarus d. Zeit Juden Richter. mp. Samson Isac. mp. Samuel Prüller. mp. Isac Geyringer Juden Richter. mp. Wolf Jacob aus Stampfen mp. Mayer Cohn aus Sardihell mp. Marcus Cohn, mp.

A »B« alatti melléklet így hangzik:

Es ist Einem löbl. Comitatz ohnehin bekannt, was mahlen die Stampfer Juden Gemeindt den Antrag machet, die Vermög des ag. 750. von sich ausgestellten Revers und darinen Stipulirten Toleranz-Tax herunter setzen, und verringern wannhero auch Ein löbl. Comitatz für nöthig zu seyn, erachtet, uns dahin zu bedeuten, dass diese Sache durch unsern Rabiner untersucht, und in Richtigkeit gebracht werde, da aber nun eine solche unternehmung so vill Unkosten verursacht, das wir dadurch ausser Standt gesetzt werden auch die dermahligen Tax zu erlegen, und darbey in Gnädige Erwegung gezogen werde, dass wir erst das vorige Jahr durch eben eine solche zusammenkunft gegen 400 fl. Unkosten gehabt, auch sonsten einige Hochlöbl. vom Löbl. Comitatz nur gar zu wohl bekannt, dass auch die bissherige Eintreibung deren Toleranz Geldern und Execution habe beschehn müssen, nicht minder Einen Löbl. Comitatz Gnädig erinnerlich seyn wird, wie dass die Stampfer Juden Gemeinde d. Ao 750. bey Einer Hochlöbl. Commission in Pressburg beschehenen Repartition bis daher in damahliger Taxa geblieben seynd, wo sich doch vermög zweymahlig darauf beschehener zulage jedermahl pr. 500 fl. sowohl das Erste: als auch das andere mahl 200 fl. und mithin statt deren anfänglich einwilligten und reparirten: 800 fl. a proportion 1200 fl. von Rechts wegen zu zahlen haben sollte, als gelanget demnach an Einen Löbl. Comitatz unser unterthänigstes Bitten, in Betracht ob angeführter Motion dachin Gnädig zu verfügen, damit wir sowohl von dieser besagten uns unbestreitlichen Untersuchung liberiret, als hingegen auch die Stampfer Juden Gemeinde dazu anzuhalten, die ohnehin respective so geringe Toleranz Tax vor wie nach zu erlegen.

Für welche Gnade ect. ect. Eines Löbl. Comitats Hoch- und Wohlgebohrenen Gnädig Hochgebietende Herren: Sämmtliche jene Seithen Gebürg wohnende Juden-Gemeinden.

A »C.« alatti melléklet így hangzik:

Nos Medicus et Chirurgi subscripti, fideliter testamur, quod Possoniensium Judaeorum Rabinus Nomine Isacus propter diuturnam periculosamque Infirmi-
tatem, quam passus est, et Abcessum in regione in-
guinali inde exortum, quo de praesenti laborat functione suae Rabi-
niae sine manifesto periculo, aliquot septimaris, se impendere non
potest, haec cum ita sint attestatum hoc Nomine Nostro subscripsimus,
Nostroque Sigillo munimus.

Datum Posony 31. July 761. L. S. Israel Valmarin Medicus,
Phisicus. L. S. Johann David Pfrister, Bürgerl. Chyrurgus. L. S. Franz
Leopoldus Tartz, Bürgerl. Barbir et Chirurgus.

A Királynőnek válasza pedig így hangzik:

Maria Theresia Dei Gratia, Romanorum Imperatrix Germaniae,
Hungariae ect. ect. Reverendi Spectabiles ac Magnifici Magnifici, item
et Egregij Fideles Nobis Dilecti. Post Benignum Rescriptum Nostrum
in Negotio Taxae Judaeorum Poseniensium et Stomphensium postremo,
sub die videlicet 14-a praeteriti Mensis July ad fidelitates vestras
expeditum, Judaei quoque Posenienses humillimum suum ad Nos sum-
mendo Recursum, quonam ex Capite id admitti suplicent, ut deman-
data per Nos nova Taxae Tolerantialis Repartitio per Rabinos Judaicos
e Moravia evocandos institui possit, ex Eorundem demissa Instantia
hice Copialiter adnexa ubereius percepturae sunt Fidelitates vestrae.

Quo in passu priori Benignae Resolutioni Nostrae provio in
substrato alargitae ulterius etiam Clementer insistentes, Fidelitatibus
vestris benigne committimus, et mandamus, quatenus eas serias, et
efficaces Dispositiones suo loco actutum facere noverint, ut confirmiter
ad initum Compromissum in Termino 17. hujus Mensis praefixo, ad
quem si Rabinus Poseniensis ob praetensam adversam valetudinem
comparere non posset, alio in locum Illius impartiali Rabino substitu-
tuto, substratum Negotium assumatur et plene terminetur, ita quidem
ut molestis jam hisee totiesque reiteratis Recursibus, finis tandem,
servata Proportione, et aequitate inter dictos Judaeos imponi queat.
In reliquo Fidelitatibus Vestris Gratia et clementia Nostra Caesareo
Regia benigne jugiterque propensae manemus, Datum in archi Ducali
Civitate Nostra Vienna Austriae Die Sexta mensis Augusti, Anno Domini
Millesimo Septingentesimo Sexagesimo Primo.

Maria Theresia mp. L. S. Comes Nicolaus Palfy mp. Josephus
Joblanczy mp.

A budai kir. levéltárból közli:

Pollák Kaim.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Festschrift zum acht-
zigsten Geburtstage Moritz Steinschneider's. *Lipese*, 1896. (héber,
német, francia és angol nyelvű dolgozatok). — *Prof. Dr. Bacher W.*,
Die Aguda der palästinensischen Amoräer. Zweiter Band: Die Schüler
Jochanans (Ende des dritten und Anfang des vierten Jahrhunderts).
Strassburg i. E. 1896. — *Castiglioni Vittorio*. Il Pensiero Israelitico
studio di Marco Mortara rabbino maggiore degli israeliti di Mantova.
Traduzione ebraica di Moise Tedeschi pubblicata per cura di . . . *Krakó*
1894. — *Samuelis* Verbum quo libro continentur *Samuelis Vita*
Lolli carmina, epistolae ad Isaachum Samuelem Reggio et *Samuelem*
David Luzzatto missae ac quas ipse ab Isaacho Samuele Reggio
accepit *Victorius Castiglioni Tergestinus* una cum scriptoris et suae
ipsius vita edidit commentariisque auxit. *Triest* 1895. (*Krakó*). —
Sciadali Monumentum quo libro continentur historia monumenti in
tumulo Professoris Samuelis David Luzzatto Petavii exstructi atque
eiusdem commentatio de origine et progressu grammaticae, Hebraicae
praemissa volumini quod inscribitur Prolegomena ad Grammaticam
Linguae Hebraicae. In sermonem Hebraicum convertit, annotavit, usque
ad aetatem nostram perduxit, *Victorius Castiglioni Tergestinus*.
Triest 1895. (*Krakó*). — Peer Aadam sive de hominis praestantia
commentatio qua ex libris divinis et rerum natura exponitur quomodo
genus humanum exstiterit ac per orbem terrarum diffusum sit. *Triest*
1892. (*Krakó*). Mínd a négy munka héber nyelven Castiglionitól.
— *Ratner B.*, Bevezetés a Széder Ólan Rabbához, *Wilna* 1894.
(héber nyelven). — *Pollák M.*, A bajai zsidó hitközség iskoláinak
története. *Baja* 1896. — *Schill S.*, A budapesti országos rabbiképző-
intézet története, A tanári kar megbízásából összeállította. *Budapest*
1896. — *Dr. Bramm M.*, Geschichte der Juden in Schlesien. (I.
Von den ältesten Zeiten bis 1835.) *Boroszló* 1896. (A boroszlói rabbi-

szeminárium 1896. Értesítőjében). — *Dr. Klein J.*, A vegyes párok megáldása a zsinagógában a tudomány, az erkölcs és a hazafiság szempontjából. Válasz *Dr. Rosenberg S.* aradi rabbi »Theologiai Értekezé«-re. *Budapest* 1896. — *Dr. Flesch Á.*, Isten, Király, Haza. (Milleniumi beszéd.) *Mohács* 1896. — *Dr. Steinherr J.*, Hirsch Mór báró emléke. *Székesfehérvár* 1896. (Emlékbeszéd.) — *Dr. Brann M.*, Geschichte der Juden und ihrer Litteratur. Für Schule und Haus bearbeitet. 2. átnézett kiadás. *Boroszló* 1896. — *Prof. Dr. Steinhil H.*, Zur psychologischen Grundlage der Unterrichtslehre és *Dr. Maybaum S.* Trauerrede etc. *Joel Müller. Berlin* 1896. (a Lehranstalt 14. Értesítőjében). — *Dr. Bródy H.*, Studien zu den Dichtungen Jehuda ha Levi's. I. Ueber die Metra der Versgedichte. *Berlin* 1895. — Zeitschrift für Hebräische Bibliographie etc. her. von *Dr. H. Brody* 1. és 2. füzet 1896. — *Dr. Maybaum S.*, Methodik des jüdischen Religionsunterrichtes *Boroszló.* 1896. — *Dr. Templer B.*, Die Unsterblichkeitslehre bei den jüdischen Philosophen des Mittelalters. *Lipscé és Bécs* 1895. — *Dr. Kárdos A.*, A magyar nemzet hivatása. (Milleniumi beszéd) *Debreczen.* 1896. — *Lövinger A.*, R. Elazar Kalir különös tekintettel nyelvezetére. *Budapest* 1896. (dissz.). — *Dr. Farkas J.* Aser b. Jechiel a »Ros« élete és művei. *Budapest* 1896. (dissz.). — *Braun A. W.*, Drittes Buch, Anhang zur »Glaubensgleichheit« etc. *Budapest* 1895. — *Dr. Kecskeméti A.*, A »zsidó« a magyar népköltészetben és színműirodalomban. Bővített lenyomat a Magyar-Zsidó Szemle 1896. évfolyamából. *Budapest*, 1896. (dissz.).

Steinschneider Mór ez év márczius hó 31-én töltötte be 80-ik életévét. A kiváló férfiú barátai és tisztelői e napot fényesen szándékoztak megünnepelni, de a nyilvánosságot egész életén át gondosan kerülő tudós előzőleg elhagyta Berlint. Az ünnep külső, mulékony fénye e körülmény folytán elmaradt, de örökké emlékeztetéssé teszi azt az a nagyszabású ünnepi mű, melyet Neubauer Adolf vezetése alatt a zsidó tudósok e nap tiszteletére kiadtak. A zsidó tudomány legtöbb képviselője Európában és Amerikában egy-egy dolgozattal járult e »Festschrift«-hez. Az értekezések héber, angol, német, francia és olasz nyelven vannak írva; ezzel is feltüntetvén Steinschneider soknyelvű és sokoldalú tudományos tevékenységét. Ennek részletezése külön munkát venne igénybe, minthogy Steinschneider irodalmi működése oly gazdag és oly széleskörű, hogy műveinek és dolgozatainak bibliographiai jegyzéke is több ivre terjed, a mint a nevezett ünnepi irat Kohat G. Alexandertől származó bevezető bibliographiai összeál-

ítás mutatja. Steinschneider legnagyobb alkotásai az oxfordi könyvtár katalógusa, a zsidó irodalomról írt német és angol nyelvű ismertető műve és legujabb nagy munkája a héber fordításokról. Számos könyvtár zsidó kéziratait ő katalógizálta, valamennyit mintaszerűen. Nem túlzás, ha Steinschneidert az összes élő bibliographusok legnagyobbikának mondják. Ez az egy elismerés elegendő, hogy az aggtudós vas szorgalmát és ismereteinek szélességét és mélységét jellemezze. Mi is csatlakozunk azokhoz, kik a berlini tudós érdemeit az említett fényes elismerés által méltatják és nem bocsátkozunk tudományos munkásságának behatóbb tárgyalásába. Csupán azt emeljük még ki, hogy a pesti orsz. rabbiképzőintézet alapításakor St. meghívást kapott a zsidó történeti és vallásbölcseleti tanszékre, de ő ezt nem fogadta el, mert meggyőződése szerint a zsidó tudomány felvirágoztatása az egyetemektől várandó. Szívvel kívánjuk, hogy az aggtudós elérje azt az időt, a midőn az universitates litterarum teljesítik majd azon feladatot. Rappaport, Zunz s a zsidó tudomány más héroszai mellé méltóan csatlakozik Steinschneider Móricz fényes neve.

Bloch Mózes, az országos rabbiképzőintézet tanárát, Ő Felsége a Ferencz József rend lovagjává nevezte ki. Ezuttal első ízben történik, hogy első sorban a talmud-tanítás körül szerzett érdemek ily magas és fényes kitüntetésben részesülnek, a mi hitfeleink legszélesebb köreiben nagy örömet keltett. A kiváló tudós, kinek életrajzát folyóiratunk 1895. évf. februári száma közölte, 18 év óta a szeminárium tanára. A legmagasabb elismerés besugarazza azon intézetet is, melynek a kitüntetett mint évről évre újabb megválatzott elnök az élén áll.

Kohner Zsigmond. A milleniumi kitüntetések alkalmából a királyi kegy több férfiura irányult, kik vallásunk hívei. Magas rendjeleket kaptak Haraszti Jellinek Henrik, budai Goldberger Sámuel és mások, kik a közélet terén kiváló érdemeket szereztek. Különös örömmel és hálával fogadja a zsidóság a pesti izraelita hitközség nagytevékenységű elnökének kitüntetését, mert ebben felekezeti életünk körül szerzett érdemek legfelsőbb megjutalmazását látja. Kohner Zsigmond a II. oszt. vaskoronarendet kapta. A nemességre emelték között találjuk más hitsorosok között *Körössy Józsefet*, a fővárosi statistikai hivatal nagytudományú igazgatóját.

Breuer Mór honvéd kapitány június hó 3-án 47 éves korában Budapesten meghalt. Erős akarat, vas szorgalom és a legmagasabb kötelességtudás tüntették ki a derék katonát és ezek emelték pályáján nemcsak a ranghoz, a melyet elért, hanem azon tisztelethez is, melyben

általánosan részesült. Jellemének tisztasága és szívének jósága sok jó barátot szerzett neki bajtársai és mindazok között, kik vele érintkezésben állottak. A katonai erényekben bővelkedő jeles férfiú fényes katonai pompával végbement végtisztességén impozáns módon nyilatkozott meg a részvét az elhunyt és családja iránt. Az ezredes vezetése alatt kivonult tisztikaron kívül felekezetünk sok kitűnősége róta le megjelenésével a tisztelet adóját a korán elhunyt katona és mintaszerű családfő iránt, ki férfikorának detszáz hagyta el szereteteit, imádott nejét és három gyermekét. Az elköltözöttben dr. Mezey Ferencz és dr. Bakonyi Samu, a debreczeni függetlenségi párt egyik vezérférfia, sógorukat gyászolják. Áldás emlékére.

Tencer Pál hatvanadik születésnapja alkalmából számos részről kitüntető meleg ovációkban részesült. A főváros törvényhatósága, a pesti izraelita hitközség és számos egyesület örömmel ragadta meg ezen alkalmat, hogy a közjó érdekében szakadatlanul és fáradhatatlanul buzgólkodó férfiú iránt érzett haláljának és tiszteletének kifejezést adjon. Mindezekről nem kell olvasó közönségünk előtt beszámolnunk, ezekről a napi lapokból értesültek, a melyek egyszersmind Tencer Pál a közügyek terén kifejtett tevékenységét is lelkesen méltatták. Azt azonban kevesen tudják már, hogy a buzgó férfiú pályája elején erőit vallásfelekezetünk szolgálatába szegődötte. A kongresszusnak lelkes tagja volt és annak eszméit mint felekezeti lapszerkesztő is hiven és sikerrel szolgálta. Ezt a meleg érzést hitfelekezeti ügyeink iránt jó és balsorsban három évtizeden keresztül csorbitatlanul megőrizte és jelenleg is mindenütt ott látható, a hol a zsidóság vallási és hazafias ügyeinek tevékenységével használhat. Sokoldalú és örökös munkásságánál fogva felekezeti életünk legismertebb alakjai közé tartozik, kinek pályája nyílt könyv, melyben mindenki olvashat. Azon számos férfiakhoz, kik a fáradhatatlan és buzgó férfit örömnapja alkalmából üdvözölték, mi is örömet esatlakozunk jó kívánságainkkal.

Fischer E. H. makói főrabbi több évi szenvedés után ez év április havában elhunyt. A megboldogult ama régibb rabbinemzedék közé tartozott, a mely mostoha külső és belső viszonyok között, a maradiság zajongását megvetve, a haladás zászlajához szegődött. Hitközségét céltudatosan és buzgalommal vezette a jámborság és műveltség útján, a melyek egyéniségében harmonikusan egyesültek. A jeles talmudtudós az orsz. rabbiképző-intézetnek, a melynek vezérő bizottságához tartozott, hű és lelkes barátja volt. Az egyik fiát, ki a magyar zsidó irodalom körül is érdemeket szerzett, ez intézeten képez-

tette. Temetésénél a részvét impozáns módon nyilatkozott meg. Jelen volt több rabbi és az orsz. rabbiképző-intézet képviselőjében Bein Károly tanár. A szónokok, közöttük a rabbiképző egyik hallgatója is, gyászbeszédekben az elhunyt rabbi jellemét, tevékenységét és a vesztéséget, mely a magyar Izraelt érte, megható módon esetelték. Legyen áldott a jámbor emlékezet.

Az I. M. I. T. által kitűzött pályadíjak egyikét dr. Pollák Miksa, soproni rabbi nyerte el a soproni izr. hitközség történetével. A pályamunka, melyről a bírálók elismerőleg nyilatkoztak, az I. M. I. T. kiadásában fog megjelenni és a tagoknak elküldetik. Munkatársunknak sikeréhez szerencsét kívánunk. — A Társulat egy másik pályadíjára, a mely a főváros területén létezett zsidó hitközségek történetére lett kitűzve, szintén jelentkezett egy pályamű. Az eredmény még nem biztos, minthogy a bírálók még nem nyilatkoztak. Az ősz előtt azonban ennek a pályázatnak a sorsa is el lesz döntve. — Ugyancsak ősszel, október havában fogja a Társulat első közgyűlését tartani, a mely az alapszabályok rendelkezése szerint minden három évben tartandó. Ez a diszgyűlés felolvasó üléssel lesz összekapcsolva, a melyen Perls Á. (Pécs), Klein A. (Zsolna) és Kármán M. fognak felolvasni, Kohn S. és Bánóczy J. a társulat első hároméves ciklusának működéséről fognak jelentést adni. — A Társulat Évkönyve, melynek első két kötete a közönséget valósággyal elragadta, az idén is a szokott időben fog napvilágot látni. Dr. Mezey Ferencz, ki a Társulat titkári állását megtartani nem akarta, az Évkönyv szerkesztésétől is visszalépett. Helyét az új titkár Dr. Bánóczy J. foglalta el.

Rabbiválasztások. Dr. *Venetianer L.* (Lugos) Ujpesten, Dr. *Klein J.* (Marczali) Szabadkán, Dr. *Klein A.* (Zsolna) Veszprémben, Dr. *Schwarz M.* Turóc-Sz.-Mártonban lett rabbivá megválasztva.

Steinfeld Antal június hó 19-én Debreczenben meghalt. Az elhunyt lelkes férfiú kerületi elnök és az orsz. rabbiképző-intézet vezérő bizottságának tagja volt. Végrendeletében közszélokra nagyobb összeget hagyományozott. Koporsójánál dr. Schwarz Mór, a rabbiképző végzett növendéke, mondott megható gyászbeszédet.

A zsidó becsület. A bécsi egyetem tarkaszínű zsidómentes deákuszóvetéségei rálicizáltak Bécs nyárspolgáira, a kik ismét 96 városi mandatumot adtak az antisemiták kezébe, azzal a határozattal, hogy többé nem verekszenek zsidókkal. Még oly tanárok, a kikhez a filosemitismus árnyéka se tapad, bámulnak ezen nem annyira hősi, mint inkább durvasági határozaton. Valóban az ámulásnak nincs jogosult-

sága. Az antisemitáknak sok évi becözgetése még csunyább dolgokat is produkálhat. Hiszen Ausztria fényes metropolisában csak most kezdődik az örvöngés. A közhatóságok végre felocsudtak és a gyávaság megnyomoruság eme kitörései láttára a diákság észretériséséhez erőlyesen hozzáláttak. Ideje volna, hogy az osztrák kormány az antisemitáság Zulukafferjeire, kik a magyar millenium ellen a legsötétebb Afrika vadságával és intelligentiájával dühöngenek, teljes erővel rácsapjon; különben a teljes anarchia fog beállani a kedélyes császárvarásban.

Iskolai adatok Izr. népének multjából ezime egy kis füzetnek, melyet *Pollák Kaim* munkatársunk nem rég kiadott s a melyben összegyűjt a szentírásból és hagyományos irodalomból az iskoláról és nevelésről szóló adatokat. Sok ügyes és elmés számagyarázat van benne, a mely szorosan a tárgyhoz nem tartozik. Köztudomású dolog, hogy a biblia korában modern értelemben vett iskolák nem léteztek, de az is, hogy az apa tanította gyermekét a vallásra. A szerző tán maga sem hiszi komolyan, hogy Káleb idejében talmudtóra iskola és később Eli és Sámuel alatt rendes tanintézetek léteztek volna. Az idézett targumhelyek midrási jellegét (mint a »tachkemoni« [II. Sám. 33, 8.] szót, melyet az agáda ki is aknáz) nem lehet félreismerni és ha kulturhistoriai vonatkozással bírnak, az csak saját korukra jellemző. Milyenek voltak a próf. iskolák, nagyon érdekes és hasznos volna megtudni, de reánk maradt csekélyszámu és meglehetősen homályos adatokból nem vagyunk erre képesek. Helyesebbek az Ezra utáni korra vonatkozó megjegyzései. Az »eskoloth« szó értelmét megtalálja szerző Dr. Schwarz munkájában (Controversen). Végül megjegyezzük, hogy Zunz nem tévedett, midőn azt állította, hogy a zsoltárok 9. és 10. fejezete alfabeta rendszerben van írva, habár mai alakjukban az alfabeta már nem teljes. A szerző tulajdonát képező, 20 krért kapható, első füzetet követni fogja a többi.

Darmesteter James, korán elhunyt francia tudós hitrokonkról a *Cosmopolis* című három nyelven megjelenő folyóirat 2. számában ismertetést közöl »Gyp« irónév alatt ismeretes neje Mary Robinson. Az angolul írt czikk ezime: James Darmesteter in England.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

A SZABADELVÜSÉG GYŐZELME.

A minapában az egész ország egy nagy harcztérhez hasonlított. Az alkotmányos küzdelemnek vegyes politikai elemein azonban voltaképen a liberalismus kérdése uralkodott. Ez a kérdés volt az, mely a harczoló feleket tüzelte. Ebben a nagy eszmei tusában találkozott a nemzet közérdeklődése. Éppen ezért az imént lezajlott választás örökké emlékezetes lesz a szabadelvűség történetében. A nemzetnek imponáló módon megnyilatkozott politikai akarata nemcsak az előző országgyűlés dicsőséges szabadelvű alkotásainak fényes igazolását jelenti, hanem döntő a nemzet feladatainak irányára, jövő alkotásainak szellemére, sőt kétségtelenül kiterjeszti hatását hazánk határain kívül levő viszonyokra is. Mert a miként a magyar szabadelvűség messze elvilágító diadalán az ultramontanismus megremegett, azonképen örömmel vett tudomást e föld tekén élő minden szabadelvű gondolkozó lény arról, hogy a magyar nemzet a szabadelvűség egyik leghatalmasabb védő bástyájának bizonyult.

Ez a szellem volt az, mely a magyar nemzetben mindig oly erősen lüktetett és ezen szellem folytonos erősbülése nap mint nap tett hódítása szerezte meg számunkra a legüdösebb intézmények áldásai mellett a fejlettebb nemzetek becsülését és mindinkább növekvő bizalmát.

A klerikalismus az egész világra kiterjedő szervezetében mindig ellensége volt az emberiség szabad irányú fejlődésének. Majd lappangva majd titokban támadta a katholicismus világi hatalmának kizárólagosságát fenyegető jogegyenlőséget. Egész hatalmát latba vetette mindenkor, ha arról volt szó, hogy az állam jogköre az egyházétól az igazság által mért vonalakkal elválasztassék. Marokkal nyult mindig oda, hol a jogokat osztották, hol a hatalom eszközeit a még fejletlen és önnön céljainak felismerésére gyenge állam segítségének felhasználásával

magához kaparíthatta. De ököbe szoritotta markát, ha az emberek és a többi vallások egyenlőségének elismeréséről volt szó, ha az állam öntudatra ébredve hatalma körvonalainak megállapításán és a tőle elbirtokolt területekre nézve a restitutio után törekedett.

A kereszténység megalapítója által hirdetett elvek meghamisításával, sőt azoknak sárba tiprásával a klerikalizmus ráült az emberiség lelkiismeretére is, mely e nyomás alul csak nehezen szabadíthatta ki magát. Mintha a hecckáplánokon a kereszténység megalapítója ellenében származására való tekintettel kitört volna a düh. De végre kiszabadult az emberiség e bestialis nyomás alul és hála annak a mértéktelen hatalomváagnak, mely a klerikalizmust szenvedélyessé és saját érdekeivel szemközt vakká tette, ő maga fent a kést, melylyel — fájdalom még mindig rémséges — hatalmából az egészséges ellenhatás idők folytán egy-egy darabot lenyeshet.

A kath. papság egy részének a hatalomért való küzdelme nem egyszer szenvedett már csúf vereséget. Hiszen az emberiség fejlődésének eredményes útja a klerikalizmus vetésére nézve irtást jelent. És mennél szélesebben terjeszkedik a civilisatio, annál jobban pusztúlnak a kath. egyház emez eltévelyedett lelkészei által elplántált türelmetlenség vadvirágai.

Régen tart már ez a tusa és némely iskola, némely papi rend és a kapaszkodó káplánok fekete serege és enervált főurak affectált hitbuzgalma által elhintett magvak révén még sokáig fogja mérges lehelletével társadalmi viszonyainkat megmélyezni. De mint e helyen felekezetünk szempontjából — mert hiszen ez képezi a kereszténység álprofétái által kiszemelt áldozatot — örömmel konstatálhatjuk, a közel multban a liberalizmus épen az igazi kereszténység segítségével akkora csapásokat mért ezekre a körökre, hogy nemcsak hazai kötelékükben, hanem messze elterjedt szervezetükben is megrendültek.

Az elkeresztelési kérdésben tanusított elbizakodottságuk és oktalan makacsságuk érlelte meg az úgynevezett egyházpolitikai kérdéseket, melyeknek diadalát lehetetlennek tartották. Az igen magasan levő arany kaliczkákban fogva tartott lelkek egy szép napon kirepültek a szabadabb régiókba és fenséges szárnyaikkal repülésre tanították az egész nemzetet.

Hiába lebbentették meg fekete csuháikat, a hatás épen ellenkező volt, mint a melyet elérni óhajtottak és az önmardosásban egyetlen vigaszukat az képezte, hogy az általános politikai választás csontját törí az ördögös liberalizmusnak.

Fel is halmoztak kincset, fegyvert, hogy harcra keljenek a szabadelvűség vívmányai ellen. A szeretet vallása hirdetőinek ajkán habzott a gyűlölet. A csapszék kármentőjéből oltárt csináltak a fanatizmusnak. Bosszút lihegett a hecckáplánok setét falkája. A kereszténység által tisztelt symbolumokat bortól pirosló orcájú plébánosok utca hosszában hurcolták, hogy obscurus és gyűlöltre felesküdt jelöltjeiket e jel alatt Magyarország törvényhozó testületébe czipeltessek. Tehetetlenségök láttán vér után szomjaztak, hogy a gyűlöletnek martyrokat adjanak. A vér szágán elbódulva ott fetrengtek ittas hivekkel öllekezve, lejárván önön tekintélyüket és kárt okozva azon vallásnak tekintélyén is, melynek tiszteletét őrizniök, minden profanisatio ellenében oltalmazniök kellens. Tisztelettel hajtjuk meg zászlóinkat a kereszténység igaz hivei, nemes képviselői előtt, de nem titkolhatjuk el megelégedésünket a kereszténység nyomoruságos kapaszkodói, fanatizmust, haragot, embertelenséget hirdető álprofétáinak megtörésén.

Az általános politikai választásba vetett reménységük nem teljesült. A magyar nemzet józansága, a katolikus hívők túlnyomó többsége mereven visszautasította a hatalom után sóvárgó papoknak a politikai lelkiismeret ellen intézett mérenyletét. A magyar nemzet nyíltan a liberalizmus pártjára állott és a népámitás pártjának sovány sikerei is túlnyomólag ott voltak kieroszakolhatók, a hol a magyar nemzet emlőjén élőködő és gyakran a hazaárulás mesgyéjén settenkedő ellenségek a néppárt győzelmében a magyarság compromittálásának módját ismerték fel.

Örömmel üdvözljük a szabadelvűség diadalát. A magyar nemzet ezen politikai rendszernek köszöni nagyságát. A liberalizmus jelenti a szabadságot a politikai, a társadalmi életben, az igazságot és egyenlőséget minden téren. Válgék teljessé a szabadelvűség hazánkban és akkor a hazai zsidófelekezet ügye is üdvösen fejlődik tovább a megkezdett úton.

Budapest.

DR. KÖRÖSI IMRE.

AZ I. M. I. T. VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSE.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat f. évi október hó 15-én választmányi gyűlést tartott. Jelen voltak: *Kohn* Sámuel dr., *Bánóczy* József dr., *Bacher* Vilmos dr., *Schweiger* Márton, *Mezey* Ferencz dr., *Goldberg* Rafael dr., *Weiszbürg* Gyula dr., *Székely* Ferencz, *Báron* Jónás dr., *Ehrlich* Mózes, *Neumann* Antal dr., *Pillitz* B. dr., *Büchler* P. moori rabbi, *Réty* dr., *Szabolcsi* Miksa, *Krausz* Sámuel dr., *Schill* Salamon, *Schön* Dávid, *Kornfeld* stb. *Simon* József dr., *Weinmann* Fülöp dr. és mások elmaradásukat kimentik. *Kohn* Sámuel dr. elnök üdvözli a szép számban megjelenteket, mire áttérnek a napirendre, melynek első tárgya a következő dicséretre nem szoruló titkári jelentés.

Tiszelt választmány!

Midőn most először van szerencsém e helyről Társulatunk nevében annak vezető férfiához szólhatnom, természetesen ezt a hála őszinte érzetével azon bizalomért, melylyel megajándékozni szivesek voltak. Főadataink oly nagyok és jelentősek, hogy nálamnál külön erő is büszkeséggel helyezheti szolgálatukba egész ambícióját. E meggyőződésem hirdesse egyúttal, mennyire át vagyok hatva a munka fontosságától, melyet önök reám ruháztak s melynek lelkiismeretes teljesítésére kitüntető jóakaratok is kötelez.

Társulatunk lefolyt évének nevezetes eseménye első tükörképének lelépése arról a polczról, a hová mindnyájunk tisztelete és bizalma helyezte. Működése iránt nagy reményeket tápláltunk s az eredmény igazolta várakozásunkat. Minden ügy iránt érdeklődött s valamennyit előmozdította. Társulatunk administrációjának pedig egyenesen ő alkotta meg kereteit s ha az utódnak könnyű a tört úton haladás, ezért neki adózik hálával. De elismeréssel tartozunk neki valamennyien, kik társulatunk meglétében erkölcsi erőink fokozását látjuk, mert megalakulásának az ő ernyedetlen buzgalma kiváló mértékben egyengette az útját. Visszalépése fiatal társulatunk első súlyos vesztesége.

Folyó évi kiadványainkat tagjaink rég kézhez vették. Az *Évkönyv* dr. *Bacher* Vilmos és dr. *Mezey* Ferencz szer-

kesztésében, az idén is kitünő hírű férfiak közreműködésével dicsekedhetik s hovatovább az a hely lesz, a hol felekezetünkbeli kiváló írók zsidó voltuk — s tőlünk külföldre szakadt neves hitrokaink magyar voltuk mellett tesznek tanúságot.

Az *Évkönyvön* kívül kiadtuk *Schill* Salamon fordításában *Philo* jelentését a Caligulánál járt küldöttségről, mely ezúttal először jelent meg hazai nyelvünkön. *Alexandriai Philo* a tudományban szerzett nagy híre mellett is hű maradt népéhez és vallásához s hitsorsosai védelmére irt könyve, mint valamennyi kornak kimagasló műve, általában ma, 1800 évvel később, sincs tanulság és aktualitás nélkül.

Harmadik kiadványunk ez évben a dr. *Krausz* Sámuel fordításában megjelent *Talmudi életszabályok*, melyek a zsidó elmét annyira jellemző módon, az illem-tételeit is erkölcsi szempontokkal fonják egybe. A zsidó kultúra e sajátos és vonzó terméke hajdanában igazi népkönyv volt — mi, késő unokák beérjük a reménnyel, hogy ezen, valamint többi kiadványainkkal mindinkább sikerül a közönség figyelmét a zsidóirodalom kiaknázatlan kincseire felhívni.

A *szentírás fordításának* elkészülte állandó gondunk és munkánk tárgya. De nem kecsgethetünk hamaros sikerrel. A ki az ily munka természetével ismerős, tudja, mennyi baj és akadály nehezít meg minden lépést s hányszor követi a hosszú tépelődés közt megszülemllett elhatározást is nyomon a kétség és bizonytalanság. Azonban a munka egy napig sem szünetel s a szerkesztő-bizottság — *Bacher* Vilmos, *Krausz* Sámuel és a jelenlegi titkár — reméli, hogy mielőbb gyorsabban haladó eredményről fog beszámolhatni.

Másik nagy vállalkozásunk sem vesztegel, értem a *Magyar-zsidó oklevéltárt*, melynek szerkesztését a választmány *Székely* Ferencz indítványára elhatározta. Az igazgatóság a nagyfontosságú ügyet dr. *Kohn* Sámuel és dr. *Marczali* Henrik gondjaira bízta, kiknek országos ismert avatottságában a biztos siker kezességét látja. Máris kezdik fiatalabb szakértők a levéltárak homályából kiemelni a zsidóságot érdeklő adatok tömegeit s bizonyos, hogy idő-telvé, a Magyar-zsidó oklevéltár is élő tanuja lesz az Izr. Irodalmi Társulat tudományos és hazafias szellemének.

Felolvasásainkkal az idén tettünk először próbát a vi-

déken s örömmel emlékezünk meg e helyen is a teljes sikeréről, melyet dr. Büchler Sándor Galgóczn aratott és kiérdemelt.

Pályakérdéseink közül a nagyobbik, mely az európai zsidóság fennálló szervezeteinek ismertetését kívánta, meddő maradt. Az egyetlen beérkezett versenymű nem volt teljes, de — a hivatott bíráló ítélete szerint — magában is gyenge és fogyatékos. Az igazgatóság ezért arra kéri a tisztelt választmányt, hogy e fontos kérdésnek 1898 április 30-ik határidőre újból való kitűzését határozza el.

Másik pályakérdésünk ellenben, mely egy hazai zsidóhitközség történetének népszerű megírását kútfők alapján kívánta, a bírálók: dr. Acsády Ignác és dr. Kohn Sámuel jelentése szerint határozott sikerű volt s szerzője dr. Pollák Miksa sopronyi rabbi benne oly munkát írt, mely a hazai monographiák tudományos színvonalán egy érdemes tárgyat közélvezhető módon dolgoz föl. Az igazgatóság ez első pályanyertes művet, melynek megírására a társulat adta az indítást, az idén is kiadandó Évkönyve mellett tagilletménynek szánta s bizton hiszi, hogy a tisztelt választmány e javaslatát határozattá emeli.

A Budapest területén fennálló izraelita hitközségek történetét tárgyzó *harmadik pályakérdésünknek*, melynek jelentékeny díját Tencer Pál buzgóságának köszönjük, 1896 június 30-án lejárt határidejét, névtelenül érkezett megkeresésre, f. é. december 31-ig terjesztettük ki.

Fájdalmas szívvel kell még jelentést tennem választmányunk egyik tagjának elhunytáról: Steinfeld Antal földbirtokos Debreczenben a folyó évben meghalt. Melegen érdeklődött felekezetünk minden ügye iránt s társulatunkat, mint annak egyik pártfogó tagja, anyagilag is erősítette és gyarapította.

Tisztelt választmány!

Alapszabályaink értelmében (15. §-a) a tisztviselők három évre választatnak; e szerint három év óta fennálló társulatunk egész vezetőségének újjáalkotásáról kell gondoskodnunk, valamint a (17. §. értelmében) kisorsolandó választmányi tagjaink felének új választásáról is. E végből az igazgatóság folyó évi december 1-re közgyűlés egybehívását javasolja. Egyben azt ajánlja, hogy utolsó választmányi ülésünk határozatának végre-

hajtásában ugyancsak a közgyűlés napján a millennium alkalmából díszülést is tartsunk.

Munka és haladás észlelhető, tisztelt választmány, a Társulat működése minden terén. Az a meggyőződésünk, hogy javaslataink elfogadásával biztosítani fogjuk a munkát és fokozni a haladást.

Budapest, 1896. október 15-én.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Szabolcsi szóba hozza, hogy a sajtó gyanuval fogadta az európai zsidóság »szervezetéről« szülő pályakérdést; mintha a cím valami titkos organizáció létét igazolná; kéri a cím megváltoztatását. *Kohn S., Székely, Krausz*, s többek megjegyzései után az európai zsidóság »egyházközségi szervezetéről« címet teszik a régi helyébe *Kohn S.* elnök indítványára. elfogadja a választmány, hogy a soproni hitközség történetéről írt pályanyertes monografiát kinyomassák, és a társulat tagjainak megküldjék. Erre *Bánóczy József* dr. titkári jelentésért köszönettel tudomásul veszik.

Szabolcsi felszólal, hogy mért nem tartottak az idén felolvasásokat? *Kohn* elnök megnyugtatólag felel, hogy már megbeszéltek és a legközelebbi igazgatói ülésben még tüzetesebben fogják megbeszélni és kellőkép elintézni a dolgot. — A választmány elhatározza, hogy decz. 8-án d. e. 10 óraker milléniumi díszgyűlés tartassék, mely az ülés végétével választó közgyűléssé fog átalakulni.

Székely F. társulati pénztáros ismerteti a pénztár állapotát, hogy a társulat vagyona nem esökkent; a részletekkel a közgyűlésnek fog beszámolni. Ezek után *Kohn S.* elnök meleg szavakkal előterjeszti az igazgatóság indítványát, hogy a 13 év óta megjelenő Magyar-Zsidó Szemlét, mely évek óta minden önzetlen munka mellett költséghiánnyal küzd, vagy vegye át a Társulat, vagy részesítse szubvenzióban. A folyóirat támogatása szinte erkölcsi kötelessége a társulatnak. *Neumann Antal dr., Bacher dr., Réty dr.* s mások felszólalása után az 1897. évre egyhangulag 400 forintos subventiót szavaznak meg.

Budapest.

K. Á.

Midőn a Társulat utóbbi nemes elhatározásáról tudomást veszünk és érte a tisztelt elnökségnek és választmányának a folyóiratunk által képviselt magyar nyelvű zsidó tudomány nevében hálás köszönetet mondunk, csupán azon közismert tényt emeljük ki, hogy a tudománynak minden organuma, akár világi akár egyházi, ugy hazánkban mint külföldön csak külső hathatós támogatás mellett képes feladatának megfelelni. A társulat ezen támogatás áldozatkész elvállalása által kitűzött céljai szellemében hitfelekezeti és hazafias ügynek tett szolgálatot.

A Magyar-Zsidó Szemle szerkesztősége.

A PAPI FIZETÉS MINIMUMA.

Az utóbbi években a hazánkban uralkodó felekezetek nagy erőfeszítéssel fáradoznak azon, hogy papjaik anyagi helyzetén javítsanak. A napi sajtóból mindenki tudja, hogy a gazdag katolikus egyház a *congrua rendezése* címén az alapság jövedelmeinek biztosításán és emelésén dolgozik. A protestáns egyházak egyik főgondja a lelkészi fizetések javítása. Az állam, mint ismeretes, mindkét egyház törekvését jóakarólag támogatja és a protestánsoknak e célból már az idén is nagyobb összeget bocsátott rendelkezésre, úgy hogy az egyház egyéb e célra szolgáló segélyforrások birtokában is lévén, aránylag nagy számú lelkészt kisebb-nagyobb segélyben részesíthetett. A kormány azon helyes elvből indulva ki, hogy a papi fizetések az állami subventió szempontjából a jogegyenlőség elve szerint rendezendők, ezt az ügyet saját nyilatkozatai szerint törvény által kívánja szabályozni. E kérdéssel a fenkölt szellemű államférfiú dr. *Wlassich Gyula* vallás- és közoktatásügyi minster október 18-án Csáktornán tartott programbeszédében a következő nagyfontosságú nyilatkozatot tette:

»A mily igazságos és méltányos, hogy a római és görög katolikus lelkészek illetményei rendszertessének, ép oly igazságos és méltányos, hogy az összes hazai bevett vallásfelekezeteknél a tisztességes megélhetés a lelkészek számára biztosítható. E tárgyban törvényjavaslatot dolgoztam ki, melynek alapelveihez már a minisztertanács is hozzájárult. E törvényjavaslat a méltányosság határáig a lelkészi illetmények kiegészítéséről

gondoskodik. E nagyfontosságú reformkérdéssel majd ha törvényjavaslat alakjában a nemzet színe előtt lesz, minden oldalról lehet — sőt kell is behatóan foglalkozni, egyet azonban már ma jelzek, hogy nem egyszerre terheljük meg vele az állami költségvetést, de 10 év alatt fokozatosan úgy kívánjuk végrehajtani, hogy minden magasabb theologiai intézetet végzett lelkész 600 frt jövedelemmel birjon. Igen természetes és ezt már itt kívánom hangsúlyozni, hogy az egyházak autonómiájának tiszteletben tartásával ugyan: de a törvénynek teljes biztosítékot kell felállítani arra nézve, hogy az oly lelkészek, a kik a magyar állam, vagy az erkölcsiség ellen vétének: az állami segítségére igényt nem tarthatnak, illetve igényüket elvesztik.« (Hosszan tartó zajos tetszés és helyeslés.)

A miniszter ezután a papképzésről is a nála megszokott magas és hazafias szempontokból nyilatkozott. Beszéde e részből felekezetünket a következő kijelentés érdeklí:

»Én már az országgyűlésen egyik vagy tán több felszólalásomban is kifejtettem azt az álláspontot, a mi egyébiránt br. Eötvös József törvénytervezetében nyert részben kifejezést, hogy módot kell nyújtani minden bevett vallásnak, hogy papjaik a legfelsőbb egyetemi képzésben is részesülhessenek.«

A beavatottak tudják, hogy a magyar rabbikar összegében koránt sincs oly kedvező helyzetben, mint több más hazai bevett vallás papsága. A haza és vallás ügyét ép oly hiven szolgálja mint a többi felekezetek lelkészei és így jogos és alapos is az a remény, hogy az állam e papi kart ugyanazon támogatásban fogja részesíteni, mint a többieket. Reméljük, hogy az állam-segély sok községnek lehetővé fogja tenni, hogy lelki vezetőt válasszon magának, miről eddig lemondania kellett.

A papképzést illetőleg sem kíván felekezetünk egyebet, mint a jogegyenlőséget. Az állam a saját érdekei szempontjából állapítsa meg azon nemzeti és általános műveltségi fokot, melyet a vallás érintetlenül hagyása mellett a bevett felekezetek lelkészeitől megkövetel. Az izraelita vallástestület e téren is készségesen fog engedni a haza általános érdekei parancsolta követelményeknek, minthogy a vallásos és hazafias célokat agyaránt kívánja szolgálni.

TUDOMÁNY.

OLASZORSZÁG NEVE A HAGYOMÁNY
IRODALMÁBAN.

A palesztinai iskolák fölfogása szerint Jáván fia, Kittim Olaszországot képviseli a föld népeinek lajstromában (Gen. 10,4). A palesztinai targumban az Áruk h szerint (אִרְכֻּחַ cz. a., ed. Kohut I, 61b) אִשְׁלִיָּא-val fordították כְּתִים. A mi kiadásaink szerint hiányzik ugyan az úgynevezett töredékes targumban (J. II) Gen. 10,4-re a כְּתִים-nak megfelelő szó; de csak tévedésből maradt el, mert ezen targumnak a rabbinikus nagy biblia végén álló kiadásában még olvassuk וְיִרְדְּנָי אֶלֹּתֵי אִשְׁלִיָּא-t. Ami a hamisan Jónáthán nevét viselő targumot (J. I) illeti, אִשְׁלִיָּא helyett, talán szövegromlás következtében, ez áll: אִשְׁלִיָּא. ¹⁾ Azonban lehetséges, hogy ez utóbbi szó אִשְׁלִיָּא-ból lett, ami — Rapoport helyes emendációja szerint, Erech Millin 3 a — a palesztinai talmudban (Megilla 71 b al.) כְּתִים fordítása. Feltűnő, hogy a palesztinai talmud így eltér azon fölfogástól, mely a Berésith rábbában is (Gen. 10,4-re, 37. fej. elején) jut kifejezésre, ahol szintén כְּתִים = אִשְׁלִיָּא; de föltehetjük, hogy oly vélemény is érvényesült az általános fölfogás mellett, mely szerint a bibliai כְּתִים-ben Achaját kell látni. Tényleg idéz Bar Bahlúl, a szír lexikographus, oly nézetet, mely Gen. 10,4-ben כְּתִים-et אִשְׁלִיָּא-val adja vissza (l. Gesenius, Thesaurus, p. 726 b). ²⁾ Mindazonáltal a palesztinai talmudba

¹⁾ Krauss adatai (Monatschrift, 39. évf., 53. l.) itten hiányosak.

²⁾ Bar Bahlúl adata így szól: כְּתִים אִשְׁלִיָּא דְאִתְדִיָּהּ מְקֻדְוִיָּא. Achaja tehát Makedóniával azonosított. És valóban ránk maradt egy régibb bizonyíték arra, hogy a bibliai כְּתִים-et Makedónia nevének vették; a Makkabéusok I. könyvében ugyanis nagy Sándor ἐκ τῆς γῆς Χερσικίου ἦν (1,1) és Perseus makedón király Κερσικίου βασιλεύς-nak mondatik. (8,5.)

fölvett ezen nézet elszigetelten áll az első fölfogás mellett emlithető adatokkal szemben. A Krónika könyvének targuma is (I, 1,7) אִשְׁלִיָּא-nal fordítja, ami vagy אִשְׁלִיָּא-ból lett romlás által, vagy pedig görög ragú személynév, mely Italiából van képezve, mint ennek heros eponymosa, mely מְקֻדְוִיָּא mintájára, ki אִשְׁלִיָּא atyjának mondatik.

Num. 24,24-re az Áruk h (id. cz.) szerint a palesztinai targum szintén Italiát említi, וְצִים מִדְּכְתִים הַרְנוּם יְרוּשָׁלַיִם, (אִשְׁלִיָּא דְהַיָּא רומי). A pal. targum e versre két alakban van előtűnk, de egyik sem nyújtja az Áruk hban idézett fordítást. Mindakettő hosszabb paraphrasist ad, még pedig J. I paraphrasisában ez a két szó is van: מֵאֵרֶץ אִשְׁלִיָּא, J. II-ban a rómaiak yannak nevezve (מִן דְּרוֹמָא).

Vége Ezékiel 27. fejezetében az Áruk h szerint (u. o.) úgy כְּתִים (6. v.) mint אִשְׁלִיָּא (7. v.) אִשְׁלִיָּא-val fordítottatik a targumban. De ezen adat nem lehet helyes, mert nem tehető föl, hogy a két országnévet egyformán fordították volna. Kiadásaink targumszövegében tényleg kétféle fordítást olvassunk a két szóra: כְּתִים = אִשְׁלִיָּא, אִשְׁלִיָּא = אִשְׁלִיָּא. ¹⁾ Valószínűleg megfordítva kell az eredeti szöveget képzelni, úgy hogy itt is Kittim = Italia. Ennek megerősítését találjuk a Vulgatában, mely Ezék. 27,6 מֵאֵרֶץ כְּתִים-et így fordítja: de insulis Italiae, míg אִשְׁלִיָּא-t a 7. versben csak Elisával írja át. Hieronymus ebben a pontban is, mint annyiszor, a palesztinai iskolák véleményét tükrözteti; Num. 24,24-ben is מִדְּכְתִים fordítása nála: de Italia. Hogy ez utóbbi helyen már nagyon régen czélzást láttak Olaszországra vagyis pontosabban Rómára, ezt Dániel könyvének azon ismert helye (11,30) bizonyítja, mely nyilván Num. 24,24-ra utal és צִים כְּתִים-nek nevezi Róma hajóhadát. A Septuagintában Dániel id. h. egyenesen a rómaiak nevezetnek (*Ρωμαῖοι*), hasonlóképen a Vulgatában (Romani). Mindenesetre Dániel idézett verse a legrégebb adatnak tekinthető a כְּתִים értelmezésnek azon irányában, mely arra vezetett, hogy Italiával azonosították.

כְּתִים (= אִשְׁלִיָּא) a népek családfájában mint יָן fia szerepel. Ebből magyarázható legegyszerűbben azon hosszabb neve Olaszországnak, melyet egyszer találunk a Berésith rábbában

¹⁾ Kimchi Dávid is így idézi אִשְׁלִיָּא targumát.

(Gen. 27,39-re, 67. fejr.): **אִשְׁלֵיָא שֶׁל יוֹן**.¹⁾ Mert nem hiszem, hogy — mint Rapoport óta (Erech Millin 43) szeretik fölteni, — ezen kifejezés szorosabban csak a Nagygörögországnak (Graecia magna) nevezett alsó Olaszországot jelenti. Mert ámbár tény, hogy a legrégibb időkben *Italia* az apenninusi félsziget déli részét jelölte és csak lassanként, abban a mértékben, a melyben a rómaiak hatalma terjedt, az egész félszigetnek lett nevévé, — abban a korban, melyből a midrás említett adata származik, már régen nevezték az egész Olaszországot Itáliának, és nem képzelhető, hogy **שֶׁל יוֹן** hozzátételével a félsziget déli részének görög lakosságára és kultúrájára akartak utalni. Ezen hozzátétel tiszttán genealogikus jellegű és mintegy ráutalás *Italia* helyére a bibliai néplajstromban. Ily utalás talán azért volt szükséges, mert **רומי** (Róma) mellett az *Italia* neve csak nagyon ritkán használtatott, mivel a palesztinai zsidók nyelvszokásában a világvárosnak és a róla elnevezett világbirodalomnak neve egészen háttérbe szorította azon félsziget nevét, melyhez Róma tartozott. Azért a fent említett palesztinai targum is (Num. 24,24-re) *Italia* nevéhez hozzátéste ezt: »azaz Róma«, így az országot a várossal azonosítva. Különböben lehet, hogy ebben a névben **שֶׁל יוֹן** bizonyos fölfogás jut kifejezésre az olasz nép és kultúra görög eredetéről, ugyanazon fölfogás, mely épen arra vitte a palesztinai tanítókat, hogy *Italia* aequivalensét a bibliai néplajstromban Jáván fiai között keressék. Ugyancsak ezen fölfogás nyilvánul azon lenéző ítéletben a rómaiak nyelvéről, mely szerint az nem más, mint a görög nyelvnek műveletlen ember által eszközlött mesterséges átdomítása.²⁾

Hogy **שֶׁל יוֹן** alatt nem értettek mást mint **אִשְׁלֵיָא** alatt, ezt látjuk még a babylóniai talmudnak egy helyén,

¹⁾ A midrás kiadásaiiban hiányoznak a szók: **שֶׁל יוֹן**; de Rasi még a teljes kifejezést veszi át a midrásból.

²⁾ Esztér r. 3. fejr. végén, 1,22-re: **בורגני אחד ביר להון לשון רומי**; **בורגני אחד בירא להון**. A párhuzamos helyen (jer. Megilla 71 c: **מלשון יוני** **אִשְׁלֵיָא**). Az Esztér rabbából világos, hogy itt csak a római nyelvről lehet szó; és magától elesik e mondás vonatkoztatása a targumra, melyet a jeruzsálemi talmud versiójában találtak. Hogy a rómaiaknak nincs saját nyelvük, sem saját írásuk, ezt két helyen olvassuk a talmudban (Abóda zúra 10a; Gittin 80a.)

melyet a censura kiküszöbölt, mert Rómáról szól, de semmi gyalázót nem tartalmaz, csak hyperbólikus módon leírja a világváros nagyságát és fényét. Ezen érdekes darab Megilla 6 b-ból való, és ott illusztrációul szolgál a talmud azon mondasainak, melyek a gonoszról szólnak, kinek a szerencse kedvez (רשע שהשעה משחקת לו). A darab így kezdődik:¹⁾ **אמר עוליא** (Erech Millin, 43—46) iparkodik bebizonyítani, hogy e helyen **שֶׁל יוֹן** = Constantinopolis. De valamint **שֶׁל יוֹן** (vagy **שֶׁל רומי**) itt is — mint más helyeken — csak Rómát jelentheti, úgy **אִשְׁלֵיָא שֶׁל יוֹן** alatt is csak Olaszország érthető, melynek nevét Ulla a város nevével azonosítja, egészen úgy, mint a palesztinai targum említett helyén rövidebben ezt olvassuk: **אִשְׁלֵיָא דרומי**.

Bár mily elmések Rapoport fejtegetései, melyekkel Ulla leírásában Konstantinápoly képét iparkodik föltalálni, még sem győzhet meg bennünket arról, hogy Róma alatt Ulla nem Rómát, *Italia* alatt nem Itáliát gondolja. A nevezett amorának hyperbólikus leírása teljesen ráillik a császári Rómára, mely épen Ulla idejében, Diocletianus alatt, utolsó fénykorát élte. Mikor Ulla Róma számtalan fürdőházairól beszél, melyek oly magasak, hogy a füst a város falán fölülmelkedik és

¹⁾ L. Dikdüké Szófrim VIII. köt. 20. l.

²⁾ Ez utóbbi kifejezésben **שֶׁל יוֹן** nem a várost, hanem a birodalmat, vagy pedig szorosabban Olaszországot jelöli, mert ha a várost jelölné, nem volna érthető, hogy mondhatták: a nagy város, mely Rómában van, holott magáról Rómáról van szó. Tényleg **שֶׁל יוֹן** eredeti alakja e kifejezésnek és úgy a palesztinai mint a babylóniai talmudban találhatik. Csak némely másoló a kifejezésben rejlő nehézséget azzalkakarta elhárítani, hogy **שֶׁל יוֹן** helyett ezt írta: **שֶׁל רומי**. A müncheni kéziratban, Szanhedrin 21b, szintén ezen könnyítőt olvasatot találjuk (l. Dikd. Szófrim, XI, 51). V. ö. még ezt a kifejezést: **ברך גדול שבכבל** (l. Dikd. Szófrim, XI, 51). V. ö. még ezt a kifejezést: **ברך גדול שבכבל**. — **רומי** = **כבל** hol, a hol **כבל** = **רומי**. Megjegyzem még, hogy talmudkiadásainkban Peszáchim 119b alul ez van: **ברך גדול שבכבל**, míg az eredeti szöveg így hangzott: **ברך גדול שבכבל**. Itt is a müncheni kézirat ezzé módosítja: **שֶׁל יוֹן** (Dikd. Szófrim VI, 378).

nem bántja a lakóit, ki nem gondol azon óriási thermákra, melyek Rómára oly jellemzők és melyek közül épen a Diocletianus thermái még maradványaikban is bámúlásra gerjesztik a nézőt és bizonyára Ullának és kortársainak képzeletét a Keletre jutott hírével is nagyban foglalkoztatták. Vagy nem illik-e Rómára a tömérdek sok és terjedelmes vásárterekről¹⁾ szóló adat? Vagy midőn azt említi Ulla, hogy minden Rómában lakó akár ott született akár nem, oształékot kap a császár részéről (וְהָיוּ לִי הַמֶּלֶךְ בָּרִים), nem való-e, hogy akkor már évszázadok óta élvezték Róma polgárai a császárok részéről az ingyenes gabonaosztogatások jogát? ²⁾ Csak az utolsó vonás, melyet Ulla leírásában olvasunk, a város topographiája, hogy t. i. egyik oldalán hegyek és dombok vannak, másik oldalán a tenger, látszólag jobban illik Bizánczra, mint Rómára. De nem mondhatták-e, hogy Róma is a hegyek és a tenger között fekszik, a mennyiben óriási területe kerítő falán túl a sabinus és latiumi hegyekig egyrészt, a Tiberis torkolatáig, másrésztől látszott húzódni. ³⁾ Vassfala pedig, melyet Ulla említ, jellemző kifejezés a nem rég (271-ben) Aurelianus császár által épített nagy városfal számára, mely vasszilárdságával a mai napig tudott fennmaradni. De bár miképen értsük Ulla leírásának ezen utolsó vonását, nem kételkedhetünk benne,

¹⁾ ויש בה שלש מאות וששים וחמשה שווקים. V. ö. Sabbáth 33b. a rómaiakról: תקני שווקים.

²⁾ Már Augustus császár idejében a Rómában élő zsidókat is részesítették a gabonaosztogatásban; sőt vallásukra való tekintetből Augustus azt rendelte el, hogy midőn szombatra esett a gabona kiosztása, a zsidóknak az ő részüket a reá következő napon juttatták. Ezt Philóhól tudjuk (legatio ad Cajum, II, 569. Schill fordításában 42. l. L. Vogelstein-Rieger, Geschichte der Juden in Rom I, 11.

³⁾ Milyen képzetet nyertek Róma látogatói a világváros óriási terjedelméről, látjuk abban az elbeszélésben, mely II. Gamliel és tannaita társainak római utazásairól jött reánk: נכנסין לרומי ושמעו קול המוה של [רומי] מפטילין עד קיב מיל עקרא r. 5, 18-ra. A bab. Talmudban Makkóth végén (24c) מהלכין בדרך. ושמעו קול המוה של רומי מפלמוס מאה ועשרים מיל. Az idegen szónak értelme nem biztos. A babyloniai talmud olvasata szerint talán Palatinusak magyarázható. A Palatinusról hallották Róma zaját. Levy és Kohut Capitóliumnak magyarázzak. Vogelstein (Gesch. der Juden in Rom I. 28.) Puteolira gondol (Buxtorf rabbinikus Szótára nyomán). De ez nem Róma kikötője; és ellenkezik ezzel az adattal לרומי נכנסין.

hogy Rómáról beszél, »a gonosz Rómáról, mely Italiában épült«, mint a Sirmak könyvének targuma (4,22) nevezi.¹⁾

Egyenes bizonyítékát annak, hogy Ulla leírása valóban Rómára (és nem Konstantinápolyra) vonatkozik, találjuk még egy régibb leírásban, melyet a babyloniai talmud (Peszáchim 110b) R. Jismaél b. Jósének tulajdonít, a ki atyja, R. Jósé b. Chalafra nevében közölte. Ezen régibb, a tannaitikus korból származó leírásnak egyik vonása szószerint ismételtetik Ulla leírásában.²⁾ Ahhoz pedig, hogy a régibb leírásban Rómáról van szó, nem fér kétség.

Az eddig említett helyekhez, melyekben אִשְׁלִיָּא előfordul, végül még egy midrási helyet csatolok, a melyen csak a kritika útján sikerült nekem Olaszország nevéét fölfedezni. Értem a Peszikta rabbáthi azon elbeszélését, melynek hősei אִשְׁלִיָּא. ³⁾ Hogy ezek nem mások, mint Bari, délolaszországi város lakói, bizonyosnak vehető.⁴⁾ Annál feltünőbb és teljesen érthetetlen, a mit az elbeszélés végén olvasunk: מה שברן של בני בארי נטה עליהם הקדוש ב"ה חסר מכל ארץ ישראל ואין לך בארץ ישראל שהו ימים ביותר אלא בני בארי. Mi köze a Bari fiainak Izrael földjéhez, Palesztinához? Erre hiába keresünk feleletet. A midrás értelmén csak módon segíthetünk: azáltal, hogy Izrael földjét belőle elmozdítjuk. Ezt pedig a következő föltevessel tehetjük. Fölteesszük, hogy eredetileg ez állott itt: מכל אִשְׁלִיָּא ואין לך מכל אִשְׁלִיָּא; ezt így rövidítette valamely régi másoló: באִשְׁלִיָּא Egy későbbi másoló az "א" rövidítést az oly gyakori "א" rövidítéssel tévesztette össze és úgy oldotta föl: מכל ארץ ישראל. Így került a szent föld Olaszország helyébe és egy különben nagyon világos elbeszélés megfejthetetlen rejtvénynyé lett. Remélem, hogy itten nyújtott megfejtése minden további megfejtési kísérletet szükségtelenné tett. Még

¹⁾ רומי רשיעה דמתבני באִשְׁלִיָּא, ugy a velencei első nagy bibliában (l. Levy, Targ. Wörterb. II. 414a); a későbbi kiadásokban kihagyták.

²⁾ A régibb leírás (Peszáchim 118b) így kezdődik: שלש מאות וששים וחמשה שווקים בכרך גדול [שבִּרְמוּיָן] רשלת' l. fent, 302. lap. j.

³⁾ Peszikta rabbáthi, 28. fej. (135b. ed. Friedmann).

⁴⁾ L. Isr. Lévi cikkét, Revue des Études Juives, XXXII. köt. 278. s. köv. l., és saját megjegyzéseimet ugyanazon folyóirat még megjelenendő XXXIII. kötetben.

csak azt jegyzem meg, hogy az elbeszélés teljes megértése végett még Nebukhadneczar helyébe is a második jeruzsálemi templom elpusztítóját kell tenni: Titust, mert csak ő jött Jeruzsálemből Olaszországba, és csak ő elejébe mehettek Bari lakói.

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

A SZENTIRÁS VERSEFELSZTÁSÁRÓL.

— Első közlemény. —

1. A versfelosztásnak kora.

A bibliai szövegnek régibb alakja tudvaleg a zsinagógai tekerceken maradt reánk; minden külső változtatás, a melyet ezen tekercekbe nem engedtek be, aránylag későbbi eredetű. A zsinagógai használatra szánt tóraszöveg könyvekre és részekre való felosztást mutat, de nem versekre. Előbbi tehát régibb korba nyulik vissza, mint az utóbbi: *a parásák régibbek mint a peszukim*. A szöveg először tartalom szerinti fejezetekre és csak azután osztatott fel mondatokra. A nagyobból a kisebbre tértek át. Ez okból biztonsággal állitható, hogy az értelem szerinti beosztás a verseken belül a versekre való felosztást követte és nem megelőzte. *A teljes vers régibb mint a félvers*. A szöveg felosztása idővel ekkép halad, hogy először könyvekre, azután fejezetekre, versekre és félversekre tagolták a szöveget. Minthogy a pentateuchus könyvei és fejezetei a zsinagógai tekerceken külsőleg üresen hagyott tér által jeleztek, a mi a verseknél nincsen, kétségtelenné válik, hogy az első szövegfelosztás a talmud előtti időből való, különben ezen tekerceken nem alkalmazták volna. A szöveg történetének szempontjából tehát a parásák és a pentateuchus ötös felosztása történeti előttiék. De ebből nem következik, hogy a versekre való felosztás a történeti időben, a mely itt időszámításunk első századát jelenti, keletkezett volna. Ugyanis különbséget kell tenni a versre való felosztás és annak külső jelzése között. A versek kezdetét és végét csak a talmud utáni időben határozták meg külső jelekkel és mégis beszélnek már a régibb tannaiták meghatározott versekről, s nem szenved kétséget, hogy a legrégebb tannaiták is ismerték. Csak véletlen lehet, hogy tőlük oly mondások nem maradtak reánk, a

melyekből ezen tény kiderülne. Minthogy a versek megolvasása, tehát a versekre való felosztás is Kiddusin 30 a a szóferimnak tulajdonítatik, semmi kétséget nem szenved, hogy a szöveg ezen prozessusa oly időben történt, a melybe a tannaiták tradíciója nem ér fel. Ezen állítások megerősítésére bizonyítékokat fogunk hozni kutatásaink folyamán.

A kérdés e szerint a tradíció adatainak alapján nem oldható meg. Kísérletet tettek a kérdésnek más oldalról való megfajlására.

Dillmann A. az eddigi kutatások eredményét a következő mondatba foglalta össze: »Ob man auch grössere und kleinere Sinnabtheilungen in der Schrift ausdrückte, darüber haben wir kein Zeugnis; regelmässig geschah es gewiss nicht, wahrscheinlich aber zerstreut und in einzelnen Fällen (auf dem Meschastein vermittelt eines senkrechten Striches), und in poetischen Texten scheint die Bezeichnung der Verse und Verglieder durch Zeilenabsätze eine alte Sitte gewesen zu sein, denn sie werden auch später immer so geschrieben, und andere Völker, z. B. die Araber haben diese Schreibweise als uralte Sitte.«¹⁾ Sokkal határozottabban nyilatkozott Müller D. H. legújabb munkájában:²⁾ »Dass aber die Propheten bei der Niederschrift ihre Reden in Zeilen oder Verse abgeteilt . . . glaube ich fest behaupten und in bestimmten Fällen auch beweisen zu können.«

Még ha Dillmann és Müller nézetéhez hozzájárulnánk is, kérdés, vajjon a héber prózában is versekre osztották-e a szöveget. Hogy ez függőleges vonással történt volna, ez nézetünk szerint ki van zárva, mert ennek sem a bibliai szövegben, sem a régibb hagyományos irodalomban nyomát nem találjuk. Ha a tóraszövegben valaha ilyen értelem szerint való felosztási jelek léteztek volna, akkor ebből nem elimináltattak volna oly gyökeresen, vagy legalább némi rántalás maradt volna a hagyományban. Friedmann M.³⁾ Szóferim 3, 7. (VI. ed. Müller; Széfer Tora 3, 4.) alapján akart ugyan következtetni egy

¹⁾ Herzog-Plitt, Protestantische Real-Encyclopädie * II. 388.

²⁾ Die Propheten in ihrer ursprünglichen Form. Bécs 1896. I. 61. Müller פְּרָשָׁה és פְּרָשָׁהִים valamint a stórfai tagoltságot szintén ősréginél tartja.

³⁾ Litteraturblatt der Menorah I. Nr. 3. 1891.

függőleges vonás által való felosztásra, de helytelenül, mert először **ספר שמעון** nem utal vonásra, hanem csak részre, a melynek megjelölése üresen hagyott tér által is történetet, másodszer ezen tilalom, mivelhogy sem a talmud, sem a midrásban nem található, a magánhangzók és hangjelek fejlődésének idejéből származhat s így a régiség mellett nem bizonyít. Ugyanezen okoknál fogva **ראשי פסוקים** sem bizonyítja, hogy a pontok által való felosztás a legrégebb időre megy vissza.¹⁾ Történeti adat hiányában a bibliai szövegre szorulunk, hogy abból következtessünk a régi időre. Anélkül, hogy a sokszor tárgyalt héber metrika és stichometria kérdésébe bocsátkoznánk,²⁾ a mely tk. kutatásunk keretébe nem tartozik, csak egy bizonyítékot hozok fel, hogy a versre való felosztásnak eredete a maszóra vagy jobban a talmud előtti időből való.³⁾ Érttem a szentírás alfabetikus részeit.⁴⁾ Különösen zsol-tár 25, 34 és 119. az egymásnak megfelelő félversekkel, továbbá Écha 3 rövid verseivel a mellett látszanak bizonyítani, hogy a versre való felosztás nem irástudók terméke, hanem a régi zsidók gondolkodásán és beszédén alapszik. Strofáknak ezen rövid versek nem tekinthetők, s ha így neveznök is, akkor csak a név változott. Épügy tekinthetem 111. és 112. zsol. bizonyítéknak a félvers eredetisége mellett. A dichotómia immanens törvénye a régi zsidó íróknak. Minthogy az alfabéta használata a versek elején érzéket tételez fel a mondat felosztása iránt, joggal feltehető, hogy a zsidó írók nemcsak a költészetben, hanem a prózában is tudatosan osztották a beszé-

¹⁾ A középkorban olyan tóratekeresek is voltak, a melyekben a versek között egy betű nagyságu tért üresen hagytak. Izsák b. Séseth azt mondja responsumában 286. sz. **מה שמצאת בספר תורה אחד אחר מלא**. Izsák-ben Sch. az ilyen tóra-tekereset használhatónak nyilvánítja.

²⁾ Dillmann és Müller említett munkáin kívül v. ö. Delitzsch: Psalmen I. kiad. Vorbericht X. II. rész p. 394. s köv. II. 3 kiad. I. 17. s köv. II.; Budde, Zeitschr. für die alttestamentische Wissenschaft II. 1882. 1. s köv. II. »Das hebräische Klagelied«; XI. (1891.) 234. és az e munkákban feljegyzett irodalmat. A stichometriára vonatkozólag fontos Berger S., Histoire de la Vulgate, Paris 1893. 316. és 363. s köv. II.

³⁾ A mint Delitzsch, Psalmen 3. I. 20. l. 2. jegyzetéből látom, ezt Hupfeld és Riehm elfogadják. Luth. Ztschr. 1866. 300. lap.

⁴⁾ Zsol-tár: 9. 10, 25, 34, 37, 111, 112, 119. 145. Threni c. 1—4.

det mondatokra. Az éneklő előadás ünnepélyes alkalomkor, a melyről a talmud beszél,¹⁾ ósrégi, mindenestre talmud előtti időből való. Ennél erősebb bizonyíték, hogy a versre való felosztásnak eredete a talmud előtti időbe esik, tudommal nincsen. Megdönthetetlen bizonyítékokat csak a tradíció nyújt.

2. A versfelosztás a talmudban és midrásban.

Ha a hagyományos irodalomban szereplő autoritásoknak a versbeosztást illető nézeteit meg akarjuk ítélni, a meglévő anyagot egészen össze kell gyűjtenünk, a mi eddig nem történt.²⁾ Tehát meg fogjuk kísérteni a talmud és midrás tekintélyeinek szerteszórt nyilatkozataiból egy mozaikszerű képet rekonstruálni.

Ez a szó **פסוק** olyan képzés, mint **כרוב**; úgy, mint ehhez,³⁾ a **פסוק**-hoz is hozzágondolandó egy főnév, t. i. **דָּבָר**.

A **פסוק**-gyök a bibliai héberben nem fordul elő; az aramból származik, a hol többféle jelentéssel bír.⁴⁾ A **פסוק**-nak, mint terminus technikusnak értelmére döntő fontosságú az ujhéber nyelvhasználat. Csupán a következő két jelentést vehetjük számításba 1) hasítani; 2) félbeszakítani. Friedmann említett cikkében, az első jelentésből való levezetést helyesli, azt következtetvén, hogy a széttagolás vagy a vers végéhez illesztett függőleges vonal, vagy a vers elejéhez irt pont által történt. Amde a **פסוק**-terminus — a mint fent ráutaltunk — régebb keletű, mint a versvégeknek és verskezdeteknek írott jelzése. Ezért mi a második jelentésből való levezetés alapján azt véljük, hogy **פסוק** = »az olvasást félbeszakítani«, »pauzát tartani.« Sebiith egyik misnájában olvassuk: **מלאכה שהיא פוסקת בשביעית משמחה**. »A munka, mely a hetedik évben szünetel« stb. Ugyanily értelemben számtalanszor előfordul **הפסק** pl. Mech. 12, 6-hoz **הפסק הענין שבה**. Toszifta Meg. 4, 10:

¹⁾ Megilla 32. a: **הקורא בלא נעימה והשונה בלא זמרה**. Vajjon a még létező dallam ezen **נעימה**-val azonos-e, nem feszegetjük.

²⁾ Strack, Prolegomena critica in Vetus Testamentum hebraicum p. 78—80, 122; Harris, Jewish Quarterly Review I. (1884) 224, 231; Friedmann, Literaturblatt der Menorah I. 3. 57, a talmudi adatoknak csak egy töredékével foglalkoztak.

³⁾ Blau, Zur Einleitung in die Heilige Schrift 18. l.

⁴⁾ V. ö. Elia Levita, Meturgeman s. v. **פסוק**.

ישירות משם מתחילין במגה וכו' ר' יהודה אומר ממקום שפסקין שבת שקרית
ישם מתחילין שבת הבאה. Hasonló tétel a Mech. ban 15,23—hoz:
ישם מתחילין שבת הבאה. Egyes bibliai részek írott volt-
uk szerint כתוב-nak, vagy pedig, mivel felolvasták, מקרא-nak
neveztettek.

Már most valószínű, hogy a versek elnevezését az olva-
sástól vették, a hol pauzákat tartottak, és nem az írástól,
a hol a versek beosztására nem volt semmi külső jel.

Egyrésztől מקרא és כתוב, másfelől פסוק közt nagy különb-
ség van; az előbbieket vonatkoznak minden szentírási részre,
tekintet nélkül ennek nagyságára, míg ez utóbbi kizárólag
egyest jelent. Ez a nyelvhasználat tulnyomó a régebbi
hagyományos irodalomban. R. Jismáelnek 13 szabályában, a
hol a tóra írott alakjában lebeg a tannaita szeme előtt, csakis
כתוב fordul elő, mert nem versekről van szó. — Ugyanigy
találjuk כתוב-ot és מקרא-t számtalan helyen, de פסוק-ot legin-
kább ott, a hol a szentírási résznek nem annyira a tartalmán
mint inkább annak terjedelmén fekszik a főszűz. Tehát a
פסוק-nak egy része פסוק-nak neveztetik pl. Szifréd II, 4 végén:
מי ששמע פסוק אחד... מי ששמע פרשה אחת וכו' — A mint e helyütt
valószínűleg kiesett ויהוה-nak az oszlik; Abóth 6,3:
פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד. פרישה a Szifra 16,23-hoz (ed Weiss 82 b.)
כל הפרשה אמרה על (ed Weiss 82 b.)
(¹הסדר חזין מן הפסוק הזה)

Valamely bibliai könyvnek egyik része is פסוק-nak nevez-
tetik pl. bar. b. Szanh. 99 a 38. כל התורה בולה מן השמים חזין.
היא הקורא פסוק של שור השירים ועושה אותו. מפסוק זה
הקורא את המגילה (Toszifta Meg. 2, 2. (223,11 Zuckerm.))
Továbbá több vers együttesen szintén
פסוק-nak neveztetik; mind e helyeket teljes számban össze fog-
juk állítani pl. Misna Meg. 4, 5. הקורא בתורה לא יפחה מן פסוקים.
Bebizonyíthatjuk, hogy nemcsak a későbbi szövegekben, hanem
a régiekben is, a tannaitikus midrasokban gyakran áll פסוק

¹ Ed. pr., Malbim, a párhuzamos helyeken Jóna 32a és 71a min-
denütt פסוק áll, Jóna 7,2 (44b 33.) kiesett ez a szó. Ezenkívül még
kétszer fordul elő a Szifrában פסוק; a Szifrában végén, a hol הפסוק
helyett valószínűleg אומר וכך הכתוב אומר (52b.)
Azután 11,29-hez (52b.)
Chullin 127a. מקרא és כתוב persze ezerszer
előfordul.

és כתוב helyett. Mech., 19. I. hez Jóchanan b. Zakkái a
következő formulával vezeti be Én-én. I. 8-at: כל ימי הייתי
ממטעי על פסוק זה. A nagyjében egyező parallel helyen Szifréd
II. 305 végén (130 a 12.) így olvassuk: מקרא זה = b. Kethub. 67 a 7. Ugyane formában
Tószipta Kethub. 5, 10. (267. 10.) Eleázár b. Czádok nevében:
וקראתי עליה את המקרא הזה = b. Kethub. 67 a 7. Ugyane formában
Echa rabb. 1, 16-hoz (34 b 20) aival a különbséggel, hogy
פסוק helyett áll = j. Kethub. 5, 13 (30 c. 39) = Peszikta 2. ed.
Friedmann 140 a. Abóth d. R. Nat. ed. Schechter Versio I. c. 17.
רבני... כל ימי הייתי קורא מקרא פסוקים...
nem számítva, ugyanazon mondasban még háromszor található
פסוק és מקרא névszere, mely utóbbi a tartalom szerint bizo-
nyára eredetibb, mivel itt nem a terjedelemtől van szó! Vagy
egy másik példa. Két szentírási helynek ellenmondása és ki-
egyenlítése számtalanszor ezen módon fejeztetik ki:
כתוב אחד. אומר וכו' וכתוב אחד אומר וכו' כיצד תקיימו שני כתובים (מקראות) הללו.
Pl. Mech. 20, 7-hez (69. a) כיצד תקיימו ד' כתובים אלו (70 b 2. alulról); 20, 22-höz (72 a lenn); 20, 24-hez (73 b
9.); 23. 11-hez (100 b 19.). Némi eltéréssel Mech. 22, 8-hoz
(92 b 4.): ר' שמעון אומר קורא אני עליו כאן וכו' וקורא אני עליו להלכותי.
A פסוק és מקרא-féle variánsokat nem tárgyaljuk ezuttal; erre nézve tanulságos Mech. 12, 5-höz (4
b) mert מקראות után a szabály megfogalmazásánál vezetetik be
(v. ö. Mech. 13, 6-hoz = 20 b 4. továbbá 12, 5-höz = 8 b
és végül I. Szifréd II. 134 = b. Menach. 66 a.) csak azt kon-
statáljuk, hogy Mech. 15, 4. (38 a 7. alulról) ez a feltételező
formula: פסוקים הם פסוקים; (מ)הם הם פסוקים (t. i. יהוה és יהוה) nem
mondható föl. Tényleg az én tudomásom szerint sehol sém
fordul elő: פסוקים הם פסוקים. Egyes szavakról. Szintugy
Szifréd II. 307 (133 a) שנים פסוקים של יצחק הרדין = korrumpált szöveg,
s csakugyan a párhuzamos helyen b. Ab. Zára 18 a 20 מקראות
של יצחק הרדין áll. Jegyzeteim arra tanítanak, hogy idő multávan
elenyészett a פסוק és כתוב közt levő finom különbség, úgy hogy
Echa és Kohel. r. tekintet nélkül az eredeti jelentésre rende-
sen פסוק-ot használ. Az illető helyek megjelölése e nyelvhasz-
nálat elterjedtsége miatt úgy a nevezett, mint a többi midras-

művekben — Peszikla rabb. Pesz. d. R. Kahana stb. — fölösleges.¹⁾

Most taglaljuk a fontos kérdést, hogy ismert-e a traditio egy határozott verseosztást, és hogy milyen volt ez? Mind a két kérdésre a hagyományban találjuk a feleletet, azért hadd beszéljenek előbb a *források*.

Verseosztás mellett bizonyitanak a versek mennyiségére vonatkozó adatok. A már említett misna Meg. 4,5 azt mondja: »Nem olvasnak a tórából *kevesebbet három* versnél.«²⁾

Ellenben a tószifta (u. o. 4, 17. 18.) »Megszakítás nélkül nem olvasnak *három* versnél *többet*; ha *négy*, vagy *öt* versből álló parása volt, elolvassák egészen; ha *öt* versből álló parása volt, olvasnak *hármat*, és *kettőt* hagynak; ezt a *kettőt* az utána következő olvassa, és még *hármat* a legközelebbi parásából; ha ez *négy* vagy *öt* versből áll, olvasák egészen. Haftarának nem olvasnak *három* versnél *többet* a Profétákban; ha a parása *négy*, vagy *öt* versből állt, olvassák egészen; ha kis parása volt pl. Jezs. 52,3 ezt külön olvassák. A könyv (tóra) végén nem szabad *kevesebbet* hagyni, mint a mennyi hét számára elég.«³⁾ A babyloni talmudból a

¹⁾ Ail rb ahah bria drb auia lrb asi mkb 82a Bába bathra 82a פסוקים = מקראות; egy 5. századbéli amóra beszél. Sabb. 118b 31. פסוקי דומיא; ezenkívül még számos példa a traditiónak későbbi idejéből.

²⁾ Deut. rabb. c. 7. (227b): למה התקינו שלא יפחות משלשה פסוקים כנגד אברהם יצחק ויעקב דיא כנגד משה ואהרן ומרים שניתנה התורה על ידוהן כנגד כהנים כנגד דינים א' mint b. Meg. 21b: כנגד תורה נביאים וכתובים; לויים וישאילים, mely minimum három versnek olvasását parancsolja, következők, hogy néha megtörtént az ellenkezője; lehet, hogy egy vénsnek olvasására vonatkozik jer. Kethub. 2,10. (26 d, 21. alulról): איך יעזרא איר ירמיה העבד עולה. משבעה קרייות וידבר עולה מן פסוקים.

³⁾ אין קורין בתורה יותר משלשה פסוקים בכרך אחד אם היתה פרישה של ארבעה ושל המשה תרי זה קורא את בולה. אם היתה פרישה של המשה קורא שלשה והגיה שנים והעומד אחריו לקרות קורא אותן שנים ועוד שלשה מפרישה אחרת אם היתה של ארבעה ושל המשה תרי זה קורא את בולה. אין מפשרין בנביא יותר משלשה פסוקין בכרך אחד היתה פרישה של ארבעה ושל המשה תרי זה קורא את כולן אם היתה פרישה קשנה כגון כה אמר ה' הגם נמרתם קורין אותה בפני עצמה. אין משוויין בסוף הספר אלא כדו שיקראן שבעה וכו'. שיור כדו שיקראו וקראו שבעה וקראו ששה ועד שבעה חומשי אחד וכו' א לטשזולגוס. A látszólagos ellenmondás úgy simítható el, ha különbséget teszünk a közt, hogy olvas-

következő barajtákat idézzük: Ber. 22b lenn R. Méir. azt tanítja, hogy egy tisztátlan csak *három* verset olvashat a tórából¹⁾; a zsinagógában nem szabad *tíz* versnél *többet* olvasni²⁾; haftarának nem szabad 21 versnél *kevesebbet* olvasni³⁾; ha a szolga a zsinagógában *három* verset olvasott, még nem nyilvánítják *öt* szabadnak⁴⁾; ha valaki egy *nőt* eljegyez avval a kijelentéssel, hogy *ő* tóra-felolvasó, elég ha *három* verset olvasott a zsinagógában.⁵⁾

Ezek a versszámok egy határozott versefelosztást tételeznek föl. Épúgy azok a mondások, melyek egyes versekről szólnak. Az említett misnának folytatása Meg. 4, 5. így hangzik: »A fordítónak egyszerre csak *egy* verset diktáljanak, és a prófétákból *három* verset.«⁶⁾

E szabályhoz tartozik az amóra R. Chisdának megjegyzése »A fordító nem kezdhet rá, mielőtt a fölolvadó végig nem olvasta a verset, és a felolvasó nem kezdheti meg (az olvasást), mielőtt a fordító be nem fejezte a fordítást.«⁷⁾ »Ha valaki Eszter könyvéből olvas, melyben hiányzanak versek, vagy betűk« stb. »ha a felolvasó kihagyott egy verset, ne mondja, előbb végig olvasok, aztán ezt a verset« stb. »versenként írta és olvasta a Megillát.«⁸⁾ »A büntetések soro-

nak-e még mások is. Ez esetben két vers a következő parása számára maradhat. Az első szabályhoz v. ö. j. Meg. 4, 5 elején (75b).

¹⁾ אמר ר' מאיר אין בעל קרי רשאי לקרות בתורה יותר משלשה פסוקים

²⁾ Meg. 21b 27. פסוקין מעשרה פסוקין. אלא הא התייב שמי אין פוחתין מעשרה פסוקין. בבית הכנסת וידבר עולה מן המנין

³⁾ Meg. 23a lenn egy barajta מעשרים וארבעה פסוקים בנביא לא יפחות מעשרים וארבעה פסוקים בנביא שקראן בתורה וכו' הוה קרין פסוקי אמר לן. U. o. 23b. פסוקים כנגד שבעה שקראן בתורה. אין יוחתן אפסוקי

⁴⁾ Ketub. 28b 2. בית הכנסת הרי שלשה פסוקים בבית הכנסת הרי זה לא יצא לחיות

⁵⁾ Kiddusin 49a lenn: שקרא שלשה כיון שקרא שלשה תרי על מנת שאני קרינא כיון שקרא שלשה פסוקים בבית הכנסת הרי זה מקדשת ר' יהודה אומר עד שיקרא ויתרנס ולא יקרא לתורגמן יותר מפסוק אחד ובנביא שלשה

⁶⁾ Szóta 39b ואמר רב אמר רב חסדא וכו' ואין המתרגם רשאי להתחיל בפסוק להתחיל בתרגום עד שיכלה פסוק מפי הקורא ואין הקורא רשאי להתחיל בפסוק אחר עד שיכלה תרגום מפי המתרגם.

⁷⁾ Megilla 18b. תרי השמיט בה סופר אותיות או פסוקין וקראן הקורא. כמתורגמן המתרגם יצא. — תרי השמיט בה הקורא פסוק אחד לא יאמר אקרא

problémát már sokat firtatták. Sejtéseknek csak a direkt, vagy indirekt ide tartozó talmudi és midrashhelyeknek vizsgálata vehet véget. Az anyag sokkal bővebb, semmint gondolják, és teljesen elég a kérdés megoldására.

Az áttekinthetőség végett a bizonyító helyeket több csoportba sorozzuk, és avval kezdjük, mely a versek számáról beszél. A misna szerint Taan 4,1 miután a templomi kultuszt elvégezte a mismar, az izraeliták az ő városaikban egy hétig közös istentiszteletet tartottak, és a teremtés történetét a következő sorrendben olvasták¹⁾ 1. napon Gen. 1, 1—8; 2. nap. Gen. 1, 6—13; 3. nap. Gen. 1, 9—19; 4. nap. 1, 14—23, stb. Ehhez megjegyzi a talmud, 27b, hogy annak 5 versből áll, בראשית יהי רקיע pedig hátról²⁾, összesen nyolcz versből³⁾ 1, 6—13=8 vers.⁴⁾ Tehát Gen. 1, 1—13 már a tárgyról vitatkozó Ráb és Sámuel idejében épügy volt felosztva, mint ma. Ez annál érdekesebb, mivel יהו ערב ויו 13, 19, 23 önálló verset képez, holott 5 és 8 egy másik félverssel van összekötve. Csakugyan azt mondja a pal. talmud⁵⁾, hogy annak nézete szerint, a ki megengedi egy versnek széttagolását, az idézett szavak külön verset képeznek a tóra olvasásnál. — Num. r. 14. f. (123b) és Midras Tadsé 11. f. (Epstein, Beiträge zur jüdischen Alterthumskunde XXV) bizonyítja, hogy Gen. 1,1-től 3,14-ig 70 verset tartalmaz.⁶⁾ Hogy az Amalékról

1) וקורן במעשה בראשית ביום הראשון בראשית יהוה רקיע בשני יהוה רקיע וקוון המים, בשלישי קוון המים יהוה מאורות ביבועי יהוה מאורות וישירי המים וכו'. Ime egy régi korból való példa a bibliai szakaszok idézési módjára.

²⁾ V. ö. még Meg. 22a.

³⁾ j. Meg. 4,2 (75a) = Taan. 4,3 (68b fenn): והא ליה בהון אלא תמינא.

⁴⁾ Eme helyből következnek: וזה תנין בשני יהוה רקיע וקוון המים מן דמר הוור הוור שני פסוקים, ומן דמר הוור אפילו הוור אין בו.

⁵⁾ I. h. והוור הוור יהוה ערב ויהוה ויהוה בוקר פסוק בפני עצמו. 22a s. v. פוסק azt mondja, hogy 1,3 ketté osztatik, amire Sámuel aligha gondolt. A babliban Ráb és Sámuel vitakoznak, hogy יהוה-e, vagy פוסק; a jerusalimban Kahana és Asi, hogy יהוה-e, vagy הוור?

⁶⁾ Num. r. מראש ספר בראשית עד קללת נחש, שבעים פסוקים איר. והמן פנהם שני אויבים לא נארו עד שהשלים עליהם שבעים פסוקים והנחש והמן הדישע מבראשית עד איר. אתה מכל בהמה שבעים פסוקים. המן מאיר הדברים האלה גדל המלך וכו' (= Eszt. 3,1) עד ויחלו את המן (7,10) שבעים פסוקים. A midras Tadsé szűkszavú. Pinchasz nem más, mint Pinehasz b. Jáir,

szóló szakasz Exod. 17,8—16 nem tartalmaz 10 verset, kivüláglik j. Meg. 4,2-ből (75a), a mivel összehetető Toszaf. Meg. 21b s. v. מאין מיהוין. A misna szerint Szót. 37b, és a talmud szerint 40a 7. a papok áldása (ברכה כהנים) Num. 6, 24—26 három verset tartalmaz.¹⁾ A mi versfelosztásunkat Num. 28, 1—15 igazolja minden részében b. Meg. 21b.²⁾ Épügy látjuk igazolva a Semának versfelosztását Deut. 6,4—6 j. Ber. 1,5 (3b9).³⁾ A pentaheuchnak utolsó 8 verséről, tudvalevő hogy a régi barajtha beszél Bab. b. 14b⁴⁾ és egy tanna a 2. század közepén, Makk. 11a19⁵⁾

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

BRILL S. L. RABBISÁGI ELNÖK TALMUDI LAPSZÉLJEGYZETEIBŐL.

— Ötödik közlemény. —

Széder Nezikin.

Bába kamma 10b említették רבין וכל נהווי יומא; Bába mecz. 85a: שמעי לי: נהווי יומא; Bab. bath. 73a: לי נהווי יומא. Már ezek a megjegyzések arra tanítanak, hogy az ismeretes Rabin, Dimi, Zeéra stb. kívül még sok tudós tartotta fenn az érint-

akinek a Jubileumok könyve szerzőségét tulajdonították. Ha Epstein föltevése helyes, hogy az illető helyek P. b. Jair nevében a Jubileumok könyvéből idézettek, akkor ezen adat jó régi. (V. ö. i. h. IX. stb.); de még ha a Jubileumok könyvének héber átdolgozását későbbi időbe helyezük is, e dátum ügyis elég régi.

¹⁾ V. ö. még Num. r. 11. f. (86a) és 14. f. (126a).

²⁾ בעא מיניה עולא בר רב מרבא פישת ראש חדש ביצד קורין אורה עו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני להמי ההוין תמינא... פשו להו בשבעה זכים השבת הוין תרי וביאשי הדישכם הוין המשה וכו'. Tekintetbe kell venni, hogy egy *babyloni* amóra beszél Rába előtt.

³⁾ ציבחה איר מי וכו' גי פסוקין הראשונים צריבין כונה מן גי דאיון 2,1 מיטין 2,1 4a 11. alulról) Sabb. 1,1 (3a 9. alulról); 2,1 (4b 1) és b. Ber. 61b = j. Ber. 9,5 (14b. 15. al.) = j. Szót. 5,7 (20c) 'עקובא' Deut. 6,5. E helyek eléggé bizonyítják, hogy a Semá versfelosztása ép olyan volt, mint a miénk.

⁴⁾ I. o. 15a. Menach. 1. o. 15a. Menach. 30a: אמר רב גדל אמר רב שמונה פסוקים שבתורה יהוה קורא אותן; j. Meg. 3,8 (74b 63): רבי יוסי בני רבי בון תומנית פסוקיא אחרייא דמשנה תורה; 3,8 (74b 63): מענין ברכה לפניך ולאחריה.

⁵⁾ פליגי בה ר' יהודה ור' חמיה ה"א שמונה פסוקים וה"א ערי מקלט

kezést a szóbeli hagyomány két törzsországa közt. A babiloniak a palesztinai döntvényeket oraculumként fogadták. L. még a következő helyeket: Nidda 16b; 39b; 62a; Sabbath 20b; 21a; 90a; Szukka 43b; Chullin 101b; 124a; Berákhóth 38b; Bába bath. 41b; Szanhedrin 5a; Taanith 32a; Ros hasána 21a.

25b: לֹא אֶמְנִי מוֹפֵת; u. e. kifejezés előfordul még Szanhedrin 40b; Bechóróth 32a; 43a. באמת = לא.

Bába meczia: 83a: הֲבֵל כְּמַתּוֹ הַמְדִינָה; 103a; Kethubóth 66b; Bába bath. 2a; 160a; Szukka 38a.

84a: R. Jismáél, R. Jósze fia, az ismeretes elbeszélés szerint rendőri teendőkkel volt megbízva. Illés prófétától emiatt kérdőre vonatva, azt feleli, hogy a fenhatóság parancsára történik. Erre azt mondja neki Illés próféta: אַתָּךְ עֵיךְ לֹאֲסִי וְאֵת עֵיךְ לְיִהוּדִים. Sabbath 33b egy szintén ismeretes elbeszélésben mégis az áll, hogy a fenhatóság Jószt a Sepphorisan való internálásra ítélte: יוֹכֵי שֶׁשְׁתֵּק יִגְלֶה לְצִיּוֹרֵי, eszerint ő nem menekülhetett Laodiceába.¹⁾

113a és 58a: כִּלְפֵי לֵינָא. Előfordul még Bab. bath. 104b; 175a; Abóda zára 75b; Zebáchim 82a; Nidda 15a; 65b; Kethubóth 15a (u. o. Rasit is); Peszáchim 5b; Sabbath 93b; 127a; Szóta 44a.

Bába bathra 15a (14b): מִשָּׁה כָּתַב סִפְרוֹ וּפְרִשָׁתוֹ בְּלֵעָם; Jer. Szóta V,6 így olvas: מִשָּׁה כָּתַב הַמֶּשֶׁה סִפְרוֹ תוֹרָה וְהוֹר וְכַתֵּב וְאֵיבֵי פְרִישַׁת בְּלֵק וּבִלְעָם וְכַתֵּב סִפְרוֹ שֶׁל אֵיבֵי. Önkénytelenül felmerül a kérdés, mi készítette a talmudot arra, hogy kiemelje, hogy Bileam fejezetét Mózes írta? Rasi úgy magyarázza, hogy azért mert Mózes és Bileam között semmiféle közlekedés nem volt. Az ember hajlandó volna tehát azt hinni, hogy ezt a fejezetet Mózes nem írta. De ha visszaemlékezünk arra, hogy Bileam Jézussal azonosított, és hogy a talmud Szanh. 106b, ahol ez az azonosítás elég világosan ki van mondva, azt ajánlja,

¹⁾ Bab. mecz. 84a-ból kitűnik, hogy Jósze valami titkos-rendőr-féle volt a rómaiaknál. Az ő kötelessége lett volna tehát a Sabbath 33b-ben foglalt beszélgetést a rómaiakkal közölni, azaz Simon b. Jóchai-t feljelenteni. Mivel ezt nem tette, Sepphorisa száműzetett. Ezt a hallgatást lehet érteni יוֹכֵי שֶׁשְׁתֵּק alatt. Minthogy Jósze római szolgálatban volt, érthető az is, hogy miért hallgatott ő a Júda ben Ilai és Simon b. Jóchai közt folyó párbeszédben.

hogy Bileamról lehetőleg sokat magyarázzanak, akkor az ember érthetőnek fogja találni azt a kijelentést, hogy a Bileamszakaszt Mózes írta. (A Jerusalmi olvasatáról, valamint a helynek valószínű értelméről l. Blau, Magy.-Zs. Szemle IX. (1892.) 320 köv. ll.)

15b: כֹּל הָאוֹמֵר מַלְכָּת יִשְׂבָּא אִשָּׁה הַחַהּ אִנּוּ אֵלָּא מִיָּעָה מֵאֵי מַלְכָּת דְּשִׁבְאָ שִׁבְאָ מַלְכוּתָא דְּשִׁבְאָ. Általánosan azt hiszik, hogy itt az állítatik, hogy a »Sába királynője« soha nem létezett és »מַלְכָּת שִׁבְאָ« a sábai királyságot jelenti. Ebből a helyből az ó-héber helyesírásra is következtettek már, hogy t. i. régi időben מַלְכוּתָא helyett מַלְכָּת-t írtak. Itt azonban csak az állítatik, hogy Sába nem volt *neje* egy királynak, hanem ő maga volt a királynő. R. Jónáthán szerint az ember nem téved, ha Sábát asszonynak tartja, hanem téved, aki pusztán egy király nejeének tartja, minthogy ő maga volt az uralkodónó.

17b: וְדִקְרָאֵי לָהּ מֵאֵי קָרִי לָהּ; fent 2b; Kethubóth 36a, Rasi 17b bekezdés alatt; Jebámóth 11a; 14a; 77a; Kethubóth 16a; Nidda 64a; l. Aruch א"ר II. ezikk.

23b: A galambok nem ugrálnak el messzebbre 50 rőfnél, ami ezen túl megy, annak már repülés a neve — (מִדְרָה) יִגְלוּ אִתָּהּ. Ehhez kapcsolja R. Jirmija azt a kérdést: יִגְלוּ אִתָּהּ? E fölött a humorisztikus kérdés fölött annyira megbotránkoztak, hogy R. Jirmiját kiutasították az iskolából: וְעַל דָּא אֶפְקֵי לְרַבֵּי יִרְמִיָּה מִבְּנֵי יְהוּדָא. Már most azonban ehhez hasonló találkozik máshol is; Erubin 52b arról van szó: יִגְלוּ אִתָּהּ הַחֲתָנִים וְיִגְלוּ אִתָּהּ הַיָּתִים. Valószínűleg R. Jirmija azzal vonta magára a tanítók haragját, hogy nevetséget csinált a dologból. Nidda 23a ugyanis még elmésebb kérdést vet fel, hogy R. Zérát megnevetesse, aki azonban, mint ott világosan kiemeltetik, ellentállott a kísérletnek: עַד כַּאֲן הֵבִיא רַבֵּי יִרְמִיָּהוּ לְרַבֵּי יוֹדָא לִידֵי נַחֲוֹךְ וְלֹא נַחֲוֹךְ. Hogy R. Jirmija a maga kérdését nem gondolta komolyan, az kitűnik Ros hasána 13a-ból, ahol csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy hogyan tudták az írástudók olyan pontosan meghatározni, hogy a gabona mikor éri el a növéseinek egy harmadát; mire Zéra azt feleli neki: לֹאֵ אֲמִינָא קָרִי לָא תִפּוֹק מִשֶּׁשֶּׁךְ לְבֵי מַחְלָבְתָא, כֹּל מִדּוֹת הַחֲמִישִׁים כִּן הוּא, כְּאֲרֵיבָעִים סָאָה הוּא סָאָה, כְּאֲרֵיבָעִים סָאָה הוּא סָאָה. Mikor aztán J. találó választ adott, bocsánatot nyert, amint erről értesülünk Bábah bat.

165a: *על דא עיילוהו לוי ירמיהו בני מדרשא*. Emlékezhethünk rá, hogy R. Jirmija a földieit, a babiloniakat, bolondoknak szokta csúfolni (*בבלאי מפשיא*).

96b.: Tószafóth, Abóda zára 86b *מי רמו* szó alatt megdönti Rasinak egy magyarázatát azzal az állítással, hogy nem található a talmudban, hogy árpádot sört készítettek volna: *ובבל התלמד לא מצאו שהיו עושין שבר משערין*. A mi helyükön ellenben világosan ki van mondva: *תדר אחד שבר תמרים ואחד שבר שעורים*.

141a: *אמר הסרא ולדירו בנתן עדיפין לי מבני*. Tudvalevőleg leánygyermek nem voltak olyan kedveltek, mint fiúgyermek. A bibliának és talmudnak számos egybehangzó mondásai közül a legjellemzőbb az, mely azzal végződik, hogy: *אוי לוי לאדם* (Kiddusin végén). Érthető tehát, ha Sámuel b. Meír megjegyzi: *ולא נתישב לי יפה דעתו של רב הסרא*. Mindazonáltal megérthetjük ezt a nézetet Sabbath 23a alapján. Ott u. i. a vöről úgy beszél valaki, mint saját fiáról; teszi pedig ezt R. Chiszda. (L. Rasi, *נפק מנייהו* szó alatt). Minthogy R. Chiszdának volt az a híres leánya, aki Rába felesége lett, miután már egy tudós férje volt vala, míg fiáról mit sem tudunk, megfoghatónak fogjuk találni azt a mondását, hogy neki kedvesebbek a leánygyermek a fiúgyermeknél.

Abóda zára 2a: Rab és Sámuel közt vita folyik a fölött, vajjon a misnában *לפי אדיון* olvasandó-e, vagy *עדיהן*. Itt I. Juda patriarcha misnájának legelső variánsa fekszik előttünk. A talmudban még a következő variánsok említettek: j. Berákhóth VIII,7 (12c) = Erubin V,1 (22b) = Abóda zára I,7 (39c): *אין מברכין על הדי עד שיאמרו לאורו* (misna, Berákhóth VII,1). Erre az áll a megnevezett talmudi helyeken: *מיצמדעברין* (misna, Erubin V,1): *רב אמר מברכין ושמואל אמר מעברין* (úgyszintén b. Erubin 53a); mint harmadik víta tűnik elő *אדיון*: Szukka 50b: *איבעיא להו בית יוק תנן*; Ros hasána 23b: *הדי תני שואבה וחתי השובה*; *משולין* — *משחולין*, *משירין* — *משורין*; Bécza 35b: *אי בית יעק תני איבעיא להו כדי נמיאה או כדי נמיעה*... *גרעין או* Sabbath 77b: *איבעיא להו כדי נמיאה או כדי נמיעה*... *מאמען או מעמען* (a párhuzamos helyek a lápszélen vannak feljegyezve). Erubin 61a: *אישי* — *אישי*; Jebámóth 17a: *שנייה* — *ראשונה*; Kethubóth 95b: *אישי* — *שנייה*; Bába kamma 60a: *איביה* — *איביה*; 116b: *איביה* — *איביה*; Bába kamma 60a: *איביה* — *איביה*; Sebuóth 47a (fent): *איביה* — *איביה*.

Az idézett helyek közül soknál ez áll: *מאן דתני... לא משתבש ומאן דתני... לא משתבש*. L. még Tószafóth, Abóda zára 2a, *תני עדיהן*, szó alatt.

3a: Tószafóth *דגנים ולויים וישראלים* kezdő szó alatt idézi Ezekiel XXVIII, 9-et: *ואהא בן אדם ולא אל*. Sámuel Edels Agadai megjegyzéseiben (הדרוש הגדול) egész czáfolatot épít a *בן-אדם* ami pedig pusztá *sajtóhiba*. Ez annyival feltűnőbb, mivel Bába kamma 38a és Jebámóth 61a ugyanez a vers idéztetik, még pedig hibátlanul a maszórai szöveggel egybehangzóan.

Szanhedrin 3 b: *מנהג בה ר' אבהו*. Ez a kifejezés található még Szanhedrin 40b; Sabbath 62b; Zebáchim 12a; Abóda zára 35a; 43a; Kiddúsin 71b. Nehány hely már az Áruchban van feljegyezve *נרף* czikk alatt.

49a: Jóab azt mondja a kihallgatáson bírójánál, hogy Abnérnak nem volt joga Aszáélt megölni, minthogy csak egy tagjának megsértésével is megmenekülhetett volna tőle. A bírónak azon ellenvetésére, hogy Abnérnak nem volt elég ügyessége ilyen vágáshoz, azt feleli Jóab: *השתא ברופן המשיית כיון*... *ליה דכתי' שמואל ב' כ' כי' ויכחו אבנר באחרי ההגות אל החומש ואמר יוחנן ברופן המשיית במקום שמרה וכבר תלויין בו באהר מאיכריו לא יכיל ליה?* Ennek olyan látszata van, mintha Jóab R. Jóchanan szavait idézte volna. Ez a hely így értendő: Jóchanan II. Sam. 3,27. *ויכחו* úgy magyarázza, mint ahogy olvasható a talmud u. e. oldalán, következőleg Jóab szavaiban is *החומש* úgy értendő: azaz *stb-t* a talmud közbeszúrja. Rasi u. i. nem ezt a magyarázatot adja.

57b: 58b szerint egy *בן-נח*-nak szabad saját leányát nőül venni. Tószafóth már most azt kérde, miért roszaltatik tehát Lót cselekedete, és úgy vélekedik, hogy a szentírás oly hibákat is megro, melyek csak később a kinyilatkoztatásnál tiltattak el. Lótnak a cselekedetét csak a későbbi teleomi alapján bélyegezi meg. Ezen nézet szerint meg lehet felelni Tószafóthnak egy másik kérdésére Bába bathra 141a: *בת היה לו*. Itt u. i. azt kérdezik, hogy miért nem adta Ábrahám nevű leányát Izsáknak feleségül, hiszen Szanhedrin 58b szerint ez a kinyilatkoztatás előtt még nem volt megtiltva: *נני מותר באחותו?* Az előbbieket szerint a felelet kézen fekszik.

65b: *ברוך כאילו הניע* Rasi úgy magyarázza: *ברוך כאילו הניע*.

שליש שני ונמרה גדולתו וכו' לשנא אחרתא שהוא טוב ובעל טעם כאלו
שליש, tehát vagy egy életkorának harmadrészét betöl-
tött, vagy pedig harmadszülött borjú. Ellenben Erubin 63a
Rasi maga czáfolja meg az általa itt másodsorban említett
magyarázatot ugyanebből a helyből: דהתם מאי שלישי לבטן איכא
hiszen ezt a borjút Chanina és Osaja teremtették meg csoda-
erővel. Az 136a. Megilla 7a, Rasi csak שלישי לבטן meg Chullin 133a,
Sabbath 136a. Megilla 7a, Rasi csak שלישי לבטן említ.)

Sebuóth 47b »a nagy folyó, az Euphrath« (Deutero-
nomium I,7) úgy magyaráztatik: קרב לנבי דהינא יאידון, vagy úgy,
hogy »עבר מלך כמלך«, azaz az Euphrates nem nagyobb a többi
folyamoknál és csak a szent föld kedvéért neveztetik »nagy«-nak.
Bekhoróth 55b ellenben azt az állítást találjuk, hogy az
Euphrates a legnagyobb folyó, amelyből elágazik a többi
három, a teremtés történetében megnevezett folyó. V. ö. Tó-
szafóth Bekhoróth 55b: הוא פרת.

Makkóth 5b: תנא בריבי אמר: Rasi úgy magyarázza:
מאן בריבי (ברבי) név mint melléknév sok helyen fordul
elő, ahol Rasi אדם גדול adja vissza. Erubin 53a; אישיעיא
אדם גדול בדורו וכל הוה דקרי בריבי הוה: Rasi megjegyzi:
הוה פרת. Jebámóth 105b. R. Jósze neveztetik בריבי-nak, és Rasi
itt u. a. magyarázatot adja (u. sz. Chullin 137a és Peszáchim
100a רשבים-nál.) Kiddusin 80b (fent) R. Józsuá b. Lévi nevez-
tetik בריבי-nek, mire Rasi azt mondja: גדול הדור, Taanith 11a
előfordul R. Eleazar Hakappar בריבי (אדם גדול) (Rasi: Chul-
lin 57a Chizkija neveztetik בריבי-nek. Ellenben Chullin 11a
הוה רבי רבי רבי Rasi azt jegyzi meg, hogy »nem tudjuk,
hogy ki az, de a saját korának egy nagy tudása érthető
alatta.«

13a: A misna szerint, a közönséges pap, ha elvált nőt,
vagy a sógorházasságtól felmentettet vesz feleségül, büntetést
kap »ואילו הן הלוקין... נרושה והלוצה לכהן הדיוט«. Erre megjegyzi
Tószafóth, hogy a הלוצה לכהן הדיוט tilalma csak rabbinikus, és
nincs reá kiszabva korbácsbüntetés; a misna csak a gerúsa

¹⁾ V. ö. Lambert, Rev. d. Ét. Juives XXXI. köt.

²⁾ Több hely Széder hadóroth I. sub voce, ed. Warschau, 66a;
v. ö. még ugyanott sub voce בריבי, p. 86a, ahol egész sereg idézet van
feljegyezve.

miatt említi: והא דלעיל תנא הלוצה אנה נרושה תנא. A misna Szóta
43a azt tanítja, hogy egy közönséges pap nem tér vissza a
háborúból, ha elvált nőt, vagy chaluczáat vett el ואלו שאין
הורין... נרושה והלוצה לכהן הדיוט. Itt hasonló eset forog fenn, mint
Makkóthban; itt is tehát ugyanazt a magyarázatot kell adni.

23b: A 613 מצות-t, melyekről Szimlai itt beszél, felem-
liti Jebámóth 47b Eleazar b. Pedath: שיש מאות ויין מצוות;
névtelenül található Sebúóth 29b (lent).

Hórájóth 13b: Ahoz a tiz dologhoz, melyek a tanulá-
sok ártanak, tartozik: והעובר תחת ריה רע של נבילה. Rasi úgy
magyarázza, ha az ember a hulla szagot szagolja. De ezt a
mondást nem lehet megegyeztetni egy másikkal Peszáchim
113a. Ott u. i. azt ajánlják, hogy az ember minden körül-
mények közt maga keresse meg az élelmét, ami a következő
szavakkal fejeztetik ki drastikusan: שיטת נבילה בשוק ושקיל
אגרא ולא תימא כהנא אנה ונברא רבא אנה. A »nagy ember« a tudós.
Aki tehát nem tudja elviselni a hullaszagot, azaz aki nem
tud a maga eltartása végett bármilyen szolgálatot teljesíteni,
az kárát fogja vallani a tanulásban.

E d ú j ó t h. Hogy a feldolgozott jegyzetekről képet nyújt-
sak és rövidség okáért is I, 5-höz egy jegyzetet eredetiben
közölök: הא דקתני בחכמה ובמנין במנין שנים. עין ד' א' אם היה
אחד מהם גדול מחבירו בחכמה ובמנין. ועיין בהנחת אשרו שם. עיין פרק ה' דאבות
משנה ה' ובמסכת ברכות י"ז א' וכמי שהוא גדול ממנו בחכמה או
בגילוי פרק ב' הלכה ב' בנמרה אמר רב הני סיונים וכו' וזו גדול בחכמה או
בשנים וכו'. ועיין במס' דרך ארץ וזמא פרק ה' כתובות קי"ג ב' גדול ממנו שתי
שנים ומחצה. ועיין בשיע' י"ד ס' רמ"ב בקיצור הנחת הוראות איסור והותר ס'
ב' ובפסול הנחת הוראות איסור והותר דיה ועוד תימא וכו' ובד"ה ואע"ג
דהראב"ד ועיין בשיע' א"ח ס' ק"ה במנין אברהם סעף קטן ד' וצ"ע. ועיין
ב"ב ק"א א' בשיבה הלך אחר חכמה. ועיין שם קמ"ב ב' פשיטא והולכתא כותן
דקשישני מניינו וכו' ועיין ב"ק פ' ב' רש"י דיה שמואל לא עייל. ועיין רבינו
אשר קדושין פ"א ב' בד"ה אמר ר' יהוד' אמר רב אמר רב אמי וכו'.
Ezen idézet-jegyzékben egész értekezés van lerakva egyik törvényszék
autoritásáról a másik fölött.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

GÖRÖG TÁJSZÓ A TALMUDBAN.

B. Rós hasáná 26 a azt olvassuk אמר רשב"ל כשהלכתי לתחום קן נשיייהו הו קריין כללה ננבי Kan Nisraja vidékén jártam, ott a כללה -t nymphának hívták. Az olvasó ezen könnyen átsiklik, mert ugy a héber *khalla* mint a görög *nympha* szó eléggé ismeretes. Annál feltünőbb, hogy mit akar R. Simon mondani. Azt semmi esetre sem, hogy K. N. vidékén a menyasszonyt nymphának hívják, mert hiszen ez csak a szó görög fordítása.

Buxtorf (Lex.) és *Levy* (W B) s. v. szintén csak menyasszonynak fordítja.

Azonban ugy mint a héber *khalla*, ugy a görög *νύμφη* szónak is nemcsak az a jelentése: menyasszony, hanem az is *meny*. *Pape*, *Benseler*, és a *sárospataki* görög szótárakban a *nympha* szónak ezt a jelentését nem találtam, ami azt bizonyítja, hogy a klasszikus görög irodalomban a szó ily értelemben egyáltalán nem vagy csak nagyon ritkán használtott. Hogy azonban a kisázsiai görög nyelvben használtott a szó ily jelentésben, azt bizonyítja a LXX., mely a bibliában előforduló *khalla* = meny szót mindig *νύμφη*-vel adja vissza. A LXX-án kívül még egy más könyvben, a *Sibyllina* jóslatokban szintén előfordul e szó, még pedig félremagyarázhatatlanul »*meny*« értelemben. I. ének 205. v. azt olvassuk, hogy Isten azt mondja Noénak: »te pedig menj be (a bárkába) fiaddal, feleségeddel *καὶ νύμφαις*« vagy 271 v. »jer ki bátran (a bárkából) fiaddal, feleségeddel *καὶ νύμφαις ῥησσαῖς*« *Friedlieb* (Sib. Weissagungen Leipzig 1852) ugy fordítja: »sammt den drei Bräuten.« aminek nincs semmi alapja, mert a bibliából tudjuk, hogy Noé feleségével fiaival és fiaiak *feleségeivel* (nem pedig menyasszonyaival) ment a bárkába és jött ki onnan. Annál feltünőbb ez, mert a *Friedlieb* által használt előbbi kiadások (*Orac. sib.* ed. Xystus Betuleus, Basiliae 1546; — ed Serv. Gallaeus Amselodami 1683; — ed Alexandre 2 Paris 1864) latin fordításaikban a *nympe* szót »*nurus*«-szal adják vissza.

Ezek után azt hiszem, hogy R. Simon b. Lakis szavainak az az értelme, hogy K. N. vidékén a *menyet* *νύμφη*-nak hívják és hogy a talmud itt egy görög tájszót őrizett meg.

Nagy Atád.

DR. LÖVY FERENCZ.

JÓZSEF CSÁSZÁRNAK A ZSIDÓKRA VONATKOZÓ
RENDSZABÁLYA.

A »Kütfők« rovatban közlöm II. Józsefnek egyik rendszabályát, mely a magyar zsidók történetében nagy jelentőséggel bír. Az okmányokat, melyek megvilágítják, hogy mint jött létre e határozat, melyet a helytartóság 1783. márczius 31-én közölt a törvényhatóságokkal, a jövő számban fogom közzétenni.

Az okmány rövid tartalma a következő.

Az összes zsidó köziratok ezentúl ne héber vagy német-héber nyelven szerkesztessenek, hanem az országban használatos, latin, magyar, német nyelven, melyet két év alatt tanuljanak meg, legalább is a fiatal zsidók. Minden héberül vagy héber-németül írott közirat érvénytelen. A héber könyvek csakis az istentiszteletre szorítandók. A zsidók elemi iskolákat alapítsanak. Héber könyvek nyomtatása és behozatala, kivéve az istentiszteletre és rituáléra használtaké, tiltatik. Oly helyen, hol a zsidók számosan laknak, egy zsidó elemi iskola alapítandó. A királyi akaratot, mely a zsidók megjavítását célozza, a zsinagógákban ki kell hirdetni, a rabbik magyarázzák meg a népnek e rendelet üdvös voltát. Hány osztályból álljon a zsidó iskola és hány tanerő alkalmaztassék benne, egy ideig függőben tartatik. A zsidó iskolákban ugyanazon tárgyak tanítandók, mint a nemzeti iskolákban, még pedig német vagy magyar s szláv nyelv, számtan stb. Az összes iskolák számára egyöntetű könyveket kell megállapítani, melyekből eltávolítandó mindaz, mi sértheti a vallásos érzületet. A zsidó iskolákban hittant is szabad tanítani, de csakis azon órákban, melyek a keresztény nemzeti iskolákban a hittan tanításra vannak szánva: ezen órákon kívül tilos a zsidó gyermekeket hittanra tanítani. Az első években keresztény tanítók oktatásának a zsidó iskolákban, a kik ne avatkozzanak vallási dolgokba. A zsidó hitközségek két havi idő alatt legalább is 3 tanításra alkalmas egyént ajánljanak a tankerületi főigazgatóknak, a kiket azután a főigazgató a tanítóképzőbe küld paedagógiai ismeretek szerzésére. A zsidók a keresztény nemzeti iskolákban is járhatnak. Egy bizonyos terminus, pl. négy év, után csakis okleveles tanítók taníthassanak, a magántanítók

elmozdítottak; a hol nincs zsidóiskola, még ott se tanítsanak oklevél nélküli zsidó tanítók, hanem a keresztény iskolákba küldendők a gyermekek. Tíz év múlva zsidó csakis akkor nyithat üzletet, vagy kereskedhetik, ha betudja bizonyítani, hogy iskolába járt. A tankötelesség a hatodik évvel kezdődik, az iskola mulasztás szigoruan megbüntetendő. A zsidó iskolák fölött a kerületi tanfelügyelők tartsanak vigyázatot, tapasztalataikat személyzetenkint közöljék a helytartótanáccsal. A zsidók teremtsenek alapot iskoláik fentartására s berendezésére. A zsidók a népiskolák bevégezése után a főiskolákba is beiratkozhassanak, az egyetemen, a theológián kívül, minden tárgyat hallgathatnak.

A zsidók csak azon esetben bérelhetnek földeket, ha maguk, keresztény segítség nélkül, munkálják meg azokat. A zsidók ipart is üzhetnek. A pecsétfaragás, lőszér és szikso árulás, mely eddig tilos volt számukra, ezentul megengedtetik. A bányavárosokhoz továbbra sem közeledhetnek. A keresztények zsidó inasokat is tarthatnak, akiket ne bántalmazzanak. A keresztény mestereknél levő inasok szüleiknél étkezhetnek. Mindenféle megkülönböztető jel, melyet a zsidók mindeddig viseltek, megszünik, sőt kardot is viselhetnek, de a zsidók is vessék le ama jeleiket, melyeket vallásuk a keresztényektől való megkülönböztetésre előir (azaz a pájeszt); szakállukat vágják le.

Budapest.

DR. BÜCHLER SANDOR.

IRODALOM.

A PALESZTINAI AMORÁK AGADÁJA.

(Prof. Dr. Bacher W. Die Agada der palaestinensischen Amoräer. Zweiter Band. Die Schüler Jochanans. Ende des dritten und Anfang des vierten Jahrhunderts. Strassburg i. E. 1896.)

A világirodalom egyik legmemozgatóbb különlegességét képezi ama tananyag, melynek rendszerbe foglalására, rovatokba való beosztására, tartalma szerinti osztályozására és formaszerinti méltánylására ritka készütséggel vállalkozott szerző hasontárgyu munkacsoportjának negyedik, illetve második részében. A Magyar-Zsidó Szemle 1885. kötetének 1—8, továbbá 90—98. lapjain Bacher eme törekvéseit a méltán kiérdemlett méltatásban részesítettük, azóta az Agada der Tannaiten II, kötetével aztán az Agada der palaestinensischen Amoräer I, és az előttünk fekvő II. kötetével gazdagította theologiai irodalmunk kincses tárházát. Mert valójában kincsek halmazát képezik az agada tárgyai, miket a nagytudomány szerző a két talmud »tengernyi« terjedelméből és mélységéből kihalászott, hogy eredeti tisztaságukban bemutatva, kicsiszolva és modern alakba foglalva »szemre valókká« és »élvezetre kínálkozókká« váljanak. A nagy lendület daczára, melynek az agadai tanulmányok az utolsó évtizedekben örvendhettek, teljes érvénnyel bir még most is Maimonidesnek az agada tartalmuknál és formájuknál fogva ámulatot keltő sok részleteire vonatkozó nyilatkozata (Mischnacommentar Synhedrin X. fej.): »A legtöbben, a kiknek ily tárgyu munkáival megismerkedtem, vagy a mik közvetve jutottak tudomásomra az agadai bölcsék nyilatkozatait szószerinti értelmökben veszik, és nem osztják azt a nézetet, mely szerint azoknak rejtett értelmök volna. Ezek a lehetetlenségeket is mindmegannyi okszerű léttel bírónak tartják. Hanem az

csak onnan ered, mivelhogy nem értenek a tudományos felfogáshoz, és távol állanak a józan gondolkozástól, és nem bírnak ama szellemi képzettséggel, hogy önmaguktól reájönnének, nézetök képtelenségére«, stb. Azonban az agadának eme félreismerése és félreértése már régibb keletű, visszanyul az keletkezése koráig, a talmudi korszakokba, hol magasztalásban, hol ócsárlásban részesülve. Így olvassuk Sifre, Ekeb 49. fej. »Ha azt akarod, hogy felismerjed azt, a kinek szavára lett a mindenség, tanulmányozd az agadát, mert annak nyomán felismered őt és hozzá ragaszkodva követed utait«, — ellenben Jerusalmi Sabath, 15, b., Soferim, XVI. hal. 2: »Az agadát illetőleg, a ki leírja, üdvösségét veszti, a ki elmélkedése tárgyává teszi, ki lesz közösítője, és a ki meghallgatja, jutalomra nem tehet szert«. A későbbi írók részéről is különféle, egymástól eltérő elbírálásban részesülnek az agadák. R Salomo b. Adrath agadakommentárjában (I. En Jakob Berachoth, I. fej. 19, b.) »Sok helyütt az agada a balgáknak oktalanságot látszik tartalmazni, de az értelmes embernek megnyilatkozik belőlük gondolat tömör, mély értelmök.« Ábrahám Ibn Izra szerint, némely agadák, »finomak mint a selyem, némelyek meg gorombák mint a pokrócz«, mig Azarja dei Rossi az angyalokkal hasonlítja össze, a kik a tüzfolyóból eredvén, miután dicséneköket elzengték az Örökkévalónak megszűnnék létezni, hasonlókép némely agadák, ha egyszer megtették szolgálatukat, arra a célra, melyre valamely exegeta őket felhasználta, föl sem említettnek többé, hogy netalán bizonyítékok gyanánt alkalmaztassanak«, (Meirath Enaim 198). A két nagy Gaon, apa és fiu, Scherira és Hai Gaon bár más szavakkal, de ötletnek mondják mindketten az agadát, melyre nem lehet támaszkodni (u. o. 197, Megillath Szetarim, és Chagiga commentárja). Ez állítás megszorításával némileg védelmére kel az agadának Zunz (Gotesdienstliche Vorträge 58), Krochmal (More Nebuche ha-Z'man 186) valamint Weisz J. H. (Dor dor we-dorschow II. 206.) annyiban, a mennyiben az agadistáknak jóhiszeműséget tulajdonít oly tárgyokban, melyeken a józan gondolkodás megakad.¹⁾ Általán véve az

¹⁾ A Rappaport (Erech, Milin Agada) felé irányított vágás célját tévesztette, lévén Weisz apologiája mi tekintetben sem különb a Rappaport és Krochmalénál.

egyed-egy agadai helyek helyesen értelmezve és eredeti értelmökben felfogva, szerzőjük egyéniségétől, élményeitől, körülményeitől és környezetétől külön nem választhatók, s azért felette háladatos és elismerést biztosító munkát végzett Bacher, hogy midőn »A palaestini amorák agadjában« ugyanazt a módszert követte mint a »Tannaiak agadá-jában valamint »a babyloniai amorák agadájá-ban, az időt és viszonyokat, a melyben és melyek között a szemmel tartott agadisták működtek, keretül használván, melyből az illető agada anyag plasticze kidomborodik. De engedjük át a szót, magának a szerzőnek, a melylyel a tudomány niveauján álló eljárását megokolja: »A mi az egyes fejezetekben foglalt anyag tárgyalását illeti »a tannaiak agadájában« követett eljárástól nem tértem el. A minden fejezet bevezetéseiül szolgáló szakasz az illető agadista életéről, működéséről és különös személyes vonatkozásairól, e helyütt teljesebben és behatóbban használja fel a rendelkezésre álló anyagot, mint a tannaiaknál, mivelhogy a palaestini amorák élete eddigelé kevésbé lett feldolgozva, mint a tannaiaké.... Figyelmen kívül nem hagyható, hogy mindenekelőtt a nem halachicus mondások azok, mikben a tannaiak és amorák sajtáságai napfényre kerülnek és melyek egyéniségök megismerésére mérvadóknak tekinthetők.« (I. köt. bev. XI.) A palaestini amorák agadájának II. kötete kiterjeszkedik Eleazar b. Pedath, Abahu, Ami és Assi, Chija b. Abba, Simon b. Abba, Jiczchak, Levi, Simon, Abba b. Kahana, és Chanina b. Papa agadájára.

R. Eleazar b. Pedath származására megjegyzi szerző, hogy atyja ismeretlen, a mely állítást Niddah 8 a-ra való tekintettel csak némi megszorítással lehetne helyeselni, a mennyiben ott Pedath minden közelebbi jelzés nélkül foly be a diskusszióba és az ott felhozott vita tárgyát R. Eleazarra vezeti vissza a nélkül, hogy megjegyeznék, hogy ez az Eleazar, Pedath atyja volna, azonban R. Zera ellenvetéséből kitűnik, hogy itt is csak Eleazarnak Pedath nevű fiáról, de nem atyjáról van szó. Ha Schorr O-nak a talmudi nevek értelmezésénél különös kedvteléssel használni szokott módszerét követni akarnók, a Pedath nevet a Taanith 25, a lapon elmondott legenda alapján, zsoltár 55, 19, valamint Jób 5. 20-ra hivatkozással a פרה tőből vezetők le. R. Eleazarnak aharoni

nemzettségéről tanuskodó ama szerző által különösnek jelzett szóváltása a halál angyalával hasonmása a Sabbath 30, a és b lapon elmondott, Dávid és a halál angyal közt történt jelenetnek. Hogy mekkora befolyást gyakorolnak a viszonyok elvekre és nézetekre, kitűnik szerzőnk által nagy körültekintéssel összegyűjtött azon talmudi helyekből, melyek R. Eleazar előszeretettel új hazája iránt kellő világitásba helyezik (2. és 3. l.) Igy Eleazar célzást lát Ezechiel 13, 9-ben Palaestina fölényere vallásos fegyverek dolgában Babylonia fölött, habár Frankel állítása (Mebo 112.) szerint csak miután Jochanan iskoláját látogatta, kivándorolt, holott Bacher állítása, a melyet különben még bővebben is lehetett volna megokolni, hogy t. i. szülőföldje Eleazarnak Babylonia volt, inkább felel meg az agadáijából merithető adatoknak. Új hazája iránti rajongó szeretete, Ulla koporsójának Palaestinába hozatala alkalmával arra a megjegyzésre ösztökéli: »Össze sem hasonlíthatni azt, a kit Izrael országa kebelébe fölvesz még életében, avval a kit csak halála után magába fogad.« (Kethuboth 111). De volt is oka Palaestinát magasztalni, nemcsak mint »az isteni fenség kiválasztott lakóhelyét«, hanem személyes vonatkozásánál fogva is. Kímagasló tekintélyre ugyanis itt tett szert, oly annyira, hogy Jochanan, a kit Weisz pedig, Eleazar tanítójának megtesz, párhuzamba helyezi őt Mózással, »a ki isten sugallata alatt értelmezte a szentírást« (Jebamoth 72.), ahol a *דורש* szót nem csupán, a mint Bacher teszi, a halachára, hanem általános értelmében, tehát az agadai értelmezésre is alkalmazhatjuk. Hogy Eleazar a kitközségi előljáró címzet és hivatalát még Jochannan életében viselhette, a mellett inkább szól Jochannanak az imént említett nyilatkozata Eleazar autoritása dolgában, mint a tény, hogy Eleazar Jochannanhoz kérdést intézett a város kőfala fentartásához szükséges adók tárgyában, mivel ez utóbbi akademikus kérdés is lehetett, a mire nézve Eleazar Jochanan nézetét ismerni kíváncsi lehetett. A *בא בחינתו* szóbészéd is e mellett szól, különben a szokásos *כך היה ההלכה* használtatott volna, vagy pedig Joch. beírta volna a *לפי קריוב בתים הן גובין* szavakkal. (B. Bathra 7.)

R. Eleazar viszonyát R. Chijához, melyet Weisz/III, 85, mint a tanítványét tanítójához jelez, nem lehet ugyan a jer. B. M. X, 4. felhozott esetből, mint Bacher helyesen meg-

jegyzí, tüzetesen meghatározni, azonban több más, Chia nevében idézett halachából, mint péld. jer. Kilaim II, 1.; Terumoth II, 1.; Pea VI, 4 joggal következtetni, hogy nem csak Rab tanítója révén tette Eleazar magáévá amannak nagybátyja, Chia halachai tételeit, hanem közvetlen érintkezés és eszmecsere folyománya az. Különbén a *לעור בשם ר' חייא*, nehezen értelmezendő máskép, mint szóbeli közlésnek, ép úgy, mint *ר' לעור בשם ר' חייא* (jer. Tanainth IV. 10), jóllehet e helyütt kifejezetten van *עמך חייא*, a mit a czáfolat okáért szükséges kiemelni, míg R. Chiára vonatkozólag — czáfoló hiányában — fölösleges. Hogy »szó se lehet tanítvány és tanítói viszonyról R. Eleazar és R. Jochanan között, daczára a forrásoknak, melyek illetén viszonyról tanuskodnak« — a mint a szerző állítja — az bővebb megokolásra szorul. Legalább az a körülmény, hogy péld. Eleazar Jochanan tételeit nem mindég az utóbbi nevében közli, vagy hogy nem elég nyájasan köszöntött, inkább Jochanan élczelkedő és incselkedő megjegyzéseire vezethető vissza, melyeket Jochanan a babyloniakkal szemben magának megengedett. (B. Bathra 107, jer. Ber. 4, b). Páratlan kitartással és lankadatlan szorgalommal vannak Eleazar agadai fejtegetéseivel R. Sámuel b. Nachman ellenétes nézetei szembeesítve (12. l. 1. jegyz.), valamint a »seutenciáik és mondások« fejezetében felhozottak, szerző körültekintő éleslátását dicsérik. E helyütt nélkülözzük annak megokolását, hogy miért fordít Eleazar b. Pedath oly kiváló figyelmet azon szentírási helyek agadai értelmezésére, melyek az imára vonatkoznak (12—15.) Nézetünk szerint e feltűnő jelenség oka, szegényes viszonyaiban keresendő, melyek arra birták, hogy hazáján kívül keressen üdvöt (Taanith 25, a), a mint ezt szerző felemlíti (2 l.), ugyan ez lehetett oka a jótékonságnak oly változatos vonásokkal való kiszínezésének (15—17); hogy a *בית המדרש* miért volna kevésbé alkalmazható istenre, mint a *בית רבנות*, (14, 5. jegyz.) azt a Habakuk-féle a vérttel való összehasonlítása tradense, hogy nem R. Schescheth, hanem R. Achadboi lehetett, azt Tossaphothra (B. B. 9.) való hivatkozással is lehetett kimutatni. A 13. l. 5. jegyz. valamint a 17 l. 5. jegyz. idézett mondásban a *ימור* igét nem »mértéket szabjon«, hanem Peah, V, 7; Tamid II, 5;

Aboth I, 17, B. Bathra 8 s még más helyeken előforduló *אמר*-ből levezetve, »becsülje magát«. »annak tartsa magát«, »olybá tekintse magát« (has. ö. kidd. 40, b.; *יראה אדם את עצמו*; fordítanak. Hogy a *ידע* (Zsolt. 138, 6) szónak *מיללה*-szel való értelmezése alakiságból történt volna R. Eleazar részéről, nehezen feltehető. Raschi magyarázatánál a fősvult a *מִצְרַח־ra* helyezi, a szerencsétlenség beállta *előtt* pedig az istenség nem fenyyitheti meg a gögöst, hanem legfeljebb szánakozik rajta. A *אמר* kifejezés nem csak a törvény vagy a jog *elhangolására* czéloz, hanem egyenesen megszegése, áthágása, tekinteten kívül hagyása a törvénynek. Analog kifejezések *מעביר מעביר* helyesen jegyzi meg R. David Luria (Exod. r. c. 30), hogy idézett helylyel (Ezekiél 16, 49) meg nem okolható R. Eleazar mondása. — Szerző megjegyzése, hogy az Eleazar által Jakobnak tulajdonított takarékoság, illetve vagyona feletti örködése (Chulin 91) összefügghet Gen. 45, 20-szal szellemességével meglepő. Raschbam, valamint Ramban is nem igen látszanak Raschival a R. Eleazar idézett állítására nézve egyetérteni, (I. Commentáraikat az id. helyhez). 23. l. 8 jegyz. *מהדיב* nem azt jelenti, hogy bűnös, vétkes, hanem lekötelezett, úgy, hogy az egész mondás értelme: Lekötelezve lehet az ember csak a hozzá hasonló, a hozzá való által, a mint mondatott: van idő a midőn ember ember föltt uralkodik kárára« azaz, az utóbbi az uralt kárára (Koh. 8, 9), ellentétben a Midr. előbbeni értelmezéséhez a hol a »kárára« úgy arra, a ki uralkodik, mint a ki felett uralkodnak vonatkoztatik. *סוקים* succus értelmében véve legalább is oly jogosultsággal elfogadható mint a Mathnath Kehuna Einhorn W. és Sámuel Jafe magyarázata: határ, mérték (24, 6 jegyz.). S ha a kétféle értelmezés között választanunk kellene, a Bacheré mellett foglalnánk állást. Azonban a magyarázatok határozatlansága mellett nem kockáztatott valami az a vélekedésem, hogy *סוקים* rövidítésből keletkezett többes alakú név, még pedig az első helyen felsorolt háromféle könyv neveiből: *סוקים* és *קלוין*-ból. (A *שוק* és *ש* váltakozását igazolja Sabb, 152 a). »Meg lesznek áldva általad a föld (ארצה) minden családjai« (Gen. 12, 3), aligha barlangokban lakó családokra alkalmazta Eleazar e szentirási helyet, avval a körülírással *בארמה הדות* (Jebamot 63, a) — a mint

szerző talpraesetten megjegyzi — azonban hogy ezen értelmezés oka egyedül az adamah szónak *האמר* helyében való alkalmazása volna, nem zár ki minden kételyt. Közel fekvő a feltevés, hogy miután a következő mondásban a Galliából és Hispaniából érkező hajókról van szó, tehát országok nevei említetnek, az *ארמה* szójátékul szolgált *ארמה*-ra való czélzással. — Az exegeticus szabály, hogy szomszédos szentirási helyek egymás magyarázatára szolgálnak, nem épen tévedésből idéztetik R. Jochanan nevében, (Berachoth 10 a), miután e szabály szerző saját kifogásolhatlan bizonyításai szerint (Die Agada d. Tannaïten I, 236 és 309) R. Eliezer b. Azárjah, később meg R. Akiba által sürűn használtatott, úgy, hogy ama szabály nem csupán Eleazar szellemi tulajdonának tekinthető. A »Rischonim otthonosságára« emlékeztet nagy tudományu szerzőnk ama megjegyzése, hogy Megillah 18, a Eleazar nevében idézett hely, mely szerint nem Jakob önmagát, hanem Isten illette Jákobot az *אל* megnevezésével (Gen. 30, 20) R. Simon b. Lakischnak Jakob szájába (Gen. r. 79) adott merész paraphraisa ellen irányul. Gen. r. 84 *בבקים*-t tekintve a Lévy maga által (Chald. Wörtb. üb. d. Targumim 364) felhozott példákat, leghelyesebben »üdvözet« »köszöntés«-nek mondhatjuk, (L. Sámuel Jafe com. az id. h.) mit a következő Sen. 45, 12-nek a körülírása: valamint Benjamin öcsém ellen nem táplálok haragot szívemben, úgy ellenetek sem. (Meg. 16, b.) igazol. — Szerző élelátását dicséri a Jissacharra vonatkozó megjegyzése (40, 5, jegyz.), hogy Eleazar állítása a kanaanból kiutasított lakosokról ellentétben áll a Samuel b. Nachman által (Gen. r. 98) nyilatkozott nézetével, a mennyiben Jissaschar a munkát maga kívánta végezni. Itt helyén lett volna a Gen. r. 68-ban előforduló olvasatot idézni *יתירה* helyett *יתירה* (I. Mathn. Ceh. az id. h.) Az Eleazar és Samuel b. Nachman közti nézeteltérésnél Ex. 32, 13-ra vonatkozólag nélkülözök Bacher szokott felvilágosító útmutatását a vita *lényegére* nézve, melyre Raschi Ber. 32, a ráutal, míg a (41. l. 3, jegyz.) Num. 23, 5, hez id. Erubin 19 a, tekintettel a Synh. 105 lapon felhozott R. Jochanan állítására, bámulatot kelt szerző élelisműsége iránt. Valóságos gyöngyöt nézve képez a 45 l. 7 jegyzete, melyben szerző az Eszter r. c. 1, allegált római hadügyi viszonyokban azoknak

a persa birodalomra alkalmazását látja, mely nézetet a פרתים és praetoriáni hasonhangzásu czimnevek eléggé igazolják.

Eleazar »halachai exegesis«-e azon alaposságnál fogva, melyvel szerzőnk tárgyalja, támpontul szolgálhatott volna, bizonyos elvek kidomborítására, melyek Eleazart vezérelték. Ilyen péld. a 47 l. 2 jegyz. felhozott, mely szerint a tagadó értelemben, habár csak elbeszélés formában használt kifejezés is, már tilalmat jelent. Hasonlókép az ugyanott 5 jegyz. felhozott esetről levonható amaz elv, hogy az igenlő kifejezés még nem bir általánosan kötelező erővel, V. ö. a 48 l. 5. jegyz. is. Az u. o. 6. jegyzetben, az »ott akarok elhantoltatni« versrészhez fűzött értelmezésben nem egészen szabatos a kifejezés: »melyeket a törvényszék a halálra ítéltettek szánt.« Kétféle sírhelyekről levén ott szó, különböző halálnemekre ítélteteket kellett kiemelni.

Az 50 l. 4 jegyzetben kifejtett eszme, hogy a Chagiga 12, és Synhedrin 38 b. körülményesen leirt teremtése az első embernek ideális szempontból fogja fel az ember hivatását, becsületére válik annak, a ki azt állítja, azonban kevésbé világos annak szükségessége, kiemelni, hogy: »az Ádám teremtéséről szóló mondás eme vége mindenesetre eredeti alkatrésznek tekintendő, mert az eszme kiegészítésére szükséges.« Szükséges az már azért is, mivelhogy különben az 139. Zs. 5. verse csak töredékesen lett volna alkalmazva az Ádám teremtésére.

Hogy Eleazar miért nem veti föl a kérdést a Gen. 45, 14.-ben előforduló צאיו-ra is? (54. 2 jegyz.) koránt sem feltűnő, miután a felhozott ok, hogy »Jozseph a két szentélyért sirt« az utóbbi többes számáról is szól. A Sámuel I. 24. 11-hez (58. l.) idézett kérdése Eleazarnak a harmadik személynek használatára vonatkozólag az első helyett, megfelel a Ber. 32. a, valamint a Megilla 18. a előforduló értelmezéseknek. A Tanchuna Softimban (Jalkutban nem találtuk mint önálló, hanem mint a Tanchumából vett idézetet) előforduló של יום másnt nem jelenthet, mint végrehajtott hivatalt, a mint szerző helyesen Lévy és Kohut ellenében állítja az idegenszerű של דור magyarázatánál. Egyébiránt שש-ból is vezetendő le s akkor jelentése: okirat s az id. hely ekkép fordítandó: ha Joabnak nem lett volna végrehajtásra (felha-

almazó) — okirat s. a. t. vagy Dávidra vonatkoztatva, ha a Dávid által adott végrehajtási okirat nem lett volna s. a. t. A 60. l. 5. jegyz. Sabbath 113 b. idézettel említett דברי הכמה-nál tudós szerzőnk által nyert értelmezésének helyességét igazolja Jalkut Mischle I. is באדם הכמה יש בידע הכמה-ים — Az Achaznak tulajdonított vélekedése (61. l. 5. jegyz.) csak a nyomatékosság kedvéért lett kibővíve s annyiban nem fölösleges alkatrészét képezi az id. mondásnak. A Schebna élvsovárgására emlékeztető סוכנה-nél, melynek analogiájául (a Kir. I. 1, 2) סוכנה említetik, (62. l. 2 jegyz.) fel lett volna említendő Num. 21, 30. דהסכן הסכני, melyre vonatkozólag a talmud Synh. 105b meg- ולא עוד אני עושה מעשה אישוע בלילה כתיב הכה ההסכן הסכני: וכתוב הם ותחי לו סוכנת. L. tov. Bam. r. 20. Einhorn com. — Eleazar nézete, mely szerint a tűz a három férfinak a טלם (63, l. 4 jegyz.) egyedül kielégítő magyarázatot talál Luria Dávid comentárjában (Schir. hasch. rabba 7-hez). Ugyanis טלם = טלם, mely annyit jelent, mint hajlék, sátor, ennek felel meg a Bacher által idéz. Tanch.-ban előforduló פלשין = פלשין palota is.

64. l. 5. jegyz. Echa r. I, 13. helyébe I, 41 teendő. Einhorn szerint az ott Rab által említett R. Eleazar alatt R. Eleazarb. Simon értendő. Említésre méltó a Sámuel ha-Naggid és Maimuni közti nézeteltérés R. Eleazarra vonatkozólag is. Mebo-hatalmud כל ר' אלעזר סתם האמר בתלמוד ר' אלעזר בן פרד; Bevezetés Zeraimhoz כל ר' אלעזר סתם הוא ר' אלעזר בן שמוע. Elmés-ség dolgában kincsesház-számba megy a 67. l. 2. jegyzet, mely szerint az Eleazar által elfogadott nézet, hogy Gen. 15, 18-ban, a tulvilág titkaira történik czélzás a Tanchuna 24, 1-ben neki tulajdonított nézettel egybevág. A 68. l. 1. jegyzet, allegált עיני — עיני értelemben veendő. (V. ö. Ber. 28, b. מעין ; u. o. 29, a ברכה וברכה. 69. l. jegyzetéhez l. Gen. r. 85, 12. a hol ר' אמר ור' vétérik ר' אמר ור' , ugyszintén Koh. r. 10, 16. a mint szerző 79. l. 2. jegyzete is idézi. — 72. l. 1. jegyzet Sanhedr. 39. ר' חזינה ugyanazon jelentésben veendő, mint Joma III, 4 ר' חזינה. Raschi szerint befjezi, teljesen végzi. V. ö. שלימה. Az idézett hely tehát helyesen így fordítandó: »Hogy a két visio egészen beteljesedjék, közöltessék.« 78. l.

4. jegyzetében idézett מרת הרין nem Koh. r. 9, hanem 10, 16. fordul elő, onnan pedig világosan kiténik, hogy a מוקמתה úgy a döntvények színhelyére, mint a felhozott szentirási helyekre vonatkozhatnak. Az Eleazar b. Pedathról szóló záró fejezet, mely amannak Istenre, a Messiásra és eschatologiai elmékedésekre vonatkozó értelmezéseit tartalmazza, méltóan sorakozik az előzőkhöz. Benne is fényesen nyilatkozik meg Bacher bámulatos kutató szeleme, itésvi éleslátása és amaz idegfejlesztő kitaratás, melylyel az illetéktelenül másnak tulajdonított szellemi birtokot — legtöbbsnyire kétségbevonhatlan bizonyítékok alapján — jogos tulajdonosának revindikálja. És ugyanazon odaadás és a tárgyba való elmélyedés jellemzi a többi palesztinai amorah agadájának a legkisebb részletekre kiterjedő tárgyalása. Lásd többek közt az Abahu által Jochanan nevében közölt agadai mondásokat. — 89. l. 7. jegyzet, סוקית szóról Lévy és Kohut erőlködött találkodásai ellenében nyújtott meggyőző felvilágosítást, 91. l. 2. jegyzetben; hasonlóképen 121. l. 5. jegyzetében Rabinovitzra támaszkodva annak kimutatása, hogy a הרין névnek görög származása révén jutott Abahu a neki tulajdonított mondás birtokába. Az Aminak álomban megjelent Magdiel királynak Diocletianus által azonosításához 149. 5. jegyzet, habár tetszetősebb mint a Lévy és Kohut Lucinius, szó fér, miután nincs megokolva, hogy miért nem nevezi meg Ami Magdielt igazi nevében. Annál tanulságosabb az 1 50, 2. jegyzete Ami működésére nézve. Meggyőző erővel bir a Chia b. Abba tartózkodásáról Rómában 176. l. 10. jegyzet Frankel (Mebo 82) ellenében. A lehető legkimerítőbben tárgyalja szerző a Jizchak és Lévi amorákról ránk maradt agadai anyagot, hogy csak kevesre is ráirányítsuk az olvasó figyelmét, utalunk a 232. l. 2. jegyzetre, 233. l. 2. jegyzet, 241. l. 3. jegyzet. 271. l. שולשו מרת נלעד Kimchi értelmezésében megfelel Deut. 33,2-nek מרת פאין הוביע מרת נלעד. 273. l. 2. jegyzet, mely szerint בחולות בוליושן szó hasonhangzására vezetendő vissza, nem valószínű, miután a profétákról is hasonló kifejezés használtatik: הוביע בנישם אלו הנביאים Schir. h. r. Nagy gonddal vannak összeállítva a Levi által mások nevében idézett halachai és agadai tételek 301, valamint azon arab szavak, melyeket bibliai kifejezések magyarázatára alkalmaz 303—4. l. 2. jegyzet.

A 312. l. 4. jegyzetében említett מכלי עולם Levi szájában sem feltűnök, ha e helyütt a בעל אמרה csak korlátozott értelemben vesszük, t. i. oly agadát, mely hihetetlen elbeszélései által kétséget támaszt. (V. ö. Abahu nézetét az agadáról, melynek valószínűleg szintén csak egy bizonyos kevésbé értékes részét érthette, Sota 40. a. fent idézve 91. l.) A 343. l. 1. jegyzete idézett קלסטר, ha nem is a Krausz S. calamistere = bélyegsütő vas, de a »karakter« sem valami bizalmat ébresztő. Inkább claritasnak tartanók, »az arcz világos színe, mely az Abrahammal való hasonlatosságot tanúsítja.« A 385. l. 6. jegyzet hivatott mondása Levinek mely két szó (גלשין és איתתרת) által értelmetlenné válik, Kämpf (Das Hohelied 89.) utmutatása szerint Kimchire való hivatkozással így értelmezendő: A hegyet, amely alól fényvel tüntem elő, kőhalmazzá tettem a világ népei számára, R. Josua Szikninből, R. Levi nevében mondá: A hegy, mely alól fényesen tüntek föl.« A Simon, Abba b. Kahana és Chanina b. Papáról szóló fejezetek sem állanak mögötte az előbbieneknek, s ha azokból nem emelünk ki egyes részleteket, onnan van, mert amugy is talán tulleptük már az ismertetésnek rendelkezésre bocsátott tért. De nem tehetjük, hogy az agada barátait, különösen az ifjabb rabbi nemzedéket e párját ritkító munkára ne figyelmeztessük, mert nem »jött egyhamar ehhez hasonló illatszert a héberek táborába.« Mi pedig szívünk egész mélyéből mondunk hálát a tudós szerzőnek az élvezetért, melyet a palaestinai amorák agadájaival nyújtott és szívből kívánjuk, hogy a gondviselés tartsa meg teljes épségben türelmét és kitaratását, hogy a kilátásba helyezett III. kötet birtokába minél előbb juthassunk.

Nagybecskerek.

DR. KLEIN MÓR.

AZ ABONYI ZSIDÓ KÖZSÉG TÖRTÉNETE.

Egy fényesen kiállított munka, a zsidók története Abonyban és vidékén, hagyta el mostanában a sajtót. A külső díszben fölülmulja az eddig megjelent hitközségi monográfiákat, de viszont belső tartalmában az utóbbiak jó része mögött marad, minek oka nem a szerzőben, hanem feldolgozott tárgyában keresendő. Dr. Vajda Béla szorgalommal egybegyűjtötte s feldol-

gozta a városában található kútföket, a pestmegyei levéltárból is szedett egy okmányt, de ha fel is használta volna az utóbbi helyen fekvő több adatot, mely községe történetéhez tartozik, munkája az általános történet s érdek szempontjából akkor sem nyert volna semmit. Mert az abonyi hitközség multjában nincs valami mozgalmás, különösen figyelemreméltó országos szempontból, csupán az, hogy művelődési hajlama a minden ízében tisztességes és békeszerető gyülekezetnek, melynek tagjai talpig hazafias magyar zsidók, oly régi, mint maga a község.

Az abonyi hitközség, mint Pest vármegyének valamennyi zsidó telepe, a mult században keletkezett. A »Commissio Olberniana«, midőn 1699-ben I. Lipót rendeletére összeírta a magyar zsidókat, Pest megyében még nem akadt hitfeleinkre.

Az 1753-ik évi conscriptio taxalistarum még nem említi az abonyi zsidókat. Először az 1756. esztendőben történik róluk említés.

A város első zsidó lakója az abonyi Pintér család őse, Chaim volt. Érdekes e vezetéknév, melyet viselője valószínűleg nem azért kapott, mert pintér mester volt. Polgári foglalkozás lévén ez, zsidó nem űzhette. Lehetséges, hogy a német (Buch) Binder — ezt a mesterséget zsidók is űzték — vagy a Bender [= Benedictus] szónak magyaro-ítása, úgy amint a Sajó, Levél, Pünkösdi, Barok, Perczes, Hasas nevek a Saje, Lébel, Pinkász, Báruch, Percz, Hirsl szavakból eredtek. Pintér Lőrinczre vonatkozik a pestvármegyei levéltárban az 1813. közgyűlés jegyzőkönyvének 1895-ik száma, Czettel Józsefre pedig, kinek utódjának műintézetéből került ki dr. Vajda könyve, ugyanazon év jkvének 2577. és 3218. száma. A hitközség népiskolája öt évvel azután alakult, hogy II. József kiadta a *Systematica gentis Judaicae* regulatióját, mely megparancsolja a zsidó iskolák alapítását. Még abban az esztendőben, melyben e rendelet megjelent a megye zsidó deputáltjai közt az abonyi zsidó küldöttség is megjelent O-Budán, ahol az ott építendő zsidó iskola költségeinek fedezéséhez évi 15 frttal járult. Aszód után az abonyiak által felajánlott összeg volt a legnagyobb. A község temetkezési egylete 1789 előtt alakult. A község legelső rabbija az 1771-ben megválasztott Lichter Mózes Gottlieb. Midőn az ó-budai község a helytartóságnál keresztül akarta vinni, hogy Münz Mózes megyei

főrabbinak neveztessek ki, erre 1796-ban az abonyiak azt válaszolták, nem kell nekik főrabbi, elég nekik a maguk rabbija (Pest vármegye 1796. jegyzőkönyv 306. sz.) Lichter utódai a hivatalban Füchsl Farkas Juda, Herczog Jakab, Kunstadt Ignác, dr. Vajda Béla. A szabadságharc idején több abonyi zsidó lépett a nemzeti hadseregbe.

A 11. oldalon 1699 helyett tévesen áll 1695, a 65. oldalon 1788 helyett 1783., a 26. old. közölt folyamodványból egy sor »hogy Légyen« stb. hiányzik. A nemzeti iskolák már 1784-ben működtek, tehát helytelen a 35. old. ide vonatkozó része, szintugy a 10. ol. közlése. Nem találunk a munkában utalást a Magyar-Zsidó Szemle X. 499. s köv. l. megjelent »Az abonyi zsidó község történetéhez« című cikkre.

El kell ismerni, hogy szerző kellő alapossgal, szorgalommal és ügyességgel szerezte munkáját és vele hitközségének szép emléket állított, melylyel első sorban azt kötelezte halára. Kívánatos volna, hogy dr. Vajda és elődei példáját minden jelentékeny hitközség rabbija kövesse. Ilyen nagyobb számú monográfiák a hazai zsidóság történetéhez nagybecsű anyagot szolgáltatnának.

Budapest.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

JERUZSÁLEM KINCSEI.

ספר ננו ירושלם קובץ דברי תורה והלכה, מליצה ושיר וקורות היהודים בימי
 חט קדם מכתבי יד נחלים... אשר... היו נחלים בננו הספרים בירושלם.
 I. 46 S.° Jerusalem, 1896. Édirt u. mit Einleitung u. Anmerkungen
 versehen, von Rabb. S. A. Wertheimer in Jerusalem. Selbstverlag des
 Herausgebers.)

Szent iratok, ha hiányosakká lettek, szokás szerint a zsinagógának, vagy iskolának egyik, külön e célra szolgáló zugában őriztettek (??), hogy ekkép megóvassanak a profanizálástól. Az ilyen őrzőhelyet *מקום*-nak hívják, melylyel senki sem törődik, mivel mindenki tudja, hogy annak tartalma az enyészetnek van szánva. Avatatlan kezek miatt azonban sokszor becses kéziratok is olyan sorsra jutottak, a mit eklátás példákából láthatunk. A jeruzsálemi genizák közt ősidők óta heverték mindenféle haláchikus, történeti vagy költői tartalmú manuskriptumok, — többnyire a középkorból valók — és hiába

várták a feltámadást, mind a mai napig. Csak egy szerencsés véletlen vezette Wertheimer rabbit, régi kéziratok ismert kiadóját, a kincseknek felfedezésére, és már a föntnevezett első füzetben megkapjuk a drága leletnek egy részét, még pedig egy 11 kéziratból álló gyűjteményt. 1. Haj gáonnak egy responsuma, és még kettő, más ismeretlen gáonoktól; 2. R. Tamnak (mh. 1171) gyakran idézett *Hilchót Széfer Torah*-ja; 3. responsumok R. Ábrahám b. R. Nátán Hajarchitól (1230 körül); 4. a luneli R. Jonatánnak (a 12. század II. felében) egy levele a Rambamhoz; 5. az utóbbinak válasza; 6. *Meqillat Micrajim*; leírja az egyiptomi zsidók helyzetét Sámuel Hanágid idejében (a 12. sz. végéről); 7. a zsidó események Narbonneban a 4996. évben a világteremtése óta = 1236. év körül; 8. Ibn Ezra költeményei; 9. Költemények Júda Halévitől (szül. Castiliában 1085 körül); 10. egy költemény R. Zedakah és végül 11. egy költemény R. Ábrahám Zafranától. E két utolsó kivételével a többiek sokkal ismertebbek, sem hogy őket ajánlani kellene. Elég annyi, hogy az itt megbeszélte és általában kiváló munkára felhívtuk olvasóink figyelmét, csak a kiadónak bevezetéséről és találó megjegyzéseiről akarnánk röviden megemlékezni. Különösen az 7-8 lapokra utalunk. A jegyzetekben előforduló figyelmeztetésekért, czélzásokért köszönettel tartozunk a kiadónak. De az már helytelen, a mit Wertheimer állít (3. l.** jegyz.), hogy a R. Tam e szót למשפחותיכם (יה" 5. sor felül) nélkül olvassa. Igaz, hogy defekt írás van előttünk, de ha az egész kiadás az én példányommal egyforma, könnyen ráismerünk, hogy a 'csak a kinyomtatás után mesterségesen távolított el a szövegből. A ה' és ה' közt levő hézag is az ismert mondásra emlékeztet: מדרהוק שים רמהוק! Mindenesetre lehetséges, hogy a jelzett szónak defekt-írása a szedésnek hibája; de ez esetben a kiadónak kötelessége lett volna azt megjegyezni (3. l.), nem pedig a dolgot úgy feltüntetni, mintha az a szöveg mindig ezen alakban létezett volna.

Csodálatos továbbá, hogy Wertheimer úr, a ki járatos a rabbinikus irodalomban, nem vett észre egy igen fontos variánst. R. Tam ספר תורה-ában. 8. l. 17. sor felülről ez áll: ... שד קדמונים על סדור של קדמונים. ezt az olvasatot találjuk R. Moseh Coucynál is (1240 körül), a mint látjuk

מסי עשין כ"ן. Mig ellenben R. Asernek (1328 körül) responsumaiban (כלל שלישי סימן ו') mást olvasunk: ותמות ותמות וגם לענין פתוחות ומסכת סופרים (V. ö. még u. o. השו"ב s. v. השי"ב). Ezen ellenmondásból kiviláglik, hogy R. Aser előtt más olvasat volt és csakugyan találjuk az ő הלכות קטנות-ában: ולפי"י יש הילוך בין סדור הקדמונים ובין הברייתא של מסכת סופרים כי לפי סדור ... והברייתא עיקר נאלa semmi sincs meg. Mindezt nem említi Wertheimer ur. — Végül csak azt jegyezzük meg, hogy az itt érintett kérdést (מספ"ר 9. l. s. v. מספ"ר) ספר יוחסין hagyományát illetőleg, már Reifmann fölvetette a הלכות רבינו זרחה (Prága 1853) és Auerbach az אשכול-hoz írt מכתב-ában (Halberstadt 1867) IX. l. helyesen megoldotta.

A felsorolt csekély hiányok a mű becsét természetesen nem csökkentik és elismerést érdemel a kiadónak a zsidó irodalom gazdagítására irányuló becsületes fáradozása, mely remélhetőleg nem marad siker nélkül, midőn a gáonok és a גדולי ישראל-tól eredő iratokról van szó.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

PERLES JÓZSEF HITSZONOKLATAI.

(Predigten von Dr. Joseph Perles, Rabbiner der isr. Cultusgemeinde in München, 1896.)

Közel harmincz prédikációt mentett meg az emlékezetnek néhai Perles József, müncheni rabbi özvegye. A beszédek között akad egynehány, mely nyomtatásban egyszer már megjelent, de ma már nem kapható és a nagy műveltségű nő hálát érdemlő szolgálatot tett a homiletikai irodalomnak, midőn ezeket is még egyszer kinyomtatta. Prédikációikról az általánosan elfogadott nézet, hogy olvasva elveszítik a varázs erejét, melyet a hallgatóra gyakorolnak. Ha ez a nagy közönségre nagyjában áll is, mégis tagadhatatlan, hogy a szónokoknak itt-ott szükségük lehet inspirációkra, melyeket sokszor csak úgy kaphatnak, ha régi, tapasztalatokban gazdag szónokok műveit olvassák. S e tekintetben Perles beszédei ajánlhatók is. Minden egyes beszéd elolvasása kiválóan alkalmas arra, hogy impressziókat ébresztszen még a gyakorlott szónokban is, a melyeket aztán saját egyéniségnek megfelelően szépen fel is dolgozhat. Gazdag tárháza a gondolatoknak és eszméknek, ezek-

nek új sorozatát eleveníti föl bennünk, a földolgozott midrások pedig például szolgálhatnak, mint lehet és mint kell a midras irodalmat, a zsidó szónokok e kimeríthetetlen kincsházát, ezer meg ezer oldalról értékesíteni.

A nyelvezet lapidaris, egyszerű, nemes, mindig mond valamit és óvakodik a szóvirágoktól és a hatásvadazattól. Inkább tanító mint lelkesítő, s a ki végighallgatta vagy végigolvasta magával visz mindig valamit. Ünnepi beszédeiben azon van, hogy az ünnep jelentőségének megmagyarázása mellett azt összefüggésbe hozza az étellel is a szükséges tanulságokat levonhassa. Ilyenkor aztán beszél a kor kérdéseiről és azáltal a szónoklatnak aktuálitást kölcsönöz. Így peszach első napján beszél a vegyes házasságról.

A beszédekhez a bevezetést az elhunyt özvegye írja, a hol férje jeles, lelkészi tulajdonságait mutatja be. E sorokban a hitvesi szeretet és a bámulásig menő rajongás nyilatkozik meg. Azután következnek az alkalmi beszédek. Az első gyászbeszéd Frankel Zacharias fölött, utána még három gyászbeszéd II. Vilmos bajor király és I. Vilmos meg III. Frigyes német császárok fölött. Ez utóbbi beszéd az azóta szintén elhunyt dr. Perles Miksa stenogramma után nyomatott, ugy látszik, a szónok le sem írta. III. Frigyes igen szépen jellemzi, a midőn mint szabad gondolkodású embert és fenkölt szellemet mutatja be.

Mikor 1871-ben sebuót ünnepén Münchenben állását elfoglalja, az első beszédeben első főfeladatának tekinti a tanítást és kéri hiveit, hogy bizalomteljesen forduljanak hozzá minden ügyben. Hogy mennyire kiérdemelte ezt a közbizodalmat, mutatja a szeretet, melylyel későbbi működése alkalmával körülvették. E beszédet templom fölavatási szónoklatok, egynehány gyászbeszéd és ünnepi prédikációk követik. A szónok mindenütt hí marad adott programjához. Mindenütt tanít. Nem moralizál sokat, de annál inkább reá mutat az élet nemesebb oldalaira, a mely fölél a hallgatóság figyelmét tereli. Nem népszerű, nem is a nép szája íze szerint beszél, de annál maradandóbb és hatásosabb az, a mit mond, mert az elmét foglalkoztatja és állandó becsesél bír. Ugy látszik, a művelt közönségre akar hatni és bizonyítékait meg állításait olyan körből meríti, a hova a műveltebb közönség szivesen

követi. Ha a vallásosság szükségéről beszél, vitatkozik is a materialistákkal és állításaikat czáfolgatja.

A beszédekhez bátran folyamodhatik minden jámbor ember, ki lelki felépülésre áhitozik. Belső becsük folytán megérdemlik, hogy minden szónok könyvtárában helyet foglaljanak. A külföldre került nagytudományu magyar pap e szellemi termékét is kétségtelenül mély kegyelettel és szeretettel fogják hazánkban is fogadni az érdeklődő körök.

Budapest.

DR. FRISCH ÁRMIN.

A MÁRIA NÉV MAGYARÁZATÁNAK TÖRTÉNETE.

(Biblische Studien I. Band, I. Heft: Prof. Dr. Bardenhever O., Der Name Maria. Geschichte der Deutung desselben. Freiburg i. B. 1895.)

A feliratban idézett czímmel Bardenhever egy új irodalmi vállalatot indított meg, a melyet az első tanulmányal előnyösen vezet be az irodalomba. A Mirjam névnek majdnem összes etimológiái, melyeket Philotól egészen a legújabb korig megkísérletek, össze vannak e tanulmányban állítva és kritikailag megbeszélve. Minthogy e monográfia egy bibliai nőnév magyarázatának történetét nyújtja, oly körökben is figyelmet érdemel, a melyekben e névhez vallásos képzetek nem füződnek, már azért is, mert a legrégebb értelmezések a rabbinikus etimológiák legrégebb emlékei közé tartoznak. E magyarázati kísérletekben ugyanis ugyanaz a szellem honol, mint a tannák és amórák szöfejtéseiben és igazi méltatásuk az utóbbiak ismerete nélkül alig lehetséges.

A bevezetésben szerző felveti a kérdést: vajjon a szóban forgó név gyakori volt-e a régi izraelitáknál? Ama körülményből, hogy a szentírásban a Mirjam nevet csupán Mózes és Áron nővére viseli — I. Krónika 4, 17 Mirjam nem nőnév — nézetem szerint nem lehet következtetni, hogy e név a biblia korában ritka volt, mert a tulajdonnevek tulnyomó száma nem ismétlődik a szentírásban. Az időszámításunkat megelőző és követő századokban azonban elég gyakori volt, amire a Josephusból és az Új testamentumból idézett példákon kívül (7. és köv. ll.) még a következőket hozhatom fel. A misna, Názir VI. végén, egy Mirjam névű előkelő palmyrai asszonyt említ,

még pedig a templom fennállása idejéből, minthogy áldozatról van szó;¹⁾ a makkabeusi korszakból Mirjam, a Bilga papi osztály leánya, neveztetik tószifta²⁾ Szukka IV, 28; b. Szukka 56 b; j. Szukka 55 d.

Jézus anyja csak néhányszor fordul elő Mária Magdaléna³⁾ név alatt, többször másképp neveztetik, amely körülmény eléggé bizonyítja, hogy Mária az első századokban az egyház kebelében nem birt a későbbi jelentőséggel, mert különben többször említették saját nevével és nem zavartatnék össze Mária Magdolnával. Hogy e név a zsidó hagyomány irodalmában különben nem található, nem feltűnő, minthogy nőnevek ezen iratokban általában ritkák. Más asszonynévre is kevés példát lehetne találni. Mózes nővéréről azonban elég gyakran van szó⁴⁾ és valószínű, hogy az egyház a zsidó hagyomány a bibliai Mirjamra költötte vonásokból némelyiket a Máriára vitt át.

Bardenhewer a bevezetésben megállapítja, hogy a szóban forgó név, a Septuagintában *Μαριάμ*, az Új testamentumban *Μαριαμ* (más nőkről *Μαρία*), Josephusnál többnyire *Μαριάμην* alakot mutat, amelyek mind az aram *Marjamból* erednek. Ugyanerre az eredményre jutott már 1836-ban Zunz, ki a következőket írja: »*Mirjam*, Mischna Nasir 6 Ende; syr. Marjam; Griech. Mariam, Maria, bei Josephus auch Mariamma«. (Ges. Schr. II. 13.)

¹⁾ מַעֲשֵׂה בְּמִירָם הַתְּמֻדִיתָּ helyett, amint az ed. pr-ben is található, a tószifta Názir IV, 10. Zuckerm. 290; הַתְּמֻדִיתָּ; lásd erről az olvasásmódról *Neubauer Géographie du Talmud* 301 és köv., továbbá *Cassel P.*, Aus Litteratur und Geschichte 332. lap.

²⁾ מַפְנֵי מִירָם בַּת בִּילְגָה שֶׁנִּשְׁתַּמְרָה וְהִלְכָה וְנִישְׂתָּ לְסַרְדִּיּוֹת אַחַד מִמְּלָכֵי יִי. Így magyarázza Rasi, de valószínűleg a templom elpusztulásáról van szó.

³⁾ b. Szanhedrin 67a Dikduké Szóferim szerint: מִירָם מַגְדָּלָה; a párhuzamos helyen b. Sabbath 104b מִירָם hiányzik, de megvan Dalman kiadásában (függlelék *Laible* művéhez: *Jesus Christus im Thalmud*, Berlin, 1891. p. 5*); Chagiga 4b: מִירָם מַגְדָּלָה שִׁיעִי; ami a »Magdaléna« magyarázása (Dalman p. 6*); j. Chagiga 77d: מִירָם בַּת עֲלִי (Dalman 18*). Vajjon a már előbb idézett בִּילְגָה בַּת מִירָם Máriát jelent-e, amint Dalman Laiblenél 21. l. állítja, nem egészen bizonyos. — Gittin 34b egy babilóniai Mirjam-Szára nevű asszony említetik.

⁴⁾ Tószifta Szóta XI, 10 (Zuckerm. 314₁₄; 315₂₂); Szifré I, 78 מִירָם שֶׁפִּירָהּ וְזִי יוֹבֵר פִּוְעָה וְזִי מִירָם; b. Szóta 11b és köv., Exodus rabba 1. fej. ed. Wilna 7s köv.; Midras Tadsé Numerira Epsteinál »Beiträge zur jüdischen Alterthumskunde« XLIII; Peszikta rabbáthi 73b s másfol.

A legrégebbi magyarázatokat a régi görög onomastica sacra adják, amelyeket de Lagarde ujonnan kiadott, mint-hogy Philo értelmezése »remény« nem etimológia, hanem allegória, amint B. helyesen megjegyzi. A rabbinikus megfejtés »a keserűség miatt« (עַל שׁוֹן מִירָם), amely már Széder Ólam rabba III. található és nemcsak a későbbi midrásokban, amelyeket B. 19. lap *Levy*, Neuhebräisches Wörterbuch cz. műve nyomán idéz, fiatalabb mint ezek a görög etimológiák és talán polémikus éllel bír.

Ezekben az Onomasticonokban a Lagarde első kiadásában, melynek lap- és sorszámai a második kiadásban megvannak jelölve, a következő, B. által 27. lapon összeállított magyarázatok foglaltatnak:

Μαριάμ φωτίζουσα (175. lap, 22. sor).

Μαρία κρυπτούσα (176, 49—50).

Μαρία κρυπτούσα ἢ πικρά θάλασσα.

Μαριάμ φωτιζομένη ἢ φωτίζουσα αἰτούς ἢ κύριος ἐκ γένους μου ἢ σμύρνα θαλασσία (179, 31—33).

Μαρία κυρία ἡμῶν ἢ ἀπὸ ἀοράτων.

Μαριάμ φωτίζουσα (195, 66).

Μαριάμ κύριος ἐκ γεννήσεώς μου ἢ κρυπτούσα ἢ σμύρνα θαλάσσης (195, 74—76).

Μαριαμὴ πικρά θάλασσα (203, 14).

Μαριάμ κυρίον σφραγίς, κύριος ἐκ τοῦ γένους μου φωτισμός (203, 17—18).

Eme lényegileg hét magyarázatból három tökéletesen világos. *κρυπτούσα*, *κυρία* (Tischendorf szerint, B. l. c) az aram מַרְיָם (= Maria) tükrözése. Vajjon »urnő« a palesztinai aramban vagy a szír népyelvben מִירָם által fejeztetett-e ki, nem veendő egyszerűen tagadásba; de az esetben sem képez különös nehézséget, mert az etimológus előtt az *urat* jelentő »Maria« szó lebeghetett, amely lelkében a magyarázandó név személyének megfelelően »urnő«-re változott. *Μαρία κυρία ἡμῶν*, melynek eredetét felderíteni B 32 meg sem kísérli bizonyára a teljesebb *Μαριάμ* megfejtése = מַרְיָם, amely alak a későbbi zsidó-aramban rendszeren használtatik מַרְיָם »urunk« helyett. Az Onomasticon a *u*-ben a birtokos névmást érezte, amire példa Ἡλαμ (Lagarde 165, 92) θεός μου. A görög nyelvérzék hatása sines kizárva, úgy hogy *u* μου-nak vétetett.

amire példa *Ἀβελ*, amelyet az Onom. vatic. (172, 48) *ἀπο θεοῦ*-val magyaráz, ami vagy *אָב + בֵּן* vagy plane *אב + בן* származtatásra vall. A *κροία ἡμῶν* eredetének felderítésénél ezek után nem szükséges, mint B 32 teszi, pusztán ezen elv-nél megnyugodni: brevior lectio praeferenda verbosiori.

A második magyarázat *κροία θάλασσα* a nevet *קָרַי + מַר*-ra oldja fel, tehát *Μαριάμ* alakra alkotott, amint B 27 helyesen megjegyzi. A harmadik szófejtés *σμύρνα θαλασσία* szintén összetételt lát *Μαριάμ*-ban = *קָרַי + מַר* = tengeri myrrha. Az o közötti hangkülönbség a régi szófejtőket kevésbé genálta. Hasonló példára utalhatok: *Ελαζαρ θεοῦ ἰσχύς* (Lag. 162, 31) »Isten hatalmas«, ahol *Ελ* = *ל* és *αζ* = *צ*, *αρ* pedig figyelmen kívül marad. Általában sok példa hozható fel arra, hogy a régi onomastikusok szemében a hangzók csekély jelentőség-gel bírtak. Hasonlóan etimológizái a Szifré II. 248: *מַרְיָם = מַר מים* stb.

Ez átvezet bennünket a következő fordításokra: *Μαριάμ φωτίζουσα, φωτισμένη, φωτίζουσα αὐτοῖς, φωτισθεῖσα, φωτισμός*. Mindenekelőtt világos, hogy ugyanazon szómagyarázat különböző változataival állunk szemben (B 29). Azonban ugy gondolom, hogy *φωτίζουσα αὐτοῖς Μαριάμ*-ra, a többi pedig *Μαρία*-ra megy vissza; bár a mi Onomasticonunkban valamennyi *Μαριάμ*-hoz van fűzve (l. B 30), de tudjuk, hogy a ránk maradt Onomasticonok nem tartották meg eredeti alakjukat. A szófejtő előtt *מַר* part. hiph. fem. *מַרְיָה* lebegett amely akkori kiejtés szerint »Mairá«-nak hangzott, nem volt tehát egyéb szükség, mint arra, hogy i és r helyet cseréljenek és előállt a Maria név, ami a kiejtésben is könnyen megtörténhetett.¹⁾ Kaufmann, Monatschrift 40 189, ezt a magyarázatot igen mesterkélten módon a héber *מַרְיָם*-ra akarja visszavezetni, amely *מַרְיָם* (= Miram)-mal tétetett volna egyenlővé. Ez két okból nem járja. Először, mert a régieknél a sevá hangzót képezett, másodsor, mert a görög névmagyarázók csupán Mariamot és nem Mirjamot értelmezték. B 30 ellen még megjegyezzük, hogy *מַרְיָה* part. fem.; ilyen alakok

¹⁾ Szifré II, 48 *יורה* szót *מַרְיָה*-val etimologizálja; b. Taanith 6a: *יורה* tehát r és i helyet cserél. Az agadista előtt a szónak nem hangzó, hanem írott képe lebegett.

mint *מַרְיָה* (30. l. 2. j.) nem éremesek a felemlítésre, czáfolásról nem is szólva. A *מַרְיָה*-ból való származtatás, melyet B a leghelyesebbnek tart, igen szerencsétlen, mert *φωτίζουσα* stb. és *מַרְיָה* nem fedezik egymást. Nem éreketlen, hogy a zsidó hagyomány Mózes nővéréről is mondja, hogy »megvilágító« és »megvilágított« volt. A Szifré már idézett helyén I. 78. Mirjam azonosítva van *מַרְיָה*-val (Ex. 1, 15), ami Exodus r. 1. fej. (8a Wilna) *מַרְיָה* »שורפיה פנים כנגד אביה« »megvilágította arczat atyja ellen« szavakkal értelmeztetik. Ugyanott 10a és b. Szóta 12a azt állítják, hogy Mirjam és Czóchar (I. Krónika 4, 7) azonos személyek, mert *צַחַר פְּנֵי דְמוֹן כְּצַחַר אֵרֶץ* az a déli vilá-gossághoz hasonlított.¹⁾

A magyarázatot *Μαριάμ κύριος ἐκ* (vagy *ἐκ τοῦ γένους μου, ἐκ γεννήσεως μου* B 34 *מַרְיָה* (!) = *γένος* és *יה* = *κύριος* által véli megfejtendőnek. Ez ki van zárva. A régi görög fordító élő nyelvérzek és nem modern grammatizálás alapján fordított, nem juthatott tehát egy nem létező alakra, amely ezenfelül nem is születést, hanem terhességet jelent. Továbbá szabályként állíthatom fel, hogy az onomastikus minden szót az alkotó részek sorrendje szerint fordít, miről könnyen meggyőződhetünk. Néhány példa: *Ἀναμενῆ χάρις λαοῦ θεοῦ* = *אֵל מְנַחֵם* (162, 25); *Ἀλληλοῦν αἰὼς τῷ θεῷ τῷ ἀοράτῳ* = *אֵל הַלְלוּ* (161, 2); e helyett egy másik Onomasticon (173, 74) a következőket adja: *Ἀνείτε τὸν ὄντα ἡτοι τὸν κύριον*, amelyben a kérdéses szó *Ἀλληλον* (= *הַלְלוּ*) és *ια* (= *יה*) vagy az első fordítás szerint *הַלל* és *יה*-ra bontatik fel; *Ἀμαριον λόγος κύριος* = *אִמְרֵי יְהוָה* (161, 9).²⁾ Ennek alapján *κύριος ἐκ γένους μου*

¹⁾ János 8, 12; 9, 5: »Genuit enim lumen mundi.« Érdekes párhuzamos hely b. Szóta 12a és 13a; Exod r. c. 1(10b): *בשעה שולח משה נתמלא כל הבית כולה אורה* »Mózes születésénél az egész ház világossággal telt meg.« Szifré i. h. és Szóta 11b lent Dávidot Mirjam ivadékának nevezik, a mi az újtestamentumi genealogiára emlékeztet, amely szerint Mirjam fia Dávid ivadéka. — A mese, hogy Jeremiás leánya atyjától mint immaculata megfogott, amelyből Ben-Szira származott (173. lap) keresztény képzetek hatása alatt keletkezett; j. *ירמיה* alludál b. *מרים* ben-*רא*. Berákhóth 51b kétségtelenül polemizál, midőn azt állítja: *אין ברי כסנה של איש של אשה מתברך אלא מפרי כסנו של איש*.

²⁾ Az olvasó már e pár példából is észreveszi, hogy a magánhangzók nem sokat nyomnak a latban. De *Ααυ* = *אָו*-nél mégis figyelmeztet-

megfejtésnél az első szónak *Maq*-ban és a másodiknak *au*-ban kell befoglalva lenni. El kell tehát Kellner J. B. megfejtését fogadni, melyet B 34 n 2 idéz és melyet Kaufmann Monschr. 190 mint saját feltevést ad, hogy *Maqiam* felbontandó $\text{ע} \text{מ} \text{ר}$ vagy még pontosabban $\text{ע} \text{מ} \text{ר}$ (= *Maqiamun*)-ra. Nevezetes, hogy Gen. 19, 38. senkinek nem jutott eszébe, pedig ott a LXX. $\text{ע} \text{מ} \text{ר}$ *vidēs gēnouς μου*-val fordítja. Az egész ráillik a mi etimológiánkra. Bizonyítékul hozhatók még fel az Onomasticonnak az *Au*-mal összetett szavak fordításai. A következőket találjuk 162, 16—18: *Ammanith vīoi gēnouς μου. Ammanithes vīos gēnouς μου. Ammon vīoi gēnouς μου. Ammon vīos gēnouς μου. Ammon vīoi gēnouς μου.* Látjuk tehát, hogy $\text{ע} \text{מ} = \text{gēnouς}$. Ugyanezen okból nem adnék B-vel *gēnnhisz*-nek elsőbbséget *gēnouς* fölött, ámbar az Onom.-ban *gēnnhisz* is található. Ezen fejtegetés után a *Maqiam ex gēnouς μου* szófejtés eredetét nyugodt lelkiismerettel biztosnak lehet tekinteni.

Áttérünk most a »talányszerű« szófejtéshez *Maqia āpō āōrātou*. Érthető, hogy szorultságban $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ -hoz folyamodnak és pusztán az *a* privativum kihozásával kinlódnak. B. 31 a héber $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ -ra tér vissza, de bevallja, hogy az alfa privativum eredetét nem érti. Kaufmann 189 így vélekedik: »Da מ in der heiligen Schrift wiederholt nach den Verben des Hindernis in privativer Bedeutung vorkommt, *qiam* oder *qia* aber $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ wiedergibt ($\text{מ} \text{א} \text{ר} = \text{מ} \text{א} \text{ר}$), so war für den alten Uebersetzer zu der Deutung »vom Unsichtbaren her« nur ein Schritt. Das aber nicht alle Deutungen der Onomastica, wie B. behauptet, an die Formen *Maqiam* oder *Maqia*, sondern auch an Mirjam anknüpfen, haben wir soeben erst erfahren.«¹⁾ Hol van az akadály jelentő ige? mit jelentsen $\text{מ} \text{א} \text{ר} = \text{qiam}$? De a fődolog az, hogy nem lehet valamit magyarázni, mielőtt megértettük.

tetek arra, hogy a suffigalt alakok $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ etc. egy $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ (vagy ami ugyanaz $\text{מ} \text{א} \text{ר}$) alakra enged következtetni (Siralnak 2,17 $\text{מ} \text{א} \text{ר}$). Pinsker, Einleitung in das babylonisch-hebräische Punktationssystem 154, azt hiszi, hogy $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ és hasonló alakok eredetileg $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ -nek ejtettek ki és csupán a chérek és a surek hasonló kiejtése folytán lett később az utóbbi az előbbi által pótolva.

¹⁾ Czélzás a már általunk megezáfolt feltevésre, hogy $\text{מ} \text{א} \text{ר} = \text{Míram} = \text{מ} \text{א} \text{ר} = \text{qoizōsisa}$ stb.

Itt pedig az a kérdés, hogy mit gondolt az onomasticus a »látatlan« alatt. Ha az Onomasticont nem akarjuk saját interpretáló módszere szerint interpretálni, akkor nem szabad vakon magyarázni, taláломra szót keresni, hanem az Onomasticonból magából kell a megfejtést megérteni.

Találjuk pedig elég gyakran az *āōratos* szót az Onom.-ban, amelyek közül néhányat idézünk: *Amacion laou āōrātou. lēgos xurion* (161, 9); *Amasias ischūon, ischūs āōrātou, laos āōrātou* (26, 10. sor); *Zaxcharias mēnēh theou, mēnēh āōrātou, mēnēh laōn*¹⁾ (165, 80); *Hasias sōsei xurios, poiēma āōrātou* (166, 98 = $\text{מ} \text{א} \text{ר}$). Ezekből a magyarázatokból világos, hogy a fordító, amint már előbb hangsúlyoztam, a szavak sorrendjét tartja szem előtt. Továbbá kitünik az is, hogy *ia* szótagot *āōratos*-sal adja vissza, míg *hl* vagy *el*-t rendszerint *theos*-sal fordítja. Kivételesen van ugyan az ellen-

¹⁾ Itt egy íráshiba rejlik, mert *Zaxcharias* felbontatik *Zaxh*-ra, mely bizonyára $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ -al azonosították és *amas*-ra, mely $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ -val tétetik egyenlővé. Következésképen *laōn* helyett olvasandó *lēon*. És tényleg ezt találjuk 173,68: *Zaxcharias mēnēh lēon*. A magyarázat *āōrēn xurios*; $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ és $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ -ra, *mēnēh* pedig $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ re megy vissza. Az első két megfejtésben *Amasias* helyesen $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ -ból van levezetve, a harmadikban ellenben $\text{ע} \text{מ} \text{ר}$ -ból = *laos*, az pedig nem vétetik tekintetbe mint *Amacion laou* (nem volna helyesebb *laos*?) *āōrātou*-ban az *ar* szótag. Minthogy az Onomasticonnal részletebben nem foglalkozunk, csak röviden konstatáljuk, hogy egyes szótagok gyakran maradnak magyarázat nélkül, mint pl. *Llēāzēq theou ischūs = ע*. Van az ellenkezőre is példa, hogy a talmúdi notarikon-módszer mintájára egy felsőz egy egésznek vétetik, pl. *Alqaul āōrēh āōrēs* (161,3) = *Alqau Al[qa]* = $\text{מ} \text{א} \text{ר}$. Ezen alkalomból még egy érdekes jelenségre figyelmeztetek: Némely névnél a magyarázó glosszák fel vannak cserélve. 163,35 ezt olvassuk: *Lliaβa theou gnōsēs. Lliaβa theou dōma*. Nem szenved kétséget, hogy *Lliaβa* = *theou gnōsēs*; $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ és hogy *Lliaβa* = *theou dōma* = $\text{מ} \text{א} \text{ר}$. 163,38: *Llēāzēq theos ex theou. Llēh theou aīnsēs, theou σωτηρία*. Érthető volna az utóbbinak *aīnsēs* (dicséret) fordítása, ugyanis *Llēh* = $\text{מ} \text{א} \text{ר}$, de felfoghatatlan *σωτηρία* »megmentés, fentartás«, továbbá felfoghatatlan, hogy miképp jut *Llēāzēq* ezen jelentéshez *theos ex theou*. Világos, hogy az utóbbi fordítás *Llēh*-hez tartozik = $\text{מ} \text{א} \text{ר}$ és hogy viszont *σωτηρία* *Llēāzēq*-hez tartozik = $\text{ע} \text{מ} \text{ר}$. Már ezen példák mutatják, hogy az Onomasticonban az igeik főnevekkel adatnak vissza. Továbbá látjuk, hogy *ex* csupán a status constructus körülírása, amely észrevétel arra tanít bennünket, hogy *āō* és *ex*-re nem kell különös súlyt vetni.

kezdre is példa: Ζαρελ ἀνατολή ἀοράτου (165, 80) = זרל [ה]א, ép így fordítottatik némelykor *ια θεός* vagy *χίριος*-sal, amint az idézett glosszák mutatják; de azok a kivételek csak megerősítik a szabályt, hogy *ια=ἀόρατος*. Némelykor *ιου* is így fordítottatik, pl. *Ηλιου θεός Ιαω, θεός αὐτός μου* (= הל [א]י), *θεός ἀόρατος* (165, 93). Emlékezetbe idézzük a már említett *Αλληλοῦα αἶνος τῷ θεῷ ἀοράτω*, ahol *ηλ* = הל = *θεός* és *ια* = η = *ἀόρατος*. Sőt egy ízben egy *iota* is fordítottatik *ἀόρατος*-sal 162, 26: *Ανανι χαρίεις, χάρις χαρίεις, χάρις, χάρις ἀοράτου*. Ezek a szófejtések η, η η η η és הל η η η identifikálásokon alapulnak.

Mindezekből biztos, hogy *ἀόρατος* Istent jelenti és hogy *ια*-nak az aequivalense. E szerint a *Μαρια* szóban a két utolsó hangzónak a fordítása *ἀοράτου*. A többszám vagy íráshiba *ων* = *ov*, vagy pedig a fordító *ιαυ* betűket héber többszámúnak nézte. Ez a magyarázat mindenesetre *Μαριάμ* alakhoz fűződik, minthogy első helyen (*χυρία*) *ημῶν* említettik, minek aequivalense csak a *μ* lehet. A hátramaradó *Μαρ* kétségtelenül *χυρία*. Fejtegetéseink alapján az egész glossa *Μαρια[μ]* *χυρία ημῶν ἢ ἀπὸ ἀοράτου* így fordítandó: *Maria[m]* *ami istennőnk vagy a láthatatlannak = istennek [istennője], azaz χυρία* a második megfejtéshez is tartozik és az *ἡ* csupán *ημῶν*-ra vonatkozik, de nem *χυρία*-ra is. Minthogy *Maria* Jézusnak anyja, jól érthető az ilyen összetétel *χυρία ἀοράτου*, az első *Maria*, a második *Jézus*. Hogy az egyenlítés *ια η* láthatatlan« honnan ered, vajjon Philótól, a rabbiktól vagy az onomasticustól, jelenleg nem állapíthatom meg és egyelőre minden feltevéstől tartózkodom.

Minthogy az Onomasticon szerzője fordításaiiban mindig a magyarázandó szó alkatrészeinek sorrendjéhez tartja magát, a limine utasítandó el az a feltevés, hogy *Μαριάμ χυρίον σφαγίς* glossában »pecsét« *Mar*-nak (= perzsa muhr vagy muhur) volna a fordítása. Perzsa etimológia különben is aggályos. Ragaszkodni kell ahhoz, hogy *χίριος* *Mar*-nak a fordítása, *σφαγίς* aequivalense pedig *αυ*-ban keresendő. Ha a görög szöveg nem romlott, ami, tekintetbe véve azt, hogy *Jeromos* ezt a magyarázatot nem említi, nincs kizárva, akkor talán az igazságot leginkább megközelítjük, ha feltesszük, hogy ez a fordítás eredetét egy notarikonnak köszöni, amilyenek, mint fent már kimutattuk, az Onomasticonban többször találhatók.

E szerint *σφαγίς* egyenlő volna יהח-al, amelynek utolsó szóttagja »am.«¹⁾ Kielégítőbb magyarázatot nem adhatok és megelégszem, ha egy ilyenek felderítéséhez fejtegetésemmel az utat egyengettem. Egyébiránt »az Ur pecsétje« emlékeztet a mondásra: (הותמי של הקב"ה נחת).

Az ó- és középkor görög egyházi írói csak a régi magyarázatokat ismétlik, amelyeket homiletikai módon tovább szőnek. Új héber etimológiákat nem adnak (B. 40—48); *Μαρια ἡτοι μυσία* görög szójáték (B. 45). Ellenben a szír szótárírók *Bar Ali* és *Bar Bahlul* (48—50) egy ujat is adnak. »Marjam ajándékot jelent«, mely מהר (= מהר) etimológizáláson alapszik (Msch. 190). A latin egyházi írók magyarázatai B-nél aránylag nagy tért foglalnak el (50—115). *Jeromos* a régibb szószármazásokon kívül egy ujat is ad »stella maris« tengerocsillag. B. részletesen és meggyőzően bizonyítja, hogy ezt a híressé lett képet vagy olvasási hiba vagy más írásmód (stella = stilla = מ = csepp) szülte. A későbbi latin írók valamennyien *Jeromostól* függnek, kinek magyarázatait tovább fűzik.

Különösen érdekes a 450 körül elhalt *Petrus Chrysológus* egyik prédikációjának a következő helye: *Maria mater vocatur* (Matth. 1, 18), *et quando non Maria mater? Congregationes, inquit, aquarum appellavit Maria* (Gen. 1, 10.) *Nonne haec (azaz haec Maria Gen. 1, 10) exeuntem populum de Aegypto concepit uno utero etc.* (B. p. 79). Ez emlékeztet a *ששים רבוא בכרים אחד*-ra.

Habár az egyház szónoka a keresztelő medenczére czé-
loz, a gondolat, hogy egy nő szülte az összes egiptomi kivándorlókat, mégis érdekes párhuzamot szolgáltat. Lemondók arról, hogy *Heisterbach*i *Caesarius* (mh. 1240 körül) hmi-

¹⁾ V. 6. pl. Sabbath 31b שאין חרדים ועצבים . . . (Zs. 73,4) אין חרדים ועצבים; Peszachim 42 a לאמר = לא נאמר s hasonló, ahol a notarikonban a szó eleje hiányzik.

²⁾ Jer. Szanhedrin I,1 (18a lent); ibidem מהו אמת א"ר בן יהוה עולם, a tav tehát nem magyaráztatik. Polémikus czélzatú *Simon ben Lákis* megjegyzése: מים באמצעותה; אלהים היום ומלך עולם תיין בסופה לומר אני ה' ראשון שלא קבלתי מאחר, ומבלעדי אין אלהים שאין לי שותף, ואת אחרונים אני הוא שאני עתיד למוסרה לאחר a megkeresztelést is jelenti (B 35); nem érdektelen, hogy ugyanez a szó Gen. r. c. 32 és 49 is előfordul (Levy, Nh. Wb. és Kohut, Aruch s. v. ספרנים).

liáját, melyből B. 97 s. köv. ll. bő kivonatot ad, idézzem. A betűkkel és szótagokkal való játék, ezeknek számértéke, összeadása és szorzása, egy szóval a gematria és notarikon mindenféle fajtája e beszédben nagyobb mértékben van kifejlesztve, mint a Zóharban vagy akár Jákob ben Ásernél.¹⁾ Az e nemű zsidó és keresztény exegézis összehasonlító tanulmányozása nemcsak a zsidó mysticismus megértéséhez járulna hozzá, hanem minden valószínűség szerint a Zóhar kritikája szempontjából is hasznos lenne.

Miután B. röviden ismertette a német nemzeti irodalom értelmezéseit, áttér az újabb magyarzatainak előadására (121—155), melyben az ókori etimológiákat elvetették és saját héber nyelvismereteik alapján kísérelték meg, hogy a név jelentését megfejtsék. Minthogy a humanisták héber ismereteiket zsidóktól szereztek, nem lehetetlen, hogy e szófejtések némelyike zsidó eredetű, talán valamely zsidó szerzőnél található is egyik-másik szerencsétlen etimológia. Ki e kísérletek iránt érdeklődik, szerzőknél olvashatja.

Miután B. az összes kísérleteket részletesen megczáfolta, azon eredményre jut, hogy csak két szófejtés lehetséges: vagy מרי (מרי) -ből *ellenszegülő*, vagy מריה -ből *vastag, kövér*. Mirjam tehát vagy az ellenszegülőt vagy a vastagot jelenti. »Für die Wahl zwischen diesen Uebersetzungen kann nur der Sinn und die Bedeutung ausschlaggebend sein. So schwierig es sich auch nun erwiesen hat, einen Frauennamen von der Bedeutung »widerspenstig« befriedigend zu erklären, so einleuchtend ist es, dass ein Frauennamen »wohlbeleibt« d. i. nach der Anschauung des Orientalen »schön« allen berechtigten Anforderungen entspricht« (B 155). Ha ez az etimológia minden követelményeknek megfelelne, nem lett volna szükség e biztosításra. Legalább is be kellene bizonyítani, hogy a keletiek a »szép« fogalmát »vastag, kövér« által fejezik ki, hogy ezt a szószármazást el lehessen fogadni. A héber מריה és מריה egészen mást jelent.²⁾

¹⁾ A Maria három szótagja a trinitásra utal; az öt betű Mőzes öt könyvére; 5+3; 5×3; 1+2+3+4+5; Maria = 152. Mindez és sok más értelmeztek. Notarikon is több van.

²⁾ B. által nem ismert etimológiát a kérdéses szóra l. Revue E. J. X6,8 és Mschr. 40,191.

Siegfried-Stade héber szótárának a mottója: est etiam nesciendi quaedam ars és a tulajdonnevek jelentésének megállapításáról teljesen lemond. A tudományban is van lemondás.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALMI SZEMLE.

Utolsó számunkban hirt adtunk már *Steinschneider Mór* jubileumáról és azon ünnepi iratról, melyet ezen alkalomból tisztelői és tanítványai kiadtak. A fényesen kiállított mű *Dr. Neubauer Adolf* hazánkfa érdeméből oly gazdag és változatos tartalmat nyert, hogy az összes cikkek megbeszélésére, ha akarnánk, sem vállalkozhatnánk. A széles terjedelmet nyert és sokfelé elágazó zsidó tudomány majdnem minden szaka képviselve van és méltó azon férfiuhoz, ki hosszú és tevékeny életében a nevezett tudomány legtöbb ágának felvirágzását jelentékenyen előmozdította. A »Festschrift zum achtzigsten Geburtstage Moritz Steinschneider's« (Lipsee, O. Harrasowitz) a következő munkálatokat tartalmazza:

I. Abtheilung.

- Bibliography of the Writings of Prof. Dr. M. Steinschneider by G. A. Kohut.
- Die superstitiöse Bedeutung des Eigennamens im vormosaischen Israel von Oberrabbiner Dr. M. Gudemann.
- Quelques remarques sur l'adjectif en arabe et en hébreu par le Prof. M. Lambert.
- Beiträge zur Erklärung der Mechilta und des Sifré von Prof. Dr. L. Blau.
- Uebersetzungsprobe aus der Pesikta derab Kahana. Die Piskoth für die drei Trauersabbathe משה, יחזקאל, יחזקאל übers. von Rabb. Dr. Ph. Bloch.
- The Bodleian MSS. entitled »The Fear of Sin« by J. Abrahams, M. A.
- Amos, Cap. 1—2, nach meiner Strophentheorie und Chorhypothese von Prof. Dr. D. H. Müller.
- A letter from Isaac Abendana ed. by the Rev. W. D. Macray, M. A.

- Die priesterlichen Zehnten und die römischen Steuern in den Erlässen Cäsars von Prof. Dr. A. Büchler.
- S'ad b. Mansûr ibn Kammûna's Abhandlung über die Unvergänglichkeit der Seele von Prof. Dr. I. Goldziher.
- Der Gerschom Meor ha-Golah zugeschriebene Talmud-Commentar von A. Epstein.
- Nathan'el al-Fayyûmî by Prof. Dr. L. Gottheil.
- Akylas, der Proselyt, von Dr. S. Krauss.
- Zur Bücherkunde von Oberrabb. D. Simonsen.
- Il trattato del pentagono e del decagono di Abu Kâmil Shogia' ben Aslam ben Muhammed, per la prima volta pubblicato in Italiano da G. Sacerdote.
- Die Quirkisâni-Handschriften im British Museum von Dr. S. Posnański.
- Die zweite Version von Saadja's Abschnitt über die Wiederbelebung der Todten von Prof. Dr. W. Bacher.
- Das Sendschreiben des Mose Rimos aus Majorca an Benjamin b. Mordechai in Rom von Prof. Dr. D. Kaufmann.
- Das »Buch der Definitionen« des Abu Ja'qub ben Ishâq, Suleimann al-Isrâîli in der hebr. Uebersetzung des Nissim Salomon her. von Dr. H. Hirschfeld.
- Un nouveau roman d'Alexandre par le Prof. J. Lévi.
- Anonymous commentary on the Song of Songs ed. by H. J. Mathews, M. A.
- Some Chapters of the Etz-Hajim of Jacob ben Jehuda Hasan of London by the Chief-Rabbi Dr. H. Adler.
- Zakkuth's non-Jewish Chronicle according to Ms. Hebr. d 16, recently acquired by the Bodleyan Library, by Dr A. Neubauer.

II. Abtheilung.

- שלשה כתבים ע"ד ס' מאור עינים von S. I. Halberstam.
- N. 8. חרשים נס ישנים von Dr. A. Harkavy.
- תבנית הפתיחות במדרש איכה רבתי von S. Buber.
- עשר שורות משירי רמב"ע von Dr. H. Brody.
- תחלת פירוש שיר השירים מעורב מלשון עבר וערב von Dr. M. Friedländer.
- מאור עין על איזה נבואות בישיעה חלק א' von Lector M. Friedmann.
- מספרי תימי von Baron D. von Günzburg.

- herausg. von Prof. Dr. W. Bacher.
- herausg. von Prof. Dr. D. Kaufmann.
- herausg. von Dr. H. Hirschfeld.
- par le Prof. J. Lévi.
- ed. by H. J. Mathews, M. A.
- ed. by the Chief Rabbi Dr. H. Adler.
- ed. by Dr. A. Neubauer.

*

Schechter S., a cambridgei egyetemen a rabbinikus irodalom lectora, ki az Aboth de R. Nathan kiadása s több más dolgozat által, melyek összegyűjtve egy szép kötetben nem régiben láttak napvilágot, tette nevét ismertté, az Énekek Énekéhez egy midrast tett közzé egy parmai kéziratból, melyet számos jegyzettel kísért. A szöveg és a jegyzetek becsé főleg abban áll, hogy kéziratok forrásokból merítvék. Az utóiratban szerző a kiadott midrasműről irodalomtörténeti áttekintést is nyújt. Első olvasás alapján is meggyőződünk szerző széles agadái ismereteiről. Szerző művével a midrasirodalomnak jeles, hálát érdemlő szolgálatot tett.

*

Dr. Brann M., a boroszlói szeminárium tanára, iskolai és magán használatra megírta a zsidók politikai és irodalmi történetét, melyet folyóiratunk X. (1893) 268. ismertetett. A kitünő szakismeretéről és paedagógiai finom tapintatról tanuszkodó mű a megérdemelt elismerésben részesült, úgy hogy alig három év múlva egy új kiadás vált szükségessé, melyet a sz. újból átnézett. Az I. rész az egyiptomi kivonulástól a talmud lezárásáig terjed és mindössze 254 lapra terjed. Nem mindennapi ügyességre vall, hogy az óriási anyag ily csekély térre szorítottatott össze. Egyes alárendelt pontokban a szerzővel nem vagyunk egy nézetben, jelenleg azonban nem akarunk a részletekbe menni. Tudtunkkal nem létezik magyar nyelven hasonló irányú és becsü munka és érdemes lenne a fölött gondolkodni. vajjon ne kövessük-e az orosz zsidók példáját, kik Brann

»Geschichte der Juden und ihrer Litteratur« cz. könyvét egyszerre orosz és héber nyelvre fordítják le.

*

Zsidó bűvészetéről keveset beszélnek, pedig az ó-korban a zsidókat általában ilyeneknek tartották, mire az szolgálta-tott alapot, hogy sok volt közöttük a kókler. A bűvészet el is volt terjedve a zsidók között, mit folyóiratunk ez idei első számában bizonyítottam. Az ott ígért második czikkkel mindeddig adós maradtam, mert a homályos tárgyba mindinkább elmerülvén, azon meggyőződésre jutottam, hogy a kérdést nagyobb összefüggésben is érdemes tárgyalni. Kellemesen lep meg és bizonyára a mysticismus minden kutatóját *dr. Gaster M.* londoni rabbi »The Sword of Moses« című iratával, mely nem egyéb, mint egy eddig ismeretlen zsidó bűvészkönyv, a melynek kézírata *Gaster* birtokába jutott. A kiadó bevezetése is igen tanulságos. Egyelőre megelégszünk azzal, hogy a figyelmet felhívjuk reá.

*

Salamon Ibn Gabirol, a középkori scholastikusok Avicbronja, a nagy költő és bölcsész sokat foglalkoztatta már a zsidó költészet és bölcsészet kutatóit. Irodalomtörténetünk e kiváló alakja több szempontból kelti fel az érdeklődést. Elismerésre méltó munkát végzett tehát *Pollák Kaim*, midőn »Széfer Tikkun Middóth Hannefes« című művét kéziratok és régi nyomtatások alapján újból kiadta, bevezetéssel ellátta és jegyzetekkel kísérte. Az irat szerző tulajdona és nála kapható.

*

Derenburg Józsefről, a francia zsidóság és a tudomány e kiváló alakjáról, folyóiratunk XII. 439—42 hozott nekrológot. Életének kimagasló momentumai, irodalmi és köztevékenysége nagy vonásokban eseteltettek. Kimerítő és vonzó életrajzát *Bacher V.* kit az elhunyt jeles férfiúhoz benső barátság kötött, írta meg a *Revue d. E. J.* XXXII kötetében, melyből most a *Derenbourg J.* sikerült arcképével ellátott külön lenyomat jelent meg. A fűzet címe: *J o s e p h Derenbourg sa vie et son oeuvre* (21 aout 1811—29

júliet 1895.) par *W. Bacher* (Paris, 1896.). Főlölegesen kiemelni, hogy a melegen írt biografia az elköltözött francia halhatatlan életéről és műveiről a legrészletesebb és legmegbízhatóbb adatokat tartalmazza.

*

Elvünkhoz tartozik, hogy munkatársaink tudományos észrevételeit nem kísérik vitázó megjegyzésekkel és így sok esetben közreadunk oly állításokat is, melyekkel egyáltalában nem értünk egyet. Ez egyszer azonban kivételt teszünk, a mennyiben *dr. Klein M.* által fent 333. lap felvetett ellenmondásra azzal felelünk, hogy két Eleázár volt: az egyik tanna, erre vonatkozik a szabály *האומר ר' אלעזר בן שזאי*; a másik amóra, erre vonatkozik a szabály *האומר ר' אלעזר בן פדת*.

*

A müncheni »Allgemeine Zeitung« nálunk is jól ismert napilapot az egész világon híressé tette tudományos melléklete. A »Beilage zur Allgemeinen Zeitung« oly közkedveltségnek örvend, hogy e mellékletek külön füzetekben is kiadatnak. Ez az organum az összes tudományok bármily nyelven megjelent kiváló termékeit első rangu szakférfiak által mutatattja be olvasóinak. Ismertetéseket csakis a tudományokban haladást jelző alkotásokról közöl. A zsidó irodalom kiváló műveiről azonban eddigelé fájdalom nem igen vett tudomást. Öröndetes jelenség, hogy e gyakorlatlaltal szakított és *Wünsche A.* a rabbinikus irodalomban is járatos protestáns theologiai professor tollából fényes czikket tesz közzé *Bacher Vilmos* az agádáról írt nagyszabású műveiről. Az elfogulatlan német tudós a talmud két alkotó eleme, a halákha és agáda, leírása mellett a magyar tudós munkásságát nagy vonásokban méltatja. Az »Allgemeine Zeitung« eme változása és a zsidó tudomány emez újabb sikere az általános elfogulatlan tudományos közönségnél és hitfeleink körében nagy örömet kelt.

ORSZÁGVILÁG.

IPARKIÁLLÍTÁS JERUZSÁLEMBEN.

Jeruzsálem, 1896. szeptemberben.

Tisztelt Szerkesztő Ur!

A most már vége felé közeledő nyár annyi látványosság, öröm, a hazai művészet és iparnak országvilág előtt megnyilvánuló diadala által szórakoztatta a nagy nemzeti ünnepet ülő magyar embert, hogy szívét alig vonzotta külföldi esemény. E meggyőződésben nem irtam Önnek az egész időn át, attól tartván, hogy terhére leszek. De azóta már csillapult az első örömmámor, s így megengedhettem magamnak a kérést, hogy tessék mireánk is fordítani egy kis figyelmet, és velünk együtt örvendeni az elismerésnek, mely a palesztinai ipari és gazdasági termékeknek osztályrészül jutott a német birodalom fővárosában, a műértő és műszerető Berlinben. Először történt kétezer év óta, hogy a zsidó mindenek szájából hallhatta a nyilvános vallomást, hogy ért a művészethez, és a mezei munkára is alkalmas. E vallomás a palesztinai munkásosztályra nézve sem lesz eredménytelen; mert ez a mai napig, bárhogy erőlködött is, ép hogy tengetni tudta szegényes életét, míg a közvetítő kereskedők, a kik szokás szerint kezeikbe kapták a terményeket, nagy elismerést arattak s minden darab vételárának kétszeresét, meg háromszorosát söpörték be. De most már megváltozott a dolog. Mindeddig azt hitték a mi előkelőink, hogy a szent város, valamint az egész ország nyomorát nem lehet másképp enyhíteni, csak alamiznaadással. Most már megtanulhatták, hogy másképp is lehet, és reméljük, hogy legalább az idevaló termékekben lesz majd kereslet. Napjainkig a legtöbb palesztinai művészeti és ipartermék Angliában kelt el, mert ott áruhelyek vannak az ilyen portéka számára; nem létesít-

hető ez Európa más nagy városaiban is, a zsidó munkások javára? A gondolatot hivatott oldalról pendítették meg, s remélhetőleg nemsokára megvalósul. Ez lesz a nyomor részben való enyhítésének egyetlen tisztességes módja. Egy második örvendetes vívmányról is értesítem Önt, hogy a berlini kiállításban elért siker által nekibátorodva, műipar kiállítást akarnak rendezni a szent városban. E célból az Alliance-iskola igazgatójának, Niszim Beharnak vezetése alatt egy bizottság alakult, mely buzgón támogatja az eszmét. A terv eredményre biztat annál is inkább, mivel az idegenek látogatása télen idején sokkal jelentékenyebb. Csak meg kell kétszereződnie vagy háromszorozódnia a szokásos zarándoksergeknek, hogy nagy haszon háromlójék a szent városra. E tervnek végrehajtása volna a legnagyobb haladás, melyről számot adhat Jeruzsálem az újabb időkben. Egyáltalán a földművelésen kívül csupán a műiparon nyugszik Palesztinának jövőendő boldogulása.

Palesztina valamint ma, úgy mindenkor földművelő állam volt, mely a parasztságon kívül egy életerős iparos osztályt is el tud tartani. A tudományos pályák, az orvosi szak kivételével, igen gyéren kultiváltaknak, mert hiányzik minden előfeltétel, mely egy ilyen hivatásnak választását lehetővé tenné. E meggyőződéstől indítva az Alliance jó iparműhelyek alapítására fektette a fősulyt; igaz, hogy ezek mellett van fiúiskola is, de ebben csak az elemieket tanítják, melyeknek ismeretére manapság az iparos is rászorul. Jeruzsálem bízik és reméli, hogy az Alliance magáévá teszi a kiállítás eszméjét. Eddig nem volt alkalma a munkásosztály lendítésén munkálni; most megjött az alkalom, melyet kétségkívül örömmel fog megragadni. Azt hiszem hogy erről már legközelebb értesíthetem Önt, melynek reményében maradtam tisztelettel

DR. GRÜNHUT LAZÁR.

A PESTI IZR. NÖEGYLET JELENTÉSE AZ 1895—96.
IGAZGATÁSI ÉVRŐL.

Egy csupa számokból és nevekből álló könyv; ezen nyelven beszél a — jótékony. A jelentés a milléniummal kezd, aztán rövid visszapillantást vet a *népkönyvének* 25 éves és

az egyletnek 30 éves fenállására. A Hirsch Mór haláláról való megemlékezés után jön a nagy számadás; 3721 segély iránti kérvényre s egyéb jótékony czélokra kiosztottak 28,388 frt 90 krt, tehát 349 frttal többet, mint tavaly.

Az *árvaházban* 57 növendék nyert neveltetést, az *árvamenhelyben* pedig 50 leány nevelkedett. Ezen intézet javára Br. Hirsch 12,000 frtot juttatott. A *népkönyha* 1895. nov. 25-én. ülte meg 25 éves fenállásának jubileumát. Ezen esemény megörökítésére egy 1000 frtos »Jubileum alapítványt« létesítettek s egyuttal 1000 drb. ebédutalványt küldtek a polgármesternek a *bármily vallású* szegények közt való kiosztás céljából. Az elmúlt évben összesen 141,130 személy étkezett a népkönyhában, még pedig 18,958 személy ingyen.

Aztán következnek a névsorok: választmányi, tiszteletbeli tagok; a nőegylet alapítóinak névsora; az árvaházi alapítványok; az árvaház emléktábláján megörökített alapítók névsora; a népkönyhai alapítványok jegyzéke; az árvaház növendékeinek névsora; az intézetekből kikerült növendékek listája; a segélyek jegyzéke 1895. ápr. 1-től 1896. márcz. 31-ig.

Alkalmi segélyek:	11,909 frt.
Rendes havi segélyek:	9,853 »
Negyedévi lakbér-segélyek:	4,874 »
Gyermekágyasok segélyezése:	275 »
Kiházasítási segélyek:	290 »

Végtelen az egylet részére való adományok, felülfizetések és persely-jövedelmek sorozata, majd a természetben való adományoké a chanuka- és pürimünnepek alkalmából. A czímlapon nem ékeskedik ugyan ez a büszke epitheton hogy »jótékony« de érezzük, és látjuk, hogy a pesti izr. nőegyletet ez a jelző nagyon, nagyon megilleti. Találják meg a fáradságtalan vezetők és áldozatkész adakozók jutalmukat ama boldogító érzésben, melyet nemes szívekben csakis az önzetlen nemes tett kelt.

Budapest.

DR. SAJÓ B.

TANÜGY.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG VI. OSZTÁLYÚ FIUSKOLÁJÁNAK TÖRTÉNETE.

(Külön lenyomat »A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monografiája« cz. műből.) Irta Mandl Bernát.

E kiváló szorgalommal megírt tanulmány fontos adalékokat nyújt a magyar zsidóság újabb neveléstörténetéhez. Az ország első hitközségének nyolczvanéves iskolájáról van szó, melynek történetét szerző négy szakra: az 1814—1834, az 1834—1850, az 1850—70 és az 1870—94. terjedő időközre osztja. Az intézet 1814. szept. 8-án nyílt meg; eleinte két osztályból állott, összesen 106 növendékkel. 1816-ban a túlnyomó theologiai tananyag mellé odavették a magyar nyelvnek tanítását is, mely egy *kizárólagos magyar tanítóra* volt bízva (Ungarischer Professor); kell-e külön hangsúlyozni ennek nemzeti jelentőségét abban az időben? Az iskolának első tanítója *Kohlmann* Károly volt. 1828-ban már nyolcz tagból állt a tanítótestület; közte a neves *Kunitzer* Mózes és Herz Lipót, magyar tanító, kinek utódjául Braun (Barnay) Ignác, a hitközség későbbi jegyzője következett. Ezen időtájt *Ullmann* Gábor, a községnek műveltlekü elnöke igyekezett előbbre vinni az iskola fejlődését. Szélesebb alapra fektették az iskolai oktatást, sőt *tanítóképzővel* akarták összekötni az intézetet, mely azonban a mintaiskola felállításával fölöslegessé vált. Az intézet nemcsak a művelődés, hanem a vallássságnak is meleg ápolóhelye volt. 1834. nov. 2-án elhatározták, hogy az ifjúság számára minden szombat reggel istentisztelet tartassék a tanítók jelenlétében.

Az 1837. évben már 7 évfolyamúvá, tehát teljes főnormáliskolává fejlődött az intézet, melyben a társadalmi és tudományos életnek számos kiváló alakja kezdte tanulószkolását. Így *Falk Miksa* (1834—39), *Sonnenthal Adolf*, a nagy színművész (1837—42), *Wahrmann Mór* stb. A magyar nyelv oktatásában elért kiváló sikerekért egyre-másra kapták az elismerést; így *Damjanovics György*, h. pesti polgármestertől. A keresztény társadalom is rendkívül érdeklődött a vizsgák iránt; féléről-félévre megjelentek ott Br. Eötvös Ignác, Schedius Lajos, Fáy András, Toldy Ferencz, Fogarassy János, Br. Eötvös József, Bezerédy, Klauzál, Pulszky, Kossuth, Székács st. Kell-e ennél jelesebb bizonyítvány a zsidó »normáliskola« hazafias működése mellett? Nem is késett *Kossuth Lajos* az ő »Pesti Hírlap«-jában (1841. évf. 34. sz.) közzétenni a nem zsidó részről beküldött jelentést, hogy a magyar nyelv is »meglepő sikerrel« taníttatik. »Igenis, a zsidó nem ellensége nyelvünknek, hanem barátja; ő nagyon készül magyar lenni.«

Fontos dátum az 1842. márcz. 29. napja; ekkor jött le a bécsi udvari kancelláriából a normál-főtanodának a legfelsőbb jóváhagyás; ez a hitközség levéltárának *legrégibb magyar okirata* 1843-tól fogva heti 31 órát szántak a magyar nyelv tanítására; 47 óta még többet. Az intézetben uralkodó hazafias szellemet a Bach-korszak sem tudta kiirtani; az 1855/56. tanév végén jelent meg az első értesítő: »Erstes Programm der Pester isr. Haupt- und Unterrealschule.« A tanítótestület *magyarul* akarta ezt megírni és kiadni, de a hírhedt *Prottmann* csirájában elfojtotta a hazafias szándékot. 1860-ban, az ébredező nemzeti szellem hatása alatt az előljáróság elhatározta, hogy a *magyar nyelv legyen általános tanítási nyelv*.

Nagy része volt az iskolának az orsz. izr. tanítóegyesület megalakulásában is. Az intézetnek még ma is főnálló helyiségét 1869. május elsején avatták föl, vezetője pedig *Seligmann* (Szántó) Eleázár lett. Ugyanekkor az 1842 óta fenálló kisdédóvó és az 1834-ben alapított előkészítő osztályok feloszlottak.

1872. július 2-án Dr. *Pauler* Tivadar kultuszminiszter látogatta meg az intézetet; legmagasabb helyről is figyelem-

mel kísérték az iskola működését; ő Felsege 1887. február 23-án Szántó Eleázárt az arany érdemkereszt adományozásával tüntette ki.

Az oktatásügy biztos alapra lőn fektetve, midőn Kohn Sámuel dr. a szakbizottság nevében egységes tervet dolgozott ki a héber tananyagnak az egyes osztályokban való beosztására. Az oktatási ügykör mind nagyobb kiterjedést nyervén, ennek gondozására egy *tanfelügyelői* hivatalt szerveztek. Ezen állásra 1888-ban Dr. *Bírány* József debreczeni rabbit neveztek ki; utódja lett 1890-ben Dr. *Munkácsi* Bernát. Hogy hová fejlődött az iskola, mutatja ezen *egy* adat is: az 1890/91. tanévben 719 tanuló nyert falai közt oktatást. Szántó halála után *Stern* Ábrahám lett az intézet igazgatója.

Sokat lehetett volna még itt beszélnünk az iskola történetéről; a tér szűke nem engedi, csak főbb vonásokban ismergettük a szerző által gonddal összegyűjtött és világosan elrendezett anyagot.

Budapest.

DR. KECSKEMÉTI ÁRMIN.

ÚJ TANKÖNYV.

(*Bibliái Történet* a közép és polgári iskolák-I. és II. osztálya számára. A világ-teremtésétől az első jeruzsálemi szentély elpusztulásáig; függelékül a legfontosabb mindennapi imák magyarázata. Irta *Mandl Armin* rabbi. *Vágújhely* 1896.)

Nem kezdem ismertetésemet a sablonszerű panaszszal a tankönyvi irodalom tultengése fölött, mert meggyőződése, hogy egyetlen jó tankönyv létesüléséhez számos előző tankönyv szükséges, csakugy mint a természetben is a szőlőtőkének számos évi termésre van szüksége, míg teljesen akklimatizálódik és a legjobb minőségű bort szolgáltatja. Hisz a statisztika, földrajz, számtan ismeretköre bizonyára szilárdabb és megállapodottabb mint azon erkölesi tanulságoké, melyeket a bibliából levonunk; azok ugyszólván maguk szólnak, minden módszer nélkül, nem várnak paedagogiai fogásra, hogy értékben nyerjenek; a kétszer kettő négy független ami jóindulatunktól és szeretetüinktől, és mégis ezer elmén keresztül kellett szűrődnie azon tanoknak, hogy végre egy jó tankönyvet ter-

meljenek. Emellett azok tanításának módszere csaknem minden egyenrangú iskolában és osztályban azonos, egyenlő óraosztásra van kiszámítva. De a zsidó vallás alapkönyvének a bibliának csak a jó előadás adja meg lelkét; a gondatlan előadás azonban lerontja hatását és teljesen devalválni képes. A vallástani tankönyvnek az egyes helyi szokásokat, a külön óraosztást és sok más körülményt is kell figyelembe vennie és mert még mindig nincs egységes tanmenet a zsidó vallás tanítására. Nem tudom ezt sajnálatosnak vagy örvendetesnek mondjam-e, de annyi bizonyos, hogy a tankönyvek elszaporodását az nemcsak igazoltta, de szükségessé is teszi.

Az imént megjelent új tankönyv, *dr. Mandl Ármin Bibliái Története*, ezt tudva, de veleszületett szerénységénél fogva mentegetőzéssel jött a világra; bocsánatot kér, hogy az élők sorába lépni bátorodik s első szava az, hogy magának is egy kis helyet kér ebben a túlpaedagogizált levegőben és hogy mindjárt jó carriéret biztosítson magának, egy jónévű keresztapa *dr. Bánóczy József* karjain lép a világba. A tanulóifjuság pedig talán úgy gondolkodik, hogy nem illő, hogy mi Mandl rabbi ur haláljából kifolyólag részben Stern Ábrahám könyvének kivonatát használjuk oly kevés szeretettel, amennyit ez a könyv bennünk ébreszt.

Mert szerző p. o. (Előszavában) helyesnek találja, hogy a tanulók, mielőtt egy korszak történetét tanulják, ismerjék annak általános jellemzését, de a tanulónak ez ellen az a kifogása, hogy az előzetes jellemzés, mely még nem mesél, száraz és elvont, másodszer pedig ez a módszer — könyvben legalább — megtéveszti az olvasót, elhitetvén vele, hogy azon fejezet végével a korszak végére is jutott, holott a következő ismét visszavezeti. Ennek elijesztő példáját láthatta volna szerző egyik történeti tankönyvben.

Szerző a tórai részt csak ismétléskép adja elő; ennek sehogyan sem felel meg, *komprimált költészet* teszi a bibliát, mely joggal panaszkodhatna a próféta szavával: *engem elhagyóknak, az üde víz forrását, hogy ássanak maguknak kiszáradó medenczékét, melyek nem győzik a vizet.* Ennek egyik rossz példáját szintén láthatta már szerző egy polgári iskolai tankönyvben. De föltéve, hogy ilyen összevonásra szükség van az áttekinthetőség céljából, hogyan lehet akkor Farád álmanál.

a 7 tehenet felemlíteni és a hét kalászt mellőzni? Sok ilyen hibába esik a szerző, de lássuk sorban.

A világ teremtése cz. fejezetben szól Ádám és Éváról is. Nagyobb hiba azonban az, hogy iskolamesteri hangon, bottal a kezében beszél a tanulókhöz és oly naivul megjegyzi, hogy lám »a bűn nem marad büntetlenül, mert nyomban követi a büntetés.« Ugyanezt látja szerző bebizonyítva a Kain és Abel cz. fejezet végén is. Ezen tétel soha az életben nem igazodik be, annyira mint a hibásan irt vallástani könyvben, melynek nyomban felmondja a tanuló a hitelt, mihelyt ily régies, iskolásszagu bölcseségeket talál benne. Ha szerző már mindenáron moralizálni akar, a helyét, hogy azt az élő előadásra bízna, mért nem emelte ki p. o. hogy Isten a világot jónak teremtette, hogy az embernek elrendelte, hogy az Édenben *dolgozzék*, hogy *önmegtartóztató* legyen stb. Viszont kár a bibliát korrigálni holmi agádikus hozzátételekkel, mint pl. hogy Kain csak *szégyenből* (?) hozott áldozatot, hogy Izsák »újra megnyitotta a hit forrásait, melyek Ábrahám halála után betömettek, elhanyagoltattak« (Hát a filiszteusok azelőtt nem hanyagolták el? pedig ők voltak azok a pajkosgyerekek, akik betömték, elhanyagolták!) — Vagy nem talált szerző semmi erkölcsi anyagot a bábeli torony elbeszélésében, hogy azt meg sem említi? Pedig mily tanulságos az, hogy az emberek eszük hatalmával akarják az eget ostromolni és im Isten megszegyeníti, hogy épen eszükjárását, gondolkodásuk módját, nyelvüket megzavarja, hogy azóta nem tudnak egyetértésre jutni, gagyognak egymással szemben mint a kisdetek és nem képesek az emberiség nagy eszméjét megvalósítani, hanem mint külön kis töredékek, nemzetek versenyeznek egymással, esztelen háborukat viselnek, — ők az eszes lények; saját országukat sem tudják jól berendezni, kik az eget akarják feltépni, hogy az istenséget megbuktassák.

Azt mondja szerző, hogy Jákob fiai Egiptomban tanulák a művészetet, a szobrászatot, írást. Sém és Éber bethamidrásában nem nyitott könyv mellett üzték a pilpult? Szerző ur! ön előtt — úgy látszik, »bedugultak a hit forrásai«, elhanyagolta azokat; ne zavarja legalább az apró báránnyák vizét felülről.

Nem akarok oly soká e tárgynál maradni. Csak még

nehány nyelvi pontatlanságot akarok felemlíteni: 6. oldal: Rebeka (Izsáknak) *ikertestvért* szült. 8. old.: a 10 testvér elhatározta, hogy az álmodozót megölik. U. o. Egy alkalommal mindkettőnek igen különös álmuk volt. Két közbeszurt mondat is van itt: Benjamin stb. és minden egiptomi király stb., mely sehogy sem illeszthető a mondat szerkezetébe és e miatt tankönyvbe, melyet bemagolni szoktak, nem való. 9. old.: a 3 bő esztendő, melyeket József jövendölt, csakugyan bekövetkezett. U. o. A 9 testvér haza ment és elbeszéltek. U. o. Midőn a 10 testvér másodsor jöttek Egiptomba. — Magyaralanság és írói önkény a neveket így átírni: *Noach, Bínjámín*. Hát a magyar nyelv szelleme minek hódította meg e szókat, minek asszimilálta a maga nyelvényagához, hogy szerző most ismét kitagadja?

A szerkezetben megboszulja magát az a — különben helyes elv — hogy az ünnepeket történelmi kapcsolatokban tárgyalja, hogy azok külön tárgyalására ne kelljen külön bevezetéssel tölteni az időt (Előszó); szerző ugyanis az újév és engesztelési ünnepet kénytelen »*agur orchá*« a szukkóth ünnepéhez vonni. Ha már ezen koncesszió megtételére kénytelen, jobb lett volna a 3 történelmi ünnepet ezekkel együtt a történet végén tárgyalni, rövid visszapillantást vetve a történelmi okra. Hisz egy is kell »*Mózes tana*« cz. fejezetben az egész tóra főbb erkölcsi eszméinek összegezését adnia.

A könyv második része Jósuától a királyság végéig képezi a könyv tulajdonképi tartalmát. Ez már sokkal sikerültebb és komoly figyelmet érdemlő munka. Legfőbb jelessége abban áll, hogy rövid; mindössze 42 oldalon tárgyalja e korszak eseményeit; azonkívül jól tudta szerző, mit kell ezek közül felemlíteni és mit mellőzni. Az előszóban hangoztatott elvét, hogy a korok jellemzését előrebocsátja, csak két ízben tartja be: a Birák felsorolása előtt és ekkor helyesen jár el, mert csak a közállapotokat ismerteti (épen úgy mint Stern Ábrahám Izraél története), másodsor pedig a kettészakadt országhoz királyai előtt és ekkor előlegez már oly ismereteket, melyeket inductive kell a taualóíjúsággal megállapíttatni.

Itt is mellőz azonban szerző oly részleteket, melyeket igen előnyösen lehet a vallásos nevelés céljából kiaknázni. Miért nem mondja el pl. a Náthán próféta gyönyörű

hasonlatát a báránykáról, melyen a gyermekek oly áhitatosan épülnek. Én részemről soha sem mulasztom el annak gyönyörű parafrázisát Sudermann »*Es war*« cz. regényében az illető előadás előtt ismételtelen elolvasni és azt annak megrázó drámaiasságával előadni; de nem is felejtik el a gyermekek és — sohasem kéreznének ki azon félóraban. Mellőzi a Salamon ítéletét is, melyet műkedvelő gyermekek a képirásból is ismernek; talán pedagógiai kifogása van az ellen? Nézetem szerint nincs fontosabb pedagógiai elv annál, hogy a zsidógyermek a bibliát legalább úgy ismerje, mint a református, pedig a református gyermek ugyancsak tud Salamon ítéletéről.

De nemcsak eseményeket nem aknáz ki, hanem a bibliai szólásmódokat sem alkalmazza elegendő bőségben a maguk helyén. Rehabeám nyilatkozatát, mely oly velős és oly fenséges a nagyság és kicsinyiség szembeállításánál fogva, itt semmitmondó pár szóvá zsugorodik össze: »Ha atyám fenytett veszőkkel, én ostorral sujtak majd benneteket.« Viszont kellenél többet foglalkozni a silány királyokkal. Minek pl. az a sok pusztá név az 55. oldalon?

Nyelve szegényes. Így pl. a »helyes uton haladni« Ádám-tól az utolsó királyig legalább 15-ször fordul elő, csak a 54. és 55-ik oldalon (kb. egy azon leczkében) is kétszer. Alapos félreértésre ad okot a 69. old. e mondat: A »korábbi próféták«-tól (*nebiim risonim*) nem maradt ránk írott emlék... A későbbi próféták (*nebiim achronim*) beszédjei szentírásunk egy részét képezik.« Nem azt hinné az ember ezekből, hogy *nebiim risonim* alatt Illést és Elisát (Elizeus) kell érteni. Pedig a héber elnevezésben *risonim*-on nem a korábbiakat, hanem az *előbbieneket*, azaz a szentírás könyveinek rendjében előbb állókat kell érteni; ennek megfelelően *acharonim* hátsóknak fordítandó (ezt F. M. Zs. T. I. r.-ben úgy is találjuk; ennek bírálója e folyóiratban ezt kifogásolta; az itt idézett hely bizonyára meggyőzné őt tévedéséről.)

A szemelvények megválogatásában helyes érzéket tanusít. De a Jeremiás 20. fejezete épenséggel nem nyújt valami különös gyönyört vagy tanulságot a tanulóknak. A Példabeszédek X. és XVI. fejezetének egyes aphorismáit külön-külön kikezdésbe kellett volna szedni; mert azok mindegyike egy-egy befűezett egész; így azonban csak zűrzavaros elmefuttatásnak

látszanak. A Koheleti szemelvényekben egy-egy sikamlós tartalmu (pl. ölelgetés stb.), vagy különben nehezen érthető vers kimaradhatott volna.

Ezekkel bírálói tisztünknek, úgy hisszük, eleget tettünk, bár a tankönyvnek sem előnyeit, sem hibáit ki nem merítettük. Mindenesetre javításra szorul, de képes is. Hogy mily sikerrel fog társaival megküzdeni, a jövő titka.

Budapest.

DR. FÉNYES MÓR.

KÜTFÖK.

275. sz.

JÓZSEF CSÁSZÁRNAK A ZSIDÓKRA VONATKOZÓ RENDSZABÁLYA.

Systematica gentis Judaicae regulatio.

Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles, ac Magnifici, Perillustres, item et Generosi Domini Nobis observandissimi,

1828. Informationibus in puncto Systematicae Gentis Iudaicae Regulationis interventis et abhinc Suae Majestati Sacratissimae demisse repraesentatis, Altefata Sua Majestas Sacratissima sequentem largiri dignata est, clementissimam Resolutionem Regiam et quidem: Primo: Ut ad quosvis contractus, obligationes, Testamenta, Libros Mercantiles, cuncta demum Documenta, et Instrumenta, quae sive in Judiciis, sive in Extra-Judicialibus Negotiorum Pertractationibus Obligationem aliquam inducere deberent, Idimoate in Judiciis cunjusvis Provinciae usitato sub Poena nullitatis et denegatione Jurisdictionatae Assistentiae conficienda et expedienda adigantur, generatim autem Hungaricum Latinum, et Germanicum Idioma praescribatur, quo Christiani in vel extra Judicialibus Foris partium illarum uti solent; ad hoc attamen, ut ordinatio haec plenam functionis vim consequatur, Judaeisque omnes dispositioni huic semet subducendi praetextus praescindantur, eisdem Primo peremptorius duorum Annorum Terminus praefigatur, quo scilicet adultiores saltem, et ad mercimonia tractanda propediem applicandi Juvenes eos in discendis Linguis usitatis progressus facere valeant, quorum adminiculo universae Genti suae ad condendos Linguis in Regnis hisee vigentibus Contractus, Obligationes etc. opitulari queant.

In Nexu horum itaque Judaeis medio concernentium Jurisdictionum praemissa omnia, in quantum eisdem scitu necessaria essent, debite publicari. et explanari benigne vult sacratissima sua Majestas, ea ulteriori expressa Declaratione, quod Altefata sua Majestas Linguae tum Hebraicae (excepta duntaxat cultu Divino) tum signanter Linguae Judaeorum vernaculae, seu Judaico-Germanicae vulgo Judisch-deutsch usum in cunctis, praesertis tum Judicialibus, tum extra-Judicialibus negotiorum Pertractationibus de altissima Autoritate Sua Regia abrogare constituerit ac in vicem antelatorum sublatorum Judaicorum Idiomatum Linguarum in Provinciis vigentium usum debine apud Judaeos ubivis introductum clementer velit; quodve cuncta post praefati

biennalis Termini a Dato publicationis ubique computandi effluxum, seu puro Hebraico, seu Judaico apud Gentem hanc vernaculo Idiomate exarata, aut Hebraicis duntaxat, et Judaicis characteribus scripta aut subscripta Instrumenta, quae scilicet Obligationem quandam, aut fidem publicam in Judiciis, aut extra Judicialibus Pertractationibus inducere solent, quantumvis talia per Rabinos scripta, aut subscripta forent, de altissima expressa voluntate Regia ipso facto pro nullis, ac invigorosis declarentur.

Secundo: Ut Judaica Juventus condiscendarum Linguarum in Provinciis vigentium sufficientem opportunitatem nanciscatur, Gentium huius scholarum Judaicarum juxta Normalem Institutionis Methodum instruendarum Introductionis adminiculo succuratur.

Tertio: Ut Scholarum quoque publicarum Nationalium jam constitutorum frequentatio eisdem ex peculiari Gratia Caesareo — Regia admitti possit.

Quarto: Siquidem plerique Judaeorum Libri Idiomatibus a Lingua Sacra, seu stricte Hebraica plurimum discrepantibus, ac Regiae Universitatis Commembris penitus ignotis concinnati sint, ac proinde juxta Principia Censurae per sacratissimam suam Majestatem clementer stabilita censurari nequeant, sed et Notorium sit ex ejusmodi potissimum Librorum Lectione Judaeos praesertim peritiores eorumdem continuum, quasi Idiomatum suorum Exercitationem haurire, ad admaturandam Idiomatum Judaicorum exstirpationem, simulque Linguarum in Provinciis vigentium Propagationem clementer statuitur, ut exceptis iis puro duntaxat Hebraico Sermonem exaratis Libris, qui apud Judaeos ad classem stricte Sacrorum, ac Ritualium pertinent, ac pro peragendo cultu Divino apud Gentem hanc usitato, persolvendisque Caeremoniis, ac Precibus eisdem propriis necessariis omnino reliquorum ad quamcumque demum classem referibilium Librorum, sive Hebraico puro sive Judaico corrupto Idiomate, aut Hebraicis duntaxat characteribus axaratorum Impressio aut undecumque demum ad Regna haec faciendi Inductio absolute, ac severissime prohibeatur.

Secundo: Siquidem novum Scholarum Judaicarum in quavis Provincia sub Inviatone Directoris Normaliter introducendarum Institutum ob notam Judaeorum pertinaciam, ingenitaeque iisdem Praejudicia difficultatibus cariturum non sit, ac proinde procul dubio peculiarem ex parte Dominorum Superiorum Regionum, Studiorum Directorum Attentionem, ac vigilantiam exposcet; sed et praeterea in ipsa operis huius effectu occasione adinveniendi, ac stabilendi fundi pro sumptibus ad scholas has neo-introducendas impendendis requisitae non leves difficultates ac molestiae superandae praevideantur; hinc in primordio ardui hujus operis illa duntaxat Provisio facienda est, ut in quovis Districtu, ac signanter

a) Loco tali, ubi Judaei majori numero degunt, cujusve delectus antelatis superioribus Regiis Directoribus defertur, una, eaque Capitalis schola Judaica introduci valeat. Caeterum habita Reflexione

illa, quod in uno, alterove studiorum Districtu quam complures e numerosioribus familiis constantes, longeque ab invicem dissitae Judaicae communitates existant, pro quarum Inventute una schola minus suffectura esset, Judicio ac Arbitrio Superiorum Regionum Studiorum Directorum plene relinquatur: an ad Gremiales eorumdem Districtus pro ratione circumstantiarum plures etiam scholae, ubi, et quot constituendae sint? Ex quo autem

b) Ritus sui tenax natio in erectionem Gymnasii Normalistici pluribus in Locis aegre manus admotua, praevideatur ideo ad suffeendum omnem scrupulum eosque ad erectionem scholarum tanto magis excitandos Rabinis, et senioribus de benigno Jussu Regio imponatur: in Synagoga publicando Benignam hanc Resolutionem Regiam de Systematica Regulatione clementer elargitam una observationem ejusdem cum necessariam, tum honorificam popularibus omnimode persuadeant, praesertim intuitu Literarum in scholis publicis discendarum.

c) Definitionem objecti illius: ex quot Classibus, et Magistris scholas ejusmodi constare oportet? tantisper in suspensio relinquitur.

d) Dubium nullum est, Judaeis in scholis pro Gente hac introducendis praefereatur in Linguis in Regnis his vigentibus Germanica scilicet Hungarica et Slavonica, Arithmetica item, aliisque Disciplinis communem omnigenae Religionis hominibus utilitatem praesferentibus, ac in scholis Christianis Nationalibus ventillari solitis instituendos venire. Quod attamen ipsarum Linguarum in scholis antelatis Judaicis conciscendarum qualiter ordinandam Distributionem concerneret, objectum hoc subinde determinabitur.

e) Cum cuncta ea, quae in Scholis Nationalibus Normalistici pertractari solent, ad utilitatis omnigenae Religionis, ac sectae hominibus communis scopum directa essent, ac proinde et Judaicis utilia esse possent; ad haec fine introducendae ad omnes, Nationales tum Catholicorum, tum alienae Religionis hominum scholas uniformitatis, praecavendorumque simul notabilium sumptuum pro casu inutilis, ac dispendiosae Libellorum Scholarum Multiplicationis cum sensibili Fundi Litterarii Damno profundendorum ad id potissimum reflectendum, conatusque convertendi sint, ut nempe ex Libellis Scholasticis profanis pro Nationalibus cujuscumque Religionis scholis deservituris cuncta ea, quae ad objectum Religionis quaqua ratione referri possent, penitus exmittantur, taliterque nunc memorati Libelli profani pro omnibus Nationalibus scholis uniformentur; praedeductis itaque considerationibus spectatis, et expensis, Systemati huicce Generali comparate ad scholas quoque Judaicas inhaerendum erit, sequaciter Libelli quivis profani antelata modalitate adpromptandi ac modificandi pro scholis quoque Judaicis adhibendi venient.

Quod porro ipsam Judaicam Dogmatis Institutionem concerneret, quemadmodum in scholis christianorum Nationalibus pro Praelectionibus catechiticis certi dies, ac horae juxta Systema Literarium destinatae essent, ita pariter ad conciliandam neo-erigendis his scholis

Judaicis ex parte Gentis hujus ad diffidentiam, et suspitione pronae majorem fiduciam, Animique propensionem, obtinendumque id, ut primis statim Annis majore alacritate, citraque resensum et Abhorrentiam aliquam frequentiores discipuli conveniant, communitatibus Judaicis, ad quarum Gremium scholae introducentur, admittetur, quin et imponetur illud, ut in quavis ejusmodi neo erigenda schola pro Judaici Dogmatis Institutione Praeceptorem (sumptibus eatenus per solos Judaicarum Prolium Parentes suppeditandis) servare sibi curae habeant, ea nempe ratione, ut Is horis illis, quae in Nationalibus Christianorum scholis pro Praelectionibus catecheticis praefixae sunt Proles cuntas Judaicas ad neo introductam scholam Localem Judaicam confluentes in Dogmate, ac Religione Judaica erudire teneatur; exceptis autem horis istis scholasticis Discipulos Judaicos congregare, in unum cogere, eosdemque extra ordinarias quoque Horas eidem plene interdictum sit; caeterum is in ordine ad externam Disciplinam ad evitandas omnes turbas, Dissensiones, ac confusiones Locali Nationalium scholarum Directori subordinatur, ac parere teneatur.

f) In Primordio saltem novae hujus Institutionis, ac primis saltem Annis Christiani solum Instructores adhibeantur. Necesse tamen est, ut cum tempore applicandi Judaici Praeceptores in Legendo, Scribendo, et Arithmetica apud Paedagogos Christianos informationem capiant, et taliter aequalitas perfecta in docendo existat, hunc porro in finem eisdem medio Districtualium Scholarum Nationalium Inspectorum districtim imponetur, ne cum Disciplinis Methodo Normalistica pertractandis ac ad quas docendas iidem constituti forent, alias huc non pertinentes cognitiones, ac ne ipsum quoque Judaicum Dogma commiscere ausint; cum pro hujus Institutione peculiaris alioquin Praeceptor ordinatus habeatur: ac quo huic ordinationi exactus mos geratur, iidem districtuales Inspectores solenter invigilabunt, ne secus per innatam Genti huic astutiam, subdolanque agendi rationem praecipuus neo erigendarum harum scholarum scopus per Semam Suam Mattem elementer praefixus a vero et recto Tramite abstrahatur.

g) Cum ad docendum in scholis Judaicis destinati praevie in Normalistica Methodo praeparari, ac institui debeant; idcirco homines per Judaeorum Communitates pro Informatioribus proponendi per Inspectores scholarum Nationalium diligenter, ea caeteroquin ad Communitates praemittenda cohortatione, ut illae non tantum qualitates ad instruendum, sed notas quoque proponendorum, virtutes respiciant, et de iis certae sint, Ne autem Judaei solitis Tergiversationibus suis effectum hujus Instituti eludant, aut remorentur, medio concernentium Jurisdictionum iis demandetur, ut illico, praeruptaque omni mora ex Gremialibus ejusvis studiorum Districtus Communitatibus saltem tria gerendo Praeceptoris Muneri idonea subjecta attackis Districtualibus Nationalium Scholarum Inspectoribus intra bimestre spatium nominetenus designent, atque Individua ad vicinas praeparandorum scholas exmittant, quo hi ibidem sufficientem ad docendum habilitatem consequi valeant.

h) Circa frequentandas Cristianorum Scholas praecise Libertas Judaeis relinquatur, et Christiani Instructores ad Scholas eorum saltem pro Casu illo penes ejectandum juxta proportionem in Taxae Tolerantialis Depensione haberi solitam Salarium constituantur, si Judaei intra praescriptum Terminum bimestrem idoneos a medio sui candidatos praesentare different, adve vicinas praeparandorum Scholas haud exmitterent. Ubi demum ad Scholas has Judaicas Judaici Praeceptores Normali Methodo imbuti applicabuntur, eorundem salaria non nisi de casu ad casum pro ratione circumstantiarum, de comperiendi subjecti ejusmodi Judaici majoris, vel minoris habilitatis ejectanda erunt.

i) Veluti jam superius sub h) attactum est, Judaei per Rabinos et seniores ad erigendas Scholas nationales Judaicas exstimulentur, iisdemque omnis scrupulus, Metus, ac praeconcepta ex innatis suis Praejudiciis suspicio pro posse adimatur. In ordine attamen ad delectum Christianorum Praeceptorum ipsis Judaicis Communitatibus ad conciliandam majorem erga Scholas has neo erigendas fiduciam deferendum, caute admodum, nullaque non cum Circumspectatione in occurrentibus eatenus casibus procedatur, ne secus Judaei contra neo erigendas Scholas hic, aut illic nefors praecooperati ac sinistra Consilia in obversum altissimarum Intentionum Regiarum cusuri, occasione ipsius Magistrorum Delectus instituendi perniciosas Collusiones, aut nefarios gressus ab altissimis Intentionibus Regiis defectentes moliantur.

k) Circa id ut Judaei vel inviti ad Proles suas ad Scholas neo erigendas Judaicas mittendas adigantur, taliterque simul Idiomatis Judaici abrogatio quo meliori modo acceretur sequentia media adhibenda venient, nempe:

1. Ut in locis illis, ubi Scholae Judaicae modalitate supra designata introducendae disponentur, omnis privata Judaeorum Praeceptorum Instructio severissime interdicatur, ac proinde in Locis talibus omnes Praeceptores Judaici tum publici, tum Privati ab Institutione Prolium Judaicarum sub poenis Arbitrariis per Locales Magistratus praevericantibus infligendis areantur.

2. Ut post definiendi ejusdem Terminum E. G. quadriennii a Dato publicationis effluxum omnes illi Praeceptores Judaici tum publici, tum privati etiam in Locis illis, ubi nulla Schola Judaica erigenda veniet, a paritate Normae quoad Christianarum quoque Scholarum Institutum praescriptae a Prolium Judaicarum Institutione removeantur ac severissime inhiibeantur, qui fidedigno Scholae ejusdem Nationalis Christianae aut Judaicae Directionis Attestato mediante coram districtuali Scholarum Nationalium Inspectore produciendo semet legitime nequiverint, quod in normalistica Methodo, impertiendaque Judaicae Juventuti iuxta dictam Methodum Instructione, sufficienti, ac requisita cognitione imbuti sint.

3. Ut post definiendi pariter, ast longioris Terminum e. g. Decennii a Dato publicationis effluxum nullus Judaeorum 25. Aetatis Annum nondum transgressus ad opificium quoddam exercendum, aut Fornicem

servandum, aut Arendam suscipiendam, aut denique majoris momenti Quaestum e. g. cum Lana, Pellibus, Tabaca, Frumento etc. promovendum, (in quo scilicet praecipua Gentis hujus merendi media posita forent) sub severissimarum poenarum Comminatione admittatur, nisi fidedigno nationalis cujusdam Scholae Christianae, aut Judaicae Directionis Attestato, coram concernenti publico Magistratu producendo edocuerit, semet Nationalem quandam Scholam aut Judaicam, aut Christianam frequentasse, in eademque requisita Instructione imbutum fuisse.

4. Ut in quovis Loco, ubi Schola Judaica Nationalis introduceretur, cunctae ad Communitatem Judaicam Localem pertinentes proles sextum aetatis Annum assecutae in concursu Individui Scholaris, ac Localis Jurisdictionis accurate conscribantur, ac ad Localem Judaicam Scholam frequentandam adigantur, Praevaricantes vero contra ordinationem hanc Parentes: Judaici Poenis eatenus conformiter nationalium Scholarum systemati statuti subjiciantur. Ne vero

1) Instituti hujus Scholaris felicibus Avibus inchoati posteriores progressus, indeque sperandi fructus per intervenientes quosdam defectus sistantur, aut plene evanescat, praeter et ultra circa Scholas has ne erigendas peculiarem vigilantiam; ac periodicam earundem visitationem Districtualibus nationalium Scholarum Inspectoribus medio concernentium superiorum Reginum Scholarum, ac studiorum Directorum imponatur, quo iidem medio superioritatis suae Regio huic Consilio Locumtentionali de Tempore in Tempus, ac signanter intra quodvis semestre spatium, reflexe ad novi hujus Instituti cursum, ac progressum numerum item Judaicarum Prolium Scholas tum has, tum nationales Christianas etiam frequentantium, earundem mores, Applicationem, et prospectum cuncta demum reliqua scitu necessaria objecta Tabellares Informationes modalitate Christianarum Scholarum Instituto conformi submittere noverint, neque intermittant.

Tertio: Proles Judaicae Christianas Scholas frequentantes pari modo, uti Viennae in Scholis fieri solet, etiam in Hungaria tractandae erunt, atque hunc in finem constitutae hac in Re relate ad Judaeos Gymnasia Haereditiarum Provinciarum Regiarum Germanicarum frequentantes Regulae fine faciendi necessarij Usus clementer communicabuntur.

Quarto: Clementer vult sua Majestas Ssima at relate ad exquirendum Scholarum Fundum benevolus adeoque procul omni Coactione Tsactatus ineatur, talique ratione Ingens, quae alias ex modo ipso teentura esset, rei odiositas, nullis coactivis medijs admissis praecaveatur, quod ipsum, ac praeterea etiam quantitas summarum circa erigendas ejusmodi Scholas requisitarum medio tempore uberius cognoscenda horsum representetur; quapropter etiam necessum erit, ut per Concernentes Jurisdictiones, adeoque et Praetitulatas Dominationes Vestras auditis Judaicis Communitatibus Fundus pro Scholis intra bimestrem Terminum proponatur, eatenusque cum Domino Superiore Regio Districtus concernentis Directore Cointelligentia fovetur, desu-

perque Informatio post eundem bimestrem Terminum statim isthuc submittatur.

Quinto: Punctum illud ideale: ut in principalibus Civitatibus potentiores nec ab altioribus Scholis, ubi Universitates habentur, nec ab aliquo studio (excepta Theologia) excludantur, tanto minus Difficultati cuidam subjacere, quod Judaica Gens nec Legibus Patriis, nec Benignis Idealibus Resolutionibus ab altiarum Scholarum frequentatione arceatur, quodve per elementer intentionatam Gentis hujus meliorem Institutionem, ac moralis eorum Indolis excultivationem, eosdem ad altiora quoque studia capessenda sufficienter habitandos esse sperare licet.

Sexto: In ordine ad illud ideale Punctum, quo introductio omnium Judaicorum Librorum ex Provinciis extraneis prohiberi, ac ita, velut in Bohemia Impressio Librorum suorum in propria ad id destinato Typographia sub peculiari Censura hoc in fine constituenda ordinari benigne praecipitur; ad Benignam Resolutionem Regiam superius puncti primi §. 4-to attactam, is in eo Concentratam provocari: ut omnium Librorum profanorum sive puro Hebraico, sive Judaico corrupto Idiomate, aut Hebraicis duntaxat characteribus exaratorum Impressio, aut undecunquedum faciendi Introductio severissime inhibeatur. Ex sacris vero Judaicorum Libris, illis nempe, qui pro Divino eorumdem cultu, persolvendisque juxta Ritum Genti huic proprium Caeremoniis, ac precibus suis necessarij essent, illi duntaxat imprimis admittantur, qui puro Hebraico sermone exarati fuerint, ac proinde juxta Principia Censurae per Ssmam suam Mastem elementer stabilita regulari Censurae poterint, eo caeteroquin hic subæo: Elenchum ejusmodi sacrorum Librorum Pragma impressorum proximum subsecutum iri.

Septimo: Pro Norma Generali statuendum est, ne deinceps Judaeis Fundos rurales aliter in Arenda tenere liceat, nisi hoc manibus Judaicis cultivari faciant, ac desuper Jurisdictionis Magistratibus singularis vigilantia commendetur.

Octavo: Ea est positiva Benigna voluntas Regia, ut Judaicis etiam Aurigatione vitae media quaerere absque ulla Restrictione concedatur, hincque modus merendi omnibus Incolis indistinctum pateat, consequenter non certo duntaxat Generi Hominum per sic dicta Privilegia Cehalia privative relinquatur.

Nono Decimo, Undecimo, et Duodecimo: Quae hucusque introductae erant Prohibitiones circa artem sigillorum Sculptoriam, Pulveris Pyrei, et Salis Nytri quaestum deinceps tollendum, et hoc in genere Christianis etiam pares efficiendos Judaeos benigne vult Aldefata Sua Majestas, excepto solum accessu ad vicinias fodinarum, qui et deinceps usu moderno interdictus maneat. Item Casibus Prohibitionum per Positivam Legem definitis, Opificia autem non saltem pro nobilibus, atque in Locis illis, ubi Privilegiales Mechanicorum Cehae non existunt, exercere, verum etiam Cehas ipsas ea ratione ingredi valeant, ut Magistri Opifices pro Tyrociniis condiscendae artis Judaicas Proles

per inde suscipere, ac illo absoluto in Sodales, hos autem successive in Magistros assumere, creareque. Ne porro Pueri in condiscendo Tyrocinio futuri caeteris durius habeantur, vexentur, vel quascunque alias Injuria patientur, publicae etiam Jurisdictionis tum Localis, cum Universalis vigilantia adesse teneatur, et in Contravenientes statuenda pro Exemplo poena provideatur. Praeterea cum Victus Hebraicae Gentis hominum vi instituti Religionis suae ab eo, quem Christiani habeat, distinctus sit, una Magistri Opifices indulgeant, neque ulla ratione Impedimentum ponere attentent, ut si Parentes, apud quos Victu suo potiri possent, absint, privatum propriumque Victum habere valeant.

Decimo tertio: Duo omnia illa distinctiva signa, quae Judaicae Nationis homines a reliquis secernebant, deinceps tollantur, non tantum Gladii gestationem admittendum, sed et praeterea ordinandum decrevit Altefata sua Majestas, ut Barbam, aliaque in usu existentia extrinseca Religionis suae signa deponere debeant, vicissim autem in Scholis, item Opificiorum Tyrocinio ab omnibus vexas et justa querulandi ansa serio per Magistratus protegantur, proinde his severa cate-nus Obligatio imponatur.

Quam proinde clementissimam Resolutionem Regiam veluti sub hodierno respective Districtualibus Dominis superioribus Regiis Studiorum Direktoribus Finem in eum ab hinc perscriptam, ut relate ad ea, quae negotia Studiorum Districtus sui respiciunt, Cointelligentiam cum Praetitulatis Dominationibus Vestris, foveant, ab Eisdem ubi necessitas exegerit, assistentiam petant, Praetitulatis Dominationibus Vestris, eo cum Benigno Mandato Regio hisee intimandum habet Consilium isthoc Regium Locumtenentiale: quatenus Benignae hujus Resolutionis Regiae Gremialibus suis Judaicis publicatione facta ad effectum ejusdem necessaria agere, in iis, quae Negotia Studiorum respiciunt, cum respectivis Dominis Superioribus Regiis Studiorum Directoribus cointelligentiam fovere, ubi vero ab iis assistentia Earundem desiderabitur, eam ipsis suppeditare, ac demum informationem quoque suam isthuc submittere noverint. Datum ex Consilio Regio Locumtenentiale Hungarico Posonii die trigesima prima Mensis Martii Anno Millesimo Septingentesimo Octuagesimo Tertio celebrato.

Praetitulatarum Dominationum Vestrarum ad Officia paratissimi.

Országos levélt. Helyt. t. Id. Jud., Fejérvármegye levélt. fasc. 50., no. 118., 1783. Mosony és Pozsony megyék levéltára anno 1783.

Közli: DR. BÜCHLER SÁNDOR.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Perles J.*, Predigten. Aus dem Nachlass herausgegeben von Dr. F. Perles. München 1896. — *Lőw J.*, Az ezredév. Nyolcz beszéd. Szeged 1896. — *Dr. Vajda B.*, A zsidók története Abonyban és vidékén. Budapest 1896. — *Dr. Mandl Á.*, Bibliai történet stb. Vágújhely 1896. — *Mandl B.*, A pesti izraelita hitközség VI. osztályu elemi fiiskolájának története. Külön lenyomat »A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája« cz. műből. Budapest 1896. — *Dr. Fischer Mihály*, Ünnepi beszéd. (Millenium) Zombor — *Dr. Koenigsberger B.*, Hiobstudien. Boroszló 1896. — *Dr. Perles F.*, Zur althebräischen Strophik. Bécs 1896. (Külön lenyomat a »Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes« X. kötetéből.) — A pozsonyi kereskedelmi akadémia, a vágújhelyi izr. reáliskola, a nyitrai izr. népiskola, a bajai izr. elemi és polgári fiu- és leányiskola, a b. gyarmati izr. elemi iskola stb. Értesítői. — *Schechter S.*, Agadath Shir Hashirim edited from a Parma manuscript annotated and illustrated with parallel passages from numerous mss. and early prints. with a postscript on the history of the work. Reprinted from the »Jewish Quarterly Review« Cambridge 1896. — *Pollák K.*, Széfer Tikkun Middóth Hannefes. (Salamon Ibn Gabirol egyik művéből; kéziratok alapján kiadva, héber nyelven, jegyzetekkel.) Pozsony 1896. — *Friedmann M.*, Onkelos und Akylas Bécs 1896 (A bécsi rabbiszeminárium Értesítőjében.) — *Bacher W.*, Joseph Derenbourg sa vie et son oeuvre (21 aout 1811—29 juillet 1895). Paris, 1896. (Külön lenyomat a Revue des Études Juives XXXII. kötetéből.) — *Rapaport B.*, Abulmeni Maimuni Ábrahám élete és művei tekintettel az agada magyarázatának történetére. (dissz.). Ppest, 1896. — *Dr. Fényes M.*, A zsidó istentisztelet és a vele kapcsolatos vallásos intézmények történeti és rendszeres ismertetése (liturgia). Budapest, 1896. — *Dr. Fényes M.*, A zsidók története. II köz.

A talmud befejezésétől napjainkig. Irodalmi szemelvényekkel. *Budapest*, 1896. — A magyar zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfája. Hazánk ezredéves ünnepének és a zsidó vallás reczipiálásának kegyeletes emlékére kiadja az »országos izraelita tanító-egyesület«.

Szerkesztették Barna Jónás és Csukási Fülöp. 2 kötet. *Budapest*, 1896.

Az orsz. rabbiképző-intézet éppen megjelent Értesítője első helyen a milleniumról és az ezen alkalmából tartott ünnepélyről szól. Az intézeti templomban lefolyt ünnepélyes istentiszteleten az ünnepi szónoklatot dr. *Wellesz* Gyula rabbijelölt tartotta. A díszülésen *Balog* Ármin tanár méltatta a nap eseményét; több tanuló hazafias költeményeket szavalt és az egyik szabad előadást tartott. A milleniumi ünnepélyekre számos hitközség fordult az intézethez ünnepi szónokért. Az intézet igyekezett e kérelmeknek eleget tenni és örömmel tapasztalta, hogy a hitközségek az ajánlott hallgatókkal, kik a rájuk hárult feladatot derekasan oldották meg, teljesen meg voltak elégedve. — Az intézetnek a lefolyt iskola-évben 18 hallgatója és 53 tanulója volt. Rabbvizsgálatot tett 6 jelölt, kik közül eddig három van állásban. Ösztöndíjakban és segélyekben kerek összegben 3500 forint osztott ki a növendékek között. Az Értesítő ezeken kívül az év történetére vonatkozó egyéb adatokat közöl. — E helyütt megemlítjük, hogy egy orosz író a »Hamelicz« cz. héber újságban, egy Oroszországban felállítandó rabbiképző alkalmából az európai és amerikai szemináriumokról cikket ír. Részletesen ismerteti valamennyit és végül a budapestit ajánlja mintául, a melyben a jelölteket nemcsak szónokokká, hanem tudósokká is képezik. Különösen kiemeli, hogy a budapesti intézet növendékei kiváló talmudismereteket szereznek. Az orosz író a közvéleménynek adott kifejezést. Minden beavatott tudja, hogy az egész külföld a magyar rabbiképzőt tartja az elsőnek. A hazai zsidóság némi árnyalata minden képtelenséget bevesz, de a művelt külföld tények után és nem láрма után indul.

A milleniumi kitüntetések második sorozatában ismét több hitrokon nevével találkozunk. *Leffelsőbb elismerés* által lettek kitüntetve: *Fürst* Jakab, *Kohner* Ágost, *Simon* Jakab és baranyavári *Ullmann* Emil nagykereskedők; *Gelléri* Mór a kiállítás titkára és *Nauschloss* Marcell nagyiparos a királyi tanácsos czímet nyerte; *Károly* Albert a harmadik osztályú vaskoronarendet, *Deutsch* Antal hirlapíró a Ferenc József-rend lovagkeresztjét kapta, *Mende* Bódog és *Weisz* Manfréd magyar nemességre emeltetett. A millenium alkalmából lett kitüntetve a híres zeneszerző *Goldmark* Károly is a Lipót-rend lovagkeresztjével.

A »Neue Freie Presse« az osztrák közviszonyokat korholja, a melyek mellett a Bécsben élő magyar komponista osztrák kintüntetésben nem részesül. Mindeme kitüntetések örvendetes jelei annak az intensiv és közhasznú munkásságnak, melyet a zsidók a közélet terén kifejtenek. E szempontból sokat támadott felekezetünk megelégedéssel vehet tudomást rólok.

Az új képviselőház tagjai közül 12 tartozik felekezetünkhöz. A szabadelvű párt tagjai: Dr. *Chorin* Ferenc; Dr. *Heltai* Ferencz (uj); Dr. *Mezei* Mór; Dr. *Nagy* Sándor; Dr. *Neményi* Ambrus; Dr. *Neumann* Ármin; Dr. *Rosenberg* Gyula; Dr. *Sámuel* Lázár (uj); *Weisz* Berthold (uj); *Wolfner* Tivadar (uj). Dr. *Barta* Ödön (uj) a Kossuth-párthoz és Dr. *Visontai* Soma az Ugron-párthoz tartozik. A régi képviselőháznak 9 zsidóhitű tagja volt, kik közül Dr. *Jellinek* Arthur és Dr. *Mandel* Pál kimaradtak.

Dr. *Tauber* M. a prágai főrabbi helyettese, 55 éves korában meghalt. Ifjuságát részben hazánkban töltötte, tudását itteni iskolákban gyarapította.

A „Jüdische Presse“ mint próféta. A nevezett berlini lap tiüsköt bogarat ír össze a magyar viszonyokról. Tudva azt, hogy hazánkban sem olvasói, sem hívei nincsenek, mindeddig nem vetettünk ügyet jámbor tévelygéseire. A Presse »jólétesültsége« azonban napról-napra nő. Egyik utóbbi számában a felekezeti politika rögös útjáról, a magyar irodalom virágos mezejére csap át és a német alaposságot kompromittáló tudatlansággal a hazai zsidó történet monografiáiról is nyilatkozik. Nemesak arról ítélt, a mi már megjelent, hanem arról is, a mi még csak ezentul fog megjelenni. Azt írja ugyanis, hogy az IMIT által megkoszorozott történeti pályaművek — *Pollák*, A soproni zsidók története és *Büchler*, A Budapest területén létezett zsidó közösségek története — »kevésbé« sikerültek. Ezt csak prófétai ihlettségben mondhatja, mert a nevezett művek eddigelé még nem láttak napvilágot. Mit szólna »J. P.«, ha hasonló alapossággal írnanak a német viszonyokról?

A bécsi rabbiszemináriumnak az utolsó Értesítő kimutatása szerint 37 hallgatója (2 rendkívüli) és 12 tanulója volt. A 49 növendék közül 27 galicziai és 7 magyar származású. Az intézet alapítókéjén kívül kerek összegben 13.000 forint évi járulék fölött rendelkezik, melyhez a kormány 5000 és a bécsi hitközség 4000 forinttal járul. Segélyekben és ösztöndíjakban a tanulók közt közel 10.000 forintot osztottak ki a lefolyt iskolaévben. Az intézet szervezetét és tanrendjét más alkalommal ismertettük.

Reakció és antiszemitizmus. Wlassich Gyula miniszter a csáktornyai küldöttségnek, mely neki a mandátumot átnyújtotta, az antiszemitizmust a reakcióval azonosította, midőn a következő kijelentést tette: »bizonyos lelki nyugtalansággal látom, hogy szülő vármegyém, mely Deák Ferencz és a Csányiak vármegyéje, mely a haladás terén mindenkor az elsők között volt, a reakció szele annyira átjárta, hogy egykoron az antiszemitizmusnak volt melegágya és ma a »néppárt« tetszetős jelszava alatt hirdettetett visszafejlődés szolgálatába szegődött.«

Rabbiválasztások. Adler E. (Félegyháza) Ó-Budán, dr. Rubinstein M. (Mindszent) Orosházán, dr. Adler V. Hatvanban rabbivá és dr. Singer J. Temesváron rabbihelyettesé lett megválasztva.

A szövetségek háboruja. Ne ijedjetez meg, sem az európai, sem a hazai választási hármasszövetség nem kapott hajba, mindössze Hildesheimerék és a hazai »orthodoxok« között merült fel egy kis nézeteltérés. Igaz, hogy ez az eset sem az első. Már régen, egy emberöltő előtt esett meg az első összekocczanás, midőn a ma már tiszteletre méltó aggastyán dr. Hildesheimer Izrael az azóta az orthodox nevet fölvetett hazai zsidókat a kulturának meg akarta nyerni és ezt a kulturát egy alapítandó szemináriumban a nevelendő rabbiknak is hozzáférhetővé akarta tenni. Ezen igyekezeteért az örültséggel nem is határos, hanem azonos rágalmakkal illették épen azok, kiknek táborában intímusai voltak, úgy hogy jónak látta az országot elhagyni és magának hazájában működési tért keresni. Hildesheimerék hosszú időközön át nem felejtették el itteni élményeiket és a hazai zsidóság ügyeibe nem avatkoztak. Egy idő óta azonban visszatértek ifjúkori szerelmükhöz és lapjukban settenkedve, bujkálva ismét beleártják magukat házi ügyeinkbe. Azt persze nem tudják, hogy a mi orthodoxaink hivatalos organuma azon alkalommal, hogy a Hildesheimer szemináriumának egyik magyar növendékét Altonában megválasztották, azt írta, hogy a német orthodoxok neológabbak a legszélsőbb hazai haladó hitközségnél. Különbözik nem tolnák a hazai »orthodox« talyigát és talán nem is hozták volna azokat a »súlyos áldozatokat«, melyekkel a pozsonyi jesibát a bajból »kimentették«, miről a Hildesheimerék lapja csak most értesíti a világot, midőn a nevezett jesiba a lapok hírei szerint újra bajba került, mert nem fogadta meg Hildesheimerék tanácsát, hogy a kulturát fogadja be falai közt. Így írja ezt a »Jüdische Presse«. Kár, hogy az »áldozat« súlyáról nem közöl statisztikai adatokat és arról sem értesíti a világot, hogy ez az áldozat melyik.

oltáron ment füstbe. Semmi esetre sem az ungvári, mert akkor nem esett volna meg Hildesheimeréknél az a furcsa história, hogy az ő szemináriumokon rabbivá képesített, különben is jeles fiatal tudós és hebraista dr. Bródy H. ostentatióval fosztatott meg azon »mórénus« czimtől, melyet Hildesheimeréktől kiérdemelt. Az ő kedves emberük insultálása kijózaníthatná Hildesheimerékat és kinyithatná szeméiket, hogy a magyar zsidóságban nem a vallás, hanem az általános és nemzeti kultúra körül folyik a harc. A hazai orthodoxok ellen tulajdonképen a modern műveltség küzd s épezt ezért nem is lehet kétes, hogy ki lesz a győztes ebben az egyenlőtlen harcban. Hildesheimerék akarják, hogy a német zsidóság művelődjék, de a magyar zsidóság művelődése előttük nem kedves. Hol van itt a következetesség? Jöjjenek csak Hildesheimerék Magyarországra eszméikkel, hű szövetségeseik azonnal megteszik őket mindennek, csak nem — zsidónak. Mi Hildesheimerékat komoly embereknek hittük és csak sajnálhatjuk őket, hogy tájékozatlanságukban cseljajkkal merően ellenkező törekvések olcsó eszközeivé alacsonyítottak le. Hildesheimerék jól tennék, ha a művelt államok zsidóságának példáját követnék és nem avatkoznának be illetéktelenül, habár csak lapjuk után és habár csak alárendelt kérdésekben is, más országok zsidó felekezeteinek belügyeibe.

A leánygymnázium 92 növendéke közül 23 tartozik felekezeti körhöz.

Olvasóinkat és munkatársainkat figyelmeztetjük, hogy a szerkesztőség a kiadóhivatal VII. Baresay-utca 15. II. alá költözködött át. Minden küldemény és az előfizetések (egész évre 6 forint, rabbik, tanárok, tanítók 3 forint) fenti címre küldendők. Egyszersmind kérjük azon tisztelt előfizetőinket, kik hátralékban vannak, hogy az előfizetési összeget beküldeni sziveskedjenek.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

TARTALOM.

Olvasóinkhoz	Lap I—IV

TÁRSADALOM.

Emlékirat a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az izraelita egyetemes gyűlés egybehívása tárgyában	1
M. F.: A szervezet	40
Felhívás a hazai zsidósághoz	97
Közalap	99
A közalapra adakozóknak névlajstroma	101
Dr. Hajdu Gábor: Zsidó állam	103
Ezer év	193
Dr. Vajda Béla: Hirsch Móricz báró	196
Az »országos magyar izraelita közalap« első alapítványa	200
A hatodik községkerület gyűlése	202
Dr. Körösi Ipare: A szabadelvűség győzelme	289
Dr. K. A.: Az izraelita magyar irodalmi társulat választmányi ülése	292
A papi fizetés minimuma	296

TUDOMÁNY.

Dr. Blau Lajos: Zsidó bűvészet	43
Dr. Blau Lajos: Brill S. L. rabbisági elnök talmudi lapszéljegyzeteiből	53
Kecskenéti Ármán: A zsidó a magyar színműirodalomban	107
Dr. Szidon Adolf: Benedictió és üdvözlés	123
Dr. Blau Lajos: A szentírás betűinek száma	130
Dr. Blau Lajos: Brill S. L. rabbisági elnök talmudi lapszéljegyzeteiből	144

Dr. Krausz Sámuel: Adatok a jeruzsálemi szentély utolsó évtizedeiből	Lap 149
Dr. Szidon Adolf: A tetragramm a jeruzsálemi templomban	207
Dr. Kecskenéti Ármán: A »zsidó« a magyar színműirodalomban	212
Dr. Blau Lajos: A szentírás szavainak száma	225
Dr. Blau Lajos: Brill S. L. rabbisági elnök talmudi lapszéljegyzeteiből	228
Dr. Bacher Vilmos: Olaszország neve a hagyomány irodalmában	298
Dr. Blau Lajos: A szentírás versfelosztásáról	304
Dr. Blau Lajos: Brill S. L. rabbisági elnök talmudi lapszéljegyzeteiből	315
Dr. Lövy Ferecz: Görög tájzso a talmudban	322
Dr. Büchler Sándor: József császárnak a zsidókra vonatkozó rendszabálya	323

IRODALOM.

Dr. Bernstein Béla: A héber nyelvtudomány eredetei	58
B. L. Papok és a kultusz a jeruzsálemi szentély utolsó évtizedében	64
Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve	73
Gerő Attila: Új év	78
Dr. Schwarz Gábor: Az IMIT Évkönyve	162
Dr. Klein Mór: Rendszeres zsidó vallás- és erkölcsstan	169
Dr. Blau Lajos: Irodalmi szemle	172
Szegő Arnold: Költemények	175
Dr. Grünhut László: Új biblia-kiadás	238
Dr. Schwarz Gábor: A prófétai költészet	239
D. Schwarz Gábor: A vallás szerepe a nevelésben	249
B. L.: Az első héber nyomtatványok befolyása a zsidók kultuszára és kulturájára	250
B. L.: Albo vallásbölcsezetének rendszere	252
Dr. Klein Mór: A palesztinai amórák agadája	325
Dr. Büchler Sándor: Az abonyi zsidó község története	335
Dr. Grünhut László: Jeruzsálem kincsei	337
Dr. Frisch Ármán: Perles József hitszónoklatai	339
B. L.: A Mária név magyarázatának története	341
Irodalmi szemle	351

ORSZÁGVILÁG.

<i>Dr. Grünhut László</i> : Jeruzsálemi levél	177
<i>Dr. Goldschmied Lipót</i> : Elmélet és gyakorlat	181
<i>Dr. Wellesz Gyula</i> : Az orsz. rabbiképzőintézet története	256
<i>Dr. Weiss Miksa</i> : A pesti izr. hitközség 1895. évi jelentése	260
<i>Dr. Farkas József</i> : A pesti Chevra Kadisa évi jelentése	264
<i>Dr. Grünhut László</i> : Iparkiállítás Jeruzsálemben	356
<i>Dr. Sajó B.</i> : A pesti izr. nőegylet jelentése	357

TANÜGY.

<i>Dr. Bernstein Béla</i> : Vallásoktatásunk	266
<i>Stern Ábrahám</i> : A zsidó hitoktatás módszere	274
<i>Dr. Kecskeméti Ármán</i> : A pesti izr. hitközség elemi fiúiskolájának története	359
<i>Dr. Fényes Mór</i> : Uj tankönyv	361

KÜTFÖK.

Mária Terézia rendelete a sárosmegyei vérvád ügyében Közli <i>Pollák Káim</i>	79
Öt okmány a soproni zsidók történetéhez. Közli <i>Dr. Pollák Miksa</i>	276
A pozsonyi zsidóköztség nem bizik a magyarországi rabbikban. Közli <i>Pollák Káim</i>	278
József császárnak a zsidókra vonatkozó rendszabálya. Közli <i>Dr. Büchler Sándor</i>	367

VEGESEK.

Irodalmi hírek. — Évkönyv. — Az országos értekezletről. — A »Fővárosi Lapok«. — A Magyar-Zsidó Szemle régi évfolyamai	81
Irodalmi hírek. — Rabbivizsgálatok. — A losonci izr. hit- község. — Az abenyi chevra kadisa. — Lévy Izrael. — Rabbiválasztások. — A pécsi izr. hitközség és chevra kadisa. — A szegedi chevra kadisa. — Az első fecske. — Stöcker és Hammerstein. — Neubauer Adolf. — Hely- reigazítás	190

Irodalmi hírek. — Steinschneider Mór. — Bloch Mózes. — Kohner Zsigmond. — Breuer Mór. — Tencer Pál. — Fischer E. H. — Az I. M. I. T. által kitűzött pályadíjak. — Rabbiválasztások. — Steinfeld Antal. — A zsidó becsület. — Iskolai adatok Izr. népének multjából. — Darmstetter James.	283
<i>Országos konferencia</i>	83
Irodalmi hírek. — Az orsz. rabbiképző-intézet. — A milleniumi kitüntetések. — Az új képviselőház tagjai. — Dr. Tauber M. — A »Jüdische Presse.« — A bécsi rabbi-szemminárium. — A szövetségesek háboruja. — Rabbiválasztások. — Reakció és antiszemizmus. — A leánygymnázium. — Olvasóinkhoz	375

A megbeszélt munkák lajstroma.

ATRAKI SOLOM és NIDAF A.: Uj biblia-kiadás. <i>Jeruzsálem, 1895.</i> ...	238
DR. BACHER VILMOS: Die Anfänge der hebräischen Grammatik <i>Lipsee, 1895.</i>	58
DR. BACHER VILMOS: Die Agada der palaestinsischen Amoräer. II. kötet. <i>Strassburg i. L. 1896.</i>	325
DR. BARDENHEWER O.: Der Name Maria. <i>Freiburg i. B. 1895.</i> ...	341
DR. BERLINER A. Über den Einfluss des ersten hebräischen Buchdrucks auf den Cultus und die Cultur der Juden. <i>Frankfurt a. M. 1896.</i> A berlini rabbi szemminárium Ér- tesítőjéből	250
DR. BÜCHLER ADOLF: Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzehnt des jerusalemischen Tempels. <i>Bécs, 1895.</i> A bécsi rabbiszeminárium II. Értesítője.	64
DR. FÉNYES MÓR: Zsidók története I. rész, a talmud befejez- tég. <i>Budapest, s. a.</i>	266
GÖTZ F.: Hadath v'hachinnuch. <i>Wilna, 1896.</i> (héber nyelven.)	248
Az I. M. I. T. Évkönyve, 1896.	162
DR. KRAUSZ SÁMUEL: Rendszeres zsidó vallás- és erkölestan. <i>Budapest</i>	169
DR. MAYBAUM ZS.: Methodik des jüdischen Religionsunterrichtes. <i>Boroszló, 1896.</i>	274

DR. MÜLLER DÁVID HENRIK: Die Propheten in ihrer ursprünglichen Form, die Grundgesetze der ursemitischen Poesie erschlossen und nachgewiesen in Bibel, Keilschriften und Koran. <i>Bécs, 1896.</i> I—II. kötet.	239
DR. PERLES J.: Predikten. <i>München 1896.</i>	339
SCHILL SALAMON: A budapesti országos rabbiképző-intézet története. <i>Budapest, 1896.</i>	256
SCHÖN DÁVID: Az izr. vallásoktatás polgári iskolai vezérfonal, IV. rész. <i>Budapest, 1896.</i>	266
DR. TÄNZER A.: Die Religionsphilosophie Josef Albo's nach seinem Werke »Ikkarim« systematisch dargestellt und erläutert. I. rész. <i>Frankfurt a. M., 1896.</i>	252
DR. VAJDA B.: A zsidók története Abonyban és vidékén. <i>Budapest 1896.</i>	335
WERTHEIMER A.: Jeruzsálem kinesei (héber nyelven). <i>Jeruzsálem 1896.</i>	337